

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 4/2017

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Запара Світлана Іванівна – доктор юридичних наук, професор.

Заступник головного редактора:

Кравцова Тетяна Миколаївна – доктор юридичних наук, професор.

Члени редакційної колегії:

Копиленко Олександр Любимович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України;

Притика Дмитро Микитович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;

Стефанчук Руслан Олексійович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України;

Арістова Ірина Василівна – доктор юридичних наук, професор;

Аркуша Лариса Ігорівна – доктор юридичних наук, професор;

Бакалінська Ольга Олегівна – доктор юридичних наук, доцент;

Божко Володимир Миколайович – доктор юридичних наук, доцент;

Гіренко Інна Володимирівна – доктор юридичних наук, доцент;

Демченко Сергій Федорович – доктор юридичних наук;

Кабаліоглу Халук – доктор юридичних наук, професор (Турецька Республіка);

Кваша Оксана Олександрівна – доктор юридичних наук, професор;

Клочко Альона Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент;

Кулинич Павло Федотович – доктор юридичних наук, професор;

Курило Микола Петрович – доктор юридичних наук, професор;

Лазур Ярослав Володимирович – доктор юридичних наук, доцент;

Мельник Костянтин Юрійович – доктор юридичних наук, професор;

Мороз Світлана Павлівна – доктор юридичних наук, професор (Республіка Казахстан);

Пейзан Жільє – доктор юридичних наук, професор (Французька Республіка);

Прилуцький Сергій Валентинович – доктор юридичних наук, доцент;

Тимченко Геннадій Петрович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

Яковюк Іван Васильович – доктор юридичних наук, професор;

Ясинок Микола Михайлович – доктор юридичних наук, професор.

**Науковий журнал «Приватне та публічне право»
включено до переліку наукових фахових видань
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 996 від 11 липня 2017 р.)**

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Сумського національного аграрного університету
(Протокол № 6 від 26.12.2017 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 22553-12453Р
від 28.02.2017 р. видане Міністерством юстиції України

Електронна адреса видання: pp-law.in.ua

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ****Іляшко О.О.,***кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного та міжнародного права,
директор Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*

УДК 340.12

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ АНЕКСОВАНИХ ТА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

Держава покликана в будь-яких умовах забезпечувати права й свободи громадян та оберігати свої кордони. Україна – не виняток.

Так, Конституція України гарантує захист прав та основних свобод громадян у державі та за її межами за будь-яких внутрішньополітичних, соціально-економічних та інших обставин. У Постанові Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на тимчасово неконтрольованій території в зоні проведення антитерористичної операції» законодавець наголошує: «На жаль, за останні майже два роки в Україні відбулися події, які істотно та драматично вплинули на забезпечення громадянських прав значної частини населення держави. Унаслідок неприхованої агресії Російської Федерації в березні 2014 р. була анексована Автономна Республіка Крим та розв'язано збройний конфлікт у Донецькій і Луганській областях» [5]. У зв'язку із цим набуло актуальності дослідження питань правового режиму анексованих та окупованих територій не лише в засобах масової інформації, а й у юридичній науці.

За роки проведення антитерористичної операції велась низка дискусій через нормативне неврегулювання питань протидії російській інформаційній агресії та забезпечення суверенітету України в інформаційному просторі. Як наслідок, замість реалізації цілісної інформаційної політики багато заходів у районі антитерористичної операції в Україні проводились фактично в ручному режимі, часто навіть балансує на межі дозволеного [3]. Для усунення таких протиріч і неврегульованостей необхідно дослідити правовий режим анексованих та окупованих територій, визначити поняття анексованих та окупованих територій, а також особливості їх правового режиму.

Проблеми правових режимів у різних напрямках, як у загальній теорії права, так і в окремих галузях права, досліджували науковці кінця XIX – початку XX ст. О.С. Алексєєв, В.М. Гессен, А.І. Єлістратов, В.Ф. Дерюжинський, Я.М. Магазинер. Певною мірою ці проблеми вивчали також сучасні вітчизняні й зарубіжні науковці О.В. Задорожній, С.С. Алексєєв, О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, В.М. Григор'єв, Ю.В. Дубко, С.В. Ківалов, С.О. Магда, В.Я. На-

стюк, С.В. Пчелінцев, В.Б. Рушайло, А.С. Спаський, М.М. Тищенко, Г.І. Жекало, С.Д. Хазанов, М.Г. Янгол, О.Н. Ярмиш та інші. Однак на сьогодні питання особливостей правового режиму анексованих та окупованих територій є недостатньо дослідженим. Досить часто як науковці, так і юристи-практики та політики замінюють одне поняття іншим.

Перш ніж говорити про особливості правового режиму анексованих та окупованих територій, варто звернутись до визначень понять «анексія» та «окупація».

Після подій 2014 р. в Автономній Республіці Крим дуже вживаним стало слово «анексія». В історичних словниках воно визначається як насильницьке приєднання (загарбання) однією державою частини або всієї території іншої держави чи народу (як правило, у ході війни) [9].

Анексія (лат. *annexio* – приєднання) – насильницьке приєднання (загарбання) однією державою частини або всієї території іншої держави чи народності; насильницьке утримання народності в кордонах чужої держави. За анексією державні кордони встановлюють насильницьким шляхом, всупереч волі її населення, що не сумісно з основними принципами сучасного міжнародного права та Статутом ООН. Відповідно до ст. ст. 1, 2 Статуту ООН члени цієї організації повинні дотримуватись принципу рівноправності й самовизначення народів та утримуватись від погрози силою чи її застосування проти територіальної недоторканності та політичної незалежності будь-якої держави. Анексія є грубим порушенням сучасного міжнародного права, зокрема й на самовизначення народів і націй, територіальної недоторканності [10].

Також у словниках анексією (лат. *annexio*, від *annexus* – приєднаний) визначають насильницьке приєднання (захват) усієї або частини території іншої держави чи народу. Анексією, як правило, кінчалися війни в рабовласницьку й феодальну епохи, в епоху капіталізму анексія стала основним способом розширення території однієї держави за рахунок іншої. У низці випадків анексією вважаються деякі види колоніальних захватів, а її різновидом – створення держав із маріонетковими режимами (наприклад, Маньчжурської держави внаслідок агресії Японії в 1932 р.) [11].

Як бачимо, анексія – насильницьке приєднання території однієї держави до території іншої. Упродовж майже всієї історії людства вона була основним видом придбання територій і вважалася правом переможця. У більшості випадків анексії були наслідком завоювань. Оскільки анексії не вважалися протиправними, вони зазвичай одержували юридичне закріплення в мирних договорах та у внутрішньому законодавстві. Заборона анексій пов'язана з відмовою від воєн як засобу вирішення міжнародних спорів у Паризькому договорі 1928 р. та закріпленням у міжнародному праві, насамперед у Статуті ООН, гарантій цілісності державної території. Проте спроби анексій у сучасному світі не зникли, хоча й трапляються рідко. Прикладом може слугувати спроба анексії території Кувейту в результаті агресії Іраку в 1990 р. Міжнародно-правова заборона анексій викликала чимало питань про правомірність територіальних придбань після Паризького договору 1928 р., особливо після прийняття Статуту ООН. Чинному міжнародному праву відомі випадки визнання й осуду окремими державами своїх анексій, що, однак, не мало наслідком повернення анексованих територій. В іншому випадку відмова як від визнання анексії, так і від повернення території може стати перешкодою для укладення мирного договору [2, с. 18].

Звернувшись до історії, бачимо, що анексія не є новим поняттям в Україні, наприклад, радянська анексія західноукраїнських земель – процес окупації Радянським Союзом на основі секретного протоколу щодо розподілу сфер впливу в Європі пакту Молотова – Ріббентропа між Радянським Союзом і нацистською Німеччиною частини етнічних українських територій Польщі й Румунії, включення цих земель до складу СРСР із їх подальшим входженням до Української РСР та частково Білоруської РСР і Молдавської РСР, а також встановленням радянського окупаційного режиму на цих територіях. У результаті цих анексій Українська РСР, зокрема, отримала 130 тисяч км² території та збільшила своє населення більше ніж на 7 мільйонів осіб [12].

Що ж стосується поняття «окупація», то в словниках воно визначене як тимчасове захоплення частини або всієї території однієї держави збройними силами іншої держави [15]. Так, слово «окупація» (лат., загарбую, оволодіваю) має такі значення: 1) тимчасове зайняття збройними силами однієї держави частини або всієї території іншої держави, переважно внаслідок наступальних воєнних дій; займанщина, поневолення; 2) у Стародавньому Римі – оволодіння речами, що не мають власника, у тому числі земельними ділянками [16].

Поняття «окупація» (лат. *occupation*) означає «захоплення», «оволодіння». Відповідно до норм міжнародного права режим окупації, попри свій протиправний характер, усе-таки підпадає під дію декількох конвенцій: 4-ї Гаазької конвенції (1907 р.), Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (1949 р.), Гаазької конвенції про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту (1954 р.). Держава-окупант має право стя-

гувати податки на захопленій території, вимагати від населення підкорятися встановленим нею нормам і законам. Водночас окупаційна влада позбавлена права змушувати громадян, які проживають на захоплених нею територіях, допомагати їй у проведенні військових дій проти їх вітчизни [14].

Міжнародне право визначає, що окуповану територію заборонено включати до складу держави-окупанта. На окупованій території повинні забезпечуватись основні права людини й громадянина, у тому числі право на майно, приватні та особисті права. Міжнародні правові норми передбачають право громадянина зберігати вірність своїй державі. Водночас окупант має право посилити кримінальну відповідальність та запровадити окремі норми до кримінального законодавства на захоплених територіях, які передбачають посилення покарання за порушення безпеки його військових формувань чи власності. Недотримання державою-окупантом норм міжнародного права тягне за собою політичні, моральні та матеріальні санкції за злочини, які є особливо небезпечними, у тому числі кримінальну відповідальність конкретних посадових осіб або звичайних громадян. Така відповідальність може настати за умови порушення державою-окупантом чи її представниками законів і звичаїв війни та за злочини проти миру, людяності, безпеки людства й міжнародного правопорядку [14].

Окупація, як і анексія, не є новим поняттям в історії України. У малому словнику історії України наводиться приклад окупації фашистами України в 1941–1944 рр. – період перебування українських земель під владою німецького режиму після відступу радянських військ. Окупантами здійснювалася політика колонізації й експлуатації населення, підготовки умов для подальшої інкорпорації української території до складу «великонімецького райху» [17].

У стратегії інформаційної реінтеграції Криму зазначається, що окупація Кримського півострова з боку Російської Федерації в лютому 2014 р. унеможливила або ускладнила використання різних каналів комунікації між Кримом та рештою України. Унаслідок цього відбулася дезінтеграція спільного інформаційного й смислового простору України та її тимчасово окупованої території. Масована пропагандистська кампанія з боку російської влади через засоби масової комунікації (яка почалася задовго до окупації півострова), обмеження доступу незалежних журналістів і міжнародних моніторингових місій формують в Україні та світі необ'єктивне бачення подій у Криму, передумов окупації півострова та умов життя в окупації. Особливо відчутний вплив дезінформації та інформаційно-психологічних операцій на території самого Кримського півострова, населення якого окупаційна влада позбавляє альтернативних джерел інформації, свободи думки й слова. Південні райони Херсонської області, яких сягає мовлення з окупованого півострова, також є вразливими до впливу російської пропаганди. Такі дії окупанта створюють передумови для значних порушень прав громадян України, які проживають на тимча-

сово окупованій території. Крім того, Російська Федерація продовжує зусилля з дестабілізації ситуації на півдні Херсонщини, ускладнює відновлення територіальної цілісності України, а також поглиблює розрив між громадянами України, які мешкають на окупованій території, та державою Україна. Одним із наслідків окупації стали міграційні процеси, що зумовили зменшення частки українських громадян у Криму. Створені суттєві труднощі для вивчення громадської думки на окупованому півострові, а його результати часто є недостовірними через атмосферу несвободи й залякування респондентів. Найбільш мобілізованою та організованою проукраїнською спільнотою на тимчасово окупованій території є кримськотатарський народ [8].

Як зазначає М.В. Буроменський, військова окупація – це тимчасове захоплення збройними силами однієї держави території іншої. На відміну від анексії військова окупація не спричиняє зміни приналежності (титулу) території. Військова окупація зазвичай має місце в ході міжнародного збройного конфлікту. Оскільки стан військової окупації пов'язаний із фактичним здійсненням влади на окупованій території, міжнародне право встановлює зобов'язання для держави, яка окупує. Військова окупація незалежно від її тривалості не створює правових основ для зміни державної території [2].

У свою чергу, надаючи визначення поняття «окупована територія», професор Лондонської школи економіки С. Хемфріс зазначив: «Територія вважається окупованою, коли вона перебуває під безпосереднім контролем ворожої армії. Таке формулювання було записане в Гаазькій конвенції 1907 р.». Водночас фахівець вважає, що «закон про окупацію» не має жодного статусу в міжнародному праві, за винятком того, що «так вважає» держава, яка такий закон прийняла. Як грузинський, так і український закон не може «створити» окупацію або «оголосити» про неї. Ці закони можуть лише привернути увагу міжнародної спільноти до того, що відбувається.

Так, наприклад, Генеральна Асамблея ООН 27 березня 2014 р. прийняла Резолюцію щодо територіальної цілісності України. У ній ООН, зокрема, вказувала на порушення Росією норм таких міжнародних правових документів: 1) ст. 2 Статуту ООН, у якій йдеться про зобов'язання всіх держав утримуватись у їх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави та вирішувати всі міжнародні суперечки мирними способами; 2) Резолюції № 2625 від 24 жовтня 1970 р., якою було схвалено Декларацію про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, у якому закріплений принцип про те, що територія держави не повинна бути об'єктом надбання іншою державою, тому будь-яка спроба, спрямована на часткове чи повне порушення національної єдності й територіальної цілісності держави або її політичної незалежності, є несумісною із цілями та принципами, закладеними до Статуту ООН;

3) Заключного акта Конференції з безпеки і співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. (м. Гельсінкі); 4) Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 р. (м. Будапешт); 5) Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 р. У згаданій резолюції Генеральна Асамблея ООН засудила проведення на території Криму та м. Севастополя референдуму та зазначила, що цей референдум не має законної сили, а також закликала міжнародну спільноту не визнавати будь-яку зміну статусу Автономної Республіки Крим [14].

Окупація Автономної Республіки Крим та м. Севастополя Росією – збройна агресія Росії, спрямована на насильницьке протиправне відторгнення Кримської автономії й Севастополя від України та їх приєднання до Російської Федерації на правах суб'єктів Російської Федерації, що було здійснено впродовж березня 2014 р. Насильницька анексія Криму не визнається Українською державою, не визнається Генеральною асамблеєю ООН, ПАРС, ПА ОБСЄ, а також суперечить рішенню Венеційської комісії, натомість російською владою трактується як «повернення Криму до Росії». Згідно із Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» територія Кримського півострова внаслідок російської окупації вважається тимчасово окупованою територією [13].

Анексія та окупація є різновидом агресії. Як зазначав О.В. Задорожній, агресія – найтяжчий міжнародний злочин, що порушує імперативні норми міжнародного права та ставить під загрозу міжнародний правопорядок і ключові цінності для всіх держав і світової спільноти загалом. Тому міжнародно-правова відповідальність держави-агресора має значні особливості, зокрема, вона виникає як перед постраждалою державою, так і перед міжнародною спільнотою загалом [19, с. 422].

Не є правовими підставами для зміни державної території анексія, військова окупація. Будь-які територіальні зміни, що виникли на підставі або внаслідок анексії чи військової окупації, мають бути визнані юридично недійсними [2].

Що ж стосується режиму окупованої території, то законодавством України, зокрема ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», визначено, що тимчасово окупована територія України є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції й законів України. До тимчасово окупованих належать такі території:

1) сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій;

2) внутрішні морські води та територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та при-

леглого до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції й законів України;

3) повітряний простір над територіями, зазначеними в пунктах 1 і 2 цієї частини ст. 3 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [1].

Правовий режим окупованої території в Україні врегульовано такими нормативно-правовими актами, як Конституція України, Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», Закон України «Про прикордонний контроль», Кримінальний кодекс України (ст. ст. 332, 438), Кримінальний процесуальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення (ст. ст. 202, 204), Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про тимчасове закриття пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю» тощо. Окупація території України Російською Федерацією не означає припинення дії законодавства України, тому на цю територію поширюється дія законів України [1].

Як бачимо, першим суттєвим кроком у сфері законодавчого врегулювання ситуації, що виникла в Криму після його анексії, є Закон України «Про забезпечення прав і свобод та правовий режим на тимчасово окупованій території України», який набрав чинності 27 квітня 2014 р. Очевидно, він мав стати лише першою, однак концептуальною відповіддю на численні виклики, які постали або тільки починали поставати перед кримчанами та перед владою: що буде з українським громадянством кримчан, власністю, заблокованими банківськими заощадженнями, пенсіями, освітою, документами? Дуже важливо, що цей закон, окрім окреслення меж тимчасово окупованої території та її особливого статусу, визначив, що «примусове автоматичне набуття громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території, громадянства Російської Федерації не визнається Україною та не є підставою для втрати громадянства України». Отже, набуття кримчанами громадянства країни-агресора, що фактично відбулося в автоматичному режимі на території анексованого півострова, Україна не визнає, а кримчан і далі сприймає як своїх громадян. Наслідком визначення території Криму як окупованої стало невизнання новостворених там державних органів та органів місцевого самоврядування та, як результат, будь-яких виданих ними актів. Таким чином, жодними документами, отриманими на півострові (наприклад, свідоцтвами про народження чи шлюб, паспортами тощо), кримчани на території України послуговуватись не можуть. Очевидно, що та частина Закону України «Про забезпечення прав і свобод та правовий режим на тимчасово окупованій території України», у якій ідеться про забезпечення реалізації соціальних прав громадян (на соціальний захист осіб літнього віку, людей з інвалідністю, безпритульних

тощо), які лишилися в Криму, має радше декларативний характер, ніж передбачає конкретні кроки. Звичайно, держава не може гарантувати захист прав і свобод своїх громадян на території, фактично окупованій іншою країною. При цьому право на пенсію й соціальні виплати для переселенців до материкової України ставиться в залежність від того, чи отримують вони такі виплати або послуги в тимчасово російському Криму. На практиці це призводить до того, що від кримчан часто вимагають надавати певні «довідки» або навіть паперові справи з органів соціального захисту чи пенсійного фонду анексованого півострова [6].

Конституція України чітко розмежує поняття «війна» та «воєнний стан». У п. 19 ст. 106 Основного Закону України зазначено, що Президент України «вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та в разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань», а в п. 20 ст. 106 визначено, що глава держави «приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України» [4].

Наприкінці листопада 2015 р. в Києві пройшла міжнародна конференція «Молдова, Грузія, Україна: проблема окупованих територій та заморожених конфліктів». Організаторами заходу стали Український фонд «Майдан закордонних справ» та БО «Інститут стратегічних чорноморських досліджень» у партнерстві й за фінансової підтримки фондів Конрада Аденауера та Ганса Зайделя. Як зазначали доповідачі, саме спалахи тероризму в Європі, війна на Близькому Сході, а ще більше анексія Криму та військова агресія Росії на Донбасі створюють нову реальність, а отже, і необхідність переосмислення підходів до розв'язання «заморожених конфліктів». Під час обговорення експерти погодились із тим, що ситуація вимагає координації активних зв'язків між Україною, Грузією та Молдовою, адже вони мають схожі проблеми та єдине джерело їх виникнення, тобто агресію Росії. Адже, як свідчить досвід, самостійно кожна з трьох країн не в змозі в протистоянні з Російською Федерацією вирішити питання деокупації власних територій, які агресор цілком свідомо перетворює на «сірі зони». Як зазначалося на форумі, існує об'єктивна необхідність об'єднання зусиль як на урядовому рівні, так і між представниками громадянського суспільства, правозахисних та інших структур України, Молдови й Грузії. При цьому на громадянське суспільство покладається місія ініціювати такі дії з боку урядів трьох зазначених країн. Адже оцінки, ідеї й поради офіційним структурам та можливі спільні проекти неурядового сектору здатні зробити позитивний внесок у розв'язання існуючих на територіях Грузії, Молдови й України конфліктів за участю Російської Федерації. Більше того, експерти вважають, що в нових умовах саме

спільними зусиллями трьох країн необхідно створювати доказову базу причетності саме Російської Федерації до розпалювання конфліктів та блокування їх вирішення [7].

Як писав О.В. Задорожній, даючи міжнародно-правову кваліфікацію дій Росії проти України, варто вказати насамперед на вчинення найтяжчого злочину проти миру й безпеки – розв'язання та ведення агресивної війни. Етап агресії, що в практичній площині розпочався в Криму в лютому 2014 р., спрямований на анексію Кримського півострова. Характеризуючи наслідки агресії відповідно до міжнародного права, зазначимо, що і держава-жертва, і інші держави наділені Статутом ООН правом застосування проти агресора збройної сили та вжиття інших дій, спрямованих на самозахист [19, с. 422].

Варто погодитися з О.В. Задорожнім, який вказував на те, що особливості відповідальності за злочин агресії, передбаченої міжнародним правом, пов'язані з тим, що агресія розуміється, з одного боку, як діяння, за яке несуть відповідальність держави, а з іншого – як злочин фізичних осіб, що передбачає індивідуальну відповідальність за міжнародним кримінальним правом [19, с. 422].

Таким чином, з огляду на думки вчених, які висловилися з приводу понять «анексія» та «окупація», варто зазначити, що ці поняття не є тотожними. Як під час окупації, так і під час анексії в державі впроваджується особливий правовий режим окупованих чи анексованих територій. Під час окупації або анексії потерпіла держава має право використовувати всі правові міжнародні засоби захисту своєї території та своїх громадян. На сьогодні в Україні, незважаючи на закріплення в національному законодавстві правового режиму окупованих територій, залишаються невирішеними низка питань, що пов'язані з визначенням правового режиму анексованих територій, а також потребують законодавчого врегулювання питання, пов'язані з правовим статусом територій у зоні антитерористичної операції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Правовий режим окупованої території [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.i-law.kiev.ua/правовий-режим-окупованої-території/>.
2. Міжнародне право : [навч. посібник] / за ред. М.В. Буроменського. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 336 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uristinfo.net/mezhdunarodnoe-pravo/139-mvburomenskij-mizhnarodne-pravo/3652-rozdil-7-zagalni-pitannya-mizhnarodno-pravovogo-reguljuvannja-teritorialnih-prostoriv.html?start=1>.
3. Попова Т.В. До питання відновлення суверенітету України над тимчасово окупованими територіями / Т.В. Попова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=33&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwj_tO6gi_XXAhWsZpoKHbW4Cw4HhAWCDYwAg&url=https%3A%2F%2Fwww.radiosvoboda.org%2Fa%2F28842999.html&usg=AOvVaw0TAk1KLnYOb3JSfhpSpwwW.
4. «Військовий стан» чи особливий правовий вакуум [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://vgolos.com.ua/blogs/viyskovyy_stan_chy_osoblyvyy_pravovyy_vakuum_169987.html.

5. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на тимчасово неконтрольованій території в зоні проведення антитерористичної операції»: Постанова Верховної Ради України від 31 березня 2016 р. № 18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1074-19>.

6. Луньова А.С. Рік після анексії: чи лишаються Крим і кримчани невід'ємною частиною України? / А.С. Луньова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Society/131780>.

7. Заблоцький В.В. Проблема окупованих територій / В.В. Заблоцький [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://defence-ua.com/index.php/statiti/154-problema-okupovanykh-terytoriy-ta-zamorozhenykh-konfliktiv>

8. Стратегія інформаційної реінтеграції Криму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mip.gov.ua/files/pdf/indostrat.pdf>.

9. Анексія // Історія України: словник-довідник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://history.vn.ua/book/slovník/12.html>.

10. Анексія // Історія України: словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://histua.com/slovník/a/aneksiya>.

11. Анексія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vseslova.com.ua/word/%D0%90%D0%BD%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%96%D1%8F-4395u>.

12. Радянська анексія західноукраїнських земель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%96%D1%8F%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85%D0%B7%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BB%D1%8C>.

13. Анексія Криму Росією (2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%96%D1%8F%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%83%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%94%D1%8E_\(2014\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%96%D1%8F%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%83%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%94%D1%8E_(2014)).

14. Полтавець С.В. Окупація земель суверенної держави: уроки політичної історії / С.В. Полтавець [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=972:okupatsiya-zemel-suverennoj-derzhavi&catid=8&Itemid=350.

15. Окупація // Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/okupacija>.

16. Окупація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovo.org.ua/36/53406/244881.html>.

17. Окупація фашистська України 1941–1944 рр. // Малий словник історії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://history.vn.ua/book/dict/964.html>.

18. Международное право в документах / сост. Н.Т. Блатовой. – М. : Юридическая литература, 1982. – 856 с.

19. Задорожній О.В. Анексія Криму – міжнародний злочин : [монографія] / О.В. Задорожній. – К. : К.І.С., 2015. – 576 с.

Иляшко О.О. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ АНЕКСОВАНИХ ТА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

Розкрито основні питання, пов'язані з визначенням понять «анексія» та «окупація». Відмежовано поняття «анексія» від терміна «окупація». Проаналізовано особливості правового режиму анексованих та окупованих територій. Наведено приклади анексії й окупації в Україні.

Ключові слова: анексія, окупація, правовий режим тимчасово окупованих територій, агресія.

Иляшко А.А. ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕЖИМА АННЕКСИРОВАННЫХ И ОККУПИРОВАННЫХ ТЕРРИТОРИЙ

Раскрыты основные вопросы, связанные с определением понятий «аннексия» и «оккупация». Отграничено понятие «аннексия» от термина «оккупация». Проанализированы особенности правового режима аннексированных и оккупированных территорий. Приведены примеры аннексии и оккупации в Украине.

Ключевые слова: аннексия, оккупация, правовой режим временно оккупированных территорий, агрессия.

Иiashko O.O. FEATURES OF THE LEGAL REGIME OF ANNEXED AND OCCUPIED TERRITORIES

The main issues related to the definition of the concept of “the annexation” and “the occupation” are revealed. The notion of “the annexation” from “the occupation” is delimited. The features of the legal regime of annexed and occupied territories are analyzed. Examples of the annexation and the occupation in Ukraine are given.

Key words: annexation, occupation, legal regime of temporarily occupied territories, aggression.

Цуркан О.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 340.12

ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ПРАЦІВНИКА ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Сучасні наукові уявлення про правосвідомість як вагому особистісну характеристику, що пов'язана не тільки з відображенням правової дійсності, а й з впливом на правову сферу держави, зумовили посилену увагу багатьох дослідників до цього складного явища. Безперечним досягненням правознавчої і психолого-педагогічної наук розцінюється своєрідність процесу формування правосвідомості особистості. Оскільки правосвідомість є фундаментальною характеристикою особистості, а також враховуючи виключну особистісну значущість правосвідомості як стрижневого елементу в структурі професійного становлення працівника поліції, цілком природно, що саме вивчення цього аспекту є важливим напрямом наукових досліджень.

Аналіз дослідження теми. Теоретичною основою дослідження проблеми формування правосвідомості працівників поліції послужили праці зарубіжних та вітчизняних вчених: Г. Емерсона, А. Файоля, Ф. Тейлора, Д. Карнегі, М. Вебера, В. Лазарева, В. Лозниці, С. Рубінштейна, А. Маркової, М. Коркунова, Б. Чичеріна, О. Бандурки та А. Майдікова.

Метою статті є аналіз сутності та особливостей формування правосвідомості працівників правоохоронних органів в умовах побудови громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Наука трактує правосвідомість як сукупність поглядів, ідей, що відображає ставлення людей до права, законності, правосуддя, їх уявлення про «правомірне» і «неправомірне» [5, с. 19]. До своєрідного, що вбачається у правосвідомості з погляду загальної, соціальної і юридичної психології, належить конкретизація суто соціально-психологічної сторони означеного явища. Воно виявляється у звичках правомірної поведінки, правозначущих соціальних стереотипах та емоційних оцінках; правова свідомість є відображенням соціально-економічних відносин суспільства, залежить від чинного права і впливає на правотворчість [8, с. 66].

Отже, правова свідомість виступає результатом відображення наявних у суспільстві законів правового порядку, різновиду правової діяльності держави, її органів, зокрема правоохоронних, правової поведінки громадян та інших осіб. Як якість особистості правова свідомість є результатом її ознайомлення з чинним правом та практикою його реалізації.

Правова свідомість – складне, інтегральне явище. Її складники – суб'єктивні вимоги до права – ви-

світлюють ту незаперечну істину, що саме право не стає автоматично внутрішнім регулятором поведінки особистості. Механізм ускладнюється проекцією власних уявлень – вимог до права – на процес становлення переконань щодо соціальної значущості правового регулювання.

Правосвідомість, пронизуючи основні сфери життєдіяльності особистості, відображає й особливості та специфіку її професійних інтересів. Причому означене набуває принципової значущості у зв'язку з осмисленням феномена «правосвідомість працівника поліції». Розвиток правосвідомості триває упродовж усього життя людини, однак типові мотиви поведінки (зокрема й у правовій сфері) найбільш активно і міцно формуються в молоді роки. Науковці встановили, що правовому вихованню передують моральне становлення, правова ж соціалізація «долучається» до духовно-морального ядра особистості.

Правова свідомість найтісніше стикається не тільки з моральною, але й з політичною формою свідомості. Вона розвивається у взаємозв'язку, взаємозалежності, взаємозумовленості з філософською, релігійною, атеїстичною та іншими формами громадської свідомості.

Зауважимо, що набуттю компонентно-структурного уявлення про феномен «правосвідомість правоохоронця» сприяють два взаємопов'язаних узагальнення.

1. Поняття «правосвідомість правоохоронця» поєднує своєрідність професіограми сучасного працівника поліції. Професіографічне вивчення його особистості та діяльності зберігає привабливість для сучасних дослідників проблем щодо блоку професіограми як «особистісно-професійні якості». Разом із тим необхідно пам'ятати: коли держава прагне набути ознак правової, працівник поліції має усвідомити на рівні переконань морально-духовні цінності правового гатунку. Оскільки феномен «правосвідомість» є відображенням внутрішнього механізму поведінки працівника поліції у професійній діяльності, у визначенні цього поняття має бути відображено взаємозв'язок, взаємозалежність і взаємозумовленість процесів – від позитивної правосвідомості працівника поліції до позитивної правосвідомості громадян.

2. Визнаючи високу вагомість професійної діяльності працівника поліції, особливо щодо піднесення правової культури суспільства, і той факт, що най-

вищою формою свідомості є самосвідомість, треба наголосити, що сформованість самосвідомості як властивості психічної діяльності особистості, котра здатна і «внутрішньо» регулювати поведінку, і встановлювати рівновагу із «зовнішніми» впливами, є важливою передумовою самовдосконалення працівника поліції (зокрема і в ціннісно-правовій сфері) через самопізнання, самооцінку, саморегуляцію.

Отже, можемо констатувати, що правосвідомість працівника поліції – це складна, інтегративна особистісно-професійна якість, що є сукупністю знань законодавства, уявлень про правові явища, правових переконань і суб'єктивних вимог до права, яка характеризує ставлення працівника поліції до правової дійсності та визначає готовність до громадсько-управлінської діяльності ціннісно-правового характеру.

Враховуючи конкретно-історичне виникнення правосвідомості як складного формозмістовного явища біологічної та небіологічної природи водночас, у наукових джерелах виокремлюють гносеологічний, соціологічний та психологічний аспекти правосвідомості. Гносеологічний аспект ідентифікує рух від дійсності до правосвідомості, коли ідеї та погляди виступають нормативним результатом відображення правосвідомістю дійсності та як функція необхідної дієвості системи законодавства, а також суспільного осмислення потреби у змінах та доповненні чинних нормативно-правових актів, сприйняття процесів і результатів правозастосувальної практики. Соціологічний аспект правосвідомості має два рівні – буденний і теоретичний (правова психологія та права ідеологія).

Правосвідомість працівників органів внутрішніх справ є важливою складовою частиною їхньої правової культури, яка виступає єдністю глибоких знань, твердих переконань і свідомої діяльності в режимі дисципліни та законності.

Підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати, що правосвідомість є сукупністю уявлень, поглядів, оцінок, настроїв і почуттів людей до права та державно-правових явищ, що свідчить про широке різноджерельне походження правосвідомості.

Для розвитку рівня професійної культури працівників органів внутрішніх справ важливе значення має формування правової свідомості, що потрібно здійснювати ще в навчальному закладі.

Професійна свідомість правоохоронця має передбачати наявність в особистості здатності до рефлексії власних професійних здібностей, інтересів, мотивів професійного навчання та професійної діяльності, оцінювання індивідуальної відповідності завданням і вимогам професійної діяльності, переживання цієї відповідності у формі задоволеності вибраною професією, рівень їх сформованості, що постає неодмінною умовою успішності здійснення професійної діяльності.

Результати вивчення феномена професійної свідомості дали змогу встановити такі тенденції становлення і розвитку професійної свідомості правоохоронців в сучасному українському суспільстві:

зумовленість змісту формування професійної свідомості вимогами суспільства; залежність рівня формування професійної свідомості від навколишнього середовища, особливо від освітньої сфери; взаємозв'язок розвитку професійної свідомості правоохоронців із рівнем керування цим процесом у вищому освітньому закладі.

Зазначені тенденції дають підстави стверджувати, що процес формування професійної свідомості майбутніх фахівців має бути інтегрований у структуру загальної професійної підготовки, тобто розвиток професійної свідомості правоохоронців прямо залежить від змісту відповідних впливів і системи адекватних цьому змістові методичних прийомів.

На основі наявних у науковій літературі уявлень щодо особливостей розвитку професійної правоохоронної діяльності та професійної свідомості правоохоронців треба зазначити, що на сучасному етапі професійної підготовки у відомчих закладах вищої освіти має застосовуватися така модель навчання, яка стимулювала б у суб'єктів навчання потребу в самостійності, рефлексивності, самопізнанні, самовдосконаленні, які належать до показників сформованості «Я-концепція» як професійної. Остання передбачає такі внутрішньоособистісні перетворення, що підносять особистість до статусу суб'єкта професійної діяльності [6, с. 72].

Відповідно до цього, процес професійного навчання розглядається як взаємодія двох систем відносно: системи значень (поняття, знання, образи) та системи особистісних смислів (ставлення суб'єкта до предметно-соціальних умов правоохоронної діяльності). Тобто у професійному навчанні співвідношення значення та особистісного смислу постає як взаємодія навчання і розвитку особистості, її професійно важливих якостей, які багато авторів розглядає як обов'язкові у структурі особистості правоохоронців і які належать до показників сформованості професійної свідомості правоохоронців.

Зміст показників визначають як рівень сформованості професійної свідомості правоохоронця, що може бути представлений за такими комплексами якостей:

– світоглядні якості: психолого-педагогічна грамотність, ціннісно-смісловий компонент, норми, цінності, ідеали, переконання;

– професійні якості: володіння професійними знаннями, уміннями, навичками, правоохоронними технологіями, професійна компетентність, професійна культура, системне бачення сфери застосування професійної міліцейської діяльності;

– особистісні якості: наявність мотивів до правоохоронної діяльності, здатність до міжособистісних відносин, емпатії, рефлексії, прийняття рішення, досвід, адекватна самооцінка;

– акмеологічні якості: критичне мислення, творче ставлення до своєї професії, володіння методами креативного вирішення професійних завдань [7, с. 885].

Загалом формування професійної свідомості правоохоронців має динамічний характер та залежить від рівня розвитку професійних якостей, а сама

динаміка професійної свідомості правоохоронців перебуває в тісному зв'язку з мотиваційною сферою особистості.

Правосвідомість працівників поліції, як і будь-яка інша діяльність, формується на основі визначених принципів, дотримання яких забезпечує узгодженість у діях учасників, орієнтує на досягнення бажаного результату, використовуючи найефективніші методи. Якщо ж не дотримуватися таких принципів, то можна говорити про непослідовність, неузгодженість у діях учасників і, врешті-решт, така діяльність матиме не ті результати, які були передбачені в основній меті [2, с. 135].

Зауважимо, що дехто з дослідників акцентує на тому, що принципи є сферою правосвідомості, правової ідеології та науки, інші виокремлюють в їхньому змісті лише ті основні ідеї, які офіційно закріплені в нормах законодавства. Як наслідок, з'явилися твердження про те, що принципи можуть виявлятися тільки у змісті зазначених норм і ними не можна вважати керівні ідеї правосвідомості, які, проте, суспільно визнані і реалізуються у правовідносинах, але не зафіксовані в нормативно-правових актах [9, с. 214–215].

Принципи права можна визначити через закономірності розвитку суспільства і права або через сутність і зміст права. Принципи права відіграють особливу роль у структурі правової системи, механізмі правового регулювання, правосвідомості, а все тому, що вони засвоюють соціальну дійсність у найбільш загальній формі. Принципи права можна охарактеризувати як об'єктивні, але це не означає, що вони не залежать від людської діяльності. Щобільше, є всі підстави стверджувати, що зміст принципів визначається матеріальною основою життєдіяльності суспільства, відповідно, люди формулюють їх та втілюють у життя. До того ж, принципи можуть формуватися і стихійно (внаслідок емпіричного досвіду), і свідомо на рівні теоретичної концепції, набуваючи характеру наукових принципів.

Зауважимо, що за час розбудови України як правової, демократичної держави особливого значення набула проблема правоохоронної діяльності. Оскільки немає єдиного підходу щодо визначення її змісту, ознак, напрямів, системи суб'єктів, серед найважливіших завдань є визначення принципів правоохоронної діяльності. Досить довго принципи правоохоронної діяльності не розглядали як головні, сутнісні її категорії. Можливо, причиною такої ситуації послужило те, що багато людей сприймає їх лише як абстрактні ідеї, не пов'язані з практичною діяльністю тих чи інших органів, а отже, як не обов'язкові для виконання.

Звісно, для того, щоб систематизувати принципи управління, треба пізнати їхні закономірності. У науковій літературі виробився загальний підхід щодо поняття, змісту та системи принципів, але простежуються й розбіжності під час їх формулювання і визначення їхнього складу. Деякі системи принципів

потребують коригування. Науковці наводять чимало принципів управління (до прикладу, Г. Емерсон – дев'ять, А. Файоль – чотирнадцять, Ф. Тейлор – десять, Д. Карнегі – двадцять дев'ять, М. Вебер – п'ять тощо) [4, с. 48]. Загальними принципами управління О. Бандурка називає «принципи соціальної спрямованості управлінської діяльності, законності, об'єктивності, комплексності й системності, гласності, поєднання колегіальності та підпорядкованості» [1, с. 32]. А. Майдіков, у свою чергу, зазначає, що, з огляду на новизну проблеми, неповну її теоретичну розробленість і специфічну цільову спрямованість діяльності системи органів внутрішніх справ, не можна однозначно визначити всі принципи управління [3, с. 7–18].

Утім, попри такі розбіжності, принципи, на яких ґрунтується діяльність щодо формування правосвідомості працівників поліції, загалом можна вважати цілісною системою, до якої, враховуючи викладені вище положення, треба зарахувати:

1) загальносоціальні принципи, що визначаються рівнем розвитку суспільства. Це, скажімо, принципи гуманізму, демократизму, соціальної справедливості, рівності всіх перед законом;

2) спеціальні принципи – як своєрідна система координат, у межах якої розвивається правоохоронна діяльність: принципи верховенства права, законності, законслухняності громадян, гласності, взаємодії з органами державної влади України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, населенням, принципи професіоналізму та компетентності, незалежності суб'єктів правоохоронної діяльності тощо. Наведену класифікацію принципів не варто сприймати як універсальну, а хіба як заклик до встановлення інших, нових критеріїв їх систематизації.

Враховуючи вищевикладене, можна зазначити, що принципи формування правосвідомості у працівників органів внутрішніх справ треба розуміти як основоположні засади, незаперечні вимоги щодо такого виду суспільної діяльності, як правоохоронна, а тому їх варто враховувати в процесі реформування системи правоохоронних органів та організацій, підбору, підготовки та розстановки кадрів.

Висновки. Отже, правосвідомість працівника поліції – це складна, інтегративна особистісно-професійна якість, що є сукупністю знань законодавства, уявлень про правові явища, правових переконань і суб'єктивних вимог до права. Процес становлення та розвитку професійної свідомості правоохоронців у сучасному українському суспільстві має динамічний характер та залежить від навколишнього середовища, рівня розвитку професійних якостей, вимог сучасного суспільства та рівня керування цим процесом у вищому освітньому закладі. Правосвідомість формується на основі визначених принципів, лише за дотримання яких можна говорити про належний рівень її формування у працівників поліції в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бандурка О.М. Управління в органах внутрішніх справ України : [підруч. для вищих закл. освіти МВС України] / О.М. Бандурка ; Ун-т внутр. справ МВС України. – Х., 1998. – 366 с.

2. Лисенков С.Л. Принципи права та їх відображення в Конституції України / С.Л. Лисенков, О.А. Коваль // Наук. вісн. Укр. акад. внутр. справ. – 1998. – № 2. – С. 18–23.

3. Майдыков А.Ф. Проблемы научного управления органами внутренних дел в особых условиях / А.Ф. Майдыков // Тр. Акад. МВД СССР. – М., 1991. – С. 7–18.

4. Малиновський В.Я. Державне управління : [навч. посіб. для студ. вишів] / В.Я. Малиновський. – Луцьк : Вежа, 2000. – 558 с.

5. Назаренко Є.В. До питання про поняття правової культури / Є.В. Назаренко // Правова культура і підприємництво. – К. ; Донецьк, 1999. – С. 19–25.

6. Новгородцев П.И. Введение в философию права: кризис современного правосознания / П.И. Новгородцев ; отв. ред. : В.Н. Кудрявцев ; Рос. Акад. наук, Ин-т государства и права. – М. : Наука, 1996. – 268 с.

7. Певцова Е.А. Функции правосознания учащейся молодежи: состояние и проблемы развития / Е.А. Певцова // Lex Russica : (научные труды Моск. гос. юрид. акад.). – 2006. – № 5. – С. 873–893.

8. Петражицкий Л.И. Теория государства и права в связи с теорией нравственности : в 2 т. / Л.И. Петражицкий. – СПб. : Тип. Т-ва «Екатерингофское Печатное Дело», 1909–1910. – 2-е изд., испр. и доп. – Т. 1. – 1909. – 318 с.

9. Соколов Н.Я. Опыт конкретно-социологического исследования правосознания и правовой культуры / Н.Я. Соколов, В.А. Леванский // Lex Russica : (науч. тр. Моск. гос. юрид. акад.). – 2006. – № 2. – С. 212–236.

Цуркан О.В. ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ПРАЦІВНИКА ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті проаналізовано процес становлення та розвитку правосвідомості працівника поліції. Визначено основні тенденції її формування в сучасному українському суспільстві. Надано рекомендації щодо застосування нової моделі навчання майбутніх фахівців, а також досліджено принципи, на яких ґрунтується формування правосвідомості працівників правоохоронних органів.

Ключові слова: правосвідомість, правосвідомість працівника поліції, професійна діяльність, правова культура, загальносоціальні принципи, спеціальні принципи.

Цуркан О.В. ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОСОЗНАНИЯ СОТРУДНИКОВ ПОЛИЦИИ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

В статье проанализирован процесс становления и развития правосознания работника полиции. Определены основные тенденции его формирования в современном украинском обществе. Даны рекомендации по применению новой модели обучения будущих специалистов, а также исследованы принципы, на которых основывается формирование правосознания сотрудников правоохранительных органов.

Ключевые слова: правосознание, правосознание работника полиции, профессиональная деятельность, правовая культура, общесоциальные принципы, специальные принципы.

Tsurkan O.V. FORMATION OF RIGHTS OF A POLITICAL EMPLOYEE IN CONDITIONS OF TRANSFORMATION TRANSFORMATIONS OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY

In this article was analyzed the process of incipience and development of legal consciousness of the police officer. Determined main tendencies and their formation in modern Ukrainian society. Recommendations was provided on the application of a new model of training future professionals and also were explored principles on which is grounded the formation of legal awareness of law enforcement officers.

Legal awareness of a police officer is a complex, integrative personality-professional quality, which is a collection of knowledge of legislation, ideas about legal phenomena, legal beliefs and subjective requirements for law. The process of formation and development of professional consciousness of law enforcement in the modern Ukrainian society is dynamic and depends on: the environment, the level of development of professional qualities, the requirements of modern society and the level of management of this process in a higher educational institution. Legal awareness is formed on the basis of certain principles, which can only be said about the proper level of its formation from police officers in Ukraine.

Key words: legal consciousness, legal awareness of the police officer, professional activity, law culture, general and social principles, special principles.

Цуркан-Сайфуліна Ю.В.,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 340.12

ВЛАДА ПРАВА ЯК ФАКТОР ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ПРАВОРОЗУМІННІ

Постановка проблеми. Соціальні аспекти права завжди перебували в центрі уваги філософії права, особливо з XVIII ст. Однак найбільш значущою проблемою при цьому завжди залишалося ставлення до соціального виміру буття права. Якщо природно-правові доктрини часто недооцінювали значення соціальних умов, у яких розвивається правова ідея, а юридичний позитивізм спробував представити ці соціальні умови як аспект детермінації змісту права, то соціологічний підхід у праворозумінні, який набув розквіту на межі XIX – XX ст. завдяки працям Е. Дюркгейма та М. Вебера, кардинально змінив сприйняття соціального елемента правової реальності.

Метою статті є аналіз сутності та особливостей формування влади права як фактора ефективності в соціологічному праворозумінні.

Виклад основного матеріалу. Із суто методологічної позиції соціологічне праворозуміння є досить складним для осмислення феноменом, оскільки в ньому відбувається відмова від багатьох звичних для юснатуралізму та позитивізму схем (здебільшого схожих). Наприклад, право перестає розглядатись як дещо відділене від соціальної реальності, як окрема сфера соціального життя, самостійна система правил, що формуються й розвиваються за власною логікою. Навпаки, право – це частина соціуму, один із його інститутів, а жоден інститут не може існувати ізольовано. У цьому сенсі соціологізм «втрутився» в двобій природно-правових і позитивістських доктрин із власною оригінальною методологічною програмою, у якій було дещо спільне і для юридичного позитивізму (визнання права елементом соціальної реальності, постулат соціальної детермінованості змісту права – тому позитивізм та соціологізм часто не розрізняють), і для юснатуралізму (визнання існування деякого надзаконного й позаофіційного права, наповненого власним змістом). Однак варто звернути увагу на ті особливості соціологічного праворозуміння, які є цікавими з позиції аналізу владних засад права.

Як уже зазначалося, коли йдеться про конструювання поняття права в позитивізмі чи юснатуралізмі, використовуються чіткі, недвозначні та об'єктивні критерії відмежування права від не-права (тобто того, що правом не є). Так, для позитивізму це набір формальних характеристик правових норм: якщо норма має загальну дію, її дію підкріплено санкцією або принаймні передбачено існування такої

санкції, і цю норму видано належним суб'єктом у межах належної процедури; відповідно, така норма є правовою безвідносно до її змісту та приписуваної нею поведінки. Юснатуралізм відмовляється від формального критерію відмежування права від не-права та встановлює змістовні критерії, де правом вважається все те, що виражає цінності свободи, рівності й справедливості, сходять до загальних раціональних підстав людської діяльності та мотивів збереження цілісності соціуму й фундаментальних підвалів його функціонування.

Для соціологічного праворозуміння жоден із підходів не характерний, адже методологічна модель розгляду права як протиставленого (хай навіть суто дедуктивно) чомусь іншому – не-праву – при цьому не використовується. Тому практично будь-яка течія соціологічної юриспруденції загалом відмовляється від підходу формальної та змістовної ідентифікації права на користь його інституційної ідентифікації. Це зумовлює необхідність пошуку динамічних критеріїв розуміння права як соціального інституту.

Саме тому в сучасній філософії права значного розвитку набув соціологізм як спосіб вивчення права виключно в соціальному контексті. Соціологізм розглядає право не як статичний набір норм, а як процес, як соціальну дію людей, пояснює реалізацію права в процесі тлумачення, застосування та створення соціальних норм, підкріплених юридичною силою дії, забезпеченої правовою санкцією політично організованого суспільства. Тобто соціальні норми не функціонують автоматично, їх дієвість залежить від їх використання та інтерпретації людьми.

Соціологізм в основі праворозуміння зміщує акцент з абстрактних ідеалів і нормативно-правових текстів у площину конкретного, динамічного функціонування права, його дії в реальному житті, насамперед у правовідносинах та юридичних рішеннях, без чого ідеали і юридичні тексти перетворюються на декларації та перестають бути правом [16, с. 40]. За соціологічним підходом ефективність реалізації норм права безпосередньо залежить від того, наскільки відповідає правова норма уявленням людей про те, якою повинна бути ця норма (у зарубіжній літературі це називається «правовим очікуванням») [21, с. 37].

Нагадаємо, що спочатку соціологічні дослідження правових явищ базувались переважно на позитивістському підґрунті праворозуміння. Однак соціологічні теорії права можуть вибудовуватись не лише

в межах соціологічного позитивізму, а й на основі інших методологічних принципів, властивих іншим типам праворозуміння. Тому з'являються різні відгалуження соціологічної концепції: «широкий підхід», правовий реалізм, біхевіоризм тощо. Соціологічна школа права складається зі значної кількості правових концепцій, до яких належать концепція солідаризму (Л. Дюгі), концепція інституціоналізму (М. Оріу), концепція прагматизму (О. Голмс), концепція «живого права» (Є. Ерліх), концепція реалізму (К. Ллевеллін, Д. Френк) та концепція інструменталізму (Р. Паунд). Концепції соціологічної школи права об'єднуються в напрям правового функціоналізму, що зумовлюється єдністю переконання прихильників цих концепцій у тому, що юридична наука повинна перенести центр ваги своїх досліджень із юридично закріплених норм на соціально-правову дійсність, тобто на функціонування права в суспільстві.

Функціональне бачення правової реальності неодмінно впливає також на те, як осмислюються владні підвалини права. Слушною є думка, що відмова від формальних і змістових характеристик права приводить до того, що поняття права стає рухомим і залежним, насамперед від правосвідомості окремих соціальних груп. Із цього постає, що правом є та система правил поведінки, яка в розумінні тієї чи іншої соціальної групи характеризується найбільш значущим примусовим потенціалом та слугує найефективнішим інструментом розв'язання конфліктів [8]. Це дає змогу представникам соціологічного праворозуміння пояснити, чому навіть у межах одного й того ж суспільства правом можуть називатись різні нормативно-регулятивні системи (наприклад, «злочинне право», церковне право, злочинні «поняття» тощо). Для представників окремих соціальних груп ці правила поведінки можуть бути більш значущими й ефективними для розв'язання повсякденних проблем та для досягнення відповідних цілей, ніж офіційне право.

Сучасна держава визнає тільки позитивне право як реально діюче право, однак у реальному житті нормативне право зазнає дії факторів, що впливають на правотворчість, правозастосування та правореалізацію. Вітчизняна юридична наука традиційно розглядає державу як ексклюзивного нормотворця (*law-maker*): правовими визнаються лише ті норми, які якщо не створені державою, то принаймні нею санкціоновані. До того ж навчальні курси з теорії права здебільшого починаються з поняття держави, і лише потім за її «спиною» з'являється право, однак так і не може вийти з тіні, яку держава на нього по-стійно кидає [18, с. 14].

Прибічники концепції недержавного права виклад своїх поглядів дуже часто починають із того, що «сьогодні ми живемо у світі юридичного плюралізму, <...> де одна дія або один суб'єкт може ставати предметом потенційного регулювання різноманітних юридичних або квазіюридичних порядків – державного, субдержавного, транснаціонального, наднаціонального або недержавного»

[20, с. 10]. Недержавне право (або, як його ще називають, «приватно вироблене» чи неофіційне право) за такого підходу являє собою набір норм і принципів, сформованих та підтримуваних у своїй реалізації недержавними акторами.

Ідея недержавного права сягає корінням праць Є. Ерліха, який одним із перших порушив питання правового плюралізму не з позицій компаративістського аналізу й простої констатації несхожості правових культур і традицій, а з позицій співіснування різних видів права в межах одного суспільства. Досліджуючи право як три великі правопорядки, що існують паралельно (право держави, тобто офіційне право, соціальне право – «живе право», і право юристів – інтерпретації й доктрини), Є. Ерліх констатує, що право є продуктом соціального конструювання, а не раціональної та цілеспрямованої діяльності людей. При цьому державне право характеризується наявністю легального примусу. Правовий примус він визначав як вид психологічного примусу, викликаний загрозою покарання або примусового виконання. Він стверджував, що людина підкорюється праву не тому, що існує встановлена державою санкція, а тому, що таке підкорення відбувається в межах усталених соціальних зв'язків.

При цьому потенція офіційного права на примус не є безмежною, оскільки вона компенсується соціальним правом, яке є «живим» у тому сенсі, що формується внаслідок існування різноманітних соціальних союзів. Це приводить Є. Ерліха до вже згадуваної вище ідеї про те, що між правом та іншими соціальними нормами з погляду соціологічного праворозуміння неможливо провести жодної формальної й змістової демаркації. Він пише: «Існує, безперечно, відмінність між правовою нормою та неправовими суспільними нормами. Проте за сучасного стану науки відкидати цю відмінність так само складно, як і довести» [19, с. 312]. «Містком» між офіційним державним правом і «живим» правом є право юристів, мета якого полягає у формуванні інтерпретацій щодо розвитку права та його пристосування до нових умов соціальної реальності.

На думку О. Уварової, ідея правового плюралізму загалом і недержавного права зокрема тісно пов'язана з уявленнями про саморегуляцію: «Вона наближує нас до тієї ідеальної моделі демократичної організації суспільства, коли більшість враховує інтереси меншості. Більшість, яка на певному етапі розвитку суспільства наділена політичною владою, залишає певні, важливі для меншості, питання для саморегулювання. При цьому вона надає гарантії державного захисту правил і моделей поведінки, які формуються та вводяться в дію недержавними акторами. Механізм саморегулювання іноді також використовується як спроба попередити конфлікт шляхом запровадження нового суспільного договору між державою та громадянами або між різними групами громадян» [18, с. 24].

Цікаво, що соціологічне праворозуміння з його апеляцією до правового плюралізму суттєво змінює ракурс розгляду владних підвалів права. Може

скластись враження, що соціологізм принаймні частково виводить право за межі сфери владного впливу шляхом його поділу на офіційне та неофіційне, державне й «живе». Логічним видається висновок, що лише перший тип права – право офіційне – має стійкий і постійний зв'язок із владою. Однак такий умовивід хибний і пов'язаний із підміною понять «влада» та «державна влада». Навпаки, звертаючись до ідей саморегуляції, про які пише О. Уварова, соціологічне праворозуміння розширює спектр відносин права й влади, оскільки до його забезпечення та легітимного застосування долучаються також ті типи влади, які зазвичай є виведеними за межі юридичного дискурсу, зокрема, влада громадянського суспільства як особливого інституційного середовища. Це особливо помітно в межах релігійних правових систем, у яких, як показують останні дослідження [4; 13], яскраво проявляється ідея недержавного забезпечення ефективності права за допомогою інститутів сім'ї та релігійних громад, які можуть вистояти всупереч прагненням держави встановити монополію на формування й застосування права.

Отже, у межах соціологічного праворозуміння право виявляється плюралістичним відразу в декількох контекстах: як нормативна система регуляції поведінки людей, що виникає шляхом формування окремих «сцен» (або «полів» – у термінології П. Бурдьє) соціальної активності й появи більш-менш автономних просторів правових практик та як соціальний інститут, що має декілька вимірів і прошарків свого владного забезпечення.

Для сучасного соціологічного праворозуміння характерне активне залучення методології загальної соціології, у зв'язку із чим популярними стають дослідження у сфері юридичної синергетики [11], застосування теорії аутопоезису соціальних систем Н. Лумана [2; 12; 15; 17], соціальної структурації Е. Гідденса як аспекту проблеми фрагментації права [6], ідей полів і практик як підстав утворення формальних і неформальних правових інститутів та їх наповнення нормами й цінностями [5; 9] тощо. Незважаючи на відмінності, ці теорії так чи інакше апелюють до ідеї соціальної детермінованості права як фундаментального аспекту його буття. І претензії юридичного позитивізму на відділення юридичної сфери за допомогою констатації певної особливої логіки правової реальності, визначеної специфікою правової нормативності, здебільшого відкидаються на підставі аргументу, що існування специфіки правового простору є наслідком інституціоналізації соціальних ролей (юрист, суддя, адвокат, підсудний тощо) і відповідних їм соціальних практик. Тобто самостійність права – не більше ніж конвенційна умовність, лінгвістична гра.

Однак юридизація соціологічної методології неодмінно приводить до фокусування відповідних ідей і концепцій на проблемах розвитку й інституціоналізації саме права. Власне, такий підхід пропонував і Н. Луман, який зовсім не відкидав можливість існування специфічних рис у різних соціальних системах, хоча й пов'язував ці відмінності більше з нерівномір-

ністю комунікативних практик у різних сферах суспільного життя та рівнем початкової самостійності цих практик, ніж із наявністю певної специфічної логіки, як твердять представники юридичного позитивізму (і деякі юснатуралісти класичного періоду, наприклад Г. Гроцій). З методологічних позицій трактування соціальної системи Н. Лумана полягає в розрізненні форми системи та середовища, у якому вона існує. Однак це не означає, що простого виявлення структури соціальної системи за допомогою логічного аналізу буде достатньо для того, щоб віднайти функціональні зв'язки тих порядків, які в ній діють. Н. Луман пропонує спочатку виявити особливості соціальної системи, а далі, перебуваючи вже на структурному рівні, продемонструвати специфіку кожної окремої соціальної системи.

З огляду на це методологічна програма аналізу соціальної системи, за Н. Луманом, складається з трьох етапів, які водночас є рівнями аналізу суспільства:

- 1) загальна теорія систем, а в ній – загальна теорія аутопоезійних систем;
- 2) теорія соціальних систем;
- 3) теорія системи суспільства як особливого роду соціальних систем (де відбувається аналіз різних систем – правової, економічної та політичної) [14, с. 31–33].

Така програма дослідження соціуму є корисною для розуміння інституційних зв'язків права та влади, адже три «поверхи» осмислення суспільства, виділені Н. Луманом, є трьома рівнями не існування цього суспільства, а саме його аналізу. Зв'язок і єдність цих рівнів передбачають цілісність та зв'язність кожної окремої теорії соціальної системи (у тому числі теорії правової системи чи теорії політичної системи, для яких точками перетину стають саме питання владної зумовленості). Інакше кажучи, Н. Луман концептуально дотримується ідеї Г. Гегеля, що побудова цілісної системи знань можлива лише тоді, коли вся ця система будується в межах однієї й тієї ж методологічної парадигми, базуючись на одних і тих же принципах пізнання та формування гіпотез.

Повертаючись до проблеми владної зумовленості права в призмі соціологічного праворозуміння, варто підкреслити важливість такого багаторівневого аналізу, запропонованого Н. Луманом. Це актуальний принцип правопізнання, оскільки в юридичному позитивізмі та юснатуралізмі проблематика зв'язку права й влади розглядається під принципово іншим кутом зору, коли право є чимось основним, центральним об'єктом уваги дослідника, а влада перебуває на периферії, є «одним із» факторів становлення правової реальності. У соціологізмі все інакше, оскільки правова система як інституційний прояв правової раціональності та політична система як інституційний прояв владної раціональності розглядаються як цілком рівнозначні складники соціальної реальності та предмети осмислення. Жодною мірою правова система не ставиться в залежність від політичної системи, і навпаки. Відносини між ними

розглядаються під зовсім іншим кутом зору, а саме в розрізі їх інституційної та нормативної взаємодії.

Варто зазначити, що право й влада з позицій соціологічного підходу розмежовуються лише тоді, коли здійснюється їх статичний аналіз, тобто коли відбувається виділення їхніх структурних і функціональних елементів. У динаміці ж їх розмежування практично унеможлиблюється, як показав Є. Ерліх. І справді, як зазначає Д. Істон, «тільки в статистиці права та політична системи можуть бути відмежовані одна від одної. Водночас у динаміці нормативний складник правової системи та інституційний складник політичної системи являють собою єдине ціле. При цьому ці дві підсистеми соціальної системи можуть зберегти життєдіяльність лише за умови, коли принаймні одна з них є функціонально ефективною» [10, с. 632].

Показовою є позиція Г. Алмонда та С. Верби, які схильні пов'язувати правову й політичну систему також на функціональному рівні. Вони виділяють функції політичної системи «на вході» та «на виході». «На вході» політична система виконує такі функції: 1) політична соціалізація; 2) політичне регулювання; 3) організація й вираження інтересів; 4) агрегування інтересів (тобто їх реалізація); 5) політична комунікація; 6) інші типи взаємодій, що впливають на політичну систему. «На виході» політична система має інші функції, пов'язані з: 1) нормотворчістю; 2) застосуванням права та процедур, введенням у дію законів; 3) контролем за дотриманням права; 4) тлумаченням законів і превенцією актів, пов'язаних із їх порушенням [1, с. 127–128].

Очевидно, що всі функції політичної системи, виконувані нею «на виході», безпосередньо пов'язані з правовою сферою, що наводить на думку про потужний вплив політичної системи на організацію правової реальності. Натомість функції політичної системи «на вході» мало пов'язані з правовою системою та стосуються здебільшого соціальних інститутів і процесів нижчого рівня. Як уявляється, така ситуація зумовлена тим, що політична й соціальна теорії в їх субсидіарному застосуванні до аналізу права на рівні соціології права та соціологічного праворозуміння сприяють так званому реалістичному чи прагматичному баченню правової сфери. Такий підхід створює передумови для скепсису щодо можливості побудови правової системи як заснованої винятково на принципах юридичної раціональності й телеологічного бачення права в душі доктрин верховенства права.

Основою цього скепсису є доктрина політичного реалізму, у якій право розглядається винятково в інструментальному ключі як продовження політики та варіант легітимації тих чи інших проявів політичної, економічної та іншої доцільності. Справді, якщо розглядати питання про право під таким кутом зору, то про жодне верховенство права не може бути й мови. Політичний реалізм, як пише Т. Нарден (відомий теоретик міжнародного права, у якому ця доктрина стала найбільш впливовою), унеможливує верховенство права з двох причин. Перша – це те, що вер-

ховенство права розглядається як таке, що не може бути досягнуте, тому що інституції, які створюють і застосовують право, є занадто підпорядкованими вимогам політичної доцільності, а їх формування та суб'єктне наповнення здебільшого відбувається не на основі прозорих і чесних процедур, а в результаті кулуарних домовленостей, у межах яких процедура відіграє роль «легітиматора». Особливо складною ця проблема є на рівні міжнародно-правової системи, де за відсутності централізованої правотворчості, яка б могла знизити можливість впливу на міжнародне право сильних держав, міжнародне право стає занадто невизначеним, а отже, часто неефективним. За таких умов верховенство права є неможливим. Друга причина є більшою мірою концептуальною, оскільки політичний реалізм наполягає на тому, що верховенство права неможливе загалом, оскільки воно є ідеологічною ілюзією, ширмою, що використовується для виправдання тих чи інших дій політичних акторів [31, с. 391].

Однак не лише політичний реалізм ставить саму можливість існування верховенства права під сумнів. Схожа ситуація виникає в постмодерністських інтерпретаціях права, коли робиться акцент на його принциповій невизначеності, а тому й постійному самовідтворенні в ньому дискурсів (у цьому ключі пише, наприклад, про міжнародне право М. Коскенньємі в епілозі до своєї відомої книги «Від апології до утопії» [24, с. 590–591]). Якщо нормативна невизначеність права постійно зумовлює пошук сенсів навіть щодо базових категорій і проблем правопорядку (наприклад, прав людини, правосуддя, *good governance* тощо), то це створює ситуацію повного релятивізму, у якому немає місця верховенству права. У цьому сенсі право є занадто дискурсивним, щоб забезпечити певну сталість правової системи. Хоча багато неоднозначних понять і норм містяться в будь-якому праві та різноголосицю між ними можна подолати досить ефективними способами, зокрема за допомогою правозастосовної практики, яка, як правило, є централізованою й ієрархічною, це не знімає самої суті проблеми [7]. Тому М. Коскенньємі розглядає проблему верховенства права в контексті питань політичних підвалин права, підкреслюючи неможливість зведення верховенства права винятково до простору «суто юридичного» дискурсу [24, с. 1].

Не менш важливими за реалістські є прагматистські інтерпретації зв'язку права й влади, особливо в аспекті правового теоретизування в стилі, властивому цьому напряму правової філософії. Вітчизняний дослідник проблем правового прагматизму Є. Атрашкевич наводить низку поглядів, які характеризують антиметафізичний характер цієї соціолого-правової доктрини [3]. Так, Д. Фарбер пропонує вважати, що правовий прагматизм розв'язує правові проблеми за допомогою будь-яких наявних засобів (зокрема, прецеденту, традиції, юридичних текстів, соціальної політики), відмовляючись при цьому від будь-яких спроб забезпечити теоретичні підстави для конституційного права [22, с. 1332]. К. Ханціс стверджує, що прагматизм – це насамперед усвідом-

лення того, що будь-що цілковито залежить від нашої позиції, тому наше розуміння позиції інших часто є нічим іншим, як спробою реконструкції позиції, з якої ці інші сприймають речі та події [25, с. 595]. Натомість Д. Паттерсон вважає, що прагматизм – це реалістичне визнання того, що метатеоретичні пошуки істини не можуть бути обґрунтовані з філософських позицій [28, с. 996]. С. Сміт пише, що це вихолощене теоретизування не про те, чого адвокати й судді не знають, хоча мали б знати, а про речі, у які вони вже готові вірити, однак не здатні застосувати на практиці [30, с. 411]. Р. Познер вказує, що це конкретний, ідеографічний погляд на проблеми без ілюзій загального теоретизування, з усвідомленням обмеженості пізнавальних можливостей людини, труднощів спілкування між культурами, недосяжності «істини» [29, с. 465]. С. Фіш дотримується позиції, згідно з якою юридична практика не базується на певному комплексі непорушних принципів або ж на тому чи іншому непохибному чи імперсональному методі [23, с. 1464]. Р. Уорнер називає прагматизм суто американським філософським напрямом, започаткованим Ч. Пірсом і В. Джеймсом, розвинутим Д. Дьюї та нещодавно гальванізованим Р. Рорті, що ґрунтується насамперед на застосуванні принципу релятивізму щодо категорій істини й справедливості [32, с. 537]. Д. Лубан вважає його еkleктичним протестом проти есенціалістського або концептуалістського формалізму, спрямованим на досягнення реального результату в реальному історичному контексті без надмірного теоретизування чи абстрагування [27, с. 44]. Р. Познер акцентує увагу на схильності прагматистів будувати свої діяльнісні стратегії на фактах і наслідках на противагу концептуалізації, узагальненням, авторитетам або пласким гаслам, що відображають ту чи іншу моральну, правову й політичну теорію, коли пропонуються для прийняття рішення у правовому процесі [29, с. 3]. М. Ліф наголошує на генетичних зв'язках прагматистів із традицією філософського скептицизму, що сягає корінням аж давньогрецької софістики [26, с. 73].

Прагматики розглядають співвідношення права й влади з позицій впливу владних рішень на ухвалені правові рішення та на те, як конструюється юридичний дискурс за тих чи інших умов. Фактично за такого підходу праву часто відводиться допоміжна, а іноді навіть суто декоративна роль – слугувати інструментом виправдання політичних рішень, своєрідним фільтром, за допомогою якого можна надати політичним і загальною владним актам вигляду правового аргументу.

Водночас, на нашу думку, соціологічна інтерпретація права не є вичерпною, а лише торкається певних аспектів складного й багатогранного явища, яким є право. Однак цінність такого підходу полягає в тому, що представники соціологічної концепції зазначають, що, крім нормативної форми публічного права, у будь-якому суспільстві існують також інші його форми (правовідносини, правова свідомість, правові засади тощо). Соціологічний підхід до права намагається торкнутись питання причин

ефективності права, ролі права в суспільстві, впливу його на правосвідомість. При цьому, зробивши основний акцент на важливості вивчення права в русі, прихильники соціологічного праворозуміння не заперечують також необхідність вивчення норм права (законодавства).

Висновки. Ідеї соціологічного типу праворозуміння дають змогу дійти висновку про те, що цей напрям правової думки максимально наближає право та його розуміння до реалій суспільних відносин (аж до їх ототожнення). Саме тому закон – це лише проєкт права, а саме право твориться професійною діяльністю суб'єктів правозастосування. У цьому постулаті є зерно раціональності, адже наївно було б вважати, що держава, здійснюючи правотворчу діяльність, здатна передбачити все те різноманіття розвитку права, яке йому належить пройти. Водночас правозастосувач не повинен брати на себе виконання не властивих йому функцій, зокрема й у правотворчій діяльності, оскільки в цьому закладено значний діапазон можливостей, пов'язаних зі свавіллям, порушенням прав і свобод людини та громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алмонд Г. Гражданская культура: политические установки и демократия в пяти странах / Г. Алмонд, С. Верба. – М.: Мысль, 2014. – 500 с.
2. Арабаджи Н. Соціетальність та аутопойезис правового порядку: методологічні аспекти / Н. Арабаджи // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 65. – С. 211–218.
3. Атрашкевич Є. Правовий прагматизм у англо-американській філософсько-правовій думці: проблеми взаємодії з юридичною практикою / Є. Атрашкевич // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Серія «Право та державне управління». – 2013. – № 4. – С. 118–121.
4. Бехруз Х. Исламские традиции права / Х. Бехруз. – О.: Юридическая литература, 2006. – 296 с.
5. Бурдые П. Социальное пространство: поля и практики / П. Бурдые. – СПб.: Алетейя, 2005. – 576 с.
6. Гидденс Э. Устройство общества: очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – 2-е изд. – М.: Академический проект, 2005. – 528 с.
7. Горобець К. Осмислюючи міжнародне верховенство права / К. Горобець // Від теорії міжнародного права до практики захисту прав людини. Liber Amicorum до 60-річчя професора В.В. Мицика / за ред. О. Задорожного, О. Поєдинок. – К.; О.: Фенікс, 2016. – С. 45–70.
8. Горобець К. Концепт права: спроба системної інтерпретації / К. Горобець // Філософія права і загальна теорія права. – 2015. – № 1–2. – С. 211–223.
9. Дре́мин В. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества / В. Дре́мин. – О.: Юридическая литература, 2009. – 616 с.
10. Истон Д. Категории системного анализа политики / Д. Истон // Антология политической мысли: в 2 т. – М.: Мысль, 1996–1997. – Т. 2. – 1997. – С. 630–642.
11. Кривцова І. Методологічна роль синергетики у порівняльно-правовому пізнанні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / І.С. Кривцова. – О., 2008. – 212 с.

12. Ладёр К.-Х. Теория аутопойезиса как подход, позволяющий лучше понять право постмодерна (от иерархии норм как гетерархии изменяющихся паттернов правовых отношений) / К.-Х. Ладёр // Известия высших учебных заведений. Серия «Правоведение». – 2007. – № 4. – С. 13–42.

13. Лук'янов Д. Релігійні правові системи в сучасному світі : [монографія] / Д. Лук'янов. – Х. : Право, 2015. – 352 с.

14. Луман Н. Введение в системную теорию / Н. Луман ; пер. с нем. К. Тимофеевой. – М. : Логос, 2007. – 360 с.

15. Луман Н. Социальные системы. Очерк общей теории / Н. Луман ; пер. с нем. И. Газиева ; под ред. Н. Головина. – СПб. : Наука, 2007. – 643 с.

16. Мозоль Н. Сучасні концепції праворозуміння: поняття, характеристика та особливості / Н. Мозоль // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 36–41.

17. Синяков Д. Концепция правового аутопойезиса. Теоретическое обоснование / Д. Синяков. – М. : Юнити-Дана, 2014. – 212 с.

18. Уварова О. Недержавне право: запрошення до дискусії / О. Уварова // Право і громадянське суспільство. – 2015. – № 1. – С. 14–32.

19. Эрлих О. Основоположение социологии права / О. Эрлих. – СПб. : Университетский издательский консорциум, 2011. – 704 с.

20. Berman P. Global Legal Pluralism. A Jurisprudence of Law beyond Borders / P. Berman. – Cambridge : Cambridge University Press, 2014. – 358 p.

21. Cotter R. The Rule of State Law Versus the Rule-of-Law State / R. Cotter // Annual Bank Conference on Development Economics. – 1996. – № 7. – P. 31–38.

22. Farber D. Legal Pragmatism and the Constitution / D. Farber // Minnesota Law Review. – 1988. – Vol. 72. – P. 1331–1347.

23. Fish S. Almost Pragmatism: Richard Posner's Jurisprudence / S. Fish // University of Chicago Law Review. – 1990. – Vol. 57. – P. 1447–1475.

24. Koskenniemi M. From Apology to Utopia: the Structure of International Legal Argument: Reissue with a New Epilogue / M. Koskenniemi. – Cambridge : Cambridge University Press, 2005. – 683 p.

25. Hantzis C. Legal Innovation Within the Wider Intellectual Tradition: The Pragmatism of Oliver Wendell Holmes, Jr. / C. Hantzis // Northwestern University Law Review. – 1988. – Vol. 82. – P. 541–595.

26. Leaf M. Pragmatic Legal Norms / M. Leaf // Renascent Pragmatism: Studies in Law and Social Science / ed. by A. Morales. – Aldershot : Ashgate, 2003. – P. 72–89.

27. Luban D. What's Pragmatic About Legal Pragmatism? / D. Luban // Cardozo Law Review. – 1996. – Vol. 18. – P. 43–73.

28. Patterson D. Law's Pragmatism: Law as Practice and Narrative / D. Patterson // Virginia Law Review. – 1990. – Vol. 76. – P. 937–998.

29. Posner R. The Problems of Jurisprudence / R. Posner. – New York : Harvard University Press, 1993. – 485 p.

30. Smith S. The Pursuit of Pragmatism / S. Smith // Yale Law Journal. – 1990. – Vol. 100. – P. 409–449.

31. Nardin T. Theorising the International Rule of Law / T. Nardin // Review of International Studies. – 2008. – Vol. 34. – № 3. – P. 385–401.

32. Warner R. Why Pragmatism? The Puzzling Place of Pragmatism in Critical Theory / R. Warner // University of Illinois Law Review. – 1993. – Vol. 199. – № 3. – P. 535–563.

Цуркан-Сайфуліна Ю.В. ВЛАДА ПРАВА ЯК ФАКТОР ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ПРАВОРОЗУМІННІ

У статті розглядаються проблеми владної зумовленості права в призмі соціологічного праворозуміння. Соціологічний підхід до права намагається торкнутись питання причин ефективності права, ролі права в суспільстві, впливу його на правосвідомість. Соціологічна інтерпретація права не є вичерпною, а лише торкається певних аспектів такого складного й багатогранного явища, як право.

Ключові слова: право, правосвідомість, правова свідомість, правові засади.

Цуркан-Сайфуліна Ю.В. ВЛАСТЬ ПРАВА КАК ФАКТОР ЕГО ЭФФЕКТИВНОСТИ В СОЦИОЛОГИЧЕСКОМ ПРАВОПОНИМАНИИ

В статье рассматриваются проблемы властной обусловленности права в призме социологического правопонимания. Социологический подход к праву пытается коснуться вопроса причин эффективности права, роли права в обществе, влияния его на правосознание. Социологическая интерпретация права не является исчерпывающей, а лишь касается определенных аспектов такого сложного и многогранного явления, как право.

Ключевые слова: право, правосознание, правовое сознание, правовые основы.

Tsurkan-Saifulina Yu.V. THE POWER OF LAW AS A FACTOR IN ITS EFFECTIVENESS IN SOCIOLOGICAL LEGAL THINKING

In this article are considered problems of power conditionality of the law in the prism of sociological law awareness. The value of this approach is that the representatives of the sociological concept indicate that in addition to the normative form of public law, in any society there are other forms of it. Pragmatists consider the relation of law and power from the point of view of the influence of power decisions on the adopted legal decisions and on how constructed legal discourse in those or other conditions. As a matter of fact, in this approach, the law is often given auxiliary, and sometimes even a purely decorative role – to serve as an instrument for justifying political decisions, a kind of filter through which political and, in general, power can be given the form of a legal argument.

The sociological interpretation of the law isn't exhaustive and only touches certain aspects of complex and multifaceted phenomenon which is the law. Having made a major emphasis on the importance of studying the law in motion, adherents of the sociological jurisprudence do not deny the need to study the rules of law (legislation).

The sociological approach to the law is trying to touch the questions of the reasons for the effectiveness of the law and also the role of law in society and its influence on legal awareness.

Key words: law, legal consciousness, law awareness, legal basis.

УДК 340.1

КООРДИНАЦІЯ VS. РЕГУЛЮВАННЯ, АБО ЯКИМ Є МЕТОД ДІЇ ДОГОВОРУ

Постановка проблеми. Аналіз специфіки договору у механізмі дії права через його розуміння як особливого правового засобу, що може поставати і як установлення, і як технологія, дає змогу з'ясувати, яким чином договір впливає на поведінку своїх сторін, тобто у більш загальному плані, яким є метод його дії. Варто підкреслити, що сприйняття договірних відносин як особливого рівня правової реальності – субправа – неодмінно призводить до виявлення відмінностей у тому, як змінюється механізм правового впливу у разі переходу на цей рівень. Відповідно, осмислення правової природи договору не може бути повним без аналізу методу його дії.

Характерно, утім, що ця тематика нечасто опиняється в центрі уваги дослідників. Помітною є тенденція, пов'язана зі свого роду винесенням за дужки питання про договірне субправо під час розгляду методів дії права, тобто договори не розглядаються у контексті правового впливу. Як видається, це є наслідком централізованого сприйняття механізму дії права, про який ішлося вище, коли правовий вплив розглядається як такий, що може походити лише від регулятивних складників правової реальності, у той час як усі інші її пласти мисляться або як наслідки цього впливу, або як феномени, що його супроводжують. Якраз такий підхід є найбільш помітним у зв'язку з договірною проблематикою, оскільки найчастіше вплив договорів розкривають через теорію диспозитивного методу, загострюючи увагу на тому, як межі диспозитивності укорінені в позитивному праві, але не відводячи, утім, належного місця самим договорам, які втілюють правову диспозитивність.

Мета статті полягає у виявленні специфіки методу дії договору, що, вочевидь, існує на межі між регулюванням і координацією.

Аналіз публікацій. Проблематика методу дії договору частіше вирішується у площині теорії правової диспозитивності. Цьому значною мірою сприяють роботи О.А. Красавчикова, П.О. Недбайла, Ю.В. Неклеси, О.В. Дьоміна, В.С. Мілаш, М.Ф. Казанцева, М.Й. Байтіна та ін.

Виклад основного матеріалу. Теорія правової диспозитивності має стати точкою відліку під час осмислення методу впливу договорів. У пострадянській юриспруденції ідея диспозитивності, як правило, пов'язується з баченням цього феномена О.О. Красавчиковим. Радянський цивіліст розумів диспозитивність як засновану на нормах права юридичну свободу, яка включає можливість суб'єктів правовідносин здійснювати свою правосуб'єктність і свої суб'єктивні права на власний розсуд [1, с. 43]. Це найбільш широке розуміння диспозитивності,

оскільки в ньому відображається, по суті, буквально значення цього слова (лат. *dispositivus* — такий, що допускає вибір). Більш конкретну інтерпретацію диспозитивності запропонував П.О. Недбайло, коли, характеризуючи сутність диспозитивних правових норм, вказував на те, що вони надають можливість суб'єктам правовідносин самостійно встановлювати тією чи іншою обсяг і характер взаємних прав і обов'язків, зважаючи на загальні вимоги права [2, с. 57]. Такий зв'язок диспозитивності зі свободою, з одного боку, і з нормативністю, з іншого, лишається домінантним підходом до розуміння цього феномена у сучасній цивілістичній і загальноправовій літературі [3; 4; 5; 6].

У сучасній літературі комплексний погляд на проблематику диспозитивності пропонує А.В. Дьомін. Він виділяє низку аспектів диспозитивності, які дають змогу характеризувати її як загальноправовий феномен: 1) варіативність поведінкових актів – диспозитивність виражена в тому, що правова норма надає кілька альтернативних ліній поведінки, причому їх перелік може бути невичерпним; 2) свобода вибору суб'єктами оптимального для них варіанту поведінки – властивість, що впливає з попередньої, адже диспозитивність не лише передбачає альтернативу, але й реальну можливість її реалізації; 3) ініціативність суб'єкта – диспозитивність передбачає активну діяльність суб'єкта, яка «запускає» механізм правового регулювання; 4) наявність автономії волевиявлення – це саме та властивість диспозитивності, яка відкриває вікно можливостей для встановлення різного роду договорів; 5) залежність від інтересів суб'єктів – правова диспозитивність є, як правило, наслідком переслідування суб'єктами права власних, а не суспільних інтересів; 6) обмеженість правовими нормами – правова диспозитивність здійснюється у правових рамках [7, с. 95–96].

Утім, таке бачення диспозитивності, незважаючи на доволі системний характер, несе в собі ті ж самі недоліки, які є властивими для більшості інтерпретацій цього феномену. Диспозитивність тут сприймається як дещо, що походить від правових норм, – зумовлюється ними і ними ж обмежується. Як видається, це не надто точно.

По-перше, диспозитивність є конструкцією *наднормативною*, оскільки вона зумовлює й самі правові норми, вибір (чи не вибір) їх суб'єктами права. Недарма ст.ст. 6–7 ЦК України напряду вказують можливість суб'єктів цивільних правовідносин надавати перевагу договорам та звичаям ділового обороту, окрім випадків, якщо в цьому актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'яз-

ковість для сторін положень актів цивільного законодавства впливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами [8, с. 6–7]. Як зазначає щодо цього О.І. Палій, диспозитивність як філософсько-правова категорія визначає не лише можливості суб'єктів у субнормативному просторі, але й їх можливості в екстранормативному просторі, що означає, зокрема, можливість вибору нормативної системи для врегулювання тих чи інших відносин [9, с. 10]. Цієї позиції дотримується також Конституційний Суд України, який у рішенні у справі про заборону розірвання договорів інвестування житлового будівництва підкреслив, що диспозитивність як основа регулювання цивільно-правових договірних відносин полягає, зокрема, в тому, що законом не може встановлювати заборона на розірвання договору, оскільки договірні відносини передбачають, зокрема, самоврегульованість суб'єктами [10]. Тим самим досягається автономність піднормативної правової активності суб'єктів права, а отже, диспозитивність *a priori* не може бути обмежена винятково сферою правової нормативності.

По-друге, простір диспозитивності не є обмеженим правовими нормами, а, швидше, навпаки. Алегорично кажучи, це не сфера диспозитивності перебуває «в оточенні» правових норм, а навпаки, простір диспозитивності є тим, що починається за межею нормативності. Тому диспозитивність становить «основну масу» правового всесвіту. Як фізичний всесвіт на 90% становить невлонима темна матерія, яку неможливо побачити чи зафіксувати, доки вона сама себе не проявить, так само і диспозитивність становить 90% «маси» правової системи, однак вона лишається невидимою до тих пір, поки не потрапить у «детектор» суду.

Зрештою, по-третє, таке розуміння диспозитивності не дає змоги зазирнути за межу, яку проводять правові норми, й встановити, що, власне, є її змістом, що відбувається там, у частині правової системи, яка недосяжна для нормативності, оскільки становить царство правової автономії. Важливо розуміти, що договори, які у відомому сенсі є квінтесенцією правової диспозитивності, виражають цю саму «темну матерію» правової системи, а тому варто зосередитися на тому, якими є фундаментальні принципи її функціонування. Диспозитивність лише передбачає автономію правових суб'єктів, надає їм можливість і право діяти на власний розсуд, вступаючи в договори. Однак як діють самі договори?

Відповідь на це питання лежить у площині проблеми координації, яка, безумовно, є критично важливою для правової сфери загалом, не лише для тієї її частини, що функціонує на засадах диспозитивності. Координація є одночасно методом і метою функціонування майже усіх соціальних регулятивних систем, і право тут не є винятком. У загальному значенні, термін «координація» в перекладі з латини означає підпорядкування, узгодження (понять, дій, функцій тощо). Координувати означає узгоджувати [11, с. 177]. Етимологічний зміст поняття «координація» означає упорядкування. Утім, характер ко-

ординації у правовій сфері має свої особливості, на яких варто зупинитися окремо.

«Проблема координації» є відомою в аналітичній філософії права, однак здебільшого їй приділяється не надто багато уваги у континентальній (зокрема й українській) юриспруденції. Однак вона має першочергове значення за пошуку теоретичної моделі дії права. Д. Реган свого часу так сформулював «проблему координації»: «Якщо суб'єкти керуються певними підставами для дій (*reasons for action*), сукупність цих підстав *сама по собі* може не формувати модель поведінки достатньо когерентну для того, щоб суб'єкти мали змогу узгоджувати свої дії з діями інших суб'єктів» [12, р. 1022]. Для прикладу, якщо уявити собі країну, в якій відсутні будь-які офіційно встановлені правила дорожнього руху і немає навіть більш-менш усталених домовленостей щодо них, тобто, наприклад, кожен окремий водій не має жодної *загальної* причини обрати лівий чи правий бік дороги для руху свого автомобіля. Він може послуговуватися лише *конкретними* причинами (наприклад, йому треба висадити пасажира з певного боку дороги). Будь-які правила, зокрема й ті, що становлять право, існують для того, щоби вирішити проблему координації. Правові правила, на відміну від усіх інших, претендують на авторитетність, оскільки їхня структура і їхнє походження вказують на те, що вони презентують загальну позицію суспільства. Таким чином, якщо в один момент уряд випустить авторитетне правило «З цього моменту усі мають триматися правого боку дороги», він створить *загальну* підставу для усіх водіїв одночасно їхати з правого боку. Отже, право таким чином вирішило проблему координації у конкретному випадку: водіям більше не треба *домовлятися* щодо того, як кому їхати. Право дає змогу координувати дії необмеженої кількості суб'єктів, які навіть не вступають між собою у контакт: виїжджаючи на дорогу, ми просто знаємо, що у всіх є загальна підстава триматися правого боку, і саме знання цієї підстави, а також знання того, що про неї знають усі інші, дає нам змогу координувати наші дії з іншими учасниками дорожнього руху.

Потреба у координації є базовою для будь-якого складноорганізованого суспільства, тобто такого, в якому не має змоги встановлювати індивідуальні домовленості з кожним окремим суб'єктом. Саме ця потреба є тим, на що спрямована така правова цінність як правова визначеність (або, як її іноді називають, *правопевність*). Право дає суб'єктам змогу передбачати дії інших суб'єктів і на основі цього передбачення будувати власну поведінку. Це стосується як суб'єктів, що є рівними між собою (як, наприклад, учасники дорожнього руху), так і суб'єктів із різним статусом (як індивід і держава). Однак у будь-якій ситуації досягнення координації є найбільш базовою підвалиною дієвості права як регулятивної системи. На координації загалом базується довіра людей до правової системи: чим більш ефективні механізми координації пропонуються, тим більш авторитетним є право у тому чи іншому су-

спільстві, оскільки у суб'єктів не виникає потреби координувати свої дії шляхом інших нормативних регулятивних систем, наприклад, моралі, релігійних мов чи якогось злочинного «кодексу» поведінки.

Координація потрібна навіть тоді, коли правові правила вже задали загальні рамки для такої координації. Тобто у деяких напрямках правового регулювання право не здійснює координацію на пряму, а лише сприяє їй, ініціює її і спонукає суб'єктів до неї. До таких напрямків правового регулювання належать якраз ті галузі права, де договори є найбільш поширеними: цивільне, господарське, трудове право. По суті, усе призначення договірних прав можна пояснити через встановлення правил, яких люди мають дотримуватися для координації своїх дій.

У цьому зв'язку вкрай слушною є думка В.С. Мілаш, яка вважає: «Приватно-правові засади господарського правопорядку репрезентовано, насамперед, на рівні автономного й *координаційного* індивідуального господарсько-правового регулювання»¹ [13, с. 64]. Призначення господарських договорів, таким чином, виражається у тому, що вони є інструментами координації дій різних суб'єктів господарювання у тій частині, де законодавство лише сприяє такій координації. І дійсно, господарювання як діяльність, пов'язана з економічною активністю, неодмінно передбачає потребу в координації: координації між бізнес-партнерами, координації між суб'єктом господарювання і клієнтами; між суб'єктом господарювання і постачальником тощо. Найбільш очевидним інструментом такої координації є, безумовно, договір, адже координації є проявом реляційності у праві, його «незмінно зав'язаний на взаємодії суб'єктів природі» [14, р. 50].

Схожу позицію висловлюють також фахівці у сфері цивілістики. Так, М.Ф. Казанцев підкреслює, що розуміння цивільно-правового договору має базуватися на тому, що це правочин, який несе в собі вагому інформативну функцію: він дає сторонам і навіть третім особам змогу здійснювати звернення до одного й того самого правового акта, щоб узгоджувати свої дії [15, с. 280–281]. Іншими словами, договір є свого роду «спільним юридичним знаменником», тоді як дії його сторін і третіх осіб є варіативними чисельниками. У цьому полягає функціональне призначення договору як певного смислового центру відносин між суб'єктами, оскільки інваріативність його тексту забезпечується засобами тлумачення договорів, використовуваними судами. Тобто договір не лише є основою координації, але й інструментом, який несе потенціал до трактування воль і вчинків його сторін у руслі встановленого координаційного механізму.

Таким чином, основним інструментом координації у правовій сфері виступає договір. Координація у правовій сфері зумовлена методами правового регулювання, крім того, часто її називають специфічним методом автономії і рівності сторін [16, с. 221], що ще раз підтверджує тезу про те, що договір, по

суті, виступає безпосереднім інструментом координації, а сама координація є нічим іншим, як узгодженням інтересів і воль суб'єктів. У галузевій літературі часто підкреслюється значення договору як оптимального інструменту узгодження інтересів різностатусних суб'єктів (як, наприклад, працедавця й найманого працівника [17, с. 22]).

Однак, як видається, координацію не зовсім коректно вважати методом правового регулювання. М.Й. Байтін і Д.Є. Петров у своїй хрестоматійній статті «Метод регулювання у системі права: види й структура» підкреслюють: «Найбільш суттєвою характеристикою диспозитивного методу є те, що він спеціально спрямований на урегулювання відносин шляхом оптимального наділення учасників (сторін) правовідносин свободою волевиявлення щодо взаємних суб'єктивних прав і юридичних обов'язків» [18, с. 87]. Тобто координація, розглянута як мета диспозитивного методу, лежить «по той бік» регулювання, коли суб'єкти права вже наділені відповідними правами й обов'язками й реалізують їх на власний розсуд. Тобто у вузькому сенсі координація не є методом правового регулювання, вона є його непрямою метою: право створюється для того, щоб надати суб'єктам права інструменти для досягнення координації самостійно.

Отже, ідея координації пронизує правову систему у вертикальній площині: вона існує на інституційному рівні й пов'язана із системним характером правового впливу, що визначається наявністю міжгалузевих і міжінституційних зв'язків всередині системи права; і вона існує на повсякденному рівні, у субправовій договірній реальності, де регулювання втрачає свою ефективність через свій загальний характер.

Звідси випливає, що координація має два аспекти. З одного боку, координація відбувається безпосередньо між суб'єктами права, і в цьому сенсі вона є методом дії договору. З другого боку, координація існує між діями суб'єктів права і правилами правової системи, що визначають базові умови координації. Як видається, ці два аспекти є нерівнозначними, оскільки їхня функціональна роль суттєво відрізняється. Безпосередня координація може відбуватися і за відсутності правил, а тому договірну координацію доцільно розглядати як первинну, а координацію, здійснювану на основі правил, – вторинною. Тут можлива паралель із первинними і вторинними правилами, як їх змальовує Г. Харт, однак суть розрізнення первинної і вторинної координації є дещо іншою. Первинна координація можлива поза нормативною системою як такої, для неї правила не є чимось необхідним. Це безпосередня, оригінальна координація, яка існує до будь-якої регулятивної системи і понад нею. Вторинна ж координація виникає тоді, коли можливості первинної координації вичерпуються, коли діапазон суб'єктів, з якими ми координуємо наші дії, стає настільки широким, що домовлятися з кожним окремо стає контрпродуктивно. Тому розрізнення первинної і вторинної координації не має нормативного сенсу, а швидше, пов'яза-

¹ Курсив мій – *З.Ю.*

не з появою типових координаційних систем, які ми використовуємо як своєрідні готові формули.

Коли йдеться про первинну координацію, вона забезпечується юридичною рівністю й ініціативністю суб'єктів права на всіх стадіях їх комунікації, від виникнення до завершення. За вторинної координації, вона виражається у визначенні міри свободи учасників правовідносин, зокрема, щодо здійснення ними суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Такого роду координація закріплюється у формі дозволів учасникам відповідних договірних правовідносин самим встановлювати для себе суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Такий дозвіл формується, як правило, за посередництвом диспозитивних правових норм.

Розрізнення первинної і вторинної координації має принципове значення для теорії правового контрактівізму, оскільки дає змогу прослідкувати модель функціонування договорів і визначити характер їх впливу на поведінку суб'єктів права. Чим більш активно суб'єкти права здійснюють первинну координацію за посередництвом договорів, тим менш вагомою стає вторинна координація, яка починає відігравати допоміжну роль, коли первинної координації виявляється замало, наприклад, коли існує розходження у тлумаченні договору або ж невиконання однією зі сторін свого зобов'язання. При цьому важливо підкреслити, що вторинна координація, здійснювана у національному праві шляхом цивільного і господарського права, на рівні міжнародно-правової системи представлена Віденською Конвенцією про право міжнародних договорів, яка визначає базові принципи й правила, за якими держави можуть здійснювати координацію за посередництвом договорів. Тобто фактично модель первинної і вторинної координації є універсальною і назагал для неї не існує розрізнення між нормативними й індивідуальними договорами.

Варто окремо підкреслити, що первинна і вторинна координація перебувають у тісному зв'язку. Цей зв'язок Н. Оумен називає «стратегією вертикальної інтеграції», яка полягає у тому, що договірне право (як система вторинної координації) і договори (як акти первинної координації) мають перебувати у спільному просторі балансу між трьома фундаментальними цінностями, що визначають функціонування контрактів: автономія, ефективність і справедливність [19, р. 1505–1506]. Досягнення такого балансу можливе лише за умов, коли нормативне регулювання і договірне координація перебувають у збалансованому стані, тобто коли у контрагентів не виникає потреби в укладенні договорів, які йдуть у розріз із вимогами й практикою договірного права, а в самій практиці договірного права враховуються нові тренди контрактів.

У цьому сенсі доктрина контрактного права, яка сформулувалася в анго-американській правовій традиції, більш точно відображає взаємодію первинної і вторинної координації. Контракти тут є насправді первинними, і вже на основі їх судового оскарження формуються правила, які утворюють корпус норм,

за допомогою яких здійснюється вторинна координація. У континентальній правовій традиції, шляхом існування чітко структурованих норм договірного права, як правило, все перевертається з ніг на голову, і часто договори розглядають як такі, існування яких є наслідком впливу правових норм, а не навпаки. Тим не менш природа договору є однією і тією ж що для анго-американського типу правової системи, що для континентальної (як це переконливо показали К. Цвайгерт і Х. Кьотц – відмінності в структурі і змісті *договірного права* не означають відмінностей у природі самого феномена *договору* [20, с. 32–47]), а тому таке хибне сприйняття є наслідком певного пізнавального зсуву у бік нормативності, який є характерним для країн, як їх раніше називали, цивільного права.

Саме тому, розглядаючи особливості договірного права, не варто забувати, що воно є формою вторинної координації. І ця його роль є доволі вагомою, з огляду на те, що договори становлять своєрідну «темну матерію» правового порядку. Як справедливо зазначає Д.Р. Сафіулліна, однією з функцій договірного права є координація впливу договору на та права та обов'язки контрагентів, які потрапляють під дію інших галузей права – господарського, земельного, конкурентного тощо. Це зумовлює особливе місце договірного права не лише як комплексного правового інституту, який має своїм ядром цивільне право, але й як більш загального соціального феномена, прояву правової диспозитивності у суспільстві [21, с. 68]. І дійсно, вторинна координація, здійснювана шляхом норм договірного права, не вичерпується лише встановленням рамочних регулятивів, яких мають дотримуватися сторони договору. Координаційна функція договірного права пов'язана також із системним характером правової системи загалом.

Незважаючи на те, що вторинна координація у сфері приватноправових договорів здійснюється, передусім, Цивільним кодексом, у самому цьому акті слово «координація» вживається лише раз у ч. 2 ст. 1131, де сказано, що умови договору про спільну діяльність, зокрема, координація спільних дій учасників або ведення їхніх спільних справ, правовий статус виділеного для спільної діяльності майна, покриття витрат та збитків учасників, їх участь у результатах спільних дій та інші умови визначаються за домовленістю сторін, якщо інше не встановлено законом про окремі види спільної діяльності [8, ст. 1131(2)]. Господарський кодекс також згадує координацію лише в контексті об'єднання підприємств у ч. 1 ст. 118: «Об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств із метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань» [22, ст. 118(1)]. Нечасто вживають поняття координації і суди.

Така «непопулярність» координації як договірного феномена у вітчизняній правовій системі не є чимось дивним або неочікуваним. Вторинна коор-

динація є базовою функцією договірної права, і в цьому сенсі відсутність значної кількості згадок про неї пояснюється так само легко, як і відсутність згадок інших функцій договірної права, як, наприклад, поняття регулювання. Вторинна координація є функціональним, а не змістовним параметром договірної права, на відміну від первинної координації, яка якраз становить зміст договорів. У цьому зв'язку як координація, так і регулювання є мета-поняттями, що використовуються з метою опису відповідної частини правової системи, але при цьому не є елементами її змісту.

Сприйняття координації як методу дії договору породжує питання щодо того, яким чином базова структура координації співвідноситься з тими юридичними феноменами, на основі яких традиційно будується договірна теорія, наприклад, згодаю. Вочевидь, поняття «згода» становить ядро концепту договору як такого, і не дарма саме довкола волі вибудовується більшість теоретичних схем як самого договору, так і договірної права. Однак координація сама по собі не завжди передбачає згоди. Координація у відомому сенсі є формою комунікації, в яку суб'єкти можуть бути включені невольовим шляхом, просто на основі слідуванню тому чи іншому тренду або ж унаслідок потреби задоволення інтересів і потреб. Так, на координаційний зміст договорів звертається увага у зв'язку з деякими практичними проблемами, які породжує традиційне бачення змісту договорів через поняття «згода». Так, Б. Бікс показує, що часто згода не є принципово важливим змістом договору, оскільки її абсолютизація зробила б цілу низку договорів, навіть цілі класи договорів, неможливими. Він наводить кілька прикладів, серед яких естоппель, за яким договірне зобов'язання може виникнути навіть тоді, коли традиційних формальних елементів згоди (оферти й акцепту) не було [23, р. 263]. Це пояснюється тим, що відносини координації між суб'єктами можуть виникати до формально укладеного контракту, і в такому разі зобов'язання формується шляхом естоппелю, тобто втрати права на відмову на основі цієї обіцянки. Американський дослідник показує, що практика судів у системі загального права йде шляхом гарантування координації, навіть якщо формально договір не було укладено.

До речі, прагнення до координації як миттєвого результату договору в деяких договірних практиках пов'язане з так званою відстрочкою згоди. Це особливо помітно у сфері електронних контрактів, коли користувач, як правило, не читає ліцензійні угоди, тобто вступає у договірні відносини несповідомо. Очевидно, це не може бути підставою для визнання таких договорів недійсними, оскільки формально згода на ліцензійні умови користувачем надається. Однак стандартизовані форми ліцензійних умов, базовані на опціях «прочитати пізніше» чи «надіслати на пошту», прямо спонукають контрагента прийняти умови контракту без ознайомлення з їх змістом. Згода тут досягається миттєво, оскільки для сторін важливішим є встановлення координації, аніж влад-

нання формальностей, що часто може призводити до деформації волевиявлення.

Таким чином, координація як метод впливу договору існує незалежно від згоди сторін, або, точніше сказати, досягнення координації не обов'язково передбачає узгодження воль. Тобто координація як методологічна основа договору є самодостатнім феноменом, вагомість якого порівняно зі згодою є надзвичайно значною.

Висновки. Можна підсумувати, що розвиток сучасної договірної сфери загалом підпорядковується певному загальному тренду, що виражається в домінуванні координації над регулюванням. У загальному сенсі координацію у правовій сфері варто розуміти як форму необхідної згоди-компромісу, за якої сторони встановлюють або обирають модель правової поведінки, яка діятиме з метою досягнення взаємовигідних інтересів.

Координація у правовій сфері не є однорідним феноменом, оскільки здійснюється на різних рівнях правової реальності шляхом відмінних механізмів. Саме тому варто розмежовувати первинну і вторинну координацію, Договірна сфера як простір субправа продукує власні правові механізми, базовані на потребі у первинній координації – тобто *формі взаємодії суб'єктів, що передбачає безпосередній обмін правовою інформацією з метою упорядкування взаємних відносин та відносин із третіми сторонами, а також синхронізації вживаної термінології та правових конструкцій, які становлять зміст договору*. Ефективність первинної координації напряму визначає й ефективність вторинної координації, яка представлена договірним правом, тобто «правилами про договори». Договірне право як форма вторинної координації не передує первинній координації, а, навпаки, формується на її основі. Фундаментальна відмінність між первинною і вторинною координацією виражається в тому, що в їх рамках застосовуються різні інструменти: якщо вторинна координація базується на регулятивному інструментарії (у формі диспозитивного методу), то первинна координація здійснюється через самовпорядкування, яке може мати як регулятивну, так і нерегулятивну природу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Красавчиков О.А. Диспозитивность в гражданско-правовом регулировании / О.А. Красавчиков // Советское государство и право. – 1970. – № 1. – С. 41–49.
2. Недбайло П.Е. Советские социалистические правовые нормы / П.Е. Недбайло. – Львов: Высшая школа, 1959. – 164 с.
3. Акимова Ю.М. К вопросу о соотношении понятий автономии воли, диспозитивности и свободы договора / Ю.М. Акимова // Бизнес в законе. – 2014. – № 6. – С. 94–97.
4. Глухова О.Ю. Институт диспозитивности как элемент свободы / О.Ю. Глухова // Ленинградский юридический журнал. – 2007. – № 3. – С. 204–211.
5. Неклеса Ю.В. Принцип диспозитивности гражданского процессуального права: проблемы дефиниции / Ю.В. Неклеса // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 305–311.
6. Рыбаков В.А. О дозвольтельном методе и диспозитивном типе правового регулирования /

В.А. Рыбаков // Юридическая наука. – 2016. – № 4. – С. 86–89.

7. Демин А.В. Диспозитивность как общеправовой концепт / А.В. Демин // Право и государство. – 2016. – № 3. – С. 94–100.

8. Цивільний кодекс України станом на 11 червня 2016 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

9. Палій О.М. Співвідношення можливості та дійсності у правозастосуванні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / О.М. Палій. – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2014. – 16 с.

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Галкіної Зінаїди Григорівни щодо офіційного тлумачення положення частини четвертої статті 3 Закону України «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва» (справа про заборону розірвання договорів інвестування житлового будівництва) від 13 березня 2012 р. № 1-7/2012 / Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-12>.

11. Коломієць М.П., Молодова Л.В. Словник іншомовних слів / М.П. Коломієць, Л.В. Молодова. – К.: Освіта, 1998. – 190 с.

12. Regan D.H. Authority and Value: Reflections on Raz's Morality of Freedom / D.H. Regan // Southern California Law Review. – 1998. – Vol. 62. – P. 995–1096.

13. Мілаш В.С. Договірні засади правопорядку у сфері господарювання / В.С. Мілаш // Юридичний вісник. – 2014. – № 1. – С. 63–70.

14. McLaughlin J., McLaughlin J., Elaydi R. Ian Macneil and relational contract theory: evidence of impact /

J. McLaughlin, J. McLaughlin, R. Elaydi // Journal of Management History. – 2014. – Vol. 20. – No 1. – P. 44–61.

15. Казанцев М.Ф. Понимание гражданско-правового договора: традиционные взгляды и новые подходы / М.Ф. Казанцев // Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской Академии наук. 2002. – Вып. 3. – С. 257–282.

16. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвеева. – К.: Юрінком Інтер, 2015. – 584 с.

17. Слома В.М. Трудовий договір як підстава виникнення трудових відносин / В.М. Слома // *Адвокат*. – 2010. – № 8. – С. 22–26.

18. Байтин М.И., Петров Д.Е. Метод регулирования в системе права: виды и структура / М.И. Байтин, Д.Е. Петров // Журнал российского права. – 2006. – № 2. – С. 84–95.

19. Oman N. Unity and Pluralism in Contract Law / N. Oman // Michigan Law Review. – 2005. – Vol. 103. – No 6. – P. 1483–1506.

20. Цвайгерт К., Кётц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права / К. Цвайгерт, Х. Кётц. – М.: Норма, 1998. – Т. 2. – 512 с.

21. Сафиуллина Д.Р. Межотраслевые связи договорного права : дис. ... канд. юр. наук : спец. 12.00.01 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Д.Р. Сафиуллина. – Казань: Казанский федеральный университет, 2015. – 200 с.

22. Господарський кодекс України станом на 16 січня 2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

23. Bix B.H. Contracts / *The Ethics of Consent. Theory and Practice* / Eds. F.G. Miller, A. Wertheimer. – New York: Oxford University Press, 2010. – P. 275–179.

Юдін З.М. КООРДИНАЦІЯ VS. РЕГУЛЮВАННЯ, АБО ЯКИМ Є МЕТОД ДІЇ ДОГОВОРУ

Стаття присвячена проблематиці характеристики дії договору. Показано, що ключовим методом договору є метод координації, який часто некоректно приписується договірному праву. Пропонується розрізняти первинну і вторинну координацію, що має на меті показати відмінності між методом договору і методом договірного права.

Ключові слова: договір, договірне право, координація в праві.

Юдин З.М. КООРДИНАЦИЯ VS. РЕГУЛИРОВАНИЕ, ИЛИ КАКИМ ЯВЛЯЕТСЯ МЕТОД ДЕЙСТВИЯ ДОГОВОРА

Статья посвящена проблематике характеристики действия договора. Показано, что ключевым методом договора является метод координации, который часто некорректно приписывается договорному праву. Предлагается различать первичную и вторичную координацию, что имеет целью показать различия между методом договора и методом договорного права.

Ключевые слова: договор, договорное право, координация в праве.

Yudin Z.M. COORDINATION VS. REGULATION, OR WHAT IS THE METHOD OF OPERATION OF THE AGREEMENT

The article is devoted to the problems of the method of contract. It is shown that the key method of the contract is a method of coordination, which is often incorrectly attributed to the contract law. It is proposed to distinguish primary and secondary coordination, which aims to show the differences between the method of contract and the method of contract law.

Key words: contract, contract law, coordination in law.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Швець Ю.Ю.,

кандидат економічних наук, доцент,

докторант кафедри конституційного права та порівняльного правознавства

юридичного факультету

Ужгородського національного університету

УДК 342

МОЖЛИВІ МЕХАНІЗМИ ПОЗАСУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА ОСОБИ
НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я

Постановка проблеми. Захист права особи на охорону здоров'я може здійснюватися за допомогою різних механізмів та засобів, з яких необхідно виокремити позасудові механізми. Останні характеризуються доступністю та більшою оперативністю і можуть бути досить ефективними засобами захисту та відновлення порушеного права. Правовою основою застосування механізмів позасудового захисту права особи на охорону здоров'я є чисельні міжнародні договори [1; 2; 3], а також акти національного законодавства [4; 5].

При цьому варто зазначити, що ефективність позасудових засобів захисту права особи на охорону здоров'я залежить від багатьох факторів, серед яких особливо важливим є належне правове регулювання процедури такого захисту, а також функціонування дієвих механізмів, які б давали змогу швидко та якісно вирішити спірні питання, що виникають у сфері охорони здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питання позасудового захисту конституційних прав людини та громадянина досліджували такі вчені, як Ю.М. Бисага, В.С. Віткова, С.Л. Лисенков, О.І. Нелін, М.М. Савчин, І.Я. Сенюта, О.Я. Рогач, Ю.М. Тодика та ін. Між тим у науці конституційного права не вистачає наукових робіт, присвячених дослідженню особливостей та проблем функціонування позасудових механізмів захисту права особи на охорону здоров'я, що є додатковим аргументом на користь актуальності теми дослідження.

Мета статті. Основною метою дослідження є визначення позасудових механізмів захисту права особи на охорону здоров'я та розроблення пропозицій щодо їх удосконалення. Заради реалізації поставленої мети необхідно виконати такі завдання: 1) проаналізувати положення національного законодавства, що регламентує процедури і механізми позасудового захисту права особи на охорону здоров'я; 2) охарактеризувати основні види позасудових засобів захисту права особи на охорону здоров'я та оцінити ефективність кожного з них; 3) розробити пропозиції щодо удосконалення позасудових механізмів захисту права особи на охорону здоров'я в Україні.

Виклад основного матеріалу. Ст. 55 Конституції України гарантує право кожному звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верхов-

ної Ради України з прав людини, а також захищати будь-якими не забороненими законом засобами свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. У ст. 40 Конституції України також закріплене право кожного направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування. Відповідні конституційні положення деталізуються в Основах законодавства України про охорону здоров'я [6], законах України «Про звернення громадян» [5], «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [7] та ін. На виконання Закону України «Про звернення громадян» наказом Міністерства охорони здоров'я України (далі – МОЗ України) затверджено Порядок розгляду звернень громадян у МОЗ України та Порядок особистого прийому громадян у МОЗ України [8].

Отже, національним законодавством передбачено кілька механізмів позасудового захисту права особи на охорону здоров'я, кожен з яких характеризується своїми особливостями.

Традиційно виділяють юрисдикційні та неюрисдикційні форми захисту права на охорону здоров'я. У свою чергу, юрисдикційні поділяються на судові та позасудові. До позасудових юрисдикційних засобів належать звернення: до керівника установи охорони здоров'я або його підрозділу, до органу управління охорони здоров'я, в тому числі до МОЗ України (адміністративна форма), до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, до Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів, до комітету Верховної Ради України з питань охорони здоров'я. Неюрисдикційними формами захисту є самозахист, альтернативні способи, допомога незалежних громадських об'єднань, звернення до професійних медичних асоціацій [9, с. 445].

Отже, проведемо аналіз практики застосування деяких механізмів позасудового захисту права особи на охорону здоров'я.

1. Звернення до керівництва установи охорони здоров'я або його підрозділу, органу управління охорони здоров'я або до МОЗ України.

Так, відповідно до Порядку розгляду звернень громадян у МОЗ України [8], розгляд письмових звернень громадян здійснюють керівники структурних підрозділів, до компетенції яких належать

питання, зазначені у зверненнях, або структурні підрозділи яких визначено відповідальними за розгляд звернень. При цьому інформація щодо виконавців звернень громадян в обов'язковому порядку вноситься до системи електронного документообігу (СЕД) особами, відповідальними за ведення діловодства в структурних підрозділах МОЗ України. Це гарантує обов'язковість розгляду та надання відповідей на звернення, а також, у разі порушення встановлених законодавством строків, дає змогу встановити особу, відповідальну за таке порушення.

Ця форма позасудового захисту доволі часто застосовується громадянами для оскарження рішень, дій або бездіяльності закладів та установ охорони здоров'я, органів управління сферою охорони здоров'я тощо.

Так, за інформацією МОЗ України протягом I півріччя 2017 р. до МОЗ України надійшло 12 456 звернень громадян (8 330 – у I півріччі 2016 р.) – це на 4 126 звернень, або на 33,1% більше, ніж минулого року. При цьому надійшло 8 101 письмових звернень та на особистому прийомі (65% від загальної кількості), 2 106 звернень надійшло від державної установи «Урядовий контактний центр» (16,9%). При цьому найбільша кількість звернень надійшла щодо надання медичної допомоги – 4 269 (34,3%) у I півріччі 2017 р., 2 439 (29,0%) – у I півріччі 2016 р. та про забезпечення ліками, особливо тими, які закуповуються за кошти державного бюджету, та виробами медичного призначення – 1875 (15,1%) (10,4 % у I півріччі 2016 р.) [10].

2. *Звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.* Для роботи зі зверненнями громадян, що надходять із питань охорони здоров'я та інших соціально-економічних права, утворено Департамент із питань дотримання соціально-економічних та гуманітарних прав, який забезпечує захист відповідного права шляхом: здійснення моніторингу дотримання соціально-економічних та гуманітарних прав людини і громадянина, надання пропозицій Уповноваженому щодо вжиття заходів парламентського контролю з метою забезпечення прав і свобод людини; участі у підготовці щорічних і спеціальних доповідей Уповноваженого; участі у підготовці проєктів конституційних подань тощо [11].

За статистичною інформацією у 2016 р. до Уповноваженого з прав людини надійшло 23 925 звернень, з них – 22 132 (92%) від громадян. По 19 888 (83%) звернень завершено розгляд, по 10 834 (45%) поновлено або частково поновлено порушене право [12].

У Щорічному звіті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2016 р. зазначається, що Уповноваженим було виявлено такі основні порушення: не забезпечено право громадян, які мають рідкісні (орфанні) захворювання, на отримання життєво необхідних лікарських засобів; вкрай гострою залишається проблема забезпечення прав людей, які мають онкологічні захворювання, на охорону здоров'я, належну медич-

ну допомогу, а також реабілітаційні послуги тощо [13, с. 386].

3. *Звернення до комітету Верховної Ради України з питань охорони здоров'я.* Діяльність комітету у цьому напрямі здійснюється відповідно до ст. ст. 21, 22 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» [14].

За офіційною інформацією Комітету за період січень-вересень 2017 р. ним підготовлено до розгляду Верховною Радою України 16 проєктів актів Верховної Ради України, з опрацювання яких Комітет було визначено головним, з них: два законодавчих акти прийнято Верховною Радою України. Також за дев'ять місяців 2017 р. розглянуто 2 293 листів і звернень громадян, установ, організацій [15].

Звернення громадян до Комітету з питань охорони здоров'я є, крім того, також однією з форм участі у формуванні державної політики та законотворчій діяльності.

4. *Звернення за допомогою до громадських організацій чи професійних асоціацій медичних працівників.* Так, нині в Україні налічується більше 160 об'єднань та асоціацій, що спеціалізуються на захисті права особи на охорону [16].

Як відомо, об'єднання та асоціації є основним видом інститутів громадянського суспільства. Тому вони виступають активними учасниками формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я, ініціаторами та розробниками багатьох законодавчих пропозицій. За їх допомогою можна більш ефективно впливати на рішення та дії органів управління охороною здоров'я, відстоювати свої інтереси та захищати права.

Саме тому цей механізм позасудового захисту є досить поширеним у деяких європейських країнах та США. Зокрема, через участь у різноманітних об'єднаннях громадяни таких держав отримують змогу впливати на прийняття рішень компетентних органів, що визначають зміст відповідного права особи. Зарубіжні науковці вказують, що участь у прийнятті державних рішень є невід'ємною частиною процесу захисту права на охорону здоров'я [17, с. 1158].

5. *Самозахист.* Відповідно до ст. 19 Цивільного кодексу України, особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням [18]. До найбільш поширених форм самозахисту у сфері охорони здоров'я належать: обрання іншого медичного закладу або лікаря, відмова від виконання незаконного рішення органу, відмова від оплати медичних послуг, якщо така оплата вимагається неправомірно тощо.

Досліджені вище механізми позасудового захисту права особи на охорону здоров'я потребують удосконалення, оскільки їх застосування не в усіх випадках демонструє ефективність та результативність.

Під час визначення шляхів удосконалення відповідних механізмів варто погодитись із думкою Д.М. Белова, який зауважує, що існує нагальна потреба в удосконаленні конституційно-правових механізмів регулювання суспільних відносин і створенні більш дієвих гарантій Основного Закону, а також в якісному оновленні Основного Закону у такий спосіб, легітимність якого не викликала б сумнівів в українському суспільстві [19, с. 450].

З цієї позиції необхідно більш ґрунтовно підійти до формулювання змісту права на охорону здоров'я в ст. 49 Конституції України та визначення конституційних гарантій захисту цього права. Як зазначається в зарубіжній науковій літературі, основним критерієм для оцінки ефективності системи охорони здоров'я та дієвості реформ у будь-якій державі має бути ефективний доступ до якісної та професійної медичної допомоги для всіх осіб, без дискримінації та виключення [20, с. 749].

Крім зміцнення конституційних гарантій у сфері охорони здоров'я, необхідне також удосконалення інших законодавчих актів із метою підвищення ефективності механізмів саме позасудового захисту досліджуваного права.

Деякі науковці [21] цілком обґрунтовано вказують на необхідність прийняття кодифікованого акта в сфері застосування позасудових, передусім адміністративних, процедур захисту прав громадян – Адміністративно-процедурного кодексу, в якому варто запровадити принцип презумпції правомірності дій і вимог суб'єкта звернення. Вона полягає в тому, що ці дії і вимоги вважаються правомірними, поки інше не буде встановлено внаслідок розгляду та вирішення індивідуальної адміністративної справи уповноваженим суб'єктом. В Україні було розроблено кілька проектів Адміністративно-процедурного кодексу [22; 23], однак всі вони були відкриті.

Також доцільно розширити наявні механізми позасудового захисту права на охорону здоров'я, запровадивши такі, як: медіація, суть якої полягає в тому, що сторони конфлікту можуть за допомогою посередника провести переговори і досягти згоди, не звертаючись до суду [24, с. 250], система міжнародного колективного оскарження, що дає змогу звертатися з колективними скаргами до міжнародних організацій профспілок, інших міжнародних неурядових організацій, які мають консультативний статус при Раді Європи тощо. Для цього необхідно ратифікувати Додатковий протокол до Європейської соціальної хартії, який передбачає систему колективного оскарження [25].

Висновки і перспективи. Проведений у статті науково-правовий аналіз дає змогу підсумувати, що найбільш поширеними механізмами позасудового захисту права особи на охорону здоров'я є: 1) звернення до керівництва установи охорони здоров'я, управління охорони здоров'я, МОЗ України; 2) звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; 3) звернення до комітету Верховної Ради України з питань охорони здоров'я; 4) звернення за допомогою до громадських організацій чи

професійних асоціацій медичних працівників; 5) самозахист. При цьому основними формами позасудового захисту є: оскарження дій, рішень або бездіяльності медичних працівників, органів управління охороною здоров'я в адміністративному порядку, участь у формуванні державної політики у сфері охорони здоров'я, законотворчій діяльності тощо.

Із метою удосконалення механізмів позасудового захисту права особи на охорону здоров'я необхідно: 1) ч. 2 ст. 49 Конституції України доповнити останнім реченням такого змісту: «Держава забезпечує захист права особи на охорону здоров'я»; 2) ст. 8 Основ законодавства України про охорону здоров'я доповнити положенням про те, що скарги, заяви та звернення, які потребують невідкладного розгляду, зумовленого необхідністю збереження життя та відвернення загрози здоров'ю особи, мають бути розглянуті та вирішені терміново, але не більше, ніж протягом п'яти днів із дня надходження; у ст. 13 закріпити право громадських організацій, професійних асоціацій брати участь у формуванні державної політики у сфері охорони здоров'я; 3) розширити механізми позасудового захисту права особи на охорону здоров'я (прийняти Закон України «Про медіацію», ратифікувати Додатковий протокол до Європейської соціальної хартії від 09.11.1995 р. № 158).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ від 10.12.1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
3. Принципи, які стосуються статусу національних установ, що займаються заохоченням і захистом прав людини (Паризькі принципи) : Додаток до резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 20.12.1993 № 48/134 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU93312.html.
4. Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
5. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>.
6. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.
7. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>.
8. Про організацію виконання Закону України «Про звернення громадян» у Міністерстві охорони здоров'я України : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09.04.2014 р. № 253 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0482-14>.

9. Права человека в сфере охраны здоровья: практическое пособие / [Берн И., Эзер Т., Коэн Дж., Оверал Дж., Сенюта И.]; под науч. ред. И. Сенюты. – Львов: Изд-во ЛЮБФ «Медицина и право», 2012. – 580 с.

10. Аналіз організації роботи зі зверненнями громадян, що надійшли до МОЗ України у I півріччі 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.moz.gov.ua/ua/portal/az_2017_06.html.

11. Департамент з питань дотримання соціально-економічних та гуманітарних прав Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/sehl/info1/>.

12. Статистична інформація щодо звернень до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/applicant/statistics/>.

13. Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні : Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ombudsman.gov.ua/files/Dopovidi/Dopovid_2017.pdf.

14. Про Комітети Верховної Ради України : Закон України від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%D0%B2%D1%80>.

15. Звіт Комітету з питань охорони здоров'я за період роботи шостої сесії Верховної Ради України восьмого скликання (лютий – липень 2017 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://komzdrav.rada.gov.ua/news/ProRobKom/Zvity/73432.html>.

16. Перелік громадських організацій медичного спрямування, зареєстрованих Міністерством юстиції України : Міністерство охорони здоров'я

України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.moz.gov.ua/ua/portal/listofpublicorgs.html>.

17. Yamin A.E. The Right to Health Under International Law and Its Relevance to the United States / A.E. Yamin // Am J Public Health. – 2005. – № 95(7). – P. 1156–1161.

18. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

19. Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму : дис. ... док-ра юрид. наук : 12.00.02 / Д.М. Белов. – 523 с.

20. Marochini M. Council of Europe and the Right to Healthcare / M. Marochini // Zb. Prav. fak. Sveuč. Rij. – 2013. – V. 34, br. 2. – P. 729–760.

21. Семьоркіна О.М. Позасудовий захист прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб в Україні / О.М. Семьоркіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua/53>.

22. Адміністративно-процедурний кодекс України : проект кодексу реєстр. № 2789 від 18.07.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=33073.

23. Адміністративно-процедурний кодекс України : проект кодексу реєстр. № 11472 від 03.12.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44893.

24. Розман Ю.В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення приватно-правових спорів / Ю.В. Розман // Актуальні проблеми політики. – 2013. – Вип. 49. – С. 245–256.

25. Додатковий протокол до Європейської соціальної хартії, який передбачає систему колективного оскарження : Міжнародний документ від 09.11.1995 р. № 158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_807.

Швец Ю.Ю. МОЖЛИВІ МЕХАНІЗМИ ПОЗАСУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА ОСОБИ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я

Стаття присвячена дослідженню механізмів позасудового захисту права особи на охорону здоров'я. Автором проводиться аналіз положень національного законодавства, що регламентує процедури і механізми позасудового захисту права особи на охорону здоров'я, а також статистичних даних щодо застосування відповідних механізмів. Охарактеризовані основні види позасудових засобів захисту права особи на охорону здоров'я та здійснено оцінку їх ефективності. На підставі проведеного аналізу розроблені пропозиції щодо удосконалення позасудових механізмів захисту права особи на охорону здоров'я в Україні. Обґрунтована необхідність розширення наявних механізмів позасудового захисту права шляхом запровадження процедури медіації, колективного оскарження до міжнародних неурядових організацій.

Ключові слова: охорона здоров'я, захист права, позасудові механізми, адміністративні процедури.

Швец Ю.Ю. ВОЗМОЖНЫЕ МЕХАНИЗМЫ Внесудебной ЗАЩИТЫ ПРАВА ЧЕЛОВЕКА НА ЗДРАВООХРАНЕНИЕ

Статья посвящена исследованию механизмов внесудебной защиты права человека на охрану здоровья. Автором проводится анализ положений национального законодательства, регламентирующего процедуры и механизмы внесудебной защиты права человека на охрану здоровья, а также статистических данных по применению соответствующих механизмов. Охарактеризованы основные виды внесудебных способов защиты права человека на охрану здоровья и осуществлена оценка их эффективности. На основании проведенного анализа разработаны предложения по совершенствованию внесудебных механизмов защиты прав человека на охрану здоровья в Украине. Обоснована необходимость расширения существующих механизмов внесудебной защиты права путем введения процедуры медиации, коллективных жалоб в международные неправительственные организации.

Ключевые слова: здравоохранение, защита права, внесудебные механизмы, административные процедуры.

Shvec Yu.Yu. POSSIBLE MECHANISMS OF EXTRAJUDICIAL PROTECTION OF THE PERSONAL RIGHTS FOR HEALTH PROTECTION

The article is devoted to research of mechanisms of extrajudicial protection of the person's right to health protection. The author analyzes the provisions of the national legislation regulating the procedures and mechanisms of extrajudicial protection of the person's right to health protection, as well as statistical data on the application of appropriate mechanisms. The following types of extrajudicial remedies for the protection of the right of a person to health protection are described: 1) address to the management of the health care institution, the health care department, the Ministry of Health of Ukraine; 2) address to the Representative of Verkhovna Rada of Ukraine Commissioner for Human Rights; 3) appeal to the Committee on Health Care of Verkhovna Rada of Ukraine; 4) applying for help to non-governmental organizations or professional associations of medical workers; 5) self-defense. The main forms of extrajudicial protection are: appealing actions, decisions or inactivity of healthcare workers, health care authorities administratively, participating in the formation of state policy in the field of healthcare, law-making activities, etc.

Based on the analysis conducted, proposals were made to improve the out-of-court mechanisms for protecting the right of a person to health care in Ukraine. In particular, in order to improve the mechanisms of extrajudicial protection of the right of persons to health care, it is necessary: 1) Part 2 of Art. 49 of the Constitution of Ukraine supplemented with the last sentence of the following content: "The state provides protection of the right of a person to health care"; 2) Art. 8 Fundamentals of Ukrainian legislation on health care should be supplemented with the provision that complaints, applications and appeals that require urgent consideration due to the need to preserve life and prevent the health of a person should be considered and resolved urgently, but not more than within five days from the day of receipt; in art. 13 to consolidate the right of public organizations, professional associations to take part in the formation of state policy in the field of health care.

The necessity of expanding existing mechanisms of extrajudicial defense of the law by substantiating the procedure of mediation, collective appeal to international non-governmental organizations, which requires the adoption of the Law of Ukraine "On Mediation" and the ratification of the Additional Protocol to the European Social Charter dated November 9, 1995 № 158, is substantiated.

Key words: health protection, protection of law, extrajudicial mechanisms, administrative procedures.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Кузьмич О.Я.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри судочинства*

Навчально-наукового юридичного інституту

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

УДК 345.5

ПРАВОВІ АСПЕКТИ УЧАСТІ ТРЕТІХ ОСІБ У ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ ІЗ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЯКА ЗАПОДІЯНА НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ

Постановка проблеми. Як свідчить аналіз доктринальних досліджень, юридична природа зобов'язань із відшкодування шкоди, яка заподіяна неповнолітніми особами, неодноразово ставала предметом уваги з боку науковців, однак і донині чимало питань юридичної природи таких зобов'язань залишаються дискусійними, про що свідчить аналіз доктринальних досліджень. Одним із них є питання з приводу можливості участі в таких зобов'язаннях третіх осіб як суб'єктів цивільних правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як постає з аналізу доктринальних досліджень, юридична природа цього правового інституту неодноразово ставала предметом уваги з боку науковців. Зокрема, на сучасному етапі розвитку науки цивільного права питання відшкодування шкоди, що заподіяна також неповнолітніми особами, досліджувались у працях Т.С. Ківалової, І.В. Венедиктової, О.О. Отраднної, Я.М. Шевченко та інших учених.

Так, Т.С. Ківаловою зобов'язання відшкодування шкоди визначається як правовий інститут, наслідком реалізації норм якого є недоговірні правовідносини, що виникають унаслідок завдання шкоди та в яких, спираючись на імперативний припис норм цивільного законодавства, кредитор (потерпілий – особа, якій завдана шкода, або особа, вказана в законі) має право вимагати від боржника (особи, яка завдала шкоду, або від суб'єкта, вказаного в законі) відшкодування завданої йому шкоди в повному обсязі [4, с. 18].

О.О. Отрадннова деліктне зобов'язання визначає як таке, унаслідок якого одна сторона (потерпілий, кредитор) має право вимагати відшкодування заподіяної їй шкоди, а інша сторона (деліквент, боржник) зобов'язана відшкодувати заподіяну шкоду в повному обсязі [6, с. 175].

Деліктні відносини, як пише І.В. Венедиктова, виникають не з волі їх учасників, а, навпаки, проти такої волі внаслідок вказаних у законі юридичних фактів, із неправомірних дій учасників. Аналізуючи деліктні зобов'язання, можна побачити, що на першому плані їх реалізації постає право вимоги відшкодування завданої шкоди. Зазначене, як зауважує науковець, постає із самого визначення деліктних зобов'язань – позадоговірних зобов'язань, у яких

одна особа (боржник), яка протиправно й винно заподіяла шкоду іншій особі (кредитору), зобов'язана її відшкодувати, а особа, право якої порушено, має право вимагати відшкодування завданої шкоди в повному обсязі. Отже, деліктні правовідносини виникають на підставі збитків [1, с. 222].

Привертає до себе увагу те, що в юридичній літературі сьогодні пропонується відмовитись від дослідження правил про відшкодування позадоговірної шкоди крізь призму поняття «відповідальність» і більше уваги приділяти вивченню делікту як цивільно-правового зобов'язання та застосування до нього загальних положень зобов'язального права [2, с. 154]. Однак, на нашу думку, постановка такого питання залишатиметься відкритою, що зумовлюється насамперед дискусійністю юридичної природи цивільної відповідальності як правового інституту загалом, від якої залежить насамперед специфіка розуміння деліктної відповідальності, а від цього – можливість дослідження правил про відшкодування шкоди з генеральних деліктів чи то крізь призму деліктної відповідальності, чи то як цивільно-правового зобов'язання. У дослідженні ми дотримуємось позиції тих авторів, які розглядають правила про відшкодування шкоди з генеральних деліктів крізь призму саме цивільно-правових зобов'язань.

Формулювання мети та завдань дослідження. З огляду на специфіку правового регулювання зобов'язань із відшкодування шкоди, яка заподіяна неповнолітніми особами, а також розуміння третіх осіб як суб'єктів цивільних правовідносин основним завданням наукового дослідження буде визначення можливості участі в таких правовідносинах третіх осіб.

Виклад основного матеріалу. Так, згідно із ч. 1 ст. 1179 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) неповнолітня особа (у віці від 14 до 18 років) відповідає за завдану нею шкоду самостійно на загальних підставах. У разі відсутності в неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоду було завдано не з їхньої вини. Якщо неповнолітня особа перебувала в закла-

ді, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника, цей заклад зобов'язаний відшкодувати шкоду в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі, якщо він не доведе, що шкоду було завдано не з його вини (ч. 2 ст. 1179 ЦК України).

Як постає з наведеного, на відміну від зобов'язань із відшкодування шкоди, які виникають унаслідок вчинення делікту малолітніми особами, особами, які позбавлені дієздатності, а також особами, які на момент вчинення делікту не усвідомлювали значимість своїх дій та (або) не могли ними керувати тощо, зобов'язання з відшкодування шкоди, які виникають із деліктів, вчинених неповнолітніми особами, є такими, які опосередковують відносини безпосередньо вже за участю останніх. У цьому випадку обов'язок із відшкодування шкоди покладається безпосередньо на них самих, і тільки у випадку, про який ідеться в ч. 2 ст. 1179 ЦК України, обов'язок із відшкодування шкоди, окрім неповнолітньої особи, на додаткових (субсидіарних) засадах може бути покладений також на інших осіб, зокрема осіб, які безпосереднього відношення до вчинення неповнолітньою особою делікту не мали, проте водночас із такими особами перебували в безпосередньому правовому зв'язку. Як зазначила із цього приводу О.О. Отрадна, неповнолітній відповідає за свою вину в заподіяній шкоді, тоді як його законні представники відповідають за невиконання обов'язку з виховання та нагляду над неповнолітнім [6, с. 230–231].

У сучасній юридичній літературі специфіка зобов'язань із відшкодування шкоди, яка заподіяна неповнолітніми особами, неодноразово ставала предметом уваги з боку науковців. Так, А.О. Немцева пише, що відповідальність зобов'язаних осіб за шкоду, заподіяну особами, які не досягли повноліття, перебуває в прямій залежності від обсягу деліктоздатності заподіювача шкоди як на момент її заподіяння, так і за фактом виконання деліктного зобов'язання [5, с. 159]. Аналізуючи загалом особливості відповідальності без вини в цивільному праві України, автор виділяє такі її підстави, що характерні також для аналізованого виду відповідальності: а) заподіювачем шкоди є особа, яка має вади деліктоздатності; б) суб'єктом відповідальності є особи, які на законних чи інших правових підставах є зобов'язаними щодо здійснення опіки, піклування та нагляду за особою, заподіяння шкоди якою стало наслідком невиконання або неналежного виконання ними обов'язків щодо неї; в) правила щодо цього виду відповідальності можуть бути застосовані до заподіяння шкоди в будь-яких правовідносинах [5, с. 161].

Ю.А. Дербаківа, аналізуючи цивільну правосуб'єктність неповнолітніх, зауважує, що, на відміну від малолітніх, неповнолітні, які досягли віку 14 років, визнаються деліктоздатними. Ці особи самостійно несуть відповідальність за заподіяну шкоду на загальних підставах. Проте на відміну від самостійної відповідальності неповнолітніх, їх деліктна відповідальність забезпечується додатковою відповідальністю батьків або опікуна, піклувальника (субсидіарна відповідальність).

Із числа осіб, відповідальних за шкоду, заподіяну неповнолітніми, які досягли 14 років, виключені освітні та інші установи, а також особи, які внаслідок договору тимчасово здійснюють нагляд за неповнолітніми (на відміну від відповідальності малолітніх). Це пов'язано з тим, що неповнолітній у віці від 14 до 18 років розглядається законодавцем як досить дорослий суб'єкт, який не потребує нагляду (як малолітній), тому впливати на його поведінку можна переважно за допомогою виховання.

На переконання Ю.А. Дербаківої, головна відмінність відповідальності законних представників малолітніх за заподіяну діями малолітнього шкоду від відповідальності батьків (або осіб, які їх замінюють) за шкоду, заподіяну неповнолітніми, які досягли 14 років, полягає в тому, що відповідальність законних представників є основною та продовжується навіть у разі досягнення дитиною повноліття, тобто така відповідальність, хоч і є відповідальністю законних представників за свою провину, повністю виключає відповідальність неповнолітнього, незважаючи на те, що вина батьків виражається в діях малолітнього. І навпаки, відповідальність батьків (або осіб, які їх замінюють) за шкоду, заподіяну неповнолітніми, які досягли 14 років, є не основною, а додатковою. Така відповідальність настає також за провину батьків (осіб, які їх замінюють), що виявилась у протиправних діях їх підопічного. Проте вона не виключає відповідальність самої неповнолітньої особи, що вважається основною відповідальністю. Додаткова відповідальність визнається компенсаторною на випадок відсутності в неповнолітньої особи достатніх для відшкодування заподіяної шкоди коштів і майна, а також є мірою тимчасовою – діє до того моменту, коли в неповнолітнього з'являється самостійне джерело для відшкодування шкоди, або поки він не досягне повної дієздатності. Отже, на думку вченого, відповідальність батьків (усиновителів, опікуна, піклувальника) є не лише субсидіарною, а й обмеженою [3, с. 11].

Як постає з наведеного, а також зі специфіки однієї з форм участі третіх осіб у зобов'язальних правовідносинах, якою опосередковується існування поряд з основним (головним) цивільним правовідношенням також додаткового, одна зі сторін якого щодо основного (головного) унаслідок існуючого між ними правового зв'язку виступає як третя особа, зобов'язання з відшкодування шкоди, яке виникає внаслідок делікту, вчиненого неповнолітньою особою, є також одним із видів цивільних правовідносин, якими опосередковується участь третіх осіб, де як останні виступають додаткові (субсидіарні) боржники, якими є законні представники неповнолітніх осіб. У цьому разі додатковий (субсидіарний) боржник стає такою особою безпосередньо з моменту виникнення цього зобов'язання. Підставою виникнення такого зобов'язання як різновиду цивільного правовідношення є склад юридичних фактів, а саме вчинення делікту неповнолітньою особою, а також неможливість у повному обсязі відшкодувати заподіяну нею шкоду. Як третя особа додатковий

(субсидіарний) боржник перебуває в безпосередньому правовому зв'язку з неповнолітньою особою як з основним боржником.

Виникнення правовідносин за участю третіх осіб може опосередковуватись як нормою закону, так і договором, водночас виникнення аналізованого виду зобов'язань опосередковується винятково нормою права. Унаслідок специфіки таких зобов'язань у додаткового (субсидіарного) боржника як третьої особи виникає винятково суб'єктивний обов'язок, виконання якого приводить до припинення зобов'язання з відшкодування шкоди як основного (головного). Водночас у межах інших правовідносин, якими опосередковується участь додаткових (субсидіарних) боржників як третіх осіб, виконання останніми своїх обов'язків може приводити також до настання інших правових наслідків, зокрема переходу до них прав кредитора з основного (головного) цивільного правовідношення (ч. 2 ст. 556 ЦК України) тощо. Що стосується аналізованого виду зобов'язань, то з виконанням свого обов'язку в додаткових (субсидіарних) боржників жодних інших прав, про які йшлося, не виникає, що зумовлюється юридичною природою кожного із цивільних правовідношень та їх правовим зв'язком. Аналогічні висновки стосуються ситуації, про яку йдеться в ч. 2 ст. 1180 ЦК України. Зокрема, як передбачено положенням наведеної правової норми, у разі відсутності в неповнолітньої особи, яка набула повної цивільної дієздатності, майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони дали згоду на набуття нею повної цивільної дієздатності та не доведуть, що шкоду було завдано не з їхньої вини. Обов'язок цих осіб відшкодувати шкоду припиняється з досягненням особою, яка завдала шкоду, повноліття.

Як постає з наведеного, з огляду на специфіку зобов'язань із відшкодування шкоди, яка заподіяна неповнолітньою особою, а також одну з форм, якою опосередковується участь третіх осіб у цивільних правовідносинах, де поряд з основним (головним) цивільним правовідношенням існує також додаткове, одна зі сторін якого щодо основного (головного) унаслідок існуючого між ними правового зв'язку виступає як третя особа, є всі підстави для визнання такого зобов'язання одним із видів правовідносин, яким опосередковується участь третіх осіб, а саме участь додаткових (субсидіарних) боржників, якими є законні представники неповнолітніх осіб. Зокрема, додатковий (субсидіарний) боржник як суб'єкт цивільного правовідношення є належним чином ідентифікований, діє у відповідних правовідношеннях від власного імені чи найменування, володіє суб'єктивним обов'язком, виконання якого дає можливість впливати на динаміку (рух) основного (головного) цивільного правовідношення.

Наведені висновки стосуються також ситуації, про яку йдеться в ст. 1180 ЦК України. Зокрема, як передбачено положенням наведеної правової норми, шкода, завдана неповнолітньою особою після

набуття нею повної цивільної дієздатності, відшкодовується цією особою самостійно на загальних підставах. У разі відсутності в неповнолітньої особи, яка набула повної цивільної дієздатності, майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони дали згоду на набуття нею повної цивільної дієздатності та не доведуть, що шкоду було завдано не з їхньої вини. Обов'язок цих осіб відшкодувати шкоду припиняється з досягненням особою, яка завдала шкоду, повноліття (ч. 2 ст. 1180 ЦК України).

Як постає з наведеного, обов'язок відшкодувати шкоду, що заподіяна особою, яка отримала повну цивільну дієздатність раніше досягнення нею повноліття, зазвичай несе сама ця особа; і тільки у випадку, про який йдеться в ч. 2 ст. 1180 ЦК України, додатковим (субсидіарним) боржником стає особа, за згодою якої було надано неповнолітній особі повної цивільної дієздатності (зокрема, йдеться про батьків (усиновлювачів) або піклувальників, які є законними представниками таких осіб). У межах аналізованого виду правовідносин правовий зв'язок додаткового (субсидіарного) боржника існує безпосередньо з основним боржником.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, серед недоговірних зобов'язань із відшкодування шкоди тільки зобов'язання, що виникають із деліктів, вчинених неповнолітніми особами, можна розглядати як такі, що опосередковують відносини за участю третіх осіб, де як останні за певних умов можуть виступати їх законні представники як додаткові (субсидіарні) боржники. Водночас необхідно звернути увагу на те, що батьки (усиновлювачі), опікуни або піклувальник, а також заклад або особа, які зобов'язані здійснювати нагляд за малолітньою чи неповнолітньою особою, які відшкодували шкоду, завдану малолітньою чи неповнолітньою особою або фізичною особою, яка визнана недієздатною, згідно із ч. 4 ст. 1191 ЦК України не мають права зворотної вимоги до цієї особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Венедиктова І.В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві : [монографія] / І.В. Венедиктова. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 288 с.
2. Відповідальність у приватному праві : [монографія] / [І.А. Безклубий, Н.С. Кузнецова, Р.А. Майданник та ін.]; за заг. ред. І.А. Безклубого. – К. : Грамота, 2014. – 416 с.
3. Дербакова Ю.А. Цивільна правосуб'єктність неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Ю.А. Дербакова. – О., 2014. – 20 с.
4. Ківалова Т.С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Т.С. Ківалова. – О., 2008. – 42 с.

5. Немцева А.О. Теоретико-правовий аналіз відповідальності без вини у цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / А.О. Немцева. – К., 2016. – 213 с.

6. Отрадна О.О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань / О.О. Отрадна. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 328 с.

Кузьмич О.Я. ПРАВОВІ АСПЕКТИ УЧАСТІ ТРЕТІХ ОСІБ У ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ ІЗ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЯКА ЗАПОДІЯНА НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ

Статтю присвячено аналізу специфіки зобов'язань із відшкодування шкоди, яка заподіяна неповнолітніми особами, щодо можливості участі в таких правовідносинах третіх осіб. Проаналізовано специфіку правовідносин за участю додаткових (субсидіарних) боржників. Зроблено висновок, що серед недоговірних зобов'язань із відшкодування шкоди тільки зобов'язання, які виникають із деліктів, вчинених неповнолітніми особами, можна розглядати як такі, що опосередковують відносини за участю третіх осіб, де як останні за певних умов можуть виступати їх законні представники як додаткові (субсидіарні) боржники.

Ключові слова: третя особа, основний боржник, додатковий (субсидіарний) боржник, шкода, обов'язок, делікт.

Кузьмич О.Я. ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ УЧАСТИЯ ТРЕТЬИХ ЛИЦ В ОБЯЗАТЕЛЬСТВАХ ПО ВОЗМЕЩЕНИЮ ВРЕДА, НАНЕСЕННОГО НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ ЛИЦАМИ

Статья посвящена анализу специфики обязательств по возмещению вреда, нанесенного несовершеннолетними лицами, относительно возможности участия в таких правоотношениях третьих лиц как субъектов гражданского правоотношения. Проанализирована специфика правоотношений с участием дополнительных (субсидиарных) должников. По результатам проведенного научного исследования сделан вывод, что среди договорных обязательств по возмещению вреда только обязательства, возникающие из деликтов, совершенных несовершеннолетними лицами, можно рассматривать как опосредующие отношения с участием третьих лиц, где в качестве последних при определенных условиях могут выступать их законные представители как дополнительные (субсидиарные) должники.

Ключевые слова: третье лицо, основной должник, дополнительный (субсидиарный) должник, долг, обязательства, деликт.

Kuzmych O.Ya. LEGAL ASPECTS OF THE PARTICIPATION OF THIRD PARTIES IN OBLIGATIONS FOR COMPENSATION FOR HARM CAUSED BY MINORS

This article is devoted to the analysis of the specific nature of the obligation to compensate for damage caused by minors, for the possibility of participation in such relationships with third parties as subjects of civil law. The legal nature of the obligation to compensate for damage in general and the liability for damages caused by minors in particular are analyzed.

The attention was drawn to the legal relationship with the participation of additional (subsidiary) debtors, in particular, it was concluded that the additional (subsidiary) debtor as a subject of civil legal relations is properly identified, operates in the relevant legal relationships from his own name or name, can possess, in addition to subjective responsibility and subjective rights, which depends on the specifics of the additional and main (main) civil law relationships, which are mediated by his participation, exercising which has the ability to influence the dynamics (movement) of the main (main) civil legal relationship.

According to the results of the scientific research, it was concluded that among the non-contributory obligations of indemnification, only obligations arising out of delinquency committed by minors can be considered as those that mediate relations with the participation of third parties, where as the latter under certain conditions their legal representatives may act as additional (subsidiary) debtors.

In this case, the additional (subsidiary) debtor becomes such a person directly from the moment of the occurrence of this obligation. The basis for such an obligation as a form of civil legal relationship is the composition of the legal facts, namely the commission of a minor by a minor, as well as the inability to fully compensate for the damage caused to him. Being a third party, an additional (subsidiary) debtor is in direct legal contact with the minor as the principal debtor.

The emergence of legal relationships with the participation of third parties may be mediated as a rule of law, and contract, while relating to the type of obligation, then their occurrence is mediated exclusively by the rule of law.

Key words: third person, principal debtor, additional (subsidiary) debtor, duty, obligation, tort.

УДК 368.86

СПЛАТА СТРАХОВОГО ВІДШКОДУВАННЯ УТРИМАНЦЯМ ПОТЕРПІЛОГО В ДТП: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Втрата близької людини завжди є непростим випробуванням для сім'ї. А коли сім'я втрачає годувальника, то, крім моральних страждань, на долю осіб, які перебували на утриманні померлого, додаються також проблеми матеріального забезпечення. В Україні в дорожньо-транспортних пригодах щодня гинуть люди. І не завжди особи, винуваті в дорожньо-транспортній пригоді, спроможні чи мають бажання компенсувати моральні та матеріальні втрати потерпілим та особам, які перебували на утриманні потерпілих (у разі смерті останніх у ДТП). Держава, з метою забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну потерпілих під час експлуатації наземних транспортних засобів на території України, врегулювала дані питання, в тому числі Законом України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» [1].

Питання відшкодування шкоди, заподіяної в дорожньо-транспортній пригоді, вивчали М. Бородін, О. Дзера, Г. Оверко, С. Приступа та інші дослідники. Численна судова практика вказує на те, що потребують уваги проблеми застосування норм Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», зокрема в частині сплати страхового відшкодування утриманцям потерпілого в дорожньо-транспортній пригоді.

Метою даної статті є висвітлення порядку виконання зобов'язань страховиком під час здійснення страхового відшкодування утриманцям потерпілого та пропонування змін до чинного законодавства у вказаній царині.

Відповідно до пункту 27.2 статті 27 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» (далі – Закон) страховик здійснює відшкодування шкоди, заподіяної смертю потерпілого, на умовах, встановлених статтею 1200 Цивільного кодексу України, кожній особі, яка має право на таке відшкодування, рівними частинами. Загальний розмір страхового відшкодування утриманцям одного померлого не може бути меншим, ніж 36 мінімальних заробітних плат у місячному розмірі, встановлених законом на день настання страхового випадку.

Пунктом 27.5 статті 27 Закону передбачено, що відшкодування шкоди, пов'язаної зі смертю потерпілого, може бути виплачено у вигляді одноразової виплати. Загальний розмір усіх здійснених страхових відшкодувань за шкоду, заподіяну життю та здо-

ров'ю однієї особи, не може перевищувати страхову суму за таку шкоду.

Аналізуючи дані норми приходимо до таких висновків:

1) відшкодування шкоди, пов'язаної зі смертю потерпілого, може бути виплачено як одноразово, так і частинами;

2) якщо в потерпілого декілька утриманців, то загальний розмір відшкодування розподіляється між утриманцями в рівних частинах;

3) загальний розмір усіх здійснених відшкодувань за шкоду, заподіяну життю та здоров'ю однієї особи, не може перевищувати ліміту за таку шкоду. (наприклад, якщо особа проходила тривале лікування і померла протягом одного року після дорожньо-транспортної пригоди та смерть є прямим наслідком цієї дорожньо-транспортної пригоди, то загальна сума страхових відшкодувань, передбачених статтями 24-27 Закону, не повинна перевищувати страхову суму за таку шкоду на одного потерпілого);

4) законом встановлено гарантований мінімальний розмір страхової виплати на утриманців одного померлого (36 мінімальних заробітних плат у місячному розмірі, встановлених законом на день настання страхового випадку). Дана гарантія поширюється на утриманців потерпілого, незалежно від того, скільки часу після смерті потерпілого особа вважається утриманцем – рік, місяць, тиждень тощо);

5) закон містить відсилочну норму щодо умов відшкодування шкоди, заподіяної смертю потерпілого.

Так, відповідно до статті 1200 Цивільного кодексу України: «1. У разі смерті потерпілого право на відшкодування шкоди мають непрацездатні особи, які були на його утриманні або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина потерпілого, народжена після його смерті.

Шкода відшкодовується:

1) дитині – до досягнення нею вісімнадцяти років (учню, студенту – до закінчення навчання, але не більш як до досягнення ним двадцяти трьох років);

2) чоловікові, дружині, батькам (усиновлювачам), які досягли пенсійного віку, встановленого законом, – довічно;

3) інвалідам – на строк їх інвалідності;

4) одному з батьків (усиновлювачів) або другому з подружжя чи іншому членові сім'ї незалежно від віку і працездатності, якщо вони не працюють і здійснюють догляд за: дітьми, братами, сестрами,

внуками померлого, – до досягнення ними чотирнадцяти років;

5) іншим непрацездатним особам, які були на утриманні потерпілого, – протягом п'яти років після його смерті.

2. Особам, визначеним у пунктах 1-5 частини першої цієї статті, шкода відшкодовується в розмірі середньомісячного заробітку (доходу) потерпілого з вирахуванням частки, яка припадала на нього самого та працездатних осіб, які перебували на його утриманні, але не мають права на відшкодування шкоди. До складу доходів потерпілого також включаються пенсія, суми, що належали йому за договором довічного утримання (догляду), та інші аналогічні виплати, які він одержував.

3. Особам, які втратили годувальника, шкода відшкодовується в повному обсязі без урахування пенсії, призначеної їм внаслідок втрати годувальника, та інших доходів.

4. Розмір відшкодування, обчислений для кожної з осіб, які мають право на відшкодування шкоди, завданої смертю годувальника, не підлягає подальшому перерахунку, крім таких випадків: народження дитини, зачатої за життя і народженої після смерті годувальника; призначення (припинення) виплати відшкодування особам, що здійснюють догляд за дітьми, братами, сестрами, внуками померлого.

Розмір відшкодування може бути збільшений законом» [2].

Згадана стаття Цивільного кодексу України визначає, в тому числі, і період, протягом якого утриманці мають право на відшкодування.

Відповідно до статті 2 Закону відносини у сфері обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів регулюються Конституцією України, Цивільним кодексом України, Законом України «Про страхування», цим та іншими законами України і нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до них. Якщо норми цього Закону передбачають інше, ніж положення інших актів цивільного законодавства України, то застосовуються норми цього Закону [1].

Статтею 1202 Цивільного кодексу України врегульовано, що відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого, здійснюється щомісячними платежами [2].

При цьому, крім вищезазначених норм, слід враховувати, що відповідно до пункту другого Порядку проведення індексації грошових доходів населення, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17.07.2003 року № 1078, індексації підлягають грошові доходи громадян, одержані в гривнях на території України, які не мають разового характеру: суми, що виплачуються особам, які мають право на відшкодування шкоди в разі втрати годувальника [3].

Для реалізації права на отримання страхового відшкодування відповідно до статті 35 Закону особа, яка має право на отримання страхового відшкодування, протягом 30 днів із дня подання повідомлен-

ня про дорожньо-транспортну пригоду подає страховику заяву про страхове відшкодування та додає до заяви в тому числі документи, що підтверджують перебування на утриманні померлого, його доходи за попередній (до настання дорожньо-транспортної пригоди) календарний рік, розміри пенсій, надані утриманцям внаслідок втрати годувальника, – в разі вимоги заявника про відшкодування шкоди у зв'язку зі смертю годувальника.

Закон не містить права страховика вимагати від утриманців заяву про страхове відшкодування кожного разу, коли особа має отримати частину страхового відшкодування. Якщо страховик прийняв рішення відшкодовувати шкоду, пов'язану зі смертю потерпілого, частинами, то він приймає це рішення на підставі поданої заяви про страхову виплату (однієї заяви про страхову виплату, на підставі якої сплачуються всі частини страхового відшкодування або здійснюється одноразова виплата).

Страховик у разі необхідності може затребувати уточнюючу інформацію (наприклад, щодо банківських реквізитів, якщо чергова частина страхового відшкодування була повернута банком через те, що рахунок закритий, чи інформацію, що студент продовжив навчання на наступному курсі). Але надання запитуваної інформації страховику здійснюється із супровідним листом, заявою, клопотанням, а не шляхом подання нової заяви про страхову виплату в порядку статті 35 Закону.

Відповідно до пункту 36.2. статті 36 Закону страховик протягом 15 днів із дня узгодження ним розміру страхового відшкодування з особою, яка має право на отримання відшкодування, за наявності документів, зазначених у статті 35 цього Закону, повідомлення про дорожньо-транспортну пригоду, але не пізніше як через 90 днів із дня отримання заяви про страхове відшкодування зобов'язаний у разі визнання ним вимог заявника обґрунтованими прийняти рішення про здійснення страхового відшкодування та виплатити його [1].

Враховуючи те, що відповідно до пункту 27.2 статті 27 Закону страховик здійснює відшкодування шкоди утриманцям на умовах, встановлених статтею 1200 Цивільного кодексу України, дана норма є спеціальною для даного виду виплати, тому період здійснення виплати утриманцям регулюється в системному зв'язку статей 36 Закону та 1200, 1202 Цивільного кодексу України.

Так, якщо особа мала статус утриманця на дату смерті потерпілого, але на час врегулювання страхової справи вже не має статусу утриманця, то страховик в частині строку виплати страхового відшкодування може керуватися лише статтею 36 Закону.

Якщо особа на час врегулювання страхової справи має статус утриманця, то страховик у частині строку виплати страхового відшкодування керується або статтею 36 Закону (в разі сплати страхового відшкодування одноразовим платежем), або статтями 1200 та 1202 Цивільного кодексу України (в разі сплати страхового відшкодування частинами). При цьому, незалежно від обраного способу здійснення

виплати, утриманець має отримати страхову виплату в розмірі, не менше гарантованого мінімального розміру.

У разі, якщо утриманець отримав за життя утримання в сумі меншій мінімального утримання, то частина утримання (різниця між мінімальним та одержаним утриманням) може бути успадкована (Стаття 1229 Цивільного кодексу України – страхові виплати (страхове відшкодування) спадкуються на загальних підставах [2]).

На сьогодні не вирішеним на законодавчому рівні є питання підтвердження особою, яка отримує страхове відшкодування, свого статусу утриманця. Адже, наприклад, такі утриманці, як студенти, можуть бути відрізані з навчального закладу, і тоді перестають бути утриманцями до досягнення 23-х років. Але якщо дані особи отримують щомісячно страхове утримання, то після відрізування в них таке право припиняється (якщо станом на дану дату страховик не сплатив гарантованого мінімального утримання, то має сплатити одноразово залишок до гарантованого мінімального утримання).

Кучма О.Л. СПЛАТА СТРАХОВОГО ВІДШКОДУВАННЯ УТРИМАНЦЯМ ПОТЕРПІЛОГО В ДТП: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

У статті розглядається порядок сплати страховиком страхового відшкодування утриманцям потерпілого в дорожньо-транспортній пригоді, досліджуються способи отримання страхового відшкодування утриманцями, окреслюється проблема невизначеності на законодавчому рівні процедури повідомлення утриманцем страховика про припинення статусу утриманця. Також аналізуються законодавчі гарантії мінімального утримання та індексації страхової виплати в разі, якщо виплата здійснюється частинами. Акцентується увага на спеціальності норм, які регулюють питання строку виплати страхового відшкодування. Надаються пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: страхування, потерпілий, страховик, утриманець, страхове відшкодування, годувальник.

Кучма О.Л. ВЫПЛАТА СТРАХОВОГО ВОЗМЕЩЕНИЯ ИЖДИВЕНЦАМ ПОСТРАДАВШЕГО В ДТП: ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ

В статье рассматривается порядок уплаты страховщиком страхового возмещения иждивенцам пострадавшего в дорожно-транспортном происшествии, исследуются способы получения страхового возмещения иждивенцами, определяется проблема неурегулированности на законодательном уровне процедуры уведомления иждивенцем страховщика о прекращении статуса иждивенца. Также анализируются законодательные гарантии минимального содержания и индексации страховой выплаты в случае, если выплата осуществляется частями. Акцентируется внимание на специальности норм, регулирующих вопросы срока выплаты страхового возмещения. Предоставляются предложения по совершенствованию действующего законодательства.

Ключевые слова: страхование, потерпевший, страховщик, иждивенец, страховое возмещение, кормилец.

З метою уникнення безпідставних виплат необхідно доповнити пункт 27.2 статті 27 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» абзацом такого змісту: «Утриманець зобов'язаний повідомляти страховика про припинення статусу утриманця протягом 10 робочих днів від дня припинення такого статусу».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів : Закон України : від 01.07.2004 р. № 1961-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1961-15>.

2. Цивільний кодекс України : Закон України : від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/main/435-15>.

3. Про затвердження Порядку проведення індексації грошових доходів населення : Постанова Кабінету Міністрів України : від 17.07.2003 р. № 1078 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1078-2003-%D0%BF/paran13#n13>.

Kuchma O.L. PAYMENT OF INSURANCE REMEDIES FOR PERSONAL CARRIERS IN ACCURACY: PROBLEM ASPECTS

The State, in order to provide compensation for damage caused to the life, health and property of victims of the operation of land vehicles in Ukraine, resolved these issues, including the Law of Ukraine. The purpose of this article is to highlight the procedure for the fulfillment of obligations by the insurer in the implementation of insurance indemnity to the victim's dependents and the introduction of amendments to the current legislation.

The law does not include the right of the insurer to demand from the dependents a claim for indemnity every time a person has to receive part of the insurance indemnity. If the insurer has decided to reimburse the damage caused by the victim's death in parts, then he makes this decision on the basis of the application for insurance payment (one application for insurance payment, on the basis of which all parts of the insurance indemnity are paid or one-time payment is made).

The insurer may, if necessary, request rectifying information (for example, regarding bank details if the next part of the insurance indemnity has been returned by the bank because the account is closed or information that the student has continued training in the next course). But the provision of the information requested to the insurer is carried out with an accompanying letter, application, application, rather than by submitting a new application for insurance payment in accordance with Article 35 of the Law.

Taking into account that according to clause 27.2 of Article 27 of the Law the insurer makes indemnification to dependents under the conditions established by Article 1200 of the Civil Code of Ukraine, this provision is special for this type of payment, therefore, the period for the payment of the maintenance to dependents is regulated in the system link between articles 36 of the Law and 1200, 1202 of the Civil Code of Ukraine.

So, if the person had the status of a dependence on the date of death of the victim, but at the time of the settlement of the insurance business no longer has the status of a dependency, then the insurer in the part of the term of insurance indemnity can be guided only by Article 36 of the Law.

If the person at the time of the settlement of the insurance case has the status of a dependent, then the insurer, in terms of the period of payment of the insurance indemnity, shall be guided either by Article 36 of the Law (in the case of payment of an insurance indemnity by a lump sum payment) or by Articles 1200 and 1202 of the Civil Code of Ukraine (in the case of payment of insurance indemnities by installments). In this case, regardless of the chosen method of payment, the member must receive an insurance payment in the amount not less than the guaranteed minimum size.

To date, not resolved at the legislative level is the question of confirmation by the person receiving the insurance indemnity, his dependence status. After all, for example, such dependents as students can be deducted from an educational institution, and then cease to be dependents until they reach the age of 23. However, if these individuals receive monthly insurances, then they will be deprived of such a right after the deduction (if, as at this date, the insurer has not paid the guaranteed minimum maintenance, he must pay a one-time balance to the guaranteed minimum retention).

In order to avoid unjustified payments, clause 27.2 of Article 27 of the Law of Ukraine «On Compulsory Insurance of Civil Liability of Owners of Land Vehicles» should be amended by the following paragraph: «A relative who is obliged to inform the insurer about the termination of the status of a dependency within 10 working days from the date of termination of such status».

Key words: insurance, victim, insurer, deputy, insurance indemnity, breadwinner.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

Божко В.М.,

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального та адміністративного права і процесу
Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 346.93

РОЗДУМИ НАД ЗМІСТОМ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛІКВІДАТОРА

22 грудня 2016 р. Харківський апеляційний господарський суд виніс постанову, якою задовольнив скаргу одного з вітчизняних банків щодо бездіяльності ліквідатора ПАТ «Керамік» (справа № 18/2499/12; <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63715382>). Бездіяльність, на думку суду, полягала в тому, що ліквідатор не надав банку – одному із членів комітету кредиторів на його вимогу копії звітів про оцінку майна банкрута. Обґрунтовуючи правомірність своїх вимог, скаржник послався на ст. 5 Закону України «Про інформацію», відповідно до якої кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Оскільки касаційна скарга на вказану вище постанову залишена без задоволення постановою Вищого господарського суду України від 4 квітня 2017 р. (<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65855694>), то не лише теоретичний, але й практичний інтерес зумовлює пошук відповіді на такі питання: чи є банк носієм права, проголошеного у зазначеній статті та чи зобов'язаний ліквідатор надавати кредиторам копії звітів про оцінку майна банкрута?

Різноманітні аспекти правового статусу ліквідатора досліджували у своїх працях Р.Г. Афанасьєв, О.М. Бірюков, В.В. Джунь, В.А. Малига, Б.М. Поляков, В.В. Радзивилук, Я.Г. Рябцева, Е.В. Сгара, М.І. Тітов, В.Д. Чернадчук та чимало інших вчених. Але, на превеликий жаль, їхня увага не була спрямована на пошук відповіді на окреслені питання.

Метою нашого дослідження є аналіз правового статусу ліквідатора задля пошуку відповіді на питання: чи зобов'язаний він надавати копії звітів про оцінку майна банкрута на вимогу члену комітету кредиторів?

Правовий статус ліквідатора визначається Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 р. (в редакції Закону України № 4212-VI від 22 грудня 2011 р.) (далі – Закон «Про банкрутство»).

Ліквідатор – фізична особа, яка відповідно до рішення господарського суду організовує здійснення ліквідаційної процедури боржника, визнаного банкрутом, та забезпечує задоволення вимог кредиторів у встановленому цим Законом порядку (ч. 1 ст. 41 Закону «Про банкрутство»). Тобто ліквідатор має

керуватися порядком здійснення ліквідаційної процедури боржника, який урегульований нормами вказаного Закону.

Згідно з ч. 2 ст. 41 вказаного Закону, ліквідатор із дня свого призначення здійснює такі повноваження: приймає до свого відання майно боржника, забезпечує його збереження; виконує функції з управління та розпорядження майном банкрута; проводить інвентаризацію та оцінку майна банкрута; виконує повноваження керівника (органів управління) банкрута; здійснює інші повноваження, передбачені цим Законом.

Таким чином, системний аналіз вказаних норм дає підстави для висновку, що у ч. 2 ст. 41 Закону України «Про банкрутство» зазначено не повний перелік повноважень ліквідатора. Однак вичерпний перелік його повноважень визначено у вказаному Законі, тож ліквідатор має здійснювати лише ті повноваження, якими він наділений законодавцем у тексті Закону України «Про банкрутство».

Це свідчить про те, що законодавець під час визначення правового статусу ліквідатора використовує спеціально-дозвільний тип правового регулювання, надаючи йому спеціальну правосуб'єктність, відповідно до якої він може здійснювати лише ті повноваження, які передбачені у Законі України «Про банкрутство». Саме тому у ст. 4 вказаного Закону ліквідатор визнається суб'єктом незалежної професійної діяльності, який із моменту винесення ухвали (постанови) про призначення його ліквідатором до моменту припинення здійснення ним повноважень прирівнюється до службової особи підприємства-боржника.

Натомість у ст. 98 Закону України «Про банкрутство» законодавець формулює не повноваження, а права та обов'язки ліквідатора. За ч. 1 зазначеної статті, ліквідатор, зокрема, має право: 1) звертатися до господарського суду у випадках, передбачених цим Законом; 2) скликати збори і комітет кредиторів та брати в них участь з правом дорадчого голосу; ... 8) здійснювати інші повноваження, передбачені цим Законом. Згідно з ч. 2 ст. 98 Закону України «Про банкрутство», ліквідатор зобов'язаний: 1) неухильно дотримуватися вимог законодавства; 2) здійснювати заходи щодо захисту майна боржника; ... 9) виконувати інші повноваження, передбачені законодавством про банкрутство.

Законодавство про банкрутство, за ст. 2 Закону України «Про банкрутство», складається із цього Закону, Господарського процесуального кодексу України, інших законодавчих актів України.

Отже, міра необхідної поведінки ліквідатора (у ст. 41 – його повноваження, а у ст. 98 – його права та обов'язки) окреслена не лише ст. 41, але й іншими статтями Закону України «Про банкрутство», а також іншими актами законодавства про банкрутство.

За ч. 9 ст. 41 Закону України «Про банкрутство», ліквідатор не рідше ніж один раз на місяць подає комітету кредиторів звіт про свою діяльність, інформацію про фінансове становище і майно боржника на день відкриття ліквідаційної процедури та під час проведення ліквідаційної процедури, використання коштів боржника, а також іншу інформацію на вимогу комітету кредиторів.

Інформаційні відносини в Україні регулюються Конституцією України, Законом України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ (в редакції Закону України № 2938-VI від 13 січня 2011 р.), який, відповідно до його преамбули, регулює відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації.

Згідно із ч. 2 ст. 34 Конституції України, кожен має «право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір». Схожий припис відображено і в ч. 1 ст. 5 Закону України «Про інформацію»: «Кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів».

Тож кожен є носієм права на інформацію. А хто такий «кожен»? Яких суб'єктів права законодавець охоплює терміном «кожен»?

Міністерство юстиції України у своєму роз'ясненні від 03.05.2012 р. «Право на доступ до інформації як елемент правового статусу особи» наголошує, що право на доступ до інформації є конституційним правом людини, яке передбачене і гарантоване ст. 34 Конституції України, а саме право кожного на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір (ч. 1 роз'яснення Міністерства юстиції України). І додає: «Закріплене Конституцією України право на інформацію передбачено, насамперед, законами України «Про звернення громадян», «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації» та іншими нормативно-правовими актами» (ч. 3 роз'яснення Міністерства юстиції України).

У ч. 4 роз'яснення Міністерства юстиції України від 13.05.2011 р. «Закон України «Про доступ до публічної інформації»: інформаційний прорив в Україні» вказано: «<...> з метою забезпечення реалізації положень статті 34 Конституції України стосовно свободи інформації, статті 10 Конвенції про захист

прав людини і основоположних свобод 1950 року, статті 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, а також для забезпечення ефективної реалізації права кожного на свободу вираження поглядів та доступ до інформації, права на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб, Верховною Радою України 13 січня 2011 року були прийняті Закони України «Про доступ до публічної інформації» та «Про внесення змін до Закону України «Про інформацію» (нова редакція), які набрали чинності 10 травня 2011 року».

Таким чином, Міністерство юстиції України вважає, що Закон України «Про інформацію» сприяє реалізації права на інформацію людини (тобто особи фізичної). Хоча Міністерство юстиції України не обґрунтовує такий висновок, висловимо свої аргументи та його користь.

По-перше, у тексті Конституції України термін «кожен» використовується законодавцем 24 рази (і ще тричі ним використано словосполучення «кожна людина має право»): «Кожна людина має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» (ч. 2 ст. 27); «Ст. 28. Кожна людина має право на повагу до його гідності»; «Ст. 34. Кожному гарантується право на свободу думки і слова <...>»; «Ст. 35. Кожна людина має право на свободу світогляду і віросповідання» тощо.

Таким чином, термін «кожен» використовується законодавцем лише у тексті розділу II Конституції України, який має назву «Права, свободи і обов'язки людини і громадянина». Тож цілком логічно, що носіями всіх цих конституційних прав є лише особи фізичні, на відміну від інших суб'єктів права, зокрема осіб юридичних.

Поділяє такий висновок і Конституційний Суд України. На підтвердження цього наведемо його правову позицію, викладену в Рішенні від 9 лютого 1999 р. № 1-рп/99 (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів): «Положення частини першої статті 58 Конституції України про те, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, треба розуміти так, що воно стосується людини і громадянина (фізичної особи) (п. 1 Резолютивної частини вказаного Рішення).

В абз. 1–3 п. 3 мотивувальної частини свого Рішення єдиний орган конституційної юрисдикції обґрунтував свою позицію тим, що ст. 58 Конституції України міститься у розділі II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина»: «Тому Конституційний Суд України дійшов висновку, що положення частини першої статті 58 Конституції України про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, стосується фізичних осіб і не поширюється на юридичних осіб».

Оскільки, відповідно до ст. 151-2 Конституції України, рішення, ухвалені Конституційним Судом

України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені, немає жодних підстав для того, аби поширити дію ч. 2 ст. 34 Конституції України, відповідно до якої «кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір» на інших суб'єктів права, окрім фізичних осіб.

По-друге, відповідно до ст. 4 Закону України «Про інформацію», суб'єктами інформаційних відносин є фізичні особи, юридичні особи, об'єднання громадян, суб'єкти владних повноважень.

У ст. 5 «Право на інформацію» законодавець наголошує: «Кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації *своїх* прав, свобод і законних інтересів». І додає: «Реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб».

Однак законодавець у цій статті прямо не вказує, хто із суб'єктів інформаційних відносин є носієм права на інформацію. Але законодавець використовує словосполучення «кожен має право», яке, згідно з Конституцією України, адресовано лише особі фізичній. Окрім того, вислів «інформації, необхідної для реалізації *своїх* прав, свобод і законних інтересів» теж вказує лише на особу фізичну, адже саме вона є носієм сукупності (вказані терміни перераховано через розділовий знак коми) таких правових явищ, як права, свободи та законні інтереси, для реалізації яких і визнається право кожного на інформацію.

Зверніть увагу на ч. 2 ст. 76 Конституції України, згідно з якою народним депутатом України може бути обрано громадянина України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років. Відповідно до ч. 2 ст. 103 Конституції України, Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою.

Тобто кандидат на посаду народного депутата або Президента України одночасно має відповідати всім щойно вказаним вимогам через те, що вони перераховані через кому як єдиний розділовий знак. Тому й носієм права на інформацію, в розумінні ст. 5 Закону України «Про інформацію» є той суб'єкт інформаційних відносин, який одночасно є носієм прав, свобод і законних інтересів, адже саме задля їх реалізації і визнається Україною його право на інформацію.

У тексті Основного Закону України термін «свобода» як елемент правового статусу особи, як міра її можливої поведінки використовується законодавцем 48 разів і стосується лише людини. Наприклад: «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави <...>

Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3); «Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується» (ч. 2 ст. 8); «Збройні сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян» (ч. 4 ст. 17) тощо.

У ст. 288 Цивільного кодексу України зазначено: «Фізична особа має право на свободу. Забороняються будь-які форми фізичного чи психічного тиску на фізичну особу, втягування її до вживання спиртних напоїв, наркотичних та психотропних засобів, вчинення інших дій, що порушують право на свободу».

Доказом того, що носієм свободи є лише людина є й друге речення ст. 5 Закону України «Про інформацію»: «Реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб».

Таким чином, носієм права на інформацію, вказаного у ст. 5 Закону України «Про інформацію», є лише фізична особа.

Банк є юридичною особою, а тому не є носієм права на інформацію, вказаного у ст. 5 Закону України «Про інформацію». Але це не означає, що юридичні особи та інші суб'єкти інформаційних відносин не мають права на інформацію. Відповідно до ч. 1 ст. 94 Цивільного кодексу України, юридична особа має право на недоторканність її ділової репутації, на таємницю кореспонденції, на інформацію та інші особисті немайнові права, які можуть їй належати. Але особисті немайнові права юридичної особи визнаються іншими нормативно-правовими актами, аніж Законом України «Про інформацію», вони кореспондують обов'язкам інших суб'єктів інформаційних відносин та захищаються іншим чином, аніж права людини.

Саме тому в Законі України «Про інформацію» як загальному законі, спрямованому на регулювання інформаційних відносин, не вказано, хто із суб'єктів інформаційних відносин уповноважений, а хто – зобов'язаний, тобто хто із вказаних суб'єктів інформаційних відносин має надавати інформацію, яку, в якому обсязі, в якій формі, в який строк, яким чином, а також хто саме з цих суб'єктів має право вимагати таку інформацію тощо. Відповіді на всі ці питання містяться в спеціальних Законах, наприклад, Законі України «Про звернення громадян», «Про доступ до публічної інформації», «Про статус народного депутата», «Про статус депутатів місцевих рад», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про банкрутство».

Тож взаємовідносини між ліквідатором кредиторів, у тому числі щодо отримання інформації, врегульовані спеціальним Законом України «Про банкрутство», відповідно до ч. 9 ст. 41 якого ліквідатор не рідше ніж один раз на місяць надає комітету кредиторів звіт про свою діяльність, інформацію про фінансове становище і майно боржника на день

відкриття ліквідаційної процедури та під час проведення ліквідаційної процедури, використання коштів боржника, а також *іншу інформацію* на вимогу комітету кредиторів.

Поняття «інформація» розкрито законодавцем у ст. 1 Закону України «Про інформацію»: *інформація* – будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. Щоправда, у цій же статті законодавець наводить визначення і терміна «документ», під яким він розуміє «матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі».

Аналіз Закону «Про банкрутство» також свідчить, що законодавець у його тексті використовує не лише термін «інформація», але й термін «документ», свідомо розмежовуючи їх зміст: у цьому Законі термін «інформація» використовується законодавцем 44 рази, а термін «документ» – 88 разів. Свідченням того, що законодавець свідомо використовує обидва терміни та вкладає в них різний зміст є й припис п. 4 ч. 2 ст. 98 Закону України «Про банкрутство», згідно з яким *ліквідатор зобов'язаний «подавати відомості, документи та інформацію щодо діяльності арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) у порядку, встановленому законодавством»*.

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12 липня 2001 р. № 2658-III, *звіт про оцінку майна є документом*, що містить висновки про вартість майна та підтверджує виконані процедури з оцінки майна суб'єктом оціночної діяльності – суб'єктом господарювання відповідно до договору.

Згідно зі ст. 31 цього ж Закону, оцінювачі та суб'єкти оціночної діяльності зобов'язані, у тому числі, забезпечувати конфіденційність інформації, отриманої під час виконання оцінки майна, за законом.

Таким чином, оцінювачі, використовуючи конфіденційну *інформацію*, складають *документ*, який має назву «звіт про оцінку майна».

Відповідно до ч. 9 ст. 41 Закону України «Про банкрутство», ліквідатор надає комітету кредиторів звіт про свою діяльність, *інформацію* про фінансове становище і майно боржника, використання коштів боржника, а також *іншу інформацію* на вимогу комітету кредиторів. Тобто законодавець зобов'язав ліквідатора *надавати інформацію, а не документи чи їх копії*.

До того ж, за ч. 4 ст. 7 Закону України «Про інформацію», право на інформацію, створену в процесі діяльності фізичної чи юридичної особи, суб'єкта владних повноважень або за рахунок фізичної чи юридичної особи, Державного бюджету України, місцевого бюджету, охороняється в порядку, визначеному законом.

Отже, можна зробити висновок: ліквідатор має надати комітету кредиторів саме інформацію, а не документи про фінансове становище і майно боржника на день відкриття ліквідаційної процедури та

під час проведення ліквідаційної процедури, використання коштів боржника, а також іншу інформацію, а не документи чи їх копії, на вимогу комітету кредиторів.

Кредитор – юридична або фізична особа, а також органи доходів і зборів та інші державні органи, які мають підтверджені у встановленому порядку документами вимоги щодо грошових зобов'язань до боржника (ст. 1 Закону України «Про банкрутство»). Відповідно до вказаної статті, кредитори бувають: *конкурсними* (кредитори за вимогами до боржника, які виникли до порушення провадження у справі про банкрутство і виконання яких не забезпечено заставою майна боржника); *поточними* (кредитори за вимогами до боржника, які виникли після порушення провадження у справі про банкрутство) та *забезпеченими* (кредитори, вимоги яких забезпечені заставою майна боржника (майнового поручителя)).

Окрім того, суб'єктами здійснення ліквідаційної процедури боржника, визнаного банкрутом, законодавець визнає також *збори кредиторів та комітет кредиторів*. Зокрема, відповідно до ч. 6 ст. 26 Закону України «Про банкрутство», збори кредиторів обирають комітет кредиторів у складі не більше ніж сім осіб.

Згідно з ч. 9 ст. 26 цього Закону, рішення зборів (комітету) кредиторів вважається прийнятним більшістю голосів кредиторів, якщо за нього проголосували присутні на зборах (комітеті) кредитори, кількість голосів яких визначається відповідно до ч. 74 цієї статті.

До компетенції комітету кредиторів належить прийняття рішення про: обрання голови комітету; скликання зборів кредиторів; звернення до господарського суду з клопотанням про відкриття процедури санації, визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури у випадках, передбачених цим Законом; інші питання, передбачені цим Законом (ч. 8 ст. 26 Закону України «Про банкрутство»).

Одним з «*інших питань, передбачених цим Законом*» та віднесеним до компетенції комітету кредиторів, є *право вимагати у ліквідатора звіт про його діяльність, інформацію про фінансове становище і майно боржника на день відкриття ліквідаційної процедури та під час проведення ліквідаційної процедури, використання коштів боржника, а також іншу інформацію* (ч. 9 ст. 41 Закону України «Про банкрутство»).

Таким чином, *суб'єктом вимоги «іншої інформації від ліквідатора» в розумінні частини 9 статті 41 Закону «Про банкрутство» є комітет кредиторів, а не будь-який інший суб'єкт, з яким взаємодіє ліквідатор у процесі здійснення ліквідаційної процедури боржника, визнаного банкрутом*.

З іншого боку, лише на вимогу комітету кредиторів ліквідатор повинен надати «іншу інформацію» саме комітету кредиторів, а не будь-якому іншому суб'єкту здійснення ліквідаційної процедури боржника, визнаного банкрутом.

Отже, можемо зробити такий висновок: ліквідатор має надати комітету кредиторів не лише звіт про

свою діяльність, інформацію про фінансове становище і майно боржника на день відкриття ліквідаційної процедури та під час проведення ліквідаційної процедури, використання коштів боржника, але також й іншу інформацію, але лише на вимогу комітету кредиторів.

Ліквідатор є не просто суб'єктом незалежної професійної діяльності, з моменту винесення ухвали (постанови) про його призначення і до моменту припинення здійснення ним повноважень він *прирівнюється до службової особи підприємства – боржника* (ст. 4 Закону України «Про банкрутство»). Саме тому, як службова особа, відповідно до ч. 2 ст. 41 вказаного Закону, він здійснює лише ті повноваження, які передбачені Законом. З іншого боку, він не лише зобов'язаний здійснювати свої повноваження, визначені Законом, але й не може їх перевищувати. Адже згідно із ч. 3 ст. 98 Закону України «Про банкрутство», під час реалізації своїх прав та обов'язків ліквідатор зобов'язаний діяти добросовісно, розсудливо, з метою, з якою ці права та обов'язки надано (покладено), обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийнят-

тя рішення (вчинення дії), на підставі, у межах та спосіб, що передбачені Конституцією України та законодавством України про банкрутство.

Зважаючи також на те, що відповідно до ч. 1 ст. 19 Конституції України, правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством, тож надання ліквідатором на вимогу інших суб'єктів права, аніж комітет кредиторів, іншим суб'єктам права (аніж комітет кредиторів) «іншої інформації» в розумінні ч. 9 ст. 41 Закону України «Про банкрутство», або надання їм копій звітів про оцінку майна банкрута можна було б кваліфікувати як перевищення ліквідатором своїх повноважень. Адже йому забороняється розголошувати відомості, що стали йому відомі у зв'язку з його діяльністю, і використовувати їх у своїх інтересах або інтересах третіх осіб (ч. 6 ст. 98 вказаного Закону України).

Підсумовуючи все вищевикладене, можемо зробити загальний висновок: ліквідатор не зобов'язаний надавати копії звітів про оцінку майна банкрута на вимогу банку – члена комітету кредиторів.

Божко В.М. РОЗДУМИ НАД ЗМІСТОМ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛІКВІДАТОРА

У статті здійснено пошук відповіді на питання, чи зобов'язаний ліквідатор надавати банку – одному із членів комітету кредиторів на його вимогу копії звітів про оцінку майна банкрута і чи може банк обґрунтовувати такі свої вимоги, посиляючись на ст. 5 Закону України «Про інформацію», відповідно до якої кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Автор доходить висновку, що ліквідатор не має вчиняти таких дій, щоправда, усупереч правовій позиції господарських судів України.

Ключові слова: ліквідатор, банкрутство, комітет кредиторів, кредитор, інформація, документ, господарський суд.

Божко В.Н. РАЗМЫШЛЕНИЯ О СОДЕРЖАНИИ ПРАВОВОГО СТАТУСА ЛИКВИДАТОРА

В статье осуществлен поиск ответа на вопрос, обязан ли ликвидатор предоставить банку – одному из членов комитета кредиторов по его требованию копии отчетов об оценке имущества банкрота и может ли банк обосновывать такие свои требования, ссылаясь на ст. 5 Закона Украины «Об информации», согласно которой каждый имеет право на информацию, которая предусматривает возможность свободного получения, использования, распространения, хранения и защиты информации, необходимой для реализации своих прав, свобод и законных интересов. Автор приходит к выводу, что ликвидатор не должен совершать таких действий, правда, вопреки правовой позиции хозяйственных судов Украины.

Ключевые слова: ликвидатор, банкротство, комитет кредиторов, кредитор, информация, документ, хозяйственный суд.

Bozhko V.M. CONSIDERATIONS ON THE CONTENT OF THE LEGAL STATUS OF LIQUIDATOR

The search of the answer on the question whether the liquidator is obliged to give the bank – one of the members of the creditor's committee the copy of the report on the estimation of the bankrupt's property and whether the bank can substantiate such requirements referring to article 5 of the Law of Ukraine "On information" according to which every person has the right on information on the access of the usage, circulation, preservation of information necessary for the preservation and protection of the information necessary for the realization of their rights, freedoms and legal interests. The author states that the liquidator is a physical entity who is in accordance with the judgment of the commercial court organizes the debtor's liquidation procedure performance who is recognized a bankrupt and satisfies the creditors' requirements in the established legal order. The systematic analysis of the current law of Ukraine "On Renewal of the debtor's Solvency or Declaring Its Bankruptcy" gives grounds to the author to come to the conclusions that the liquidator must perform the powers he is endowed with by the legislator in the text of the Law.

According to this Law the liquidator submits to the creditors' committee the report on his activity, information on financial standings and assets of the debtor as of the date of the liquidation procedure opening and during the liquidation procedure conducting, usage of the debtor's assets and other information on the creditor's committee demand not less than once a month.

In article attention is paid to the search of holder of the right on information, provided in the article 5 of the Law of Ukraine "On information" according to which every person has the right on information on the access of the usage, circulation, preservation of information necessary for the realization of their rights, freedoms and legal interests.

Having examined the case law of the Constitutional Court of Ukraine, Ministry of justice of Ukraine and norms of Constitution of Ukraine, author came to the conclusion that only physical person can be holder of the right on information. This conclusion does not mean that legal entities have no right on information. But personal non property rights of legal entities are recognized by other than Law "On information" legal acts, they correspond to obligations of other subjects of informational relations and are protected in different way than human rights.

Moreover, author emphasize on different content of the notions of "information" and "document". Thus according to the Law of Ukraine "On Renewal of the debtor's Solvency or Declaring Its Bankruptcy" the liquidator has to submit to the creditors' committee the report on his activity, information on financial standings and assets of the debtor, usage of the debtor's assets and other information on the creditor's committee demand. That means that legislator obliged the liquidator to provide the information but not the documents or their copies.

In the latter end the subject of the demand of "other information from the liquidator" in the understanding of the abovementioned law is the creditor's committee, but not any other subject, the liquidator cooperating with in the process of liquidation of debtor, declared bankrupt. From the other side, only on creditor's committee demand liquidator should provide "other information" to the creditor's committee but not to any other subject of liquidation procedure of debtor, declared bankrupt.

Thus the author comes to the conclusion that the liquidator does not have the right to grant the bank which is the of the creditors' committee the copy of the reports on the estimation of the bankrupt's policy. Though this conclusion contradicts legal position of commercial courts of Ukraine.

Key words: liquidator, bankruptcy, creditor's committee, creditor, information, document, commercial court.

УДК 346.5:005.334.4:061.1ЄС

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУР БАНКРУТСТВА У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Постановка проблеми. Здоровому механізму ринкового «самоочищення» від суб'єктів, які зазнали стану неплатоспроможності та гальмують економічний розвиток своїх контрагентів, потрібне ефективне господарсько-правове регулювання відновлювальних процедур та банкрутства, яке б відповідало потребам сучасності. Зразком такого належного правового регулювання можна назвати європейське законодавство, враховуючи цивілізовану практику банкрутств підприємств в європейських державах. Для України досвід та особливості правового регулювання країн Європейського Союзу є доволі актуальними в контексті євроінтеграційного зовнішньополітичного курсу, зокрема враховуючи зобов'язання України про повне «узгодження галузевого та горизонтального законодавства України, інституцій та стандартів із галузевим і горизонтальним законодавством, інституціями та стандартами ЄС» відповідно до ч. 1 ст. 57 Угоди про асоціацію України з ЄС [1]. Удосконалення власного законодавства за прикладами успішно розвинених держав ЄС потрібне Україні для налагодження власного ринкового механізму цивілізованого банкрутства, ефективного як для боржника, так і для кредиторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслену тему досліджували Ф. Андерссон, М.А. Ахмадова, О.М. Бірюков, В.В. Джунь, Т. Іссакссон, В.В. Корольов, О.М. Кравцова, У. Нільссон, В.Ф. Попондопуло, А.П. Пригуза, П.Д. Пригуза, О.М. Свириденко, В.В. Степанов, О.П. Черних, А.Ю. Чупрова, М. Юханссон та інші вчені.

Метою статті є встановлення особливостей правового регулювання процедур банкрутства у деяких країнах Європейського Союзу, зокрема, Бельгії, Великобританії, Нідерландів, Німеччини, Франції як зразків для удосконалення законодавства України про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом. Заради виконання цієї мети поставлено такі **завдання**: 1) проаналізувати основні правові механізми процедур банкрутства у різних державах ЄС та 2) сформулювати основні принципи та підходи до правового регулювання банкрутства у країнах ЄС, які можуть стати основою для внесення змін до законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Для країн – членів ЄС питання правового регулювання процедур банкрутства загалом залишається у сфері національного права, а законодавство рівня ЄС (так зване «наднаціональне») урегулює лише окремі аспекти (напри-

клад, транскордонне банкрутство). У зв'язку з цим у кожній європейській державі можуть бути не тільки загальні правові норми (як правило, це спільні норми-принципи), а й власні характерні риси правових механізмів банкрутства, зумовлені особливостями розвитку конкретного суспільства та важливістю певних компаній для економіки таких країн.

Для держав із ринковою економікою важливо, щоб правова система адекватно відображала принципи конкуренції та створювала для неї необхідні умови у регулюванні важливих для господарства сфер відносин. Доволі влучно підкреслив О.М. Бірюков одну з ключових цілей правового регулювання відносин банкрутства у ЄС – забезпечення рівного захисту прав та законних інтересів боржників і кредиторів: «Забезпечення у справах про банкрутство рівного відношення як до приватних, так і державних підприємств визнається необхідним елементом національного законодавства про банкрутство країн – претендентів на членство в Євросоюзі» [2, с. 136]. Така мета характеризує потребу оптимального поєднання у правовому регулюванні, з одного боку, позиціонування рівноцінного ставлення держави як регулятора до усіх учасників відносин (таким чином, надаються рівні можливості різним особам незалежно від форми власності), а з іншого боку, повністю відповідає законам ринкової економіки щодо конкуренції.

Сучасний закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» містить деякі положення, які можуть бути розцінені як дискримінаційні, оскільки не забезпечують необхідного рівного ставлення, реального механізму втілення принципу рівності усіх форм власності. Зокрема, йдеться про деякі категорії підприємств, які, відповідно до чинного законодавства України, не можуть бути визнані банкрутами: казенні підприємства не включені до кола суб'єктів, які підлягають банкрутству. Це грубо порушує один із фундаментальних принципів не лише законодавства ЄС про банкрутство, а і конкуренції в умовах ринкової економіки загалом – рівноцінного правового статусу усіх учасників ринку та рівного застосування законодавства, що витікають із принципу рівності усіх форм власності.

Проте існують характерні для кожної країни риси законодавства, які, у тому числі, можуть передбачати окремі особливості процедур банкрутства або, навпаки, розробити єдину процедуру, для якої не

має передбачатися виключень або обмежень для різних юридичних осіб.

Французьке законодавство, на кшталт законодавства інших європейських країн, передбачає заходи із попередження відкриття конкурсного провадження, до того ж, найбільше із сучасних моделей законодавства про неплатоспроможність приділяє уваги саме засобам збереження особи боржника. Із цією метою встановлено й інститут повіреного *ad hoc* (нагадує медіатора), попередження неплатоспроможності, і примирювальну процедуру, і реабілітаційні процедури збереження підприємства та судового відновлення підприємства з метою «продовження функціонування підприємства, збереження робочих місць і реструктуризації пасиву» відповідно до ст.ст. L620 – 1 і L631 – 1 Комерційного кодексу Французької Республіки № 2000 – 912 від 18 вересня 2000 р. [3].

Характеризуючи в загальному вигляді спрямованість французького законодавства про неспроможність, дослідники твердять: «Нині основними цілями французького законодавства про неспроможність являються, по-перше, збереження діючих підприємств як бізнесу; по-друге, збереження робочих місць; по-третє, задоволення вимог кредиторів» [4, с. 42].

У разі неплатоспроможності суб'єкта господарювання Франції можуть застосовуватися такі заходи: 1) спостереження; 2) відновлення платоспроможності боржника відповідно до чіткого плану, в якому можуть бути передбачені як продовження господарської діяльності особи боржника, так і передача в оренду усього підприємства як єдиного майнового комплексу або його частини; 3) конкурсне провадження. За законодавством Французької Республіки, застосовуються дві процесуальних моделі конкурсного провадження у разі неспроможності: звичайна (загальна) та спрощена. Яка саме модель має застосовуватися у конкретному випадку, залежить від розміру підприємства, що підлягає банкрутству. Зокрема, спрощена модель передбачена для підприємств зі щорічним оборотом коштів до 20 млн франків і штатом працівників до 50 осіб, а загальна процедура – до усіх інших компаній. Іншими словами, у цьому аспекті малому бізнесу полегшуються правила процедури неспроможності.

Право звертатися до суду з клопотанням про відкриття конкурсного провадження у Франції мають як боржник, так і кредитори. Відкривши конкурсне провадження, суд має право провести одну з таких процедур: 1) судове урегулювання боргів, що являє собою примирювальну процедуру для укладення мирової угоди, направленої на попередження ліквідації майна боржника; 2) процедуру збереження підприємства; 3) процедуру судового відновлення підприємства і 4) ліквідацію майна через проведення конкурсного розпродажу. І все ж передбачається, що ліквідація спрямована за можливості на передачу третій особі усього підприємства, тобто законодавець готовий будь-що зберегти особу боржника.

У Бельгії відносини, пов'язані з неплатоспроможністю, регулюються двома спеціальними законами, а саме: Закон про судовий конкордат від 17 липня 1997 р. і Закон про банкрутство від 8 серпня 1997 р. Закони впорядковують дві основних процедури, пов'язані з неплатоспроможністю: конкордат як особливий вид санації та власне банкрутство. На практиці можна обмежитися першою процедурою у разі вдалого відновлення платоспроможності боржника. У бельгійській правовій концепції конкордат – це судова компромісна угода про тимчасове призупинення виконавчого провадження.

Конкордат є рятівною процедурою для боржника, яка здатна допомогти уникнути банкрутства. У разі застосування конкордату передбачається, що за боржником залишаються повноваження управління та розпорядження майном. Судове рішення про тимчасове призупинення виконавчого провадження, відповідно до ст. 16 Закону про конкордат, «одночасно служить запрошенням для кредиторів заявляти свої вимоги» [5]. Цим судовим рішенням встановлюються строки призупинення виконавчого провадження та строк, протягом якого кредитори, зокрема держава, мають заявити свої вимоги. Це дає змогу кредиторам брати участь у голосуванні по плану реабілітації (або, за іншою термінологією, санації), яке має бути проведено протягом 6 місяців із дня прийняття рішення про конкордат (може бути надана додаткова відстрочка на строк не більше 3 місяців). Запроваджується конкордат як юридична процедура керівництвом підприємства-боржника із підготовкою плану санації, що має бути спрямований на виведення такого підприємства зі скрутного фінансового становища. План може передбачати повну чи часткову відмову кредиторів від своїх вимог. Для допомоги боржнику, в першу чергу, під час розробки плану санації призначаються один чи кілька адміністраторів (фр. «*commissaires au sursis*»), які контролюють керівництво компанії при розробці такого плану реабілітації та звітують перед судом [6, с. 20–21]. Законодавчо закріплені вимоги до адміністратора – бути незалежним і неупередженим, мати кваліфікацію в питаннях бухгалтерського обліку та корпоративного управління, а також дотримуватись етичного кодексу. Адміністратор не має особливої ліцензії, а призначається судом із числа бухгалтерів, аудиторів або юристів, які зобов'язані дотримуватися відповідного кодексу професійної етики. Потім відбувається голосування кредиторів із приводу оцінки плану санації. Суд може затвердити такий план тільки тоді, коли він був затверджений більшістю кредиторів, які заявили свої вимоги до боржника, взяли участь у голосуванні і володіють більшістю вартості вимог. Після затвердження плану санації боржник отримує постійне призупинення виконавчого провадження на два роки з можливістю продовжити цей строк ще на рік. Адміністратор слідує за виконанням плану санації та періодично звітує про його виконання.

При оголошенні процедури банкрутства особа боржника, на відміну від конкордату, позбавляється

ся прав управління і розпорядження майном, суддя призначає керуючого (фр. «curateur»), який представляє боржника під час процесу банкрутства. Останній завершується ліквідацією боржника, після чого керуючий назначається «ліквідатором». Керуючим може бути назначена особа зі спеціального переліку зі вказівкою її професійної кваліфікації. За вимогами ст. 27 Закону про банкрутство можуть стати керуючими «тільки юристи, зареєстровані у переліку Бельгійської колегії адвокатів і які пройшли спеціальну підготовку, а також які брали практичну участь у процедурах ліквідації» [5], тобто особи, включені до переліку Бельгійської колегії адвокатів. Функціональна різниця між адміністратором у конкордаті та керуючим під час банкрутства полягає у тому, що за адміністратором закріплено контрольні функції за керівництвом компанії під час складання плану реструктуризації, а сам адміністратор боржником не управляє. Але куратор, навпаки, має виконувати обов'язки з реалізації активів боржника та управляти його майном під час процедури банкрутства.

У **Нідерландах** законодавство про неплатоспроможність, точніше «Кодекс законів про банкрутство» 1893 р. (із подальшими змінами) банкрутом називає особу, яка стала боржником двох і більше кредиторів і не виплачує борги. Взагалі передбачаються три процедури, пов'язані з банкрутством: банкрутство, мирова угода та прощення боргу. Остання процедура як вираження концепції «чистого аркуша», або «чистої дошки», застосовується до банкрутства фізичних осіб.

Як особливий правовий засіб голландським законодавством передбачено мораторій – відстрочення виплати боргів. Подати заяву на введення мораторію має право боржник, який має тимчасові фінансові труднощі. Збори кредиторів мають право голосувати із цього питання, але результати такого голосування будуть обов'язковими для суду тоді, коли на зборах були присутні кредитори, які представляють чверть обсягу незабезпечених вимог, або якщо одна третина присутніх на зборах кредиторів проголосувала проти мораторію. При цьому кредитори, які мають переваги, у голосуванні участі не беруть.

Недоліком правової системи Нідерландів, яка регулює конкурсний процес, можна назвати відсутність спеціальних правових норм та досудових заходів, орієнтованих саме на превенцію банкрутства. На наше переконання, ця суттєва риса наближує голландську систему законодавства про банкрутство до німецької, радикально прокредиторської.

Німецьке законодавство про неплатоспроможність найбільше стоїть на захисті прав кредиторів та не передбачає особливих правових процедур банкрутства за жодним критерієм. Законом закріплено строк у 21 день, протягом якого боржник має відновити свою платоспроможність. Якщо підприємству не вдалося покращити свій фінансовий та майновий стан у зазначений термін, його уповноважені особи зобов'язані подати заяву про банкрутство до суду, інакше щодо них буде порушено кримінальне про-

вадження. Щоправда, навіть німецьке законодавство дає змогу укласти мирову угоду за домовленістю зі зборами кредиторів.

Не тільки німецьке законодавство не передбачає особливих правових процедур та механізмів у процедурі банкрутства. Прикладом такої групи країн також можна назвати **Великобританію**, хоча її законодавство більше спрямоване на захист прав боржника, ніж німецьке. Так, британські правові норми про неплатоспроможність передбачають доволі складні умови відкриття конкурсного провадження, а також не тільки ліквідаційні, але й реорганізаційні процедури, дають шанс боржникові укласти «індивідуальний добровільний договір» як аналог мирової угоди.

Отже, процедури банкрутства країн ЄС мають національні особливості, які завдяки своїм правовим засобам тяжіють або до захисту приватних інтересів суб'єктів господарювання, або збереження господарського порядку завдяки гарантуванню з боку держави виконання боржниками їх зобов'язань перед кредиторами навіть у разі фінансових втрат з ознаками стану неоплатності. Однак, крім віднесення європейських держав до продебіторських або прокредиторських, варто розрізняти зарубіжні країни та їх національні законодавства про неплатоспроможність за таким важливим критерієм, як встановлення особливих правових механізмів у процедурі банкрутства залежно від значення підприємства-боржника для економіки держави. Відповідно до цієї підстави варто вирізняти держави, законодавство яких не встановлює особливих процедур відновлення платоспроможності та ліквідації для підприємств усіх сегментів економіки та форм власності, повністю реалізуючи рівні засади до регулювання неплатоспроможності (у Німеччині, Великобританії). До другої групи держав варто віднести ті, законодавчі системи яких передбачають особливі правові засоби і механізми для забезпечення контролю та максимальної можливості збереження діяльності компаній, що відіграють важливу роль у розвитку державного господарства (Франція, Бельгія, Нідерланди). Саме такий критерій встановлення державою спеціальних правових механізмів із метою врегулювання неплатоспроможності суб'єктів господарювання, на наш погляд, має бути основним і для України.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, на основі проведеного аналізу законодавства про банкрутство країн ЄС було запропоновано провести їх класифікацію залежно від значення підприємства-боржника для економіки держави із поділом на дві групи, в яких (1) встановлено рівні засади врегулювання неплатоспроможності для всіх суб'єктів господарювання та відсутні особливі процедури банкрутства для певних категорій боржників та у яких (2) наявні спеціальні правові механізми з метою контролю та максимально можливого збереження діяльності важливих для господарства країни підприємств. Спільним для законодавства європейських держав є послідовна реалізація принципу

рівності усіх форм власності та рівного правового статусу усіх учасників ринку, незалежно від форми власності.

На підставі викладеного вважаємо, що національне законодавство про неплатоспроможність потребує узгодження з європейським законодавством у напрямі забезпечення реалізації принципу рівного правового положення усіх суб'єктів господарювання-боржників, незалежно від форм власності та організаційно-правових форм, із рівним застосуванням до них норм законодавства, зокрема, зі зняттям обмежень банкрутства державних підприємств. Вважаємо доцільним розглянути для України можливість запровадження та адаптації до національних особливостей деяких зарубіжних спеціальних правових засобів та механізмів, які спрямовані на попередження банкрутств, зокрема, удосконалити процедуру санації за прикладом конкордату, актуалізувати медіаційні засади після порушення провадження справи про банкрутство, визнати пріоритетним засобом погашення заборгованості перед кредиторами у разі прийняття рішення про ліквідацію підприємства-боржника його продаж як єдиного майнового комплексу тощо.

Булижин І.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУР БАНКРУТСТВА У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Стаття присвячена дослідженню актуальних питань правового регулювання процедур банкрутства у країнах Європейського Союзу на прикладі Бельгії, Великобританії, Нідерландів, Німеччини, Франції. На основі аналізу правових механізмів банкрутства у цих державах проведено класифікацію їх законодавств за критерієм значення підприємства-боржника для економіки держави.

Ключові слова: банкрутство, відновлювальні процедури, ліквідація, правові механізми, європейський досвід.

Бульжин И.В. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ БАНКРОТСТВА В СТРАНАХ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Статья посвящена исследованию актуальных вопросов правового регулирования процедур банкротства в странах Европейского Союза на примере Бельгии, Великобритании, Нидерландов, Германии, Франции. На основе анализа правовых механизмов банкротства в этих государствах проведена классификация их законодательств по критерию значения предприятия-банкрота

Ключевые слова: банкротство, восстанавливающие процедуры, ликвидация, правовые механизмы, европейский опыт.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_\(body\).pdf](http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_(body).pdf).

2. Бірюков О.М. Банкрутство в контексті європейської інтеграції України / О.М. Бірюков // Наукові записки. – Том 53. Юридичні науки. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2006. – С. 135–138.

3. Коммерческий кодекс Франции / предисл., пер. с фр., допол., словарь-справ. и комм. В.Н. Захватаева. – Москва: Wolters Kluwer, 2008. – 1272 с.

4. Степанов В.В. Несостоятельность (банкротство) в России, Франции, Англии, Германии / В.В. Степанов. – Москва: Статут, 1999. – 204 с.

5. Законодательство Бельгии о банкротстве и конкордате [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pandia.ru/text/77/231/33422.php>.

6. Астраханцева Е.А. Финансовое оздоровление организации: проблемы учетно-аналитического обеспечения / Е.А. Астраханцева. – Москва – Берлин: Директ-Медиа, 2014. – 215 с.

Bulyzhyn I.V. LEGAL FRAMEWORK OF BANKRUPTCY IN THE EU COUNTRIES

The article is devoted to the research of the actual issues of legal regulation of bankruptcy procedures in the countries of the European Union on the example of Belgium, Great Britain, Netherlands, Germany and France.

The bankruptcy procedures of the EU countries have national characteristics that, due to their legal means, tend to either protect the private interests of economic entities or maintain economic order through the guarantee by the state of execution by debtors of their obligations to creditors, even in cases of financial losses with signs of non-payment.

We think that apart from the attribution of European states to procuring or pro-leverage, foreign countries and their national insolvency laws should be distinguished by such an important criterion as the establishment of special legal mechanisms in the bankruptcy procedure depending on the value of the debtor's business for the state's economy.

On the basis of analysis of the legal mechanisms of bankruptcy in these states, the classification of their legislation was carried out according to the criterion of the value of the debtor company for the state economy. Author has identified 2 groups in which (1) there are established levels of insolvency regulation for all economic entities and there are no special bankruptcy procedures for certain categories of debtors, and (2) there are special legal mechanisms for monitoring and maximally preserving the activities of important for the economy of the country's enterprises. For example, Germany and The United Kingdom related to the first group. Belgium, Netherlands, France are in the second group, because Belgium has special procedure called "judicial concordate" as a compromise agreement on the temporary suspension of enforcement proceedings, legislation of Netherlands knows amicable settlement, debt forgiveness and moratorium (delay in payment of debts), France has legal Institute of Attorney ad hoc, prevention of insolvency, conciliation procedure, rehabilitation procedures for preservation of the enterprise and judicial restoration of the enterprise with the claim of continuation of operation of the enterprises, preservation of workplaces and restructuring of the liability.

Key words: bankruptcy, restoring procedures, liquidation, legal mechanisms, European experience.

Нескороджена Л.Л.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного приватного, комерційного та цивільного права
Київського національного торговельно-економічного університету

УДК 346.54

СТАН ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ В УКРАЇНІ

Актуальність теми. Будь-яка держава в разі виникнення нових суспільних відносин намагається їх врегулювати за допомогою різних юридичних засобів, способів та методів. При цьому держава ставить перед собою ряд питань щодо нових суспільних відносин: що це за суспільні відносини? Яка їх суть? Хто є учасником таких відносин? Яким чином їх регулювати? Електронна комерція, не дивлячись на те, що існує в Україні вже досить давно, на законодавчому рівні була врегульована лише в 2015 році. Необхідність врегулювати електронну комерцію на законодавчому рівні постала у зв'язку з тим, що, за статистичними даними, щороку збільшується кількість покупок за допомогою інформаційно-телекомунікаційних мереж (у 2014 році було укладено угод через Інтернет на суму 19 млрд. грн.; в 2015 році – на 25,5 млрд. грн.; в 2016 році – на 34,2 млрд. грн.; в 2017 році – на 46 млрд. грн. (прогнозовано) [4]), тобто даний вид діяльності не лише існує, а й з кожним роком набирає обертів. Крім того, необхідність врегулювати такий вид діяльності вимагає і Європейський Союз, адже в ч. 2. ст. 140 Угоди про асоціацію України і ЄС [29] передбачено впровадження законодавства про електронну торгівлю з метою співробітництва в цій сфері. Електронна комерція є складним правовим явищем, адже до складу електронної комерції входить електронний обмін інформацією (Electronic Data Interchange, EDI), електронний рух капіталу (Electronic Funds Transfer, EDF), електронна торгівля (E-trade), обіг електронних грошей (E-cash), електронний маркетинг (E-marketing), електронний банкінг (E-banking), електронні страхові послуги (E-Insurance) тощо [5, с. 185; 30, с. 8; 31, с. 10; 33, с. 7 та інші]. Відповідно, і правового регулювання потребують всі складові частини електронної комерції. Наразі сферу електронної комерції регулює багато міжнародних та національних нормативно-правових актів. Варто погодитися з О. Воробйовою, яка наголошує на необхідності адаптації національного законодавства у сфері електронної комерції до міжнародних норм [1, с. 269].

Ступінь наукової розробки. Питання правового забезпечення електронної комерції досліджували О.М. Вінник, М.М. Дутов, В. Калашник, О.С. Мельничук, І.І. Помінова, А.С. Пешкова, В.В. Резнікова, А.В. Чучковська, В.О. Черномор, С.Д. Щеглюк та інші.

Метою статті є дослідження національного законодавства, яке регулює електронну комерцію, та на основі комплексного і системного аналізу – виявлення недоліків та прогалин такого регулювання.

Виклад основного матеріалу. Беручи до уваги складові елементи електронної комерції, національне законодавство у сфері електронної комерції можна поділити на певні групи, а саме: законодавство щодо здійснення електронної комерції як різновиду господарської діяльності; законодавство щодо укладення та виконання електронного правочину; законодавство щодо захисту прав учасників електронної комерції. Розглянемо кожну із цих груп.

Законодавство щодо здійснення електронної комерції як різновиду господарської діяльності. Будь-який суб'єкт господарювання, який бажає законно здійснювати господарську діяльність, зобов'язаний перш за все провести легітимацію господарської діяльності. Під легітимацією суб'єктів господарювання варто розуміти підтвердження державою законності входження суб'єктів господарювання у відносини у сфері господарювання [3, с. 44], тобто суб'єкт господарювання зобов'язаний зареєструватися як фізична особа – підприємець чи юридична особа відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [13]. Для реєстрації фізичної особи – підприємця чи юридичної особи документи можна подати в електронній формі. Якщо електронна торгівля буде здійснюватися у сфері, що потребує ліцензування, то відповідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» суб'єкт господарювання повинен отримати ліцензію [24]. Подання документів для отримання ліцензії може бути в електронній формі відповідно до Постанови КМУ «Про затвердження Порядку подання органу ліцензування документів в електронній формі» від 24 травня 2017 р. № 363 [17]. Відповідно до Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» всі документи дозвільного характеру видаються в електронній формі [14].

У ч. 2 Типового закону ЮНСІТРАЛ «Про електронну комерцію» зазначено, що сферою застосування електронної комерції є всі відносини комерційного характеру, а саме вчинення таких правочинів, але не обмеження тільки ними: будь-які торгові правочини на поставку або обмін товарами чи послугами, дистриб'юторські правочини, комерційне представництво та агентські відносини, факторинг, лізинг, будівництво промислових об'єктів, надання консультативних послуг, інжиніринг, ліцензійні правочини, інвестування, фінансування, банківські послуги, страхування, правочини про експлуатацію або концесії, договірне оформлення

спільних підприємств та інших форм промислового та ділового співробітництва, правочини на перевезення товарів та пасажирів повітряним, морським, залізничним чи автомобільним транспортом [28]. Тобто варто керуватися нормами спеціального законодавства в тій чи іншій сфері, в якій може бути укладений електронний правочин. Так, ст. 98 Повітряного кодексу України передбачає, що повітряні перевезення виконуються на підставі договору між авіаперевізником та пасажиром або вантажовідправником. Документами на повітряне перевезення є: 1) квиток (паперовий або електронний) – у випадку перевезення пасажирів; 2) багажна квитанція (паперова або електронна) – у випадку перевезення речей як багажу пасажирів; 3) транспортна накладна (авіаційна вантажна накладна) в паперовому або електронному вигляді – у випадку перевезення вантажу [7]. Ст. 42 Закону України «Про автомобільний транспорт» передбачає право перевезення пасажирів на підставі електронного квитка за умови запровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду [11]. Ст. 51 Закону України «Про банки і банківську діяльність» передбачає, що безготівкові розрахунки проводяться на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді [12]. Відповідно до наказу Міністерства транспорту та зв'язку України від 27.12.2006 р. № 1196 «Про затвердження Правил перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України» перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом може здійснюватись за електронним проїзним документом [18]. Однак у Законах України «Про страхування» [26], «Про фінансовий лізинг» [27], «Про концесії» [22], «Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг» [23], Кодексі торговельного мореплавства України відсутні норми щодо укладення договорів в електронній формі.

Варто погодитися з А.С. Пешковою, що в основному електронна комерція здійснюється у формі продажу товарів та надання торговельних послуг кінцевому споживачеві через інтернет-магазини [6, с. 255]. Тому такий вид діяльності належить регулювати нормативно-правовими актами, що діють у сфері торговельної діяльності, а саме: Господарським кодексом України, який в главі 30 встановив загальні положення щодо здійснення господарсько-торговельної діяльності [2]; Правилами продажу товарів на замовлення та поза торговельними або офісними приміщеннями, затверджені наказом Мінекономіки України від 19.04.2007 р. № 103, які регулюють питання дистанційної торгівлі [9]; Порядком провадження торговельної діяльності та правила торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 15.06.2006 р. № 833, що визначає загальні умови провадження торговельної діяльності суб'єктами оптової торгівлі, роздрібною торгівлі, закладами ресторанного господарства, основні вимоги до торговельної мережі, мережі закладів ресторанного господарства і торговельного обслуговуван-

ня споживачів (покупців), які придбавають товари в підприємств, установ та організацій незалежно від організаційно-правової форми і форми власності, фізичних осіб – підприємців та іноземних юридичних осіб, що провадять підприємницьку діяльність на території України [8]; Правилами роздрібною торгівлі продовольчими товарами, затверджені наказом Мінекономіки України від 11.07.2003 р. № 185, які регламентують порядок приймання, зберігання, підготовки до продажу і продаж продовольчих товарів через роздрібною торговельну мережу, а також визначають вимоги в дотриманні прав споживачів щодо якості й безпеки товару та рівня торговельного обслуговування [10].

Законодавство щодо укладення та виконання електронного правочину. Укладення та виконання електронного правочину регулюється:

Цивільним та Господарським кодексами України, які встановлюють загальні правила укладення та виконання будь-яких правочинів;

Законом України «Про електронну комерцію» [16], який у ст. 11 прописує порядок укладення електронного договору, в ст. 12 – порядок підпису електронного договору, в ст. 13 – порядок проведення розрахунків за електронним договором;

Законом України «Про електронний цифровий підпис» [15], який у ст. 3 чітко визначив, що електронний цифровий підпис за правовим статусом прирівнюється до власноручного підпису (печатки) за додержання певних умов;

Порядок розрахунків за електронним правочинним здійснюється у відповідності до Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [25], який визначив загальні засади функціонування платіжних систем і систем розрахунків, електронні платіжні засоби.

Законодавство щодо захисту прав учасників електронної комерції. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про електронну комерцію» учасниками електронної комерції є суб'єкти електронної комерції, постачальники послуг проміжного характеру в інформаційній сфері, органи державної влади та органи місцевого самоврядування в частині виконання ними функцій держави або місцевого самоврядування [16]. Суб'єктами електронної комерції є суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми, що реалізують товари, виконують роботи, надають послуги з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, або особи, які придбавають, замовляють, використовують зазначені товари, роботи, послуги шляхом вчинення електронного правочину.

Захист прав учасників електронної комерції передбачений:

Конституцією України, яка в ст. 42 містить обов'язок держави захищати права споживачів, здійснювати контроль за якістю і безпечністю продукції та всіх видів послуг і робіт, сприяти діяльності громадських організацій споживачів; у ст. 50 гарантує право кожному на вільне отримання інформації про безпечність та якісь продукції, в ст. 32 за-

значає, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України;

Законом України «Про захист прав споживачів» [21], адже відповідно до ст. 8 зазначеного Закону покупець (замовник, споживач) товарів, робіт, послуг у сфері електронної комерції за обсягом своїх прав та обов'язків прирівнюється до споживача в разі укладення договору поза торговельними або офісними приміщеннями та в разі укладення договору на відстані;

Законом України «Про захист персональних даних» [20], адже відповідно до ст. 14 Закону України «Про електронну комерцію» учасники відносин у сфері електронної комерції зобов'язані забезпечити захист персональних даних, що стали їм відомі з електронних документів (повідомлень) під час вчинення електронних правочинів, у порядку, передбаченому Законом України «Про захист персональних даних». Крім того, загальні положення у сфері захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах передбачені в Законі України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» [19].

Висновки. Як видно із статистичних даних, електронна комерція все більше завойовує український ринок. Відповідно, держава зобов'язана врегулювати сферу електронної комерції на належному рівні з метою захисту прав усіх учасників електронної комерції. Разом із тим національне законодавство має ряд недоліків щодо врегулювання електронної комерції. Так, Закон України «Про електронну комерцію», який був прийнятий 03.09.2015 р., прописав, що даний Закон регулює правові відносини у сфері електронної комерції під час вчинення електронних правочинів. Не можна погодитись із тим, що Закон звужив електронну комерцію лише до укладення електронних правочинів, тому варто внести до зазначеного Закону доповнення щодо врегулювання електронної комерції як різновиду господарської діяльності.

Беручи до уваги положення Типового закону ЮНСІТРАЛ «Про електронну комерцію», варто в Законах України «Про страхування», «Про фінансовий лізинг», «Про концесії», «Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг», Кодексі торговельного мореплавства України прописати можливість укладення договорів, оформлення документів, що супроводжують ведення певного виду діяльності в електронній формі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Воробйова О. Нормативно-правове забезпечення електронної комерції: міжнародний досвід / О. Воробйова // Ефективність державного управління: Збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 30. – С. 269–275.
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 року № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.
3. Господарське право України. Навчальний посібник / За заг. ред. проф. Н.О. Саніахметової. – Х. : «Одісей», 2005. – 608 с.

4. Електронна комерція в Україні. Статистика за 2015–2016 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nuigde.biz/uk/blog/elektronnaya-kommerciya-v-ukraine-statistika-za-2015-2016-goda.html/>.

5. Євтушенко Д.Д. Електронний бізнес, електронна комерція, Інтернет-торгівля: сутність та взаємозв'язок понять / Д.Д. Євтушенко // БІЗНЕСІНФОРМ, 2014. – № 8. – С. 184.

6. Пешкова А.С. Характеристика сучасного законодавства, що регулює діяльність із здійснення купівлі-продажу з використанням засобів телекомунікації / А.С. Пешкова // Форум права. – 2014. – № 4. – С. 255–263 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_4_46.pdf.

7. Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.2011 р. № 3393-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 46. – С. 27.

8. Порядок провадження торговельної діяльності та правила торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.06.2006 № 833 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/833-2006%D0%BF?find=1&text>.

9. Правила продажу товарів на замовлення та поза торговельними або офісними приміщеннями : Наказ Мінекономіки України від 19.04.2007 № 103 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1181-07>.

10. Правила роздрібною торгівлі продовольчими товарами: наказ Мінекономіки України від 11.07.2003 № 185 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0628-03/page?text>.

11. Про автомобільний транспорт : Закон України від 05.04.2001 р. № 2344-14 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

12. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000р. № 2121-III [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

13. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.03 р. № 755-IV (в редакції від 01.01.2016 р. № 835-19) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

14. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : Закон України від 06.09.2005 р. № 2806-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 48. – Ст. 483.

15. Про електронний цифровий підпис : Закон України від 22.05.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 276.

16. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 45. – Ст. 410.

17. Про затвердження Порядку подання органу ліцензування документів в електронній формі : Постанова КМУ від 24.05.2017 р. № 363 // Офіційний вісник України. – 2017. – № 45. – С. 117. – Ст. 1404.

18. Про затвердження Правил перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України : Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України 27.12.2006 № 1196 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0310-07/page2?text=%E5%EB%E5%EA>.

19. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 31. – Ст. 286.

20. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 34. – Ст. 481.

21. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII (В редакції Закону України від 01.12.2005 р. № 3161-IV) // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 7. – Ст. 84.

22. Про концесії : Закон України від 16.07.1999 № 997-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 41. – Ст. 372.

23. Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг : Закон України від 14.12.1999 р. № 1286-XIV (в редакції від 15.01.2009 року №891-17) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

24. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 р. № 222-19 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

25. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 05.04.2001 від № 2346-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 29. – Ст. 137.

26. Про страхування : Закон України від 24.10.2001 р. № 2745-14. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

27. Про фінансовий лізинг : Закон України від 16.12.1997 № 723/97-ВР (в редакції від 16.01.2004 року

№ 1381-15) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

28. Типовий закон про електронну торгівлю Комісії Організації Об'єднаних Націй з права міжнародної торгівлі : Міжнародний документ від 16.12.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_321/para0116#o116.

29. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від 27.06.2014 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 75. – Том 1. – С. 83.

30. Федішин І.Б. Електронний бізнес та електронна комерція (опорний конспект лекцій для студентів напрямку «Менеджмент» усіх форм навчання) / І.Б. Федішин. – Тернопіль, ТНТУ імені Івана Пулюя, 2016. – 97 с.

31. Царьов Р.Ю. Електронна комерція: навчальний посібник з підготовки бакалаврів / Р.Ю. Царьов. – Одеса : ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2010. – 112 с.

32. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

33. Шалева І.О. Електронна комерція. Навч. посіб. / І.О. Шалева. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 216 с.

Нескороджена Л.Л. СТАН ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ В УКРАЇНІ

У даній статті проаналізовано стан законодавчого забезпечення електронної комерції. Зазначено, що національне законодавство у сфері електронної комерції можна поділити на певні групи, а саме: законодавство щодо здійснення електронної комерції як різновиду господарської діяльності; законодавство щодо укладення та виконання електронного правочину; законодавство щодо захисту прав учасників електронної комерції; здійснено аналіз законодавства кожної із зазначених груп.

Ключові слова: електронна комерція, законодавство, закон, законодавче забезпечення, господарська діяльність, електронний правочин, учасники електронної комерції.

Нескороджена Л.Л. СОСТОЯНИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ В УКРАИНЕ

В данной статье проанализировано состояние законодательного обеспечения электронной коммерции. Отмечено, что национальное законодательство в сфере электронной коммерции можно разделить на определенные группы, а именно: законодательство по осуществлению электронной коммерции как разновидности хозяйственной деятельности; законодательство относительно заключения и выполнения электронной сделки; законодательство по защите прав участников электронной коммерции; осуществлен анализ законодательства по каждой из указанных групп.

Ключевые слова: электронная коммерция, законодательство, закон, законодательное обеспечение, хозяйственная деятельность, электронная сделка, участники электронной коммерции.

Neskorodzhena L.L. STATE OF LEGISLATIVE PROVIDING OF ELECTRONIC COMMERCE IN UKRAINE

In this article the author analyzed the state of the legislative provision of e-commerce. From the analysis of statistical data, the author concluded that e-commerce is gaining more and more of the Ukrainian consumer. Accordingly, the state is obliged to regulate the field of e-commerce to the appropriate level in order to protect the rights of all participants in e-commerce.

It is noted that national e-commerce legislation can be divided into certain groups, namely: legislation on the implementation of e-commerce as a kind of economic activity; legislation on the conclusion and execution of an electronic transaction; the legislation on the protection of the rights of e-commerce participants and an analysis of the legislation for each of these groups.

The legislative acts in the area of e-commerce as a kind of economic activity were analyzed. It was noted that e-commerce involves the subject of the business of all actions necessary for proper organization of economic activity, namely: registration of the participant of electronic commerce as a business entity, obtaining the corresponding permit documents for the implementation of e-commerce.

They analyzed the legislative acts in the area of the conclusion and implementation of the electronic transaction, and stated that it is necessary to take into account the general provisions of the Civil and Commercial Codes for the conclusion and implementation of the transaction.

The legislation on the protection of the rights of e-commerce participants was analyzed. E-commerce participants are e-commerce actors, service providers of intermediate nature in the information sphere, state authorities and local self-government bodies in terms of fulfilling their functions of the state or local self-government. In addition, it was pointed out that consumer e-commerce is subject to the legal status of consumers and, accordingly, in the area of protecting the rights of e-commerce participants to apply consumer protection laws.

It was concluded that national legislation has a number of shortcomings in the regulation of e-commerce. Thus, the Law of Ukraine «On E-Commerce», which stated that this Law regulates legal relations in the field of e-commerce when committing electronic transactions. At the same time, one can not agree that the law restricted electronic commerce only to the conclusion of electronic transactions, therefore, it is worthwhile adding to the said law an addendum on the regulation of e-commerce as a kind of economic activity.

Taking into account the provisions of the UNCITRAL Model Law «On E-Commerce», it is necessary in the Laws of Ukraine «On Insurance», «On Financial Leasing», «On Concessions», «On Concessions for the Construction and Operation of Highways», «the Code of Merchant Shipping of Ukraine» to prescribe the possibility of concluding contracts, registration of documents accompanying the management of a certain type of activity in electronic form.

Key words: e-commerce, legislation, law, legislative provision, economic activity, electronic transaction, participants of e-commerce.

Степаненко І.Є.,
аспірант третього року навчання без відриву від виробництва
кафедри господарського права та процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 346.91: (347.736:347.218.4-054.6)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДЧУЖЕННЯ МАЙНА ЗА УЧАСТЮ ІНОЗЕМНОГО ЕЛЕМЕНТУ В ПРОВАДЖЕНІ СПРАВ ПРО БАНКРУТСТВО

Редакцією Закону України «Про відновлення платоспроможності боржник або визнання його банкрутом» від № 4212-VI від 22.12.2011 року (далі за текстом – Закон про банкрутство) передбачено реалізацію нового розділу IX «Процедури банкрутства пов'язані з іноземною процедурою банкрутств», який більш широко застосовує засади взаємодії та принципи, межі та умови співробітництва між державами. Хоча частини 9-10 ст. 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржник або визнання його банкрутом» у ред. № 2344-ХІІ містили положення щодо участі нерезидента в провадженні про банкрутство, однак ці норми не врегульовували належним чином жодного питання, яке стосується банкрутства підприємств із застосуванням іноземного елемента. Започаткування законодавчих новел у цій сфері було зумовлене світовими глобалізаційними процесами в економіці, інтеграційними процесами, в яких Україна бере участь, та необхідністю адаптації українського законодавства до законодавства Європейського Союзу. Створення уніфікованих підходів до вирішення питань, пов'язаних із міжнародною неспроможністю, започаткувало виникнення терміну «транскордонна неспроможність», або «транскордонні банкрутства». Розв'язання відповідної категорії спорів зумовлена необхідністю пошуку адекватного та ефективного способу поєднання особливостей процедури вирішення спору в межах національної юрисдикції позивача, відповідача чи держави, виконання зобов'язань із досягненням своєрідного інтересу та встановлення справедливості [5, с. 44].

Практична ж реалізація вказаних положень Закону про банкрутство та нормативно правових актів міжнародного законодавства стосовно відчуження майна неспроможного підприємства потребує вивчення, вдосконалення та уніфікації.

Наукове дослідження проблеми банкрутства, в тому числі транскордонної неспроможності, у своїх працях розглядали такі вітчизняні та зарубіжні вчені та правники, як Б.М. Поляков, В.В. Джуль, О.М. Бірюков, М.І. Тітов, В.В. Радзивілюк, Є.А. Васильєв та ін. Стрімкий розвиток законодавства та інтеграційних процесів зумовлюють додаткове вивчення та практичне застосування норм, що регулюють питання відчуження майна неспроможних підприємств з іноземним елементом.

У науковій літературі існує думка, що доречнішим у Законі про банкрутство було б застосувати визначення дефініції «транскордонне банкрутство»

чи «транскордонна неспроможність», оскільки останнє поняття існує в міжнародних актах про банкрутство [2, с. 104]. Стосовно вказаного, Пленум Верховного Суду України в п. 4 Постанови № 9 від 01.11.1996 р. наголосив: «Виходячи з положень ст. 9 Конституції України про те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, суд не може застосувати закон, який регулює правовідносини, що розглядаються, інакше як міжнародний договір. У той же час міжнародні договори застосовуються, якщо вони не суперечать Конституції України» [8]. Співвідношення міжнародного та національного права потребує чіткішої регламентації, особливо з урахуванням процесів інтеграції. Однак відходячи від дискусійного питання застосування поняття «транскордонна неспроможність» чи «іноземна процедура банкрутства», наскрізною характеристикою щодо спрямованості вказаної категорії справ про банкрутство є наявність іноземного елемента. Закон України «Про міжнародне приватне право» визначає, що іноземний елемент – ознака, яка характеризує приватно-правові відносини, що регулюються цим Законом, та виявляється в одній або кількох із таких форм:

1) хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, який проживає за межами України, іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою;

2) об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави;

3) юридичний факт, який створює, змінює або припиняє правовідносини, мав чи має місце на території іноземної держави [11].

Аналізуючи положення Закону про банкрутство за ознакою належності майна, яке характеризується як іноземний елемент, можливо виділити два аспекти дослідження:

1) майно підприємства банкрута нерезидента на території України;

2) майно підприємства банкрута резидента на території іншої держави.

Розглядаючи перший аспект, перш за все необхідно звернути увагу на момент можливості здійснення захисту інтересів як національних кредиторів, так і майна банкрута нерезидента, яке може бути направлено на задоволення вимог кредиторів. Відомо, що банкрутство є природним явищем у системі світової торгівлі [1, с. 12], а можливість захисту майнових прав суб'єктів господарських відносин,

у незалежності від країни походження, свідчить про надійність держави як економічного партнера, створює сприятливі умови для розширення торгівельних кордонів та залучення інвестиції.

Однак навіть ідеальна визначеність процесу регулювання процедури іноземної процедури банкрутства не може здійснити захист майнових інтересів як кредиторів, так і боржника. Насамперед, саме суб'єкт господарювання має бути зацікавлений у захисті своїх прав та належним чином здійснювати свої обов'язки щодо захисту та розпорядженням майном. Для належного виконання своїх повноважень керуючий іноземною процедурою має вчинити дії, які відображаються у законодавчо закріпленому алгоритмі:

- 1) подання заяви про визнання іноземного провадження;
- 2) вжиття заходів щодо захисту активів боржника та інтересів кредиторів, збір інформації про активи боржника;
- 3) визнання іноземного провадження;
- 4) судова допомога після визнання іноземного провадження.

Визнання іноземного провадження справи про банкрутство за приписами Закону про банкрутство виключає послідовну формалізованість процедури визнання іноземних судових рішень та дає можливість вважати, що всі рішення за цією процедурою набувають законної сили та статусу визнаних на території України. Вказане нівелює можливість затягування строків процедури та оперативність керуючого іноземною процедурою щодо управління майновими активами, які знаходяться на території України.

Відсутність реалізації права керуючого іноземною процедурою на визнання іноземної процедури банкрутства дозволяє здійснювати звернення на примусовий продаж майна. Прикладом вказаного слугує справа, яка розглядається господарським судом Херсонської області. Ухвалою господарського суду від 14 вересня 2017 року по справі № 923/303/16 відмовлено в задоволенні скарги на дії державного виконавця з реалізації майна товариства з підстав невизнання у встановленому порядку іноземної процедури банкрутства [13].

З огляду засад норм неспроможності керуючим іноземної процедури через бездіяльність нанесено збитки боржнику, відчужено майно поза процедурою банкрута та здійснено задоволення вимог кредитора без врахування визначеної черговості. Проте, з іншої точки зору, керуючись загальними правилами ведення господарської діяльності, наявності комерційних ризиків та застосування інституту відповідальності, кредитором здійснювався захист своїх майнових інтересів відповідно до приписів Закону України «Про міжнародне приватне право» та Господарського кодексу України через призму місцезнаходження майна та юрисдикцію законодавства України.

На цьому тлі відображається специфічність застосування та реалізація способів розв'язання проблем управління активами, в яких присутній іноземний

елемент, що виникли між суб'єктами. О.М. Бірюков зазначає, що недостатня ефективність регулювання діяльності гравців світового ринку звичайними інструментами, які містяться в арсеналі міжнародного приватного права, підштовхує до пошуку нових нетрадиційних як для права банкрутства методів розв'язання іноді складних проблем, пов'язаних із регулюванням відносин неспроможності з іноземним елементом [4, с. 58].

Розглядаючи другий аспект, перш за все необхідно говорити про управлінські функції арбітражного керуючого та чинники, які впливають на належність здійснення обов'язків керівника. Можливо виділити такі фактори впливу:

- 1) наявність інформації щодо майнового стану боржника;
- 2) здійснення передачі документації боржника арбітражному керуючому;
- 3) взаємодія учасників процесу під час провадження справи про банкрутство.

Розглядаючи повноваження та обов'язки, якими Закон про банкрутство наділяє арбітражного керуючого, бачимо, що відправною точкою щодо пошуку майна боржника є проведення інвентаризації. Причому суть інвентаризації полягає не лише в перевірці фактичного стану наявності майна, а й у дослідженні фінансових інвестицій, дебіторської та кредиторської заборгованості, зобов'язань, витрат і доходів майбутніх періодів, забезпечень (резервів) тощо, відповідно до приписів Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [6] та Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань затвердженого Наказом Міністерства фінансів України від 02.09.2014 № 879 [10].

Приховування інформації щодо реального майнового стану боржника підприємства завдає шкоди інтересам кредиторів. Непоодинокими є факти, коли колишні керівники боржника чи його працівники не здійснюють передачу правостановлюючої, фінансово-бухгалтерської та ін. документації. Статистика за останні роки не відображає реальної дійсності вчинення та розкриття цього злочину, однак факт існування вказаного має місце. Господарський суд у межах своєї компетенції намагається вирішити вказану проблему шляхом неодноразового зобов'язання керівника чи посадових осіб банкрута здійснити передачу документації, однак інструментарій щодо реалізації судового рішення та пошуку документації виключно залежить від здійснення правоохоронними органами своїх функцій.

Особливо визначальним вказане є, якщо майно знаходиться за кордоном, адже арбітражному керуючому необхідно здійснити комплекс дій щодо встановлення належності закордонного майна боржнику і в подальшому здійснювати комплекс дій для його захисту та реалізації функції управління ним.

Виходячи з того, що підприємство знаходиться в стадії банкрутства, це свідчить про відсутність належного фінансового забезпечення його поточної діяльності. У порядку вимог ст. 1, 26, 115 Закону про банкрутство вирішальне право щодо затвердження

значного правочину чи витрат, здійснених арбітражним керуючим, залежить від комітету кредиторів [7]. Закон про банкрутство не містить норм, які б визначали виключний перелік витрат, пов'язаних із сукупністю дій та заходів, спрямованих на пошук, утримання, захист чи повернення майна, які беззаперечно можуть фінансуватися за рахунок боржника чи будуть відшкодовані кредиторами. Реалізація ж положень ч. 6 ст. 115 Закону про банкрутство не здійснюється державними органами, із чого слідує, що тільки комерційні організації можуть дозволити створення Фонду для авансування грошової винагороди та відшкодування витрат арбітражного керуючого.

З одного боку, майно боржника, яке знаходиться поза межами країни, є його активом та засобом погашення кредиторської заборгованості, а з другого, – саме комітет кредиторів вирішує питання можливості вчинення заходів на захист, повернення чи реалізацію.

Особлива роль у вирішенні вказаної проблеми покладається на дипломатичні представництва України за кордоном, що покликані підтримувати офіційні міждержавні відносини, здійснювати представництво України, захищати інтереси України, права та інтереси її громадян і юридичних осіб [9]. Надання правової допомоги та ознайомлення із законодавством країни знаходження майна можуть допомогти у вирішенні майнового питання. Знову ж таки, Закон про банкрутство не містить жодної згадки щодо вказаної ситуації.

Господарським судом під час порушення провадження справи про банкрутство нерідко вживаються заходи із забезпечення вимог кредиторів шляхом заборони боржнику та іншим особам вчиняти будь-які дії з відчуження майна боржника, де б воно не знаходилось та в якому б вигляді воно не було, здійснювати дії з реорганізації боржника, внесення майна та інших активів як внеску в підприємства чи господарські товариства, що засновуються. Питання застосування пріоритетних положень Закону про банкрутство на території іншої країни можливо завдяки здійсненню комплексу дій учасниками процесу та дипломатичних представництв України за кордоном із застосуванням положень Конвенції Організації Об'єднаних Націй про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень від 10.06.1958 [3], Регламенту Ради (ЄС) «Про провадження у справах про неплатоспроможність» від 29 травня 2000 року № 1346/2000 [12], Типового закону Комісії Організації Об'єднаних Націй із права міжнародної торгівлі про транскордонну неспроможність [14], інших міжнародних актів та національного законодавства країни знаходження майна.

Отже, вивчення питання транскордонної неспроможності потребує дослідження, апробації та

вдосконалення, адже процедури банкрутства стали відігравати дедалі вагомішу роль у сфері міжнародної торгівлі та стали важелем вирішення питань неспроможності. Законодавче регулювання процесів відчуження майна за участю іноземного елементу регулюється комплексом національних та міжнародних актів, які потребують подальшого вивчення та закріплення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Джунь В.В. Напрями вдосконалення інституту неспроможності (банкрутства) в законодавстві України / В.В. Джунь // Право України. – 1995. – № 9-10.
2. Козирева В.П. Правове регулювання керуючого іноземною процедурою банкрутства в Україні / В.П. Козирева, А.П. Гаврилшин // Юридичний вісник. – 2012. – № 4(25). – С. 103–107.
3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень від 10.06.1958 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_070.
4. Бірюков О.М. Транскордонні банкрутства в системі міжнародних економічних відносин: транснаціональні корпорації і банкрутство / О.М. Бірюков // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – Вип. 1. – С. 57.
5. Притика Ю.Д. Міжнародний комерційний арбітраж: питання теорії та практики / Ю.Д. Притика. – К. : «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 516 с.
6. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV // Відомості Верховної Ради України від 08.10.1999 р., № 40, стаття 365.
7. Про внесення змін до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» : Закон України від 22.12.2011 р. // Голос України від 18.01.2012.
8. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя. Пленум Верховного Суду України № 9 від 01.11.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.
9. Про затвердження Положення про дипломатичне представництво України за кордоном. Розпорядження Президента України // Збірник розпоряджень Президента від 31.12.1992 р., № 4.
10. Про затвердження Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань : Наказ Міністерства фінансів України від 02.09.2014 № 879 // Офіційний вісник України від 21.11.2014 р., № 91, стор. 560, стаття 2627.
11. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV // Урядовий кур'єр від 31.08.2005. – № 163.
12. Регламент Ради (ЄС) «Про провадження у справах про неплатоспроможність» від 29 травня 2000 року № 1346/2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : old.minjust.gov.ua/file/32678.docx.
13. Ухвала господарського суду Херсонської області від 14 вересня 2017 року по справі № 923/303/16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68964612>.
14. UNCITRAL Model Law on Cross-Border Insolvency. – UN Publication, 1999. – 109 pp.

Степаненко І.Є. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДЧУЖЕННЯ МАЙНА ЗА УЧАСТЮ ІНОЗЕМНОГО ЕЛЕМЕНТУ В ПРОВАДЖЕНІ СПРАВ ПРО БАНКРУТСТВО

Статтю присвячено аналізу проблеми правового регулювання відчуження майна за участю іноземного елемента. Розглянуто ключові аспекти щодо можливості управління майном нерезидента та майном банкрутів, яке перебуває на території інших країн. Проведено аналіз законодавства й судової практики. З'ясовано, що законодавство потребує дослідження, апробації та вдосконалення нормативно-правових актів, які регулюють питання, пов'язані з іноземним елементом. Сформовано пропозиції з удосконалення теоретичних засад щодо зазначеної проблеми.

Ключові слова: банкрутство, транскордонна неспроможність, іноземна процедура банкрутства, майно банкрута, іноземний елемент, відчуження.

Степаненко І.Є. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОТЧУЖДЕНИЯ ИМУЩЕСТВА С УЧАСТИЕМ ИНОСТРАННОГО ЭЛЕМЕНТА В ПРОИЗВОДСТВЕ ДЕЛ О БАНКРУТСТВЕ

Статья посвящена анализу проблемы правового регулирования отчуждения имущества с участием иностранного элемента. Рассмотрены ключевые аспекты относительно возможности управления имуществом нерезидента и имуществом банкротов, которое находится на территории других стран. Проведен анализ законодательства и судебной практики. Выяснено, что законодательство требует исследования, апробации и совершенствования нормативно-правовых актов, регулирующих вопросы, связанные с иностранным элементом. Сформированы предложения по совершенствованию теоретических основ в указанной проблеме.

Ключевые слова: банкротство, трансграничная несостоятельность, иностранная процедура банкротства, имущество банкрота, иностранный элемент, отчуждение.

Stepanenko I.Ye. LEGAL REGULATION OF PROPERTY EXCLUSION BY PARTICIPATION OF THE FOREIGN ELEMENT IN BANKRUPTCY PROCEEDINGS

The article is devoted to the analysis of fraudulent alienation with participation of foreign element legal adjustment problem.

Establishment of legislative novelties in this sphere was predefined by the world economical globalization processes, integration processes in which Ukraine participates and by the necessity of adaptation for Ukrainian legislation to the legislation standards of the European Union.

The question about application of definition «transfrontal bankruptcy» or «transfrontal insolvency» in a national legislation is disputable, because this theme exists in international legislative acts about bankruptcy. However, application of this term may be only fulfilled if a term «foreign element» will be applied as well. The law of Ukraine «On an international private law» gives determination to this term and reveals it in one of three forms.

The law of Ukraine «On proceeding in solvency of debtor or confession him as bankrupt» determines the algorithm of actions, that has to be accomplished by foreign procedure manager to apply the international aspects of bankruptcy on the territory of Ukraine. If the foreign procedure manager fails to accomplish this algorithm, main postulates of insolvency will be unavailable for him. Practical realization of prescriptions of IX of Law of Ukraine «On proceeding in solvency of debtor or confession him as bankrupt» and consequences of not using the granted rights are provided. The foreign subject, that presented by foreign procedure manager has to be interested in the protection of its rights and properly in order to fulfill the protection and disposal duties in relation to the property in Ukraine.

Factors that influence on work of arbitration manager in relation to a property management that is beyond the territory of the State are also highlighted. It is noticed that work of the arbitration manager depends not only on his personal administrative abilities, but also on the amount of information, provided by former CEO, or the committee of creditors, etc. Cooperation of participants of the bankruptcy prosecution is a main factor, that influences on solvency restoration of debtor, satisfaction of creditors requirements and possibility of foreign property estrangement.

Certainly, that the diplomatic representative offices of Ukraine abroad by their functional duties must represent the state of Ukraine, protect the interests of the State, right and interests of its citizens and legal entities.

The legal aid and legislation consulting about the law system of country where the property is located can help in solving the property question.

The scope of the main international legal acts regulating issues of cross-border insolvency is outlined. It is noted, that the Law of Ukraine «On proceeding insolvency of debtor or confession him as a bankrupt» does not contain appropriate oversight and regulation of property issues linked to a foreign element.

Study of Cross-Border Insolvency requires research, testing and improvement, since bankruptcy proceedings began to take on enormous importance in international trade and lever for failure regulations. Legislative regulation of the process of property disposition with the participation of a foreign element is regulated by a set of national and international acts that require further study and consolidation.

Key words: bankruptcy, transfrontal insolvency, foreign procedure of bankruptcy, property of bankrupt, foreign element, alienation.

УДК 346:334.7

ОСОБЛИВОСТІ РЕЖИМУ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ В РАМКАХ УГОДИ ПРО ЗОНУ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ МІЖ УКРАЇНОЮ І КАНАДОЮ (CUFTA), ПЕРЕВАГИ УКЛАДАННЯ УКРАЇНОЮ УГОД ПРО ЗОНУ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ З ІНШИМИ КРАЇНАМИ

Угоди про вільну торгівлю передбачають створення сприятливих умов для здійснення торговельно-економічного співробітництва між країнами-учасниками, скасування митних зборів і податків, кількісних обмежень у взаємній торгівлі, а отже, є дієвим та ефективним інструментом нарощування обсягів експорту та імпорту через лібералізацію доступу товарів та послуг на зовнішні ринки. При цьому кожна країна-учасниця зони вільної торгівлі (ЗВТ) залишає за собою право на ведення самостійної економічної політики, зберігаються митні кордони. Запровадження режиму ЗВТ із перспективним торговельно-економічними партнерами дає змогу диверсифікувати географію та номенклатуру національного експорту шляхом лібералізації ринків таких країн у довгостроковій перспективі. Укладання, зокрема Україною, угод про вільну торгівлю сприяє просуванню та захисту економічних інтересів її товаровиробників, а також забезпеченню збалансованої тарифної політики, зокрема щодо чутливих груп промислових та сільськогосподарських товарів, що має стати підґрунтям створення сприятливих умов для розвитку торговельно-економічного співробітництва.

Дослідженнями закономірностей формування зон вільної торгівлі та їх особливостями у світі як однієї з форм міжнародної економічної інтеграції приділено чимало уваги в публікаціях В. Адамова, Аль-Бераві Омара, О. Амоші, О. Білоруса, В. Будкіна, І. Бураковського, О. Воловодою, Д. Лук'яненко, Ю. Макогона, Н. Осадчої, Ю. Пахомов, О. Плотнікова, А. Поручник, А. Румянцев, В. Сіденко, Н. Татаренко, А. Філіпенка, О. Шниркова та інших фахівців у сфері міжнародних економічних відносин. Вивченням питань інтеграційних процесів України займалися А. Голіков, О. Довгаль, П. Черномаз, О. Журавльов, М. Шуба та інші. Проте інтеграційні процеси постійно розвиваються та постає питання у дослідженні нових сучасних тенденцій та напрямів розвитку інтеграційних процесів, зокрема тих, що відбуваються в Україні.

Посилення і прискорення міжнародних інтеграційних процесів ставить перед економікою України низка питань і завдань. Насамперед, важливо підкреслити: країна потребує адекватної економічної глобалізації політики у сфері міжнародної економічної діяльності. Глобальна економіка вимагає дуже уваженої зовнішньоекономічної політики, яка підтримується міжнародними фінансово-економічними інститутами і відповідає національним інтересам

України [1]. Без інтеграції економіки України у світову економічну систему не можна досягти високого рівня добробуту народу.

Об'єктивна необхідність інтеграції України у світове господарство і розвитку її міжнародних економічних відносин безпосередньо походить, у першу чергу, з потреб використання в національній системі відтворення міжнародного поділу праці для прискорення переходу до ринкової економіки з метою розвитку країни і зростання багатства суспільства. Така необхідність спрямована на формування ефективної структури економіки країни. Зовнішньоекономічні зв'язки у процесі інтеграції України у світове господарство охоплюють також комплекс розв'язуваних спільними зусиллями екологічних проблем. Зрештою розвиток зовнішньоекономічних відносин відкриває додаткові можливості для створення належних умов щодо задоволення життєвих потреб народу України. Поряд з об'єктивною необхідністю інтеграції України у світове господарство і розвитку її зовнішньоекономічних відносин існують об'єктивні можливості для таких процесів. До них, насамперед, належить економічний потенціал нашої країни, що дає підставу для участі в міжнародному поділі праці [2].

Інтеграція України у світове господарство можлива різними, але водночас взаємопов'язаними шляхами через активну та ліберальну зовнішньоекономічну політику та формування середовища, сприятливого для іноземного підприємництва й інвестування та транснаціоналізації високомонополізованих підприємств, також через укладання двосторонніх міждержавних економічних угод та участь у багатосторонніх міжурядових переговорах, шляхом інтенсифікації східно-європейських інтеграційних процесів та формування передумов інтеграції в західноєвропейські інтеграційні структури [3].

Станом на теперішній час Україною укладено угоди про ЗВТ із такими державами, як Чорногорія, Македонія, Грузія, Азербайджан, Узбекистан, Таджикистан, Туркменістан, Канада, а також з Європейською асоціацією вільної торгівлі (ЄАВТ) та країнами СНД. Тривають переговорні процеси щодо укладання двосторонніх угод про вільну торгівлю з Туреччиною та Державою Ізраїль.

1 серпня 2017 р. набула чинності Угода про зону вільної торгівлі між Україною та Канадою (CUFTA / Угода), яка була підписана ще 11 липня 2016 р.

Аналізуючи зміст CUFTA, варто зазначити, що Україна отримала більше преференцій, включаючи

ючи більш широкі часові діапазони щодо скасування ввізних мит, ніж Канада. З 1 серпня 2017 р. українські експортери відразу отримали безмитний доступ до 98% канадського ринку, переважно до сільськогосподарських та промислових товарів. Однак є виключення – це деякі сільськогосподарські продукти та легкові автомобілі. Так, на легкові автомобілі з певними технічними характеристиками встановлений перехідний період у сім років, за який мита поступово знизяться до 0%. CUFTA передбачає нульові ставки мит для всіх сільськогосподарських продуктів, окрім 108 тарифних ліній, які можна буде експортувати без мит у межах глобальних тарифних квот Канади. Це, зокрема, птиця, молочні продукти, яйця і яєчні продукти, сири та цукор, деякі зернові.

Суть тарифної квоти полягає в тому, що в межах тарифної квоти діє нульова чи дуже низька ставка ввізного мита, а коли квота вичерпується, застосовується більш висока ставка ввізного мита (згідно з угодою – ставка у режимі найбільшого сприяння). Тарифні квоти Канади глобальні та поширюються не лише на Україну, а й на всі інші країни світу. Канада зарезервувала право встановлювати тарифні квоти, коли стала членом Світової Організації Торгівлі (СОТ). Ці квоти доступні для всіх експортерів усіх країн, що є членами СОТ та, залежно від товару, адмініструються за двома принципами:

1) «першим прийшов – перший обслуговується» (контроль за дотриманням цього принципу здійснює Агентство прикордонної служби Канади, CBSA);

2) шляхом попереднього розподілу тарифних квот Міністерством міжнародних справ Канади (Global Affairs Canada) на основі заявок.

При цьому в обох випадках тарифну квоту отримує імпортер у Канаді. Упродовж кожного року орган із митного адміністрування України зобов'язаний вчасно і на постійній основі публікувати на спеціалізованому загальнодоступному інтернет-сайті адміністративні процедури, коефіцієнти використання та інші наявні показники для кожної з тарифних квот, встановлених у рамках Угоди. Коли фактичний річний обсяг імпорту за тарифною квотою досягає сумарної кількості, встановленої за будь-якою тарифною квотою на цей рік, Україна має упродовж 10 днів опублікувати повідомлення про це на спеціалізованому загальнодоступному сайті [4].

У тарифному графіку України перехідних категорій набагато більше. Це, зокрема, пояснюється тим, що Україна зуміла відстояти асиметричний характер угоди і з 1 серпня 2017 р. лібералізувала ввізне мито лише на 72% товарів канадського походження. Мита на решту 27% будуть скасовуватись поступово з перехідним періодом у три, п'ять та сім років.

Варто зазначити, що найбільші переваги від скасування мит отримують українські виробники одягу (скасоване мито в розмірі 17,2%) та взуття (9,7%), представники машинобудівної (5,6%) та хімічної галузей (4,5%), а також аграрії (4,5% для овочів та фруктів).

Перевагами преференційного тарифного режиму в рамках CUFTA користуються товари, що походять

з України, під час ввезення в Канаду, та товари, що походять із Канади, ввезення в Україну на підставі декларації про походження. Товар вважається таким, що походить з України або Канади, у трьох випадках, а саме, якщо він:

- повністю вироблений в Україні або Канаді;
- вироблений виключно з матеріалів, що походять з України або Канади;
- підданий достатній переробці в країні-учасниці CUFTA, відповідно до детально прописаних правил походження.

Інформацію про походження товару експортер визначає самостійно в інвойсі або іншому комерційному документі, що містить опис товару, який походить із відповідної країни-учасниці, з достатньою для його ідентифікації деталізацією. Отже, відтепер для підтвердження походження товарів українським експортерам не потрібні сертифікати/відмітки митних органів, що значно скоротить витрати та час на митне оформлення товарів. Із метою вирішення питань торгівлі товарами та визначення правил походження товарів створено відповідний Комітет, що складається з представників кожної країни-учасниці.

У межах CUFTA Україна та Канада підтвердили свої зобов'язання відповідно до положень Угоди про технічні бар'єри у торгівлі СОТ, передбачили прозорий механізм розроблення та застосування технічних регламентів, а також процедур оцінки відповідності.

Важливим є той факт, що CUFTA регулює питання нетарифних бар'єрів торгівлі, оскільки різниця між канадськими та українськими вимогами у сферах якості та безпеки продукції, маркування, сертифікації тощо, можуть стати джерелом невіправданих обмежень для вільної торгівлі. [5]

У разі значного зростання імпорту з Канади після скасування ввізних мит Україна матиме право застосувати надзвичайні захисні заходи для стабілізації ситуації. Зокрема, протягом перехідного періоду можливе тимчасове підвищення мит із метою запобігання значної шкоди українським виробникам. Для того щоб Угода принесла Україні прибуток для національної економіки, необхідно брати до уваги те, щоб канадські товари не витіснили з українського ринку вітчизняного виробника. Зони вільної торгівлі не мають ставати конкурентами національній економіці, а, навпаки, сприяти підвищенню добробуту України на вигідних для неї умовах.

Завдяки укладанню Угоди, підприємці обох країн-учасниць отримали можливість брати участь у процедурах державних закупівель, які проводитимуть уряди обох країн, включаючи закупівлі держпідприємств (аеропортів, залізниць, поштових мереж, громадського транспорту).

Також в Угоді особливо підкреслюється важливість охорони інтелектуальних прав для зростання конкуренції, розвитку інновацій та залучення інвестицій, передбачається співпраця України та Канади в сфері захисту прав інтелектуальної власності. Кожна країна-учасниця має докласти зусиль для спри-

яння спільним заходам у рамках бізнес-спільноти з метою ефективного реагування на порушення авторського права чи суміжних прав. Підписанням Угоди Україна та Канада підтвердили свої права та зобов'язання, відповідно до Угоди СОТ про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності та інших угод про інтелектуальну власність, учасницями яких є обидві країни. Стороні Угоди зобов'язуються не застосовувати мита, збори чи будь-які інші платежі до продукції, яка поставляється в електронній формі. Це полегшить комерційні процеси для підприємців, що здійснює свою торгову діяльність в інтернеті.

Одним із негативних факторів, що очікується у перший рік дії Угоди, є втрата доходів держбюджету України на 1,2 млн доларів США. Однак далі, як прогнозує уряд України, передбачається створення до 600 нових робочих місць щорічно, підвищення ВВП, збільшення іноземних інвестицій тощо. За оцінками Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Україна зможе нарощувати свій експорт у Канаду на 0,6 млн доларів США щорічно, а також у середньостроковій перспективі розраховувати на додаткові інвестиції [6].

Однією з головних подій в інтеграції України на світові ринки є підтримання Кабінетом Міністрів України 20 вересня 2017 р. законопроекту про приєднання України до Регіональної конвенції про пан-євро-середземноморські преференційні правила походження (Пан-Євро-Мед). 12 жовтня 2017 р. відповідний законопроект було внесено на розгляд до Верховної Ради Президентом України. [7]

Регіональна конвенція про Пан-Євро-Мед встановлює уніфіковані правила походження для торгівлі товарами у Пан-Євро-Середземноморському регіоні й, таким чином, дає змогу посилювати економічну інтеграцію та торговельні зв'язки, збільшує товарообіг між сторонами та дає змогу здійснювати експорт товарів за преференційними митними тарифами. Ініціатива Пан-Євро-Мед дає змогу використовувати в товарах сировину чи складники, що походять із країн, які є членами цієї угоди, та експортувати їх як продукцію власного виробництва.

Участь у конвенції Пан-Євро-Мед дасть українським виробникам змогу закуповувати сировину і комплектуючі в країнах Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) або у країнах Середземномор'я, а готову продукцію експортувати до ЄС, зберігаючи статус преференційного походження – ввозити товари за зниженою, або нульовою, ставкою ввізного мита.

Однак заради повноцінного використання переваг Конвенції потрібен ще один крок, а саме – внесення змін до протоколів щодо правил походження чинних угод про вільну торгівлю, які Україна має з країнами-учасницями Конвенції: ЄС, ЄАВТ, Чорногорією, Македонією, Молдовою.

За 6 місяців 2017 р. частка українського експорту до країн Пан-Євро-Мед вже становить більше 50%, з них 40% – до країн ЄС.

Можливість приєднання України до Конвенції передбачена положеннями Угоди про асоціацію між

Україною та ЄС. Від приєднання України до цього інструменту регіональної співпраці очікується збільшення можливостей для преференційного експорту вітчизняних товарів на перспективні ринки, що супроводжуватиметься більшим використанням виробничого потенціалу, відкриттям нових можливостей кооперації у торгівлі між сторонами, зокрема шляхом залучення до регіональних та міжнародних ланцюгів створення доданої вартості, а також збільшить приріст обсягів прямих іноземних інвестицій та сприятиме відкриттю нових виробничих потужностей.

Також вже на початку 2018 р. Україна зацікавлена завершити переговорний процес з укладання Угоди про зону вільної торгівлі з Державою Ізраїль. Цей документ дасть змогу активізувати взаємодію двох країн у соціально-економічній сфері. Сторони провели вже шість раундів переговорів щодо нюансів змісту угоди про зону вільної торгівлі, проте не дійшли згоди щодо низки питань, зокрема за списком товарів, на які буде поширюватися дія угоди.

Варто зазначити, що експорт українських товарів до Ізраїлю зростає. За сім місяців 2017 р. експорт товарів з України становив 345,7 млн доларів США і виріс на 25,6% порівняно із 7 місяцями 2016 р.

За даними Державної служби статистики України, обсяг прямих ізраїльських інвестицій в економіку України станом на 01.04.2017 р. становив 42,9 млн дол. США, що складає 0,1 % від загально-го обсягу прямих іноземних інвестицій, залучених в українську економіку [8].

Поряд із переговорним процесом із Державою Ізраїль тривають переговори України та Туреччини стосовно укладання угоди про зону вільної торгівлі. Сторони вже домовилися щодо більшості пунктів документа та планують підписати угоду до кінця 2017 р. Переговори щодо угоди ускладнюються через велику різницю в собівартості товарів промислового виробництва в Україні та Туреччині.

Підбиваючи підсумки, безумовно, можна стверджувати про те, що угоди про зони вільної торгівлі є одним із дієвих та ефективних правових механізмів, спрямованих на захист економічних інтересів держави, покращення умов ведення бізнесу в країні, що закладає надійне підґрунтя для подальшого сталого економічного розвитку держави та збагачення її нації. Головними перевагами для України від укладання угод про зони вільної торгівлі з іншими країнами можна визначити:

- розширення ринків збуту продукції національних товаровиробників та підвищення рівня їх конкурентоздатності на світових ринках,
- інтеграцію України у загальносвітову економіку на правах рівноправного учасника,
- залучення в національну економіку додаткових іноземних інвестицій, технологічних і енергетичних ресурсів,
- зміцнення міжнародних економічних відносин та участь України у глобальних економічних процесах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Канов А.А. Интеграционные устремления Украины: ЕС или ЕЭП / Ежеквартальный научно-практический журнал Академии экономических наук Украины. – 2009. – № 28 // Теория и практика управления [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://escrimea.crimea.edu/arhiv/2009/econ_28_2009/kanov.pdf.
2. Солонінко К.С. Міжнародна економіка [навчальний посібник] / К.С. Солонінко. – Київ: Кондор, 2008 – 380 с.
3. Бібліотека економіста [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.if.ua/book/18/1490.html>.
4. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/124_052-16.
5. CUFTA за 10 хвилин – стисло про головне у вільній торгівлі Канади та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://cutisproject.org/publications/cufta-in-10-min/>.
6. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/>.
7. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62726.
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Товкун І.М. ОСОБЛИВОСТІ РЕЖИМУ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ В РАМКАХ УГОДИ ПРО ЗОНУ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ МІЖ УКРАЇНОЮ І КАНАДОЮ (CUFTA), ПЕРЕВАГИ УКЛАДАННЯ УКРАЇНОЮ УГОД ПРО ЗОНУ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ З ІНШИМИ КРАЇНАМИ

У статті проведено аналіз та визначено основні особливості режиму зони вільної торгівлі у взаємовідносинах між Україною та Канадою в рамках угоди CUFTA. Обґрунтована важливість та визначені головні переваги від подальшого укладання Україною двосторонніх торговельних угод з іншими країнами, а також проведення багатосторонніх переговорів у сфері лібералізації зовнішньої торгівлі.

Ключові слова: зона вільної торгівлі, торгово-економічні зв'язки, торгівельні союзи, торговельно-економічне співробітництво, інтеграція, спільні ринки, CUFTA.

Товкун И.Н. ОСОБЕННОСТИ РЕЖИМА СВОБОДНОЙ ТОРГОВЛИ В РАМКАХ СОГЛАШЕНИЯ О ЗОНЕ СВОБОДНОЙ ТОРГОВЛИ, ЗАКЛЮЧЕННОГО МЕЖДУ УКРАИНОЙ И КАНАДОЙ (CUFTA), ПРЕИМУЩЕСТВА ЗАКЛЮЧЕНИЯ УКРАИНОЙ СОГЛАШЕНИЙ О ЗОНЕ СВОБОДНОЙ ТОРГОВЛИ С ДРУГИМИ СТРАНАМИ

В данной статье проанализированы и определены основные особенности режима зоны свободной торговли во взаимоотношениях между Украиной и Канадой в рамках соглашения CUFTA. Обоснована важность и определены основные преимущества от дальнейшего заключения Украиной двусторонних торговых соглашений с другими странами, а также проведения многосторонних переговоров в сфере либерализации внешней торговли.

Ключевые слова: зона свободной торговли, торгово-экономические связи, торговые союзы, торгово-экономическое сотрудничество, интеграция, общие рынки, CUFTA.

Tovkun I.M. FEATURES OF FREE TRADE MODE UNDER THE FREE TRADE AGREEMENT BETWEEN UKRAINE AND CANADA (CUFTA), THE BENEFITS OF UKRAINE CONTRACTING THE FREE ZONE TRADE AGREEMENT WITH OTHER COUNTRIES

Free Trade Agreement (FTA) is an important and effective tool for integrating the economies of the countries into the global economy, a mechanism for advancing and protecting the economic interests of the states, simplifying the procedure for access to external markets, increasing investment and many other benefits for the growth of the economic potential capability of the countries.

Today it is more important for Ukraine than ever to use all legal and economic mechanisms and interstate ties to promote goods and services of national commodity producers to external markets, which in the long run should provide Ukraine with strategic advantages as a significant player with significant potential in world markets, as well as as a reliable and promising partner in the global economy.

Ukraine has already taken a lot of actions to develop integration processes and protect its own economic interests in world markets. As of today, FTA agreements have been concluded with such states as: Montenegro, Macedonia, Georgia, Azerbaijan, Uzbekistan, Tajikistan, Turkmenistan, Canada, as well as with the European Free Trade Association (EFTA) and the CIS countries. It should be noted that this process is gaining momentum and in the near future shall be concluded FTA agreements with Turkey and the State of Israel.

On August 1, 2017 the FTA Agreement between Ukraine and Canada (CUFTA) came into force, which is mutually beneficial for the states that concluded it, however, Ukraine has been provided with more preferences than Canada, including wider time limits for the abolition of import duties. The main advantage of concluding the CUFTA is that Ukrainian exporters immediately received duty-free access to 98% of the Canadian market, mainly to agricultural and industrial goods. The CUFTA provides for zero duty rates for all agricultural products, besides 108 tariff lines that can be exported without customs within Canada's global tariff quotas, namely poultry, dairy products, eggs and egg products, cheese and sugar, some grains. The greatest benefits of cancellation of duties will be provided to Ukrainian manufacturers of clothing (cancellation fee of 17.2%) and footwear (9.7%), machine-building (5.6%) and chemical industries (4.5%), as well as farmers (4.5% for vegetables and fruits). It should be

noted that Ukraine liberalized the import duty for only 72% of goods of Canadian origin. The fees for the remaining 27% will be abolished gradually with a transitional period of three, five and seven years.

Within the CUFTA, Ukraine and Canada reaffirmed their obligations under the Agreement on Technical Barriers to Trade in the WTO, provided for a transparent mechanism for the development and implementation of technical regulations and conformity assessment procedures.

It should be noted that the CUFTA regulates non-tariff barriers to trade. This is due to distinguishing feature between Canadian and Ukrainian requirements in the areas of product quality and safety, marking, certification, etc., which could be a source of unjustified restrictions on free trade.

The terms of the CUFTA stipulate quick and effective mechanisms for the urgent protection of Ukraine's domestic market from the negative factors of the free trade zone. For example, during the transition period, a temporary increase in customs duties is possible in order to prevent significant damage to Ukrainian producers.

The terms of the CUFTA grant entrepreneurs from both participating countries the opportunity to participate in public procurement procedures.

Ukraine's accession to the Regional Convention on Pan-Euro-Mediterranean Preferential Rules of Origin (Pan-Euro-Med), which establishes unified rules of origin for trade in goods in the pan-Euro-Mediterranean region, will become one of Ukraine's most important integration steps in the global economy. On October 12, 2017 the corresponding bill was submitted to the Verkhovna Rada by the President of Ukraine. This step deepens the economic integration and trade relations of Ukraine with other countries, increases commodity turnover and allows the export of goods at preferential tariff rates. Participation in the Pan-Euro-Med convention will allow Ukrainian producers to procure raw materials and components in the countries of the European Free Trade Association (EFTA) or, in the Mediterranean countries, and export finished products to the EU while retaining preferential status.

The possibility of Ukraine joining the Convention is stipulated by the provisions of the Association Agreement between Ukraine and the EU. Ukraine's accession to this instrument of regional cooperation is expected to increase the opportunities for preferential exports of domestic products to promising markets, accompanied by greater use of production potential, opening of new opportunities for cooperation in trade between the parties, including by involving in the regional and international chains of added value creation, as well as increase the volume of foreign direct investment and will facilitate the opening of new production facilities.

The main advantages for Ukraine from concluding FTA agreements with other countries can be defined as follows:

- expansion of markets of national commodity producers' production and increase of their competitiveness in world markets;
- Ukraine's integration into the global economy;
- attraction of additional foreign investments, technological and energy resources;
- strengthening of international economic relations.

Therefore, it can be argued that FTA agreements are one of beneficial and effective legal mechanisms aimed at protecting the state's economic interests, improving business conditions in the country, which provides a solid basis for further sustainable economic development of the state and the enrichment of its nation.

Key words: free trade area, trade and economic ties, trade unions, trade and economic cooperation, integration, common markets, CUFTA.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Бурка А.В.,
аспірантІнституту держави та права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України

УДК 349.3

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСІБ,
ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК НЕЩАСНОГО ВИПАДКУ НА ВИРОБНИЦТВІ
ТА ПРОФЕСІЙНОГО ЗАХВОРЮВАННЯ, У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

У кожній країні структура системи соціального захисту може суттєво відрізнятись у різні періоди її розвитку. В Україні формування власної системи соціального захисту (у тому числі соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання) розпочалось із перших років незалежності. З 1991 р. й донині прийнято незліченну кількість нормативно-правових актів (законів та актів підзаконного характеру), що регулюють відносини з приводу соціального забезпечення осіб, які постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання.

Для того щоб надати їм об'єктивну правову оцінку, виділити окремі етапи формування законодавства, виявити існуючі прогалини, колізії й переваги та в подальшому запропонувати шляхи позитивної трансформації вітчизняного законодавства відповідно до існуючих у суспільстві потреб, економічних можливостей держави та норм міжнародного права, необхідно провести ґрунтовне дослідження історії формування й розвитку вітчизняного нормативно-правового поля, що регулює соціально-забезпечувальні відносини під час страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

Метою статті є дослідження історії становлення й розвитку законодавства у сфері соціального забезпечення осіб, які постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, у незалежній Україні; з'ясування переваг і недоліків системи соціального забезпечення потерпілих осіб на різних етапах її трансформації; розроблення рекомендацій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства в зазначеній сфері з метою захисту прав та інтересів потерпілих осіб.

У 1991 р. норми вітчизняного законодавства у сфері соціального забезпечення осіб, які постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання, були відсутні, тому застосовувались нормативно-правові акти законодавства СРСР. Підставою для такого застосування була Постанова Верховної Ради України «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР» від 12 вересня 1991 р. № 1542-12 [1].

Станом на 1991 р. основними нормативно-правовими актами у сфері соціального забезпечення осіб, які постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, була Постанова Союзу Міністрів СРСР «Про затвердження Правил відшкодування підприємствами, установами, організаціями шкоди, заподіяної працівникам та службовцям трудовим каліцтвом або іншим пошкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ними трудових обов'язків» від 3 липня 1984 р. № 690 (далі – Правила 1984 р.) та Постанова Державного комітету СРСР з праці і соціальних питань Президії Всесоюзної центральної ради професійних союзів «Про затвердження Інструкції про порядок застосування Правил відшкодування підприємствами, установами, організаціями шкоди, заподіяної працівникам та службовцям трудовим каліцтвом або іншим пошкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ними трудових обов'язків» від 13 лютого 1985 р. № 50/П-2.

Основними суб'єктами відносин із відшкодування шкоди внаслідок нещасного випадку на виробництві були підприємства, установи, організації та безпосередньо самі працівники [2, п. 1].

У Правилах 1984 р. передбачалось відшкодування шкоди працівникам у разі трудового каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я, при цьому роз'яснення, що саме варто розуміти під «іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним із виконанням трудових обов'язків», було відсутнє.

Саме відшкодування шкоди включало виплату потерпілому грошових сум у розмірі заробітної плати чи відповідної її частини, яку він втратив у результаті непрацездатності чи її зниження, та компенсацію додаткових витрат, спричинених пошкодженням здоров'я [2, п. 2]. Зміст поняття «компенсація додаткових витрат» також не розкривався.

Якщо внаслідок трудового каліцтва потерпілому призначалася пенсія по інвалідності, то розмір відшкодування шкоди зменшувався на суму цієї пенсії [2, п. 3].

Якщо трудове каліцтво наставало не лише з вини підприємства, а й унаслідок грубої необережності самого потерпілого, то розмір відшкодування зменшувався залежно від ступеня вини потерпілого [2, п. 10].

Право на отримання компенсацій унаслідок смерті, причиною якої став нещасний випадок на підприємстві чи професійне захворювання, належало таким особам: неповнолітнім особам – до досягнення 16 років, а які навчалися – до 18 років; чоловікам старше 60 років та жінкам старше 55 років (останні отримували таку компенсацію довічно); інвалідові – на весь період непрацездатності; родичу, одному з подружжя чи іншому члену сім'ї, який не працював та займався доглядом за дітьми, братами, сестрами, онуками померлого годувальника, які не досягли 8 років, – до досягнення дитиною 8 років [2, п. 9].

5 листопада 1991 р. набрав чинності Закон України «Про пенсійне забезпечення», який передбачав такий вид соціального забезпечення, як пенсія по інвалідності, що настала внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання. Вказаний закон не лише передбачав право потерпілого на пенсію, а й визначив критерії, за наявності одного з яких інвалідність вважалася такою, що настала внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання [3, ст. 26] (хоча сам Перелік професійних захворювань було сформовано й затверджено лише в 2000 р. [4]).

14 жовтня 1992 р. Верховною Радою України прийнято Закон України «Про охорону праці», у першій редакції якого зазначалось, що всі працівники підлягають обов'язковому соціальному страхуванню власником підприємства від нещасних випадків і професійних захворювань, а виплата сум, що належать працівникові за період його тимчасової непрацездатності, мала здійснюватись із фонду соціального страхування, що створювався на окремому підприємстві [5].

Відшкодуванню, як і в Правилах 1984 р., підлягав втрачений заробіток у повному розмірі, а також надавалась одноразова допомога [5, ст. 11]. При цьому пенсії та інші доходи, які одержував працівник, під час визначення розміру компенсації вже не враховувались. Сам розмір одноразової допомоги встановлювався колективним або трудовим договором.

Розмір одноразової допомоги підлягав зменшенню, якщо нещасний випадок трапився внаслідок недотримання працівником правил поведінки, проте не більш як на 50%. У раніше чинних Правилах 1984 р. таке обмеження було відсутнє.

Окрім втраченого заробітку й одноразової допомоги, власник також відшкодував потерпілому витрати на лікування, протезування тощо [5, п. 5].

Окрім цього, ст. 12 Закону України «Про охорону праці» передбачала право працівника на відшкодування моральної шкоди, яке в Правилах 1984 р. відсутнє. Важливо, що право на відшкодування моральної шкоди працівник мав і в тому разі, коли втрачена працездатності була відсутня [5, ст. 12].

Постановою Кабінету Міністрів України від 23 червня 1993 р. № 472, яка набрала чинності 1 липня 1993 р., затверджено Правила відшкодування власником підприємства, установи і організації або уповноваженим ним органом шкоди, заподіяної

працівникові ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків (далі – Правила 1993 р.).

Виплату відшкодування шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням здоров'я, пов'язаним із виконанням трудових обов'язків, продовжував здійснювати безпосередньо власник підприємства або уповноважений ним орган [6, п. 1].

Що стосується моральної шкоди, то Правила 1993 р. передбачали, що її відшкодування можливе як у вигляді одноразової грошової виплати, так і в іншій матеріальній формі. Окрім цього, Правилами 1993 р. вже було закріплено максимальний розмір відшкодування моральної шкоди, що не міг перевищувати 200 розмірів мінімальних заробітних плат незалежно від інших будь-яких виплат [6]. Оскільки з 1 січня 1993 р. по 31 грудня 1996 р. розмір мінімальної заробітної плати неодноразово змінювався, максимальний розмір відшкодування моральної шкоди також не був сталим. У 1997 р. встановлений максимальний розмір було закріплено на рівні 150 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян незалежно від інших будь-яких виплат [7, п. 1] (один неоподатковуваний мінімум становив 17 гривень [8]).

Перелік осіб, які мали право на відшкодування шкоди в разі смерті потерпілого, залишився практично без змін, за винятком того, що було дещо підвищено віковий ценз для неповнолітніх – тепер він становив 18 та 23 роки відповідно [6, п. 8].

Правилами 1993 р. вперше закріплено нормативно-правове регулювання відносин із соціального забезпечення постраждалих осіб у разі їх виїзду (членів їх сімей, що мають право на компенсацію) за кордон на постійне місце проживання. У такому разі визначені на ці цілі суми пересилались власником за їх адресою в порядку, передбаченому міждержавними угодами.

У зв'язку з тим, що в 1990-х рр. в Україні змінилися соціально-економічна та політична системи, розпочався процес ринкових перетворень із введенням нових форм і методів господарювання, багатьом підприємствам не вдалось адаптуватись до нових умов та, як наслідок, країною прокотилась хвиля ліквідацій, реорганізацій, банкрутств тощо [9, с. 89]. Велика кількість потерпілих на виробництві залишились без соціальної підтримки, оскільки роботодавці внаслідок неплатоспроможності не могли відшкодувати завдану шкоду потерпілим, що безпосередньо призводило до порушення їхніх прав.

Загострення таких тенденцій вимагало реформування як організації та здійснення страхування від нещасного випадку на виробництві, так і всієї системи соціального страхування відповідно до існуючих потреб і викликів. Першим кроком до реформування стало розроблення проекту Концепції соціального забезпечення населення України, що була затверджена Постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1993 р. [10]. Ця Концепція передбачала створення Фонду страхування від нещасних випадків на виробництві за рахунок страхових внесків

підприємств, розмір яких диференціюється залежно від ступеня ризику для здоров'я.

Важливе значення у формуванні системи соціального забезпечення осіб, які постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, мало прийняття Конституції України від 28 червня 1996 р. [11], адже саме окремі її положення лягли в основу всієї системи соціального захисту та загальнообов'язкового державного соціального страхування. Наступним кроком стало прийняття Основ законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 р. [12]. На підставі цього нормативно-правового акта впроваджено загальнообов'язкове державне соціальне страхування, одним із видів якого стало страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, які спричинили втрату працездатності.

На виконання положень Основ законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування було прийнято Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 23 вересня 1999 р. [13], що набрав чинності 1 квітня 2001 р.

У першій редакції Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» вже було чітко зазначено, хто є застрахованою особою, страхувальником та страховиком. Окрім цього, застраховані особи поділялися на дві категорії: які підлягали обов'язковому страхуванню та які підлягали добровільному страхуванню [13, ст. 8]. Нововведенням стало те, що до застрахованих осіб став належати також зародок новонародженого (якщо дитина народилась інвалідом унаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання жінки під час її вагітності, то це прирівнювалось до нещасного випадку, який трапився із застрахованим) [13, ст. 9].

Новим і вагомим суб'єктом цих правовідносин стає Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань. З набранням законом чинності безпосереднє відшкодування шкоди почало здійснюватись не підприємствами, установами, організаціями, як це було раніше, а саме Фондом соціального страхування за рахунок загальнообов'язкових внесків.

Що стосується страхових виплат, то основним видом стають щомісячні страхові виплати [13, ст. 34], сума яких не могла перевищувати середньомісячний зарібок, який потерпілий мав до ушкодження здоров'я. Одноразова страхова виплата здійснювалась Фондом соціального страхування від нещасних випадків лише в двох ситуаціях: у разі стійкої втрати професійної працездатності, встановленої медико-соціальною експертною комісією (далі – МСЕК), та коли під час подальших обстежень МСЕК потерпілому встановлено інший, вищий, ступінь втрати

стійкої професійної працездатності з урахуванням іншої професійної хвороби або іншого каліцтва, пов'язаного з виконанням трудових обов'язків.

Сума страхової виплати за заподіяну моральну шкоду не могла перевищувати 200 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати, незалежно від будь-яких інших страхових виплат. Нагадаємо, що такий розмір компенсації за заподіяну моральну шкоду ми зустрічаємо в першій редакції Правил 1993 р. Проте з 2006 р. дію ч. 3 ст. 34 було зупинено на підставі Закону України «Про державний бюджет на 2006 рік» від 20 грудня 2005 р. [14], а дещо пізніше взагалі виключено [15].

Перелік осіб, які мали право на страхові виплати в разі смерті потерпілого, був доповнений такими категоріями осіб: 1) дитина померлого, яка народилася протягом не більш як 10-місячного строку після його смерті; 2) діти з 16 до 18 років, які не працюють, або старші за цей вік, проте через вади фізичного чи розумового розвитку самі не спроможні заробляти; 3) непрацездатні особи, які не перебували на утриманні померлого, проте мають на це право; 4) жінки, які досягли 55 років, і чоловіки, які досягли 60 років, якщо вони не працюють (саме в цьому законі вперше було зроблено застереження з приводу осіб пенсійного віку, які позбавляються права на одержання щомісячних страхових виплат, якщо вони працюють) [13]. Розмір одноразової допомоги сім'ї померлого залишався таким, як і в Правилах 1993 р.

На сьогодні питання соціального забезпечення осіб, які постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, регулюється Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 р. № 1105-XIV (у редакції від 1 січня 2017 р.), а саме його розділом V.

Страхуванню підлягає все коло осіб, яке було визначено в першій редакції Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» [16]. Деякі зміни торкнулись лише застрахованих дітей, які народились інвалідами внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання жінки під час її вагітності, та переліку осіб, які підлягають добровільному страхуванню. Що стосується першої зміни, то застрахована дитина має право до 18 років або до закінчення навчання, проте не більш як до досягнення нею 23 років, отримувати допомогу Фонду страхування від нещасних випадків на виробництві. Нагадаємо, що раніше вікові межі були встановлені на рівні 16 та 23 років відповідно.

Що стосується другої зміни, то з переліку осіб, які підлягають добровільному страхуванню, були виключені священнослужителі, церковнослужителі та особи, які працюють у релігійних організаціях на виборних посадах [16].

Види страхових виплат залишились без змін. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди по-

терпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їхніх сімей перестало бути страховою виплатою та здійснюється незалежно від часу настання страхового випадку відповідно до положень Цивільного кодексу України та Кодексу законів про працю України.

У разі стійкої втрати професійної працездатності, встановленої МСЕК, Фонд страхування від нещасних випадків на виробництві проводить одноразову страхову виплату потерпілому, розмір якої визначається відповідно до ступеня втрати професійної працездатності, виходячи із 17 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день настання права потерпілого на страхову виплату [16, ч. 2 ст. 42].

Закріплено право вибору працівника між щомісячною страховою виплатою та одноразовою допомогою, якщо ступінь втрати працездатності є невеликим. Розмір витрат на необхідний догляд за потерпілим залишився без змін, як і перелік осіб, які мають право на отримання компенсації в разі смерті працівника.

Якщо внаслідок нещасного випадку або професійного захворювання потерпілий тимчасово втратив працездатність, Фонд страхування від нещасних випадків на виробництві фінансує всі витрати на його лікування. Допомога по тимчасовій непрацездатності виплачується в розмірі 100% середнього заробітку (оподаткованого доходу). При цьому перші п'ять днів тимчасової непрацездатності оплачуються власником або уповноваженим ним органом за рахунок коштів підприємства, установи, організації [16, ст. 41].

У разі смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку на виробництві його сім'ї виплачується одноразова допомога в сумі, що дорівнює 100 розмірам прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день настання права на страхову виплату, одноразова допомога кожній особі, яка перебувала на його утриманні, а також на його дитину, яка народилася протягом не більш як 10-місячного строку після смерті потерпілого, у сумі, що дорівнює 20 розмірам прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день настання права на страхову виплату [16, ч. 6 ст. 42].

Окрім проаналізованих нормативно-правових актів, питання соціального забезпечення осіб, які постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, регулюються низкою підзаконних нормативно-правових актів національного характеру, які приймалися упродовж досліджуваного нами періоду, а також міжнародними договорами та угодами, якими встановлювався порядок виплати компенсацій потерпілим чи іншим особам, які мають на них право в разі виїзду їх за кордон на постійне місце проживання.

Соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, як зазначає В.С. Толуб'як, у своєму розвитку пройшло низку етапів, протягом яких змінювалася його нормативно-правова, методична, організаційна та еко-

номічна база [17, с. 226]. Відповідно до цього ми пропонуємо виокремити такі етапи розвитку нормативно-правового регулювання соціального забезпечення осіб, які постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання:

1) початковий етап (1991–1992 рр.) – відносини щодо соціального забезпечення осіб, які постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, регулюються нормами законодавства СРСР; відсутність загальнообов'язкового державного соціального страхування;

2) базовий етап (1993–1999 рр.) – визначено нові засади побудови системи соціального забезпечення ринкового типу; упровадження системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, одним з елементів якої стало загальнообов'язкове державне соціальне страхування внаслідок трудово-го каліцтва та професійного захворювання;

3) етап реформування, або змін (з 2000 р.), – реформування системи соціального забезпечення осіб, які постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання.

Незважаючи на те, що з моменту незалежності в Україні розроблено цілу систему законних і підзаконних нормативно-правових актів у сфері соціального забезпечення осіб, які постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, ми вважаємо, що сьогодні залишається актуальною проблема вдосконалення цієї нормативно-правової бази та стандартів правового регулювання соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві й професійного захворювання.

Завданням вітчизняного законодавця має стати розроблення та прийняття нормативно-правових актів, у яких максимально прослідковувалася б оптимізація й раціоналізація фінансових потоків, було б погоджено економічні інтереси всіх учасників, інакше кажучи, забезпечувалася б відповідність між фінансовими можливостями системи та реальними потребами застрахованих осіб.

Не менш вагомою проблемою залишається велика кількість нормативно-правових актів (особливо підзаконного характеру), норми яких є нечіткими й незрозумілими, що спричиняє великі труднощі в їх застосуванні навіть для самого правника, не кажучи вже про пересічного громадянина, який прагне реалізувати своє право на захист та відновити порушені права. У зв'язку із цим необхідно здійснити оптимізацію нормативно-правових актів та узгодити їх між собою з метою недопущення правових колізій, прогалин і неправильного тлумачення правових положень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР : Постанова Верховної Ради України від 12 вересня 1991 р. № 1545-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1545-12> (дата звернення: 04.10.2017).

2. Об утворенні Правил возмещения предприятий, учреждениями, организациями ущерба, причиненного рабочим и служащим увечьем либо иным повреждением здоровья, связанным с исполнением ими трудовых обязанностей : Постановление Совета Министров СССР от 3 июля 1984 г. № 690 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0690400-84> (дата звернення: 01.02.2017).

3. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 5 листопада 1991 р. № 1788-12 (у редакції від 1 січня 2017 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1788-12> (дата звернення: 04.10.2017).

4. Про затвердження переліку професійних захворювань : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2000 р. № 1662 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1662-2000-%D0%BF>.

5. Про охорону праці : Закон України від 14 жовтня 1992 р. № 2694-ХІІ (у редакції від 14 жовтня 1992 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2694-12/ed19921014> (дата звернення: 02.02.2017).

6. Про затвердження Правил відшкодування власником підприємства, установи і організації або уповноваженим органом шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 червня 1993 р. № 472 (у редакції від 23 червня 1993 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/472-93-%D0%BF/ed19930623> (дата звернення: 03.02.2017).

7. Про внесення змін і доповнень до Правил відшкодування власником підприємства, установи і організації або уповноваженим ним органом шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 1997 р. № 1100 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1100-97-%D0%BF> (дата звернення: 05.02.2017).

8. Про грошову реформу в Україні : Указ Президента України від 25 серпня 1996 р. № 762/96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/762/96/card2#> (дата звернення: 05.02.2017).

9. Соловійов О.В. Генеза становлення та розвитку обов'язкового соціального страхування від нещасних випадків на виробництві в Україні / О.В. Соловійов // Право та інновації. – 2015. – № 2(10). – С. 89.

10. Про проект Концепції соціального забезпечення населення України : Постанова Верховної Ради України від 21 грудня 1993 р. № 3758-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3758-12> (дата звернення: 20.09.2017).

11. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 10.02.2017).

12. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 р. № 16/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 10.02.2017).

13. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : Закон України від 23 вересня 1999 р. № 1105-ХІV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1105-14/ed19990923> (дата звернення: 09.02.2017).

14. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23 вересня 1999 р. № 1105-ХІV (у редакції від 23 вересня 1999 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1105-14/ed19990923> (дата звернення: 09.02.2017).

15. Про державний бюджет на 2006 рік : Закон України від 20 грудня 2005 р. № 3235-ІV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3235-15> (дата звернення: 10.10.2017).

16. Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» : Закон України від 23 лютого 2007 р. № 717-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/717-16> (дата звернення: 10.10.2017).

17. Соціальне страхування : [підручник] / за ред. О.П. Кириленко та В.С. Толуб'яка. – Тернопіль : ТНЕУ, 2016. – 236 с.

Бурка А.В. РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК НЕЩАСНОГО ВИПАДКУ НА ВИРОБНИЦТВІ ТА ПРОФЕСІЙНОГО ЗАХВОРЮВАННЯ, У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Досліджується історія становлення й розвитку законодавства у сфері соціального забезпечення осіб, які постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, з 1991 р. Здійснено порівняння видів соціального забезпечення осіб, які постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що передбачались досліджуваними нормативно-правовими актами. У статті виокремлюються три основні етапи розвитку законодавства у сфері соціального забезпечення осіб, які постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання.

Автор наголошує на тому, що станом на сьогодні вітчизняне законодавство в зазначеній сфері ще не є зразковим і не може гарантувати потерпілим гідний рівень соціального забезпечення, у зв'язку із чим основна проблема полягає у відсутності відповідності між фінансовими можливостями системи та реальними потребами застрахованих осіб. Також у статті звертається увага на велику кількість нормативно-правових актів (особливо підзаконного характеру), норми яких є нечіткими й незрозумілими, що створює перешкоди під час реалізації потерпілими особами своїх прав на захист.

Автором зроблено висновки щодо вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері соціального забезпечення осіб, які постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання.

Ключові слова: особи, які постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, види соціального забезпечення, пенсійне забезпечення, одноразова допомога, допомога по тимчасовій непрацездатності, щомісячна страхова виплата.

Бурка А.В. РАЗВИТИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЛИЦ, ПОСТРАДАВШИХ ВСЛЕДСТВИЕ НЕЩАСНОГО СЛУЧАЯ НА ПРОИЗВОДСТВЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ЗАБОЛЕВАНИЯ В НЕЗАВИСИМОЙ УКРАИНЕ

Исследуется история становления и развития законодательства в сфере социального обеспечения лиц, пострадавших вследствие несчастного случая на производстве и профессионального заболевания, начиная с 1991 г. Проведено сравнение видов социального обеспечения лиц, пострадавших вследствие несчастного случая на производстве и профессионального заболевания, которые предусматривались исследуемыми нормативно-правовыми актами. В статье выделяются три основных этапа развития законодательства в сфере социального обеспечения лиц, пострадавших вследствие несчастного случая на производстве и профессионального заболевания.

Автор отмечает, что на сегодня отечественное законодательство в указанной сфере не является еще образцовым и не может гарантировать пострадавшим достойный уровень социального обеспечения, в связи с чем основная проблема заключается в отсутствии соответствия между финансовыми возможностями системы и реальными потребностями застрахованных лиц. Также в статье обращается внимание на большое количество нормативно-правовых актов (особенно подзаконного характера), нормы которых являются нечеткими и непонятными, что создает препятствия при реализации потерпевшими лицами своих прав на защиту.

Автором сделаны выводы по совершенствованию отечественного законодательства в сфере социального обеспечения лиц, пострадавших вследствие несчастного случая на производстве и профессионального заболевания.

Ключевые слова: лица, потерпевшие вследствие несчастного случая на производстве и профессионального заболевания, виды социального обеспечения, пенсионное обеспечение, единовременное пособие, пособие по временной нетрудоспособности, ежемесячная страховая выплата.

Burka A.V. THE DEVELOPMENT OF LEGISLATION DEVELOPMENT IN THE SPHERE OF THE PEOPLE SUFFERED FROM ACCIDENT AT WORK OR OCCUPATIONAL DISEASE SOCIAL WELFARE IN THE INDEPENDENT UKRAINE

The history of legislation development in the sphere of the people suffered from accident at work or occupational disease social welfare since 1991 is studied. The comparison of types of social welfare sphere of the people suffered from accident at work or occupational disease, that were presupposed by the studied regulatory acts is conducted. 3 main stages in the development of legislation in the sphere of the people suffered from accident at work or occupational disease social welfare are described in the article. The conclusions regarding improved Ukrainian legislation in the sphere of the people suffered from accident at work or occupational disease social welfare and the increase of the level of the suffered people social welfare are made. During the years of Ukrainian Independence has been created the absolutely new law system, which regulates the social provision of people suffered from accident at work or occupational disease. Getting rid of soviet remains, taking into account social-economic and legal realia and European practice, a series of basic laws, has been adopted by the Ukrainian legislator, on the basis of which not only mandatory state social insurance for accidents and occupation diseases, but also a system of additional guarantees for suffered people and members of their families is implemented.

Nevertheless, the author emphasizes that nowadays Ukrainian legislation in the given sphere is not yet exemplary and cannot guarantee worthy level of social welfare for the suffered people. The main problem is the absence of conformity between financial possibilities of the system and actual needs of the insured. The additional attention in the article is paid to the great amount of regulatory acts (especially of the subordinate type), the norms of which are not specific and clear enough, that provokes the obstacles in the realization of the rights for protection of the suffered people.

Key words: people suffered from accident at work or occupational disease, types of social welfare, pension provision, disposable aid, temporary disability assistance, monthly insurance payment.

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО;
ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО****Дейнега М.А.,***кандидат юридичних наук,**доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права**імені академіка В.З. Янчука**Національного університету біоресурсів і природокористування України*

УДК 349.6:340

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СИСТЕМИ ПРИРОДОРЕСУРСНОГО ПРАВА

Питання про місце суспільних відносин щодо використання й відтворення природних ресурсів та правових норм у системі права, що регулюють такі відносини, є дискусійним уже протягом багатьох десятиліть. Галузь права як система норм, встановлених чи санкціонованих державою, не може бути ні ширша, ні вужча за власний зміст, а зміст визначається характером та специфікою тих суспільних відносин, які ця галузь регулює. Для того щоб бути предметом самостійної галузі права, будь-яка сукупність суспільних відносин повинна бути системним явищем, мати у своїй основі об'єктивні системоутворюючі чинники та зв'язки, що об'єднують різноманітні суспільні відносини, які виникають у суспільстві. У зв'язку із цим дослідження системи природоресурсного права має важливе теоретичне значення.

Вивченню загальних теоретичних аспектів системи права присвячено роботи таких видатних представників вітчизняної та зарубіжної юридичної науки: С.С. Алексєєва, Д.А. Керімова, Л.А. Луць, Н.М. Оніщенко, С.В. Полєніної, В.К. Райхера, О.Ф. Скакун та інших. Окреслена проблематика з природоресурсного права була об'єктом наукового дослідження в працях М.Д. Казанцева та І.Б. Калініна.

Метою статті є розкриття теоретичних засад системи природоресурсного права, окреслення її властивостей, характеристика структурних елементів системи природоресурсного права та особливостей зв'язків між ними.

Система (з грец. «systema» – складене із частин, сполучене) – це сукупність елементів, що перебувають у відносинах та зв'язках один з одним, що утворює певну цілісність, єдність [22, с. 584]. Система в будь-якій галузі пізнання визначається як певна реально існуюча структурована цілісна сукупність елементів, поєднаних між собою внутрішніми зв'язками. Саме ці зв'язки здатні надавати внутрішньої організованості всім елементам будь-якої системи, перетворюючи її на диференційовану цілісність [3, с. 244].

Науковці-правники характеризують систему як упорядковану сукупність елементів, взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним, яка має відносну самостійність та органічну єдність, внутрішню ці-

лісність та автономність функціонування [12, с. 63]; як цілісну сукупність (комплекс) закономірно розташованих та взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів. До основних ознак системи, як правило, відносять комплексність (сукупність) елементів, упорядкованість і подільність елементів, наявність зв'язків між ними, наявність цілісних властивостей [10, с. 48].

На думку В.М. Садовського, будь-яка система характеризується такими рисами: 1) являє собою цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів; 2) утворює особливу єдність із середовищем; 3) являє собою елемент системи більш високого порядку; 4) елементи будь-якої системи виступають як системи більш низького порядку [18, с. 12].

До властивостей системи можна віднести також наявність істотних зв'язків між елементами, їх властивості, що перевершують за силою зв'язку цих елементів елементи, які не входять до системи; існування інтеграційних властивостей, тобто властивих системі загалом, проте не властивих жодному з її елементів окремо. Властивості системи хоч і залежать від властивостей елементів, однак не визначаються ними повністю [19, с. 118].

І.Б. Калінін узагальнює наведені властивості систем і їх визначення та наводить властивості об'єкта, необхідні й достатні для визнання його як системи, а саме: 1) система завжди включає в себе елементи (не менше двох) і зв'язки (відносини) між ними; 2) будь-яка система може бути розчленована на підсистеми (системи нижчого рівня) та повністю або частково є підсистемою інших систем більш високого рівня; 3) цілісність системи визначає можливість як підвищення, так і зниження ступеня її впорядкованості, організації (ентропії), відображаючи властивість відкритості будь-якої системи; 4) система має мету та характеризується функцією [6, с. 18].

Отже, система – це цілісний комплекс відмежованих, взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів, що утворює особливу єдність та є водночас елементом системи більш високого порядку [11, с. 5].

В.М. Сагатовський вказує на те, що система характеризується, крім складу (специфіки складових її елементів), також внутрішньою організаційною структурою [17, с. 326]. Розмежування між системою та структурою проводив Д.А. Керімов, вважаючи,

що систему можна розглядати як об'єктивне об'єднання (з'єднання) за змістовими ознаками певних частин у структурно впорядковану цілісну єдність, яка володіє відносною самостійністю, стійкістю й автономністю функціонування. Структура – це внутрішній устрій системи права. Розкрити структуру права можна, з одного боку, лише через поділ його на окремі взаємопов'язані елементи, а з іншого – через інтегрування (об'єднання) норм права в єдину систему. Структура права характеризується такими рисами: а) єдністю його складових елементів, що зумовлюється системою суспільних відносин, які визначають зміст правових норм; б) диференціацією права на відносно відокремлені складники у вигляді певних об'єднань правових норм за інститутами, підгалуззями та галузями права; в) наявністю взаємозв'язку норм права та їх об'єднань. Система права – це об'єктивно зумовлена системою суспільних відносин внутрішня структура права, яка складається з взаємозалежних норм, логічно розподілених за галузями, підгалуззями й інститутами [9, с. 278].

Наведені ознаки та характеристики системи, звісно, мають бути відображені також у понятті «система права», що є предметом дослідження багатьох науковців-правників. Вітчизняні й зарубіжні вчені під системою права розуміють такі явища:

- внутрішню єдність, органічний взаємозв'язок і взаємодію складових частин діючого в державі права, що відображає єдність його складових норм та розмежовує їх на галузі, підгалузі й інститути [20, с. 47];

- наукову конструкцію, яка має суб'єктивну основу, однак їх водночас може існувати декілька [16, с. 644];

- зумовлену економічним і соціальним устроєм структуру права, що відображає внутрішню узгодженість та єдність юридичних норм і водночас їх поділ на відповідні галузі й інститути [15, с. 13];

- сукупність чинних принципів і норм права, якій притаманні єдність, узгодженість, диференціація (поділ) та згрупованість норм у відносно самостійні структурні утворення (інститути, галузі й підгалузі права) [13, с. 102];

- сукупність упорядкованих і взаємоузгоджених норм права, які характеризують внутрішню будову права [14, с. 611];

- об'єктивно зумовлену суспільними відносинами внутрішню структуру права, що складається з взаємопов'язаних норм, інститутів, підгалуззей і галузей права [21, с. 286];

- цілісний комплекс відмежованих, проте взаємопов'язаних і взаємодіючих правових норм, який утворює особливу єдність та водночас є елементом системи більш високого порядку [23, с. 26].

Системи права притаманні певні риси, серед них основні – об'єктивність, інтегративна та організована єдність, динамізм.

Об'єктивність означає поділ сукупності юридичних норм на взаємопов'язані частини, які відображають структуру явищ у суспільстві й природі, що склалась природних шляхом, незалежно від волі лю-

дей [8, с. 141]. Об'єктивність системи права полягає в тому, що вона утворюється відповідно до об'єктивно існуючих суспільних відносин. Система права відбиває реально існуючі суспільні відносини, які й зумовлюють її [1, с. 31]. Система права є моделлю правового регулювання, яка має науковий характер побудови, практичний напрям і мету. Система права повинна будуватись на основі результатів наукового дослідження закономірностей правового регулювання суспільних відносин, тобто аналізу об'єктивних факторів детермінації суспільних відносин і можливостей їх суб'єктивної модифікації [4, с. 48].

Інтегративна та організована єдність характеризує закономірний зв'язок усіх елементів у єдиному цілому. У філософії прийнято розрізняти сумативні та органічні (організовані) системи. У сумативних системах елементи, що становлять систему, перебувають у механічному, випадковому зв'язку. В органічних системах зв'язок між елементами має глибший характер. Елементи в такій системі структуровані та перебувають один з одним у певних зв'язках і залежностях. Організованість системи права виражається саме в тому, що норми права й інші елементи системи права сполучені в одне ціле не механічно, не випадково, а органічно, на основі певних зв'язків [1, с. 32]. Тому система права – це не просто єдність правових норм, а організована, упорядкована єдність, що характеризується їх узгодженістю.

Динамізм системи права означає, що система права об'єктивно зумовлена системою суспільних відносин. Для сучасного суспільства характерний значний темп змін, що відбуваються в ньому. Сучасна специфіка розвитку соціальних систем, у тому числі й системи права, показує, що еволюція суспільства перейшла на новий етап свого розвитку – етап пошуку оптимальних рішень глобальних катаклізмів, «золотої середини» між крайнощами з метою подальшого просування людства шляхом еволюційної єдності суспільства й природи, суспільства та особистості [1, с. 32]. Справді, система права як динамічне явище має тенденції свого розвитку, зокрема: процес безперервного накопичення нормативного матеріалу та його розподіл; зумовленість системи права ринковими відносинами; децентралізація правового регулювання, що посилюється; зближення системи українського права з міжнародним правом тощо.

Отже, система права – це об'єктивно зумовлена суспільними відносинами інтегрована й організована сукупність елементів права, що поєднані між собою внутрішніми зв'язками та виступають щодо оточуючих умов та інших систем як єдине ціле, якому властиві наявність цілі й динамізму в розвитку.

Під час переходу до характеристики особливостей системи природоресурсного права необхідне розкриття основних системоутворюючих чинників галузі права. Сукупність правових норм, які регулюють певні суспільні відносини, може розглядатись як самостійна галузь права тільки в тому разі, якщо вона володіє певною цілісністю. Єдність галузі зумовлена наявністю системоутворюючих чинників,

до яких більшість учених відносять предмет і метод правового регулювання.

Предмет правового регулювання – це сукупність суспільних відносин, які регулюються виключно чи переважно відповідною галуззю права. Предмет правового регулювання є унікальним для кожної галузі права. Інакше кажучи, це сфера, на яку поширюється право та яка перебуває під його юрисдикцією. Тому предмет правового регулювання однієї галузі права не може збігатися з предметом іншої. Кожна галузь права має властивий тільки їй предмет, яким визначається її самостійність та від якого залежать своєрідність та особливості правового регулювання нею суспільних відносин. Метод правового регулювання – це характерний для кожної галузі права набір способів впливу права на суспільні відносини, тобто те, як право впливає на них. Предмет правового регулювання вважається матеріальним критерієм розмежування галузей права. Однак одного матеріального критерію для виокремлення галузі права недостатньо, через це вченими було введено ще один юридичний критерій – метод правового регулювання. Виокремлення методу як одного з критеріїв поділу сукупності норм права на галузі є необхідним через те, що окремі галузі права регулюють одні й ті ж групи суспільних відносин.

Правильно кваліфікувати предмет галузі права необхідно з урахуванням визначення специфіки й об'єкта суспільних відносин, оскільки об'єкт у структурі правовідносин, як слушно зазначає В.М. Єрмоленко, утворює внутрішні функціональні зв'язки, які краще піддаються правовому регулюванню, а це, безперечно, сприяє усталеності правовідносин як окремої системи [2, с. 13]. Об'єкт правовідносин – це реальне благо, на використання чи охорону якого спрямовані суб'єктивне право та юридичний обов'язок. Об'єктами правовідносин можуть бути різні предмети, які мають цінність для суб'єкта права [20, с. 59].

Предметом природоресурсного права є визначене коло суспільних відносин, урегульованих нормами права, щодо використання та відтворення окремих природних ресурсів у їх нерозривному зв'язку з іншими елементами довкілля. При цьому варто звернути увагу на те, що природоресурсні відносини виникають саме у зв'язку з використанням і відтворенням природних ресурсів із метою забезпечення переважно економічних потреб людини й суспільства. Об'єктом природоресурсних правовідносин є природні ресурси – юридично визначена частина навколишнього природного середовища, що має ознаки природного походження та перебуває в екологічному взаємозв'язку з природними об'єктами, використовується або може бути використана як джерело задоволення потреб людини.

Охарактеризовані предмет, метод та об'єкт правового регулювання є визначальними критеріями для побудови системи природоресурсного права. Спираючись на наведені характеристики системоутворюючих чинників, систему природоресурсного права можна визначити як інтегровану й організо-

вану сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини щодо використання та відтворення окремих природних ресурсів у їх нерозривному зв'язку з іншими елементами довкілля з метою забезпечення насамперед економічних потреб людини й суспільства. При цьому структура природоресурсного права – це об'єктивно зумовлений природоресурсними відносинами поділ його на окремі взаємопов'язані елементи – правові норми та інститути. Крім того, структуру системи природоресурсного права можна представити через поділ її на загальну та особливу частини.

За науковою позицією В.М. Єрмоленка, інститути загальної частини містять правові норми, що мають узагальнений характер дії та є спільними для всіх видів природоресурсних відносин, які підлягають правовому регулюванню. Правові норми та інститути особливої частини регулюють певні, відносно відокремлені групи суспільних відносин та мають менший ступінь загальності. Норми цих інститутів спрямовуються на врахування особливостей різних видів природоресурсних відносин [2, с. 63].

Структура системи природоресурсного права вперше була запропонована М.Д. Казанцевим у 1967 р. та передбачала як структурні складники такі основні інститути: 1) право виключної державної власності на природні ресурси; 2) єдиний державний фонд природних ресурсів; 3) кадастр природних ресурсів СРСР; 4) право користування природними ресурсами; 5) принципи охорони природи; 6) відповідальність за порушення норм права, що регулюють використання й охорону природних ресурсів. На думку М.Д. Казанцева, це загальна частина природоресурсного права. До особливої частини вчений відносив земельне, водне, лісове, надрове (гірське) право та право на дику фауну [5, с. 4].

Піднята проблематика є предметом наукових досліджень І.Б. Калініна. У системі природоресурсного права вчений виділяє групи норм загальної, особливої та одиничної дії. Наявність норм загальної дії зумовлена єдністю предмета правового регулювання галузі. Природні властивості окремих природних ресурсів вимагають урахування особливостей відносин щодо їх використання й відтворення та зумовлюють виокремлення в природоресурсному праві норм особливої дії. Специфіка правового регулювання окремих видів ресурсокористування зумовлює появу норм одиничної дії [7, с. 198]. Наявність у системі природоресурсного права норм загальної дії, норм особливої та одиничної дії, як зазначає науковець, зумовлює необхідність виокремлення загальної та особливої його частин [7, с. 199].

До інститутів загальної частини природоресурсного права можна віднести такі явища:

- загальні положення природоресурсного права, у тому числі норми, що визначають предмет, сферу дії, особливості методу правового регулювання, принципи природоресурсного права;
- джерела природоресурсного права;
- суб'єктний та об'єктний склад природоресурсних відносин;

- право власності на природні ресурси;
- право користування природними ресурсами;
- відтворення природних ресурсів;
- державне управління у сфері використання природних ресурсів;
- відповідальність за природоресурсні правопорушення та порядок розгляду природоресурсних спорів.

Відносини, що виникають у зв'язку з використанням окремих видів природних ресурсів, регулюють норми, включені в інститути особливої частини; вони регулюють такі питання:

- землекористування;
- водокористування;
- лісокористування;
- надокористування;
- користування об'єктами тваринного й рослинного світу;
- користування властивостями природних ресурсів як альтернативних джерел енергії тощо.

Система природоресурсного законодавства, загалом відображаючи систему природоресурсного права, містить низку норм, присвячених охороні природних ресурсів. Однак це не є підставою для включення відносин з охорони природних ресурсів у предмет і систему природоресурсного права. Така особливість нормативних актів свідчить про «екологізацію» системи природоресурсного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Добробог Л.М. Система права: теоретико-правовий дискурс / Л.М. Добробог // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2013. – Вип. 21. – Ч. 2. – Т. 1. – С. 30–32.
2. Єрмоленко В.М. Аграрне право як самостійна галузь права України / В.М. Єрмоленко // Аграрне право України : [підручник] / [В.М. Єрмоленко, О.В. Гафурова, М.В. Гребенюк та ін.] ; за заг. ред. В.М. Єрмоленка. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – С. 12–65.
3. Загальна теорія держави і права : [підручник] / [М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.] ; за ред. О.В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 584 с.
4. Заморська Л.І. Загальнонаукова концепція категорії «система права» / Л.І. Заморська // Держава і право. – 2010. – Вип. 47. – С. 46–50.
5. Казанцев Н.Д. Природоресурсное право и его пределы как интегрированной отрасли / Н.Д. Казанцев // Вестник Московского университета. Серия «Право». – 1967. – № 6. – С. 3–9.
6. Калинин И.Б. Природоресурсное право : [учеб. пособие] / И.Б. Калинин. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 2009. – 350 с.
7. Калинин И.Б. Особенности системы природоресурсного права / И.Б. Калинин // Правовые проблемы укрепления российской государственности. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 2000. – Ч. 5. – С. 197–201.
8. Калинина Э.А. Система права, правовая система: понятие, проблемы, перспективы / Э.А. Калинина // Концептуальные основы развития национальных правовых систем в контексте процессов глобализации и региональной интеграции: постсоветский опыт и перспективы устойчивого развития : матер. Междунар. науч.-практ. конф. (г. Минск, 7–8 октября 2011 г.) / редкол. : С.А. Балашенко и др. – Минск : Изд. центр БГУ, 2011. – С. 141–142.
9. Керимов Д.А. Философские проблемы права / Д.А. Керимов. – М. : Мысль, 1972. – 472 с.
10. Луць Л.А. Критерії системного аналізу – методологічні основи дослідження правової системи / Л.А. Луць // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». – 2001. – Вип. 36. – С. 47–51.
11. Мельник Р.С. Системний підхід у правознавстві / Р.С. Мельник // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 11. – С. 4–7.
12. Оніщенко Н.М. Загальна характеристика правової системи як інтегруючої категорії юридичної науки / Н.М. Оніщенко // Правова держава: щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України. – Вип. 2. – К. : Юридична книга, 2000. – С. 62–65.
13. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії : [монографія] / Н.М. Оніщенко. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – 352 с.
14. Пархоменко Н.М. Система права / Н.М. Пархоменко // Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Юридична думка, 2007. – С. 610–611.
15. Поленина С.В. Система советского права и перспективы ее развития / С.В. Поленина // Советское государство и право. – 1982. – № 6. – С. 12–17.
16. Райхер В.К. О системе права / В.К. Райхер // Правоведение. – 1975. – № 3. – С. 60–70.
17. Сагатовский В.Н. Основы систематизации всеобщих категорий / В.Н. Сагатовский. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1973. – 431 с.
18. Садовский В.Н. Задачи, методы и приложения общей теории систем / В.Н. Садовский, Э.Г. Юдин // Исследования по общей теории систем. – М., 1969. – С. 7–19.
19. Спицнадель В.Н. Основы системного анализа / В.Н. Спицнадель. – СПб. : Бизнес-пресса, 2000. – 326 с.
20. Теория государства и права / [С.С. Алексеев, П.Т. Васильков, И.Я. Дюрягин и др.] ; под ред. С.С. Алексеева. – М. : Юридическая литература, 1985. – 480 с.
21. Теория государства и права : [учебник] / под ред. О.Ф. Скакун. – Х., 1997. – 496 с.
22. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. : Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 836 с.
23. Чабаненко М.М. Становлення та розвиток системи аграрного права України : [монографія] / М.М. Чабаненко. – Дніпропетровськ : Грані, 2015. – 298 с.

Дейнега М.А. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СИСТЕМИ ПРИРОДОРЕСУРСНОГО ПРАВА

У статті проведено дослідження наукових підходів вітчизняних і зарубіжних учених до визначення системи права та її основних рис і властивостей. Визначено, що система права характеризується внутрішньою організаційною структурою. Проведено характеристику структурних елементів системи права та особливостей зв'язків між ними. Розкрито теоретичні засади системи природоресурсного права. Визначено, що предмет, метод та об'єкт правового регулювання є визначальними критеріями для побудови системи природоресурсного права. Виокремлено інститути загальної та особливої частин природоресурсного права.

Ключові слова: система права, структура системи права, елементи системи права, система природоресурсного права, загальна та особлива частини природоресурсного права, інститути природоресурсного права.

Дейнега М.А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СИСТЕМЫ ПРИРОДОРЕСУРСНОГО ПРАВА

В статье проведено исследование научных подходов отечественных и зарубежных ученых к определению системы права и ее основных черт и свойств. Определено, что система права характеризуется внутренней организационной структурой. Проведена характеристика структурных элементов системы права и особенностей связей между ними. Раскрыты теоретические основы системы природоресурсного права. Определено, что предмет, метод и объект правового регулирования являются определяющими критериями для построения системы природоресурсного права. Выделены институты общей и особенной частей природоресурсного права.

Ключевые слова: система права, структура системы права, элементы системы права, система природоресурсного права, общая и особенная части природоресурсного права, институты природоресурсного права.

Deinega M.A. THEORETICAL PRINCIPLES OF THE SYSTEM OF NATURAL RESOURCES LAW

The article investigates the scientific approaches of domestic and foreign scientists to the definition of the system of law and its main features and properties. The system of law is defined as objectively determined by social relations an integrated and organized set of elements of law, which are interconnected by internal connections and act in relation to the surrounding conditions and other systems as a whole, which is characterized by the presence of the goal and dynamism in development. The system of law characterized by some features, including basic, objective, integrative and organized unity and dynamism. It is revealed that the system of law is characterized by the internal organizational structure. Characterization of structural elements of the system of law and features of relations between them is carried out.

The theoretical principles of the system of natural resource law are revealed. It was found out that the object, method and object of legal regulation are the determining criteria for constructing a system of natural resource law. The system of natural resource law is defined as an integrated and organized set of legal norms regulating social relations regarding the use and reproduction of certain natural resources in their inextricable connection with other elements of the environment in order to ensure, first of all, the economic needs of man and society. The structure of natural resource law is objectively due to nature-resource relations, its division into separate interrelated elements: legal norms and institutions. In addition, the structure of the system of natural resource law can be represented by dividing it into a general and special part.

The institutions of the general and special parts of natural resources law are singled out. The institutes of the common part contain legal norms that have a generalized character of action and are common to all types of nature-resource relations that are subject to legal regulation. Legal norms and institutes of a special part regulate certain, relatively separate groups of social relations and have a lower degree of universality.

Key words: system of law, structure of the system of law, elements of the system of law, system of natural resource law, general and special parts of natural resource law, institutes of natural resources law.

Дмитренко І.М.,
асистент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука
Національного університету біоресурсів і природокористування України

УДК 349.6

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «БІОБЕЗПЕКА» ТА «ВЕТЕРИНАРНА БЕЗПЕКА»: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку проблеми забезпечення ветеринарно-санітарного благополуччя є вкрай актуальними для України. Прояви епізоотій хвороб тварин наносять непоправну шкоду сільському господарству. Крім того, такі хвороби та інфекції, як сибірська виразка, сказ, трихінельоз, бруцельоз, є небезпечними також для людини. Тому питання правового регулювання зазначеної сфери суспільних відносин мають значний рівень актуальності на сьогодні.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Передумови юридичного дослідження цих суспільних відносин із позицій права лежать у працях таких відомих учених у галузі екологічного й аграрного права: В.І. Андрейцева, Г.І. Балюк, В.М. Єрмоленка, Н.Р. Малишевої, Т.О. Коваленко, М.В. Краснової, О.Ю. Піддубного, І.І. Каракаша, М.В. Шульги та інших.

Мета статті – дослідити проблематику у сфері ветеринарно-санітарного благополуччя, дати визначення поняття «ветеринарна безпека», встановити співвідношення понять «біобезпека» й «ветеринарна безпека» та визначити їх місце в системі права України.

Виклад основного матеріалу. Попри те, що наразі забезпечення ветеринарної безпеки є вкрай актуальним для суспільства, таке поняття чинним законодавством не передбачене. Крім того, його не виведено також у юридичній і ветеринарній науках. Для того щоб сформулювати вказане поняття, варто проаналізувати низку визначень, які нерозривно з ним пов'язані. Для цього ми проаналізуємо такі поняття: «санітарне та епідемічне благополуччя», «безпечні умови для людини», «середовище життєдіяльності людини», «фактори середовища життєдіяльності», «епізоотологія», «ветеринарно-санітарне та епізоотичне благополуччя», «фактори середовища життєдіяльності», «ветеринарна медицина», «безпечність об'єктів ветеринарно-санітарного контролю та нагляду».

Відповідно до Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 р. безпечними умовами для людини вважається стан середовища життєдіяльності, за якого відсутня небезпека шкідливого впливу його факторів на людину, а небезпечним фактором є будь-який хімічний, фізичний, біологічний чинник, речовина, матеріал чи продукт, що впливає або за певних умов може негативно впливати на здоров'я людини [7]. Середовищем життєдіяльнос-

ті людини є сукупність об'єктів, явищ і факторів навколишнього середовища (природного й штучно створеного), що безпосередньо оточують людину та визначають умови її проживання, харчування, праці, відпочинку, навчання, виховання тощо [7]. Факторами ж середовища життєдіяльності вважаються будь-які біологічні (вірусні, пріонні, бактеріальні, паразитарні, генетично модифіковані організми, продукти біотехнології тощо), хімічні (органічні та неорганічні, природні й синтетичні), фізичні (шум, вібрація, ультразвук, інфразвук, теплове, іонізуюче, неіонізуюче та інші види випромінювання), соціальні (харчування, водопостачання, умови побуту, праці, відпочинку, навчання, виховання тощо) та інші фактори, що впливають або можуть впливати на здоров'я людини чи на здоров'я майбутніх поколінь [7]. Цим же законом визначено, що санітарне та епідемічне благополуччя населення – це стан здоров'я населення й середовища життєдіяльності людини, за якого показники захворюваності перебувають на усталеному рівні для цієї території, умови проживання сприятливі для населення, а параметри факторів середовища життєдіяльності перебувають у межах, визначених санітарними нормами.

Варто розглянути також Закон України «Про ветеринарну медицину» від 25 червня 1992 р., згідно з яким ветеринарна медицина – це галузь науки й практичних знань про фізіологію та хвороби тварин, їх профілактику, діагностику й лікування, визначення безпечності продуктів тваринного, а на агропродовольчих ринках – і рослинного походження; діяльність, спрямована на збереження здоров'я та продуктивності тварин, запобігання їхнім хворобам і захист людей від зоонозів і пріонних хвороб. Безпечністю об'єктів ветеринарно-санітарного контролю й нагляду є забезпечення того, що об'єкти ветеринарно-санітарного контролю та нагляду не спричинять шкоди здоров'ю людей і тварин, якщо вони вирощені, виготовлені та/або використані за призначенням. Безпечність забезпечується дотриманням вимог, встановлених цим законом, іншими ветеринарно-санітарними заходами та/або технічними регламентами. Ветеринарно-санітарним та епізоотичним благополуччям є забезпечення захисту життя й здоров'я людей і тварин від ризиків, пов'язаних із хворобами тварин, у тому числі зоонозами, а також забезпечення оптимальних умов життя тварин, що запобігають хворобам та шкідливому впливу факторів довкілля на їх здоров'я й продуктивність [5].

Епізоотологія (від грец. *epi* – «над» + *zoon* – «тварина» + *logos* – «учення») – наукова дисципліна, яка вивчає причини, умови, закономірності виникнення, розповсюдження, згасання заразних хвороб тварин, а також розробляє, ґрунтуючись на цьому, заходи профілактики й боротьби. Вона належить до наук, аналогічних за суттю до популяцій інших великих систематичних груп, зокрема до ряду, що містить епіфітотіологію (для світу рослин) та епідеміологію (для людини) [3, с. 7].

Таким чином, за аналогією до розглянутих тверджень ми дійшли висновку, що **ветеринарна безпека** – це стан захищеності життя й здоров'я людей і тварин, за якого відсутній ризик, пов'язаний із хворобами тварин та зоонозами, а також відсутній шкідливий вплив вірусних, пріонних, бактеріальних і паразитарних організмів.

Для визначення місця ветеринарної безпеки в системі права України вважаємо за доцільне розглянути такі поняття, як «ветеринарне право», «тваринний світ», «біологічна безпека».

Згідно із Законом України «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001 р. тваринний світ вважається одним із компонентів навколишнього природного середовища, національним багатством України, джерелом духовного й естетичного збагачення та виховання людей, об'єктом наукових досліджень, а також важливою базою для одержання промислової й лікарської сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей [8]. Стаття 36 цього ж закону передбачає комплексний підхід до вивчення стану, розроблення та здійснення заходів щодо охорони й поліпшення екологічних систем, у яких перебуває та складовою частиною яких є тваринний світ.

Питання правового забезпечення ветеринарної безпеки є надзвичайно важливим, адже зоонози за свого розвитку мають небезпечні екологічні й соціальні наслідки [3, с. 3]. Загальновідомим є факт, що такі хвороби тварин, як сибірська виразка, сказ, трихінельоз і бруцельоз, є небезпечними також для людини.

Важливим є також твердження, що тваринний світ за своїми біологічними та екологічними ознаками є складником навколишнього природного середовища, зокрема, біологічного різноманіття [4, с. 455].

За своїм характером ветеринарне право є складовою частиною (інститутом) галузі аграрного права. Це цілком логічно, адже тваринництво як найбільша за обсягом сфера зайнятості ветеринарних працівників належить саме до аграрного виробництва, що є предметом аграрного права. Однак така належність досить умовна, адже ветеринари, крім сільськогосподарських, лікують також домашніх і диких тварин. За цією ознакою ветеринарне право перетинається з природоресурсним правом, оскільки дикі й домашні тварини являють собою природний тваринний ресурс, який є одним із компонентів навколишнього природного середовища, національним багатством України. Водночас ветеринари разом із лікарями санітарної медицини запобігають поши-

ренню епідемії заразних хвороб, якими хворіють не лише тварини, а й люди. Ці відносини належать уже до галузі екологічного права [1, с. 37–38].

З огляду на зазначене можна дійти висновку, що віднесення поняття «ветеринарна безпека» до галузі екологічного права є цілком логічним і послідовним.

У сфері екологічного права, на нашу думку, ветеринарну безпеку варто вважати частиною біобезпеки, адже відповідно до Закону України «Про систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично-модифікованих організмів» від 31 травня 2007 р. біологічна безпека – це стан середовища життєдіяльності людини, за якого відсутній негативний вплив його чинників (біологічних, хімічних, фізичних) на біологічну структуру та функцію людської особи в теперішньому й майбутніх поколіннях, а також відсутній незворотній негативний вплив на біологічні об'єкти природного середовища (біосферу) та сільськогосподарські рослини й тварини [6]. За нашим визначенням, біобезпека – це стан захищеності біологічних об'єктів природного середовища від негативного впливу біологічних, хімічних, фізичних чинників, здатних вплинути на структуру та функцію живих організмів у теперішньому та майбутньому поколіннях [2, с. 140].

Висновки. З огляду на зазначене можна констатувати, що ветеринарна безпека є складовою частиною біологічної безпеки, яка у свою чергу є складником екологічної безпеки як інституту екологічного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ветеринарне право : [підручник] / за ред. В.М. Єрмоленка. – К. : НУБіП України, 2015. – 300 с.
2. Дмитренко І.М. Щодо визначення поняття «біобезпека» та його місця в системі права України / І.М. Дмитренко // Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Серія «Юридичні науки». – Запоріжжя : ЗНУ, 2016. – № 2. – С. 138–143.
3. Загальна епізоотологія / [Б.М. Ярчук, П.І. Вербицький, В.П. Литвин та ін.] ; за ред. Б.М. Ярчука, Л.С. Корнієнка. – Біла церква, 2002. – 656 с.
4. Правові форми екологічного контролю : [навч. посібник] / [М.В. Краснова, Е.В. Позняк, Т.П. Коваленко та ін.] ; за ред. М.В. Красної. – К. : Алерта, 2012. – 760 с.
5. Про ветеринарну медицину : Закон України від 25 червня 1992 р. № 2499-ХІІ // Відомості Верховної ради України. – 1992. – № 36. – Ст. 531.
6. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично-модифікованих організмів : Закон України від 31 травня 2007 р. № 1103 // Голос України. – 2007. – № 108. – С. 20–21.
7. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24 лютого 1994 р. № 4005-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.
8. Про тваринний світ : Закон України від 13 грудня 2001 р. № 2894-14 // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 14. – Ст. 97.

Дмитренко І.М. СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «БІОБЕЗПЕКА» ТА «ВЕТЕРИНАРНА БЕЗПЕКА»: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено проблематику у сфері ветеринарно-санітарного благополуччя. Визначено, що ветеринарна безпека – це стан захищеності життя й здоров'я людей і тварин, за якого відсутній ризик, пов'язаний із хворобами тварин та зоонозами, а також відсутній шкідливий вплив вірусних, пріонних, бактеріальних і паразитарних організмів. Встановлено співвідношення понять «біобезпека» та «ветеринарна безпека». Досліджено місце зазначених понять у системі права України. Визначено, що ветеринарна безпека є складовою частиною біологічної безпеки, яка у свою чергу є складником екологічної безпеки як інституту екологічного права.

Ключові слова: біобезпека, ветеринарна безпека, ветеринарно-санітарне та епізоотичне благополуччя, санітарно-епідемічне благополуччя, зоонози.

Дмитренко И.Н. СООТНОШЕНИЕ ПОНЯТИЙ «БИОБЕЗОПАСНОСТЬ» И «ВЕТЕРИНАРНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ»: ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

В статье исследована проблематика в сфере ветеринарно-санитарного благополучия. Определено, что ветеринарная безопасность – это состояние защищенности жизни и здоровья людей и животных, при котором отсутствует риск, связанный с болезнями животных и зоонозами, а также отсутствует вредное воздействие вирусных, пріонных, бактериальных и паразитарных организмов. Установлено соотношение понятий «биобезопасность» и «ветеринарная безопасность». Исследовано место указанных понятий в системе права Украины. Определено, что ветеринарная безопасность является составной биологической безопасности, которая в свою очередь является составной экологической безопасности как института экологического права.

Ключевые слова: биобезопасность, ветеринарная безопасность, ветеринарно-санитарная и эпизоотическая безопасность, санитарно-эпидемическое благополучие, зоонозы.

Dmytrenko I.M. LEGAL ASPECT OF RELATIONSHIP BETWEEN THE CONCEPTS “BIOSAFETY” AND “VETERINARY SAFETY”

At present it is extremely relevant for Ukraine to ensure veterinary and sanitary welfare. Manifestations of epizootic diseases of animals lead to irreparable harm to agriculture. In addition, such illnesses and infections such as anthrax, scabies, trichinosis, and brucellosis are also dangerous for a man. That is why the issues of legal regulation of this sphere of public relations are relevant for today.

During writing this article our task was to examine the issues of veterinary and sanitary welfare, define the concept of “veterinary safety”, establish the correlation of the concepts “biosecurity” and “veterinary safety” and determine their place in the law system of Ukraine.

At present the provision of veterinary safety is extremely urgent for society, but current legislation does not provide such concept. In addition, it is not derived either in the legal or veterinary sciences. To formulate the concept we analyzed a number of definitions that are inextricably linked with it: “sanitary and epidemic well-being”, “safe conditions for a person”, “environment of human life”, “factors of the environment of life”, “epizootology”, “veterinary-sanitary and epizootic well-being”, “factors of the environment of life”, “safe conditions for a person”, “veterinary medicine”, “safety of veterinary and sanitary objects of control and supervision”.

After examining a number of statements we concluded that veterinary safety is a state of protection of life and health of people and animals in which there is no risk connected with animal diseases and zoonosis and there is no harmful effects of viral, prion, bacterial and parasitic organisms.

To determine the place of veterinary safety in Ukrainian law we considered the following concepts: “veterinary law”, “animal world”, “biological safety”.

The result of the study definitions mentioned above gives the right to conclude that the concept of “veterinary safety” in the field of environmental law is quite logical and consistent.

In our view, veterinary safety should be a part of biosafety since. According to the Law of Ukraine “On the system of biosafety in the creation, testing, transport and use of genetically modified organisms” of May 31, 2007, biological safety is a state environment of human life in which there is no negative influence of its factors (biological, chemical, physical) on the biological structure and function of the human person in the present and future generations, and also there is no irreversible negatively impact on biological objects of the natural environment (biosphere) and agricultural plants and animals.

The obtained results of studying the interrelation between biological safety and veterinary safety shown that veterinary safety is an integral part of biological safety, which in its turn forms part of ecological safety as an institute of environmental law.

Key words: biosafety, veterinary safety, veterinary-sanitary and epizootic well-being, sanitary-epidemic well-being, zoonoses.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО****Берназюк О.О.,***кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та теорії держави і права
Європейського університету*

УДК 342.7

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРАВІ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ**

Постановка проблеми. Сучасна система адміністративного законодавства у сфері регулювання цифрових технологій у праві представлена значною кількістю нормативно-правових актів. Їх систематизація й упорядкування є одним із перших кроків на шляху до розроблення кодифікованого акта в цій сфері, що є актуальним завданням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти регулювання інформаційних технологій у праві досліджували такі науковці, як О.О. Григор, І.О. Ізарова, М.П. Ільницький, В.О. Коновал, Н.В. Кушакова-Костицька, В.В. Недбай, О.В. Радущкий, О.В. Синеокий та інші. Водночас актуальних досліджень, присвячених визначенню поточного стану законодавчого регулювання цифрових технологій у праві та шляхів його вдосконалення, в Україні недостатньо.

Метою дослідження є розроблення конкретних пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері регулювання цифрових технологій у праві. Для виконання поставленої мети необхідно виконати такі завдання: провести аналіз сучасного стану адміністративного законодавства в цій сфері, систематизувати відповідні нормативно-правові акти та виявити їх основні недоліки й прогалини.

Виклад основного матеріалу. Проведення аналізу національного законодавства у сфері регулювання цифрових технологій у праві потребує його систематизації. Зокрема, доцільно виокремити такі групи нормативних актів: 1) акти, що визначають поняття та види цифрових технологій, фундаментальні принципи їх використання в праві; 2) акти, у яких закріплено основні права громадян, інших фізичних і юридичних осіб, гарантії їх захисту у зв'язку з використанням цифрових технологій у праві; 3) акти, у яких визначено законодавчі засади забезпечення інформаційної безпеки у сфері використання цифрових технологій; 4) акти, що регламентують порядок використання цифрових технологій у зовнішньоуправлінській діяльності суб'єктів публічних повноважень; 5) акти, що визначають порядок використання цифрових технологій у внутрішньоорганізаційній діяльності суб'єктів публічних повноважень.

До першої групи нормативно-правових актів варто віднести Податковий кодекс України [3], Цивільний кодекс України [35], закони України «Про

інформацію» [23], «Про Національну програму інформатизації» [25] тощо.

У наведених актах визначені такі поняття: «автоматизована система обліку», «адреса мережі Інтернет», «банківський автомат самообслуговування», «документ», «домен», «еквайринг», «електрозв'язок», «електронна адреса», «електронна ідентифікація», «електронний документ», «електронний кабінет», «електронний платіжний засіб», «Інтернет», «інформатизація», «інформаційна система», «інформаційна безпека телекомунікаційних мереж», «інформаційна технологія», «інформаційний продукт», «інформація», «ресурси телекомунікаційних мереж» тощо.

При цьому визначення деяких понять наведені в декількох законодавчих актах. Так, у ст. 200 Цивільного кодексу України та в ст. 1 Закону України «Про інформацію» містяться аналогічні визначення поняття «інформація»: будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. При цьому саме поняття «дані» сформульоване в іншому акті – Законі України «Про телекомунікації», а поняття «персональні дані» – у Законі України «Про захист персональних даних».

У деяких випадках визначення одного й того ж поняття, що наведені в різних законодавчих актах, не узгоджені між собою. Наприклад, у ст. 1 Закону України «Про інформацію» документ визначається як матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання в часі й просторі. Водночас у ст. 1 Закону України «Про обов'язковий примірник документів» це поняття сформульоване як матеріальна форма одержання, зберігання, використання та поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, фотоплівці, оптичному диску або іншому носії.

До актів, у яких закріплено основні права громадян, інших фізичних і юридичних осіб, належать Конституція України, Цивільний кодекс України [35], закони України «Про інформацію» [23], «Про авторське право і суміжні права» [4], «Про звернення громадян» [22], «Про захист персональних даних» [21], «Про доступ до публічної інформації» [12] тощо.

Аналіз цих актів дає змогу констатувати, що в досліджуваній сфері громадяни, інші фізичні особи мають право на недоторканність особистого й сімейного життя; на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; на інформацію, що означає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації тощо.

До прав фізичних і юридичних осіб у сфері використання цифрових технологій та обігу інформації належать право на доступ до публічної інформації, у тому числі про діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, право на захист авторських і суміжних прав тощо.

Варто вказати на той факт, що серйозною проблемою поточного стану правового регулювання цифрових технологій у праві залишається недостатній рівень гарантування захисту персональних даних та неврегульованість прав громадян, інших фізичних осіб у мережі Інтернет, зокрема й у процесі придбання товарів і послуг, здійснення розрахунків за допомогою електронних платіжних систем тощо.

До актів, у яких визначено законодавчі засади забезпечення інформаційної безпеки у сфері використання цифрових технологій, можна віднести Кодекс України про адміністративні правопорушення [1], Кримінальний кодекс України [2], закони України «Про державну таємницю» [11], «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» [20], «Про Національну систему конфіденційного зв'язку» [26], «Про основи національної безпеки» [27] тощо.

На підставі аналізу цих актів можна зробити висновок, що основними засобами забезпечення інформаційної безпеки в державі є такі: 1) закріплення заборони щодо обробки персональних даних без прямої й однозначної згоди суб'єкта персональних даних; 2) визначення спеціальних суб'єктів, уповноважених забезпечувати захист інформаційної безпеки в державі (Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Служба безпеки України тощо); 3) визначення порядку віднесення інформації до конфіденційної та іншої інформації з обмеженим доступом та встановлення спеціального режиму її обігу; 4) технічний захист інформації (криптографічний захист тощо); 5) зобов'язання власників інформаційно-комунікаційних систем забезпечувати захист інформації в цих системах шляхом утворення служб захисту інформації або призначення осіб, на яких покладається забезпечення захисту інформації, тощо.

Найбільш численну групу складають акти, що регламентують порядок використання цифрових технологій у зовнішньоуправлінській діяльності суб'єктів публічних повноважень. Тому для їх систематизації доцільно виокремити підгрупи цих актів.

До першої підгрупи варто віднести закони України, у яких визначено зобов'язання суб'єктів публічно-владних повноважень, пов'язані з використанням цифрових технологій у їх діяльності: «Про адміністративні послуги» [5], «Про всеукраїнський рефе-

рендум» [10], «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» [9], «Про виконавче провадження» [7], «Про судоустрій і статус суддів» [31], «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [8] тощо.

Зокрема, у Верховній Раді України застосовуються такі види цифрових технологій: офіційний веб-сайт Верховної Ради України, електронна система реєстрації народних депутатів, електронна система в залі засідань, електронна система для голосування, електронні інформаційні бюлетені, електронна комп'ютерна мережа для реєстрації законопроектів, електронний реєстр нормативно-правових актів [30]. У діяльності Кабінету Міністрів України запроваджено такі види цифрових технологій: офіційний веб-сайт Кабінету Міністрів України, бази даних електронної комп'ютерної мережі уряду, Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів [24]. Інші органи виконавчої влади також використовують переважно офіційні веб-сайти для оприлюднення прийнятих актів та залучення громадськості до їх обговорення [32].

У наведених законодавчих актах регламентуються загальні правові й організаційні засади застосування відповідних технологій у публічному управлінні, судочинстві та інших видах юридичної діяльності, проте порядок їх використання деталізується в інших актах, як правило, підзаконних.

Тому до другої підгрупи актів, що регламентують порядок використання цифрових технологій у зовнішньоуправлінській діяльності суб'єктів публічних повноважень, необхідно віднести Розпорядження Голови Верховної Ради України «Про веб-ресурси Верховної Ради України» [6], Указ Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» [29], Постанову Кабінету Міністрів України «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» [28], Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» [18] тощо.

Аналізуючи положення цих актів, можна зробити висновок, що в них, як правило, визначаються такі процедурні питання: а) порядок доступу до інформаційних систем та інформаційних ресурсів (ідентифікація, верифікація користувачів); б) порядок і строки наповнення інформаційних ресурсів відповідною інформацією (відповідальні за це особи, строки, зміст і форма наповнення, порядок присвоєння ідентифікаційного номера тощо); в) вимоги до захисту інформації, яка обробляється або зберігається за допомогою відповідних технологій, тощо.

Ще одну підгрупу актів, які визначають правові засади застосування цифрових технологій у зовнішньоуправлінській діяльності суб'єктів публічних повноважень, складають ті, що регламентують поря-

док ведення різних видів державних реєстрів: Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [13], постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів та користування ним» [16], «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень» [17] тощо.

Порядок ведення електронного державного реєстру передбачає визначення органів і посадових осіб, уповноважених вносити в них записи, зміни й доповнення; переліку документів, на підставі яких можливе внесення записів до реєстру; форми реєстрації та переліку відомостей, які заносяться у відповідний реєстр; порядку надання виписок із реєстру тощо.

Таким чином, одним із суттєвих недоліків сучасного стану правового регулювання в досліджуваній сфері є розрізненість нормативно-правових актів та подекуди відсутність уніфікованого підходу під час визначення процедур застосування тих чи інших видів цифрових технологій у публічному управлінні та інших видах юридичної діяльності.

Науковцями активно обговорюється проблема кодифікації інформаційного законодавства України. Зокрема, як зазначає О.В. Синеокий, необхідність такої кодифікації зумовлена сукупністю значної кількості неузгоджених правових норм у сфері інформаційних відносин, яка досягла у своїй кількості критичного стану. Вирішенням цієї проблеми, на думку вченого, може стати прийняття Інформаційного кодексу України, який має об'єднати, гармонізувати та розвивати норми й принципи суспільних відносин, що визначені в законодавстві України, а також враховувати ратифіковані Україною міжнародні договори [34, с. 54–55].

Подібна думка підтримується іншими науковцями, які зазначають, що найоптимальнішим способом формування єдиного понятійного апарату в межах системи інформаційного права є розроблення та прийняття Інформаційного кодексу України [33, с. 118].

Вважаємо таку пропозицію обґрунтованою й доцільною, оскільки її реалізація сприятиме уніфікації визначення поняття та видів цифрових технологій і процедур їх використання в праві, що стане основою для вироблення єдиних стандартів у цій сфері.

Останню групу актів складають ті, що визначають порядок використання цифрових технологій у внутрішньоорганізаційній діяльності суб'єктів публічних повноважень. До них належать Розпорядження Голови Верховної Ради України «Про затвердження Положення про порядок роботи у Верховній Раді України із проектами законів, постанов, інших актів Верховної Ради України» [15], постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України» [19], «Про затвердження вимог до підготовки технологічної картки адміністративної послуги» [14] тощо.

У цих актах визначається порядок здійснення внутрішнього документообігу, у тому числі в електронній формі, процедури керування автоматизованим робочим місцем, формування електронних документів тощо. При цьому в усіх державних органах, інших суб'єктах надання публічних послуг зберігається практика здійснення «подвійного» документообігу та архівування – на паперових носіях і в електронній формі. В умовах сьогоденних реалій така практика певним чином є виправданою вимогами безпеки та необхідністю збереження інформації, однак у подальшому має бути здійснений поступовий перехід до електронного діловодства.

Висновки та перспективи подальших розвідок. На підставі проведеного аналізу сучасного стану адміністративно-правового регулювання цифрових технологій у праві можна стверджувати, що основними недоліками сучасного стану правового регулювання цифрових технологій у праві є такі: 1) неузгодженість основних понять і категорій між собою та з нормами Європейського Союзу, їх розрізненість у значній кількості нормативно-правових актів; 2) недостатній рівень гарантування захисту персональних даних та неврегульованість прав громадян, інших фізичних осіб у мережі Інтернет; 3) розрізненість нормативно-правових актів та відсутність уніфікованого підходу у визначенні процедур застосування тих чи інших видів цифрових технологій у публічному управлінні та інших видах юридичної діяльності.

З метою усунення наведених вище недоліків можна запропонувати здійснити такі заходи: 1) максимально зосередити визначення основних понять у цій сфері в єдиному акті та уніфікувати їх із відповідними термінами, що застосовуються в документах Європейського Союзу; уточнити визначення деяких понять, зокрема таких, як «цифрові технології», «інформаційна безпека застосування цифрових технологій», «цифрова нерівність» тощо; 2) у законах України «Про інформацію», «Про телекомунікації», «Про захист персональних даних» регламентувати питання створення служби з питань Інтернету й соціальних медіа, гарантії захисту персональних даних громадян у мережі Інтернет; 3) уніфікувати порядок використання цифрових технологій кожного виду в праві шляхом розроблення єдиних правил.

Для реалізації наведених пропозицій необхідно кодифікувати інформаційне законодавство, узгодити його положення між собою та з міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, що може стати перспективою подальших досліджень у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III [Електронний ре-

сурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

3. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

4. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.

5. Про адміністративні послуги : Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>.

6. Про веб-ресурси Верховної Ради України : Розпорядження Голови Верховної Ради України від 19 травня 2015 р. № 699 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/699/15-%D1%80%D0%B3>.

7. Про виконавче провадження : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>.

8. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : проект Закону України від 23 березня 2017 р. № 6232 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415.

9. Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції : Закон України від 2 липня 2015 р. № 577-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/577-19>.

10. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 6 листопада 2012 р. № 5475-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5475-17>.

11. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>.

12. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.

13. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20 листопада 2012 р. № 5492-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5492-17>.

14. Про затвердження вимог до підготовки технологічної картки адміністративної послуги : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 р. № 44 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 9. – Ст. 333.

15. Про затвердження Положення про порядок роботи у Верховній Раді України із проектами законів, постанов, інших актів Верховної Ради України : Розпорядження Голови Верховної Ради України від 22 травня 2006 р. № 428 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/428/06-pr>.

16. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів та користування ним : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2001 р. № 376 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/376-2001-%D0%BF>.

17. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 травня 2006 р. № 740 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/740-2006-%D0%BF>.

18. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>.

19. Про затвердження Правил підготовки проєктів актів Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 вересня 2005 р. № 870 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 36. – Ст. 220.

20. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України від 5 липня 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 31. – Ст. 286.

21. Про захист персональних даних : Закон України від 1 червня 2010 р. № 2297-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>.

22. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>.

23. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.

24. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/794-18/page?text=%E5%EB%E5%EA%F2%F0%E5%ED>.

25. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 4 лютого 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 27–28. – Ст. 181.

26. Про Національну систему конфіденційного зв'язку : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2919-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2919-14>.

27. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

28. Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 січня 2002 р. № 3 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 2. – Ст. 57.

29. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності : Указ Президента України від 10 червня 1997 р. № 503/97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/503/97>.

30. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/page?text=%E5%EB%E5%EA%F2%F0%E5%ED>.

31. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

32. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17 березня 2011 р. № 3166-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>.

33. Селезньова О.М. Теоретико-методологічні засади інформаційного права України як інтегрованої категорії : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О.М. Селезньова. – К., 2015. – 420 с.

34. Синеокий О.В. Високотехнологічне інформаційне право України : [навч. посібник для студ. юрид.

та неюрид. спец.] / О.В. Синеокий. – Х. : Право, 2010. – 360 с.

35. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

Берназюк О.О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРАВІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті проведено аналіз сучасного стану адміністративно-правового регулювання цифрових технологій у праві та визначено шляхи його вдосконалення. Запропоновано систематизацію актів адміністративного законодавства шляхом виділення п'яти основних груп відповідних актів. Автором проведено ґрунтовний аналіз адміністративно-правових актів кожної з виділених груп. На підставі проведеного аналізу виявлено основні недоліки й прогалини сучасного стану адміністративно-правового регулювання в цій сфері. З огляду на виявлені недоліки автором розроблено пропозиції щодо їх усунення.

Ключові слова: цифрові технології, право, публічне управління, адміністративно-правове регулювання.

Берназюк А.А. АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРАВЕ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

В статье проведен анализ современного состояния административно-правового регулирования цифровых технологий в праве и определены пути его совершенствования. Предложена систематизация актов административного законодательства путем выделения пяти основных групп соответствующих актов. Автором проведен обстоятельный анализ административно-правовых актов каждой из выделенных групп. На основании проведенного анализа выявлены основные недостатки и пробелы современного состояния административно-правового регулирования в данной сфере. Исходя из выявленных недостатков, автором разработаны предложения по их устранению.

Ключевые слова: цифровые технологии, право, публичное управление, административно-правовое регулирование.

Bernaziuk O.O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE LAW: THE MODERN STATE AND THE DIRECTION OF IMPROVEMENTS

The article analyzes the current state of administrative-legal regulation of digital technologies in the right and determines the ways of its improvement. It is proposed to systematize acts of administrative law by allocating five main groups of relevant acts, namely: 1) acts defining concepts and types of digital technologies, the fundamental principles of their use in law; 2) acts in which the fundamental rights of citizens, other individuals and legal entities are enshrined, guarantees of their protection in connection with the use of digital technologies in the law; 3) acts defining the legal framework for ensuring information security in the use of digital technologies; 4) acts regulating the procedure for the use of digital technologies in the external management of public authorities; 5) acts defining the procedure for the use of digital technologies in the internal organizational activities of public authorities.

The author carried out a thorough analysis of administrative and legal acts of each of the selected groups. On the basis of the analysis, the main drawbacks and gaps of the current state of administrative-legal regulation in this area are revealed. The main shortcomings of the current state of legal regulation of digital technologies in the law are: 1) inconsistency of the basic concepts and categories between themselves and with the EU norms, their disparity in a large number of legal acts; 2) insufficient level of protection of personal data protection and unregulated rights of citizens, other individuals on the Internet; 3) the disparity of regulatory acts and the lack of a unified approach in the defined procedures for the use of certain types of digital technologies in public administration and other types of legal activities.

Proceeding from the revealed shortcomings, the author has developed proposals for their elimination. In order to eliminate the above mentioned shortcomings it is proposed: 1) to maximally focus the definition of key concepts in this area in a single act and unify them with the relevant terms used in the EU documents; to clarify the definition of some concepts, such as “digital technologies”, “information security of digital technologies”, “digital inequality”, etc.; 2) in the laws of Ukraine “On Information”, “On Telecommunications”, “On Protection of Personal Data”, regulate issues of establishing a service on the Internet and social media, guarantees of the protection of personal data of citizens on the Internet; 3) unify the order of the use of digital technologies of each type in the law by developing common rules. In order to implement the above-mentioned proposals, it is necessary to codify the information law, to harmonize its provisions with each other and with international treaties, the consent to be bound by which is provided by the Verkhovna Rada of Ukraine.

Key words: digital technologies, law, public administration, administrative-legal regulation.

Діордіца І.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Національного авіаційного університету

УДК 342.9

НАУКОВА РЕФЛЕКСІЯ СТАНОВЛЕННЯ КІБЕРВЛАДИ В УКРАЇНІ

Формування й ефективна реалізація державної політики у сфері кібербезпеки (далі – кібербезпекової політики), у межах якої розробляється комплекс заходів щодо правових та організаційних засад забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини й громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України в кіберпросторі, формуються та визначаються основні цілі, напрями й принципи цієї політики, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб і громадян у цій сфері, засади державно-приватної взаємодії, а також принципи координації їх діяльності із забезпечення кібербезпеки, – необхідна умова результативного розвитку кіберсуспільства в Україні.

В умовах глобалізації інформаційних процесів, їх інтеграції в різні сфери суспільного життя керівництво провідних держав світу приділяє посилену увагу створенню й удосконаленню ефективних систем як кіберзахисту та кібероборони, так і кібербезпеки об'єктів критичної інфраструктури від зовнішніх і внутрішніх загроз кібернетичного характеру.

Зауважу, що в багатьох провідних країнах світу вже сформовані загальнодержавні (національні) системи кібернетичної безпеки як найбільш оптимальні організаційно-функціональні структури, здатні за короткий проміжок часу акумулювати сили й засоби компетентних органів державної влади із залученням громадських організацій для протидії кіберзагрозам різного характеру (кіберінцидентам, кібератакам, кіберзлочинам).

В Україні також відбувається процес формування національної системи кібербезпеки. На це чітко вказано як у Стратегії кібербезпеки України, так і в Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», який вступить у дію 9 травня 2018 р.

Питання кібернетичної безпеки поступово стає предметом дослідження українських учених. Проте звертають на нього увагу насамперед фахівці з питань національної безпеки та представники юридичної науки, зокрема В.А. Ліпкан [1–4], Л.І. Рудник [5–6], В.А. Лахно [7], В.М. Панченко [8] та інші.

Окремо зазначу свої публікації, у яких закладено фундамент для наукових висновків статті [9–14].

Незважаючи на наведене, увага до проблем кібернетичної безпеки звертається здебільшого побіжно – лише в контексті або реалізації державної інформаційної політики, або забезпечення інформаційної безпеки. Відтак ні кібернетична безпека, ні формування кібервлади не є наразі парадигмально пріоритетним напрямом наукового розвитку інфор-

маційного права, незважаючи на об'єктивно існуючі тенденції як інформатизації, так і загалом кіборгізації суспільства.

Також зазначу ще один прикрий факт: станом на грудень 2017 р. в Україні з юридичних наук не захищено жодної дисертації з проблем правового регулювання державної кібербезпекової політики або забезпечення кібербезпеки, незважаючи на нагальність наукового вивчення цієї проблеми.

Підґрунтям для розроблення нової теми – формування кібернетичної влади – може бути робота М.Г. Каращука «Інформаційна влада як чинник демократизації сучасного суспільства» (2006 р.). У ній автор аналізує феномен інформаційної влади, визначаючи її поняття, структуру, особливості політичного впливу, роль у демократизації сучасного суспільства [15].

Екстраполюючи висновки із цієї роботи, можу зазначити, що сутність *кібернетичної влади* полягає в структурно-функціональній взаємодії суб'єктів кіберпростору, формуванні та утворенні особливого виду мережевого зв'язку, який забезпечує здатність суб'єктів за допомогою цілеспрямованого створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони й захисту інформації реалізувати свої цілі, причому як у кіберпросторі, так і в реальному житті.

У найближчому майбутньому вплив кібернетичної влади на поведінку людей суттєво відрізнятиметься від звичайного інформування асиметричністю впливу комунікатора на реципієнта, високим ступенем не завжди усвідомленого з боку об'єкта управління контролю за його поведінкою. Суб'єктами та основними носіями кібернетичної влади в кіберсуспільстві виступатимуть новоутворені кібернетичні інститути – засоби масової інформації в кіберпросторі, кібермережі, соціальні мережі, утворені з наперед визначеною метою для певної цільової аудиторії, наукові та науково-просвітницькі установи в кіберпросторі тощо. Таким чином, концепція етатизму має бути переформатована згідно з новими тенденціями трансформації влади та зміщення її в кіберпростір. Якщо цього не відбудеться, то реальність влади в реальному світі стане віртуальною, оскільки стейкхолдери соціальних мереж, глобальних інформаційних систем (наприклад, таких як Google, Amazon, Facebook) зможуть вирішувати свої завдання поза впливом реальних інституціональних структур. Інакше кажучи, формуються умови позаправового контексту діяльності суб'єктів у кіберпросторі за умови збереження ортодоксаль-

ного підходу до правового регулювання соціальних відносин у кіберпросторі.

Визначальним моментом формування кібернетичної влади є формування надійного механізму реалізації законних прав та інтересів громадян у кіберпросторі, тому подальших досліджень потребує встановлення та ідентифікація зв'язку кібернетичної влади з кіберполітикою як один з основних чинників кіберполітики. Це дасть змогу моделювати плюралістичні стратегії трансформації державної влади в умовах збільшення ваги самоорганізації соціо-гуманітарних систем, у тому числі в кібернетичну владу.

Вагомим і конститутивним чинником ефективності функціонування кібернетичної влади є необхідність формування системи правового регулювання кібернетичної політики. Відтак сміливо можна стверджувати, що реалізація кібернетичної функції та формування засад кібербезпекової політики можуть розглядатись у контексті формування й розвитку кібернетичної влади. Тому робота М.Г. Каращука розцінюється мною як вагомий здобуток інформаційно-правової науки саме з позицій її методологічних потенцій.

Дуже цікавий підхід було запропоновано в монографії «Правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні» за редакцією В.А. Ліпкана, де було виділено такий прошарок суб'єктів інформаційного суспільства, як *інформаційні маргінали* [16, с. 26].

Цей термін було введено в науковий обіг представниками наукової школи В.А. Ліпкана. За допомогою цього поняття науково обґрунтовано можливість інформаційного поневолення та наслідки інформаційного імперіалізму, одним із результатів яких є формування нової верстви інформаційного суспільства – *інформаційних маргіналів* – осіб, які перебувають за межами інформаційного суспільства та втратили свій інформаційний статус унаслідок унікальності власної соціокультурної ситуації під час переходу до глобальної взаємодії в межах інформаціонального капіталізму та нездатності протистояти нав'язуванню й пристосуватись до якісно нової мережної архітектури інституційних структур інформаційного суспільства [16, с. 26].

Україні необхідне вивірення кожного параметру розвитку кіберпростору, оскільки соціокультурна та інформаційна грамотність, а також інформаційна ідентичність кожної соціальної системи по-різному визначаються як можливості входження та напрями розвитку соціальної системи в межах кіберпростору.

Важливим аспектом у цьому ракурсі, на який слушно вказують також інші дослідники [17, с. 19–20], з урахуванням методу екстраполяції є **необхідність правового регулювання** (відповідно до предмета дослідження) таких явищ:

- державної кібернетичної політики;
- розвитку кіберсуспільства та його інститутів;
- державного контролю за кібернетичною владою;

- механізмів громадського й інформаційного контролю за трансформацією кібернетичного суспільства;

- цифрової взаємодії учасників кібернетичних правовідносин тощо.

Окремо феномен маргінальності як предмет дослідження був розглянутий у дисертації А.Л. Свящука «Феномен маргінальності в генезисі сільового суспільства», де проаналізовано структурний і культурний маргінальні стани соціальних суб'єктів, що виникають під час трансформації соціальної структури та соціокультурної сфери суспільства в обставинах переходу до нового способу структурної стійкості – інформаціонального капіталізму, який діє в умовах глобальної економіки й політики. Висвітлено питання зміни принципів соціальної стратифікації й наступності соціальних структур під час становлення сільового суспільства з урахуванням регіональної специфіки. Запропоновано авторський підхід до дослідження маргінальності в сільовому суспільстві. Дисертантом сформульовано нові визначення концептів маргінальності, а також маргінальні наслідки «сільовізації», що відбувається на стику глобалізаційних і локалізаційних процесів. Це важливо для нас, адже маргінальні елементи є членами та становлять інформаційне суспільство [18].

Викладене матиме важливе значення, насамперед прикладне, для подальшого вивчення кіберсуспільства та розроблення конкретних методик щодо впровадження дієвих механізмів унеможливлення кібермаргіналізації українських соціальних мережних систем.

Для мого дослідження також корисні погляди О.Л. Свящука на «прояви маргінального в генезі мережевого суспільства в Україні», а саме:

- різка поляризація соціальних верств за рівнем життя;
- перевага спадної соціальної мобільності;
- занепад колишнього середнього класу;
- збільшення периферійних верств – тих, хто, не ідентифікуючи себе з основними соціальними групами, не бере участь у відносинах та діяльності центральних інститутів;
- втрата суспільством колишньої єдності;
- зростання соціального відчуження;
- розрив соціальних і культурних зв'язків;
- наростання в периферійних верствах почуттів розгубленості, непевності, тривоги, нестабільності, дезорієнтації, аномії, втрати звичних і перевірених орієнтирів, що призводить до відчуття себе чужим у рідному суспільстві;
- добровільний відхід цілих соціальних груп за межі панівних відносин;
- замкнутість у субкультурах;
- культурна й духовна фрагментарність;
- збільшення кількості сект;
- зростання рівня злочинності й наркоманії серед молоді за умов неконтрольованого суспільством завершення формування ідентичності;
- вороже ставлення до центральних інститутів влади та протестна поведінка;

- сепаратистські настрої й політичний екстремізм;
- зайва заполітизованість більшості суспільних процесів;
- конфлікт етнічних, релігійних і цивільних ідентичностей у ситуації ідеологічної невизначеності;
- відсутність політичної суб'єктності;
- тінізація економіки [18, с. 15].

Таким чином, у роботі, підготовленій ще в 2006 р., майже повністю було передбачено те, що відбувається в Україні зараз. Нездатність влади вчасно ідентифікувати ці чинники, неспроможність центральних органів виконавчої влади до реалізації державної кібербезпекової політики призводять до того, що наведені чинники трансформуються в стійкі та сталі тенденції розвитку, що згодом створює небезпечні умови для кібернетичної маргіналізації всього українського суспільства.

Корисним і правильним у цьому контексті є виділення А.Л. Свящукі видів небезпек від маргіналізації *на рівні суспільних одиниць* (розкол єдиного соціокультурного простору на слабо інтегровані різноманітні сегменти, а також політична нестабільність і дисфункціональні збої в суспільній системі) та *на рівні індивідів* (випадання індивіда із соціальної взаємодії, а також руйнівна здатність деформувати особистість у результаті тривалого перебування в маргінальному стані) [18, с. 15].

Я вже неодноразово в роботах із використанням різноманітних як за змістом та характером, так і за рівнем аргументів обґрунтовував той факт, що в Україні, незважаючи на проголошений курс щодо підвищення кібербезпеки, на формування національної кібербезпеки, говорити про справжні засади кібербезпекової політики поки що не варто [9–14]. Навіть сама назва Закону України «Про основні засади забезпечення кібернетичної безпеки України» свідчить про втрату українським законодавцем, насамперед авторами текстів законів, розуміння значення ключових термінів. Адже засади не можуть бути основними чи неосновними, як і не можуть існувати закономірності принципів. Маргінальність сьогодні стає визначальним чинником насамперед інтелектуального складника формування нормативно-правових актів у сфері кібербезпеки, тому наша роль як наукової спільноти має трансформуватись не лише у формування наукових концепцій, а й у створення реальних механізмів реалізації цих гіпотез, унеможливлення викривлення історичних традицій і наукового підходу в державному управлінні.

Більшість учених тиражують методологічну помилку дослідників інформаційної безпеки та аналізують кібернетичну безпеку поза контекстом державної кібернетичної політики, тобто аналізують кібербезпекову політику як окремий складник державної політики.

Більше того, за сучасних умов замало робіт, у яких проблематика кібернетичної маргіналізації розглядалася б у контексті загрози кібернетичній безпеці. Адже в більшості досліджень ці загрози під різним кутом подаються, виходячи з уже наявних і

легітимованих загроз, чітко визначених у Стратегії кібербезпеки України, Доктрині інформаційної безпеки України, Стратегії національної безпеки України, Стратегії розвитку інформаційного суспільства тощо.

Однак через такий підхід залишаються осторонь важливі проблеми зв'язку кібернетичної політики та кібернетичної безпеки, зумовленість напрямів кібербезпеки інтересами кібернетичної політики, а не інтересами самої кібербезпеки. Тому можемо спостерігати досить чітко виражені фрустрації дослідників у контексті аналітичного осмислення методологічних і концептуальних засад формування державної кібернетичної політики, що загалом позначається також на рівні підготовлених текстів відповідальними особами як щодо щорічного послання Президента України, так і в наукових та аналітичних доповідях Національного інституту стратегічних досліджень, які лягають в основу формування текстів законодавчих актів у цій сфері.

Аналіз наведених та інших робіт уможливило постановку висновку про те, що інформаційна маргіналізація створює рушійні передумови до кібернетичної десуверенізації всієї соціальної системи. У цьому розрізі проблема правового регулювання державної кібербезпекової політики висуває на перше місце питання сталого поступу держави в річище кібербезпекової реальності на умовах збереження кібернетичного суверенітету, кібернетичної демаргіналізації та закладення основ для реалізації національних інтересів у кіберпросторі.

Розуміння коріння формування коректного алгоритму управління приведе не до побудови теоретичної моделі державної кібербезпекової політики, а до формування практичних напрямів створення кібербезпекового балансу між тенденціями розвитку та збереженням суттєво важливих параметрів системи за умови впливу чинників різної природи.

Непересічну роль у формуванні й збереженні такого балансу, особливо в контексті визначення аксіологічних, онтологічних, феноменологічних, гносеологічних, методологічних, епістемологічних та ідеологічних засад, відіграє робота В.М. Семиколенова «*Мораль в інформаційному суспільстві*», у якій здійснено філософське дослідження проблеми впливу інформаційного суспільства на мораль як на основний механізм регуляції індивідуальної й соціальної дії, з'ясовано специфіку буття моралі в інформаційному суспільстві, визначається роль моральної рефлексії в протистоянні інформаційному маніпулюванню свідомістю, роль інформаційної еліти у формуванні моралі, вплив процесів глобалізації на мораль [19].

Названа праця може бути джерельною базою для подальшого розроблення теми та формування моральної парадигми кібернетичного суспільства [19, с. 12]. У контексті мого дослідження зазначені напрацювання можуть бути використані під час вивчення кібернетичної культури та кіберсвідомості як чинників, що впливають на засади кібернетичної політики, оскільки аморальна кібернетична політика

завжди стає підґрунтям інформаційного протиборства та гібридної війни.

З урахуванням найважливіших компетентностей майбутнього (таких як комунікація, креативність, кооперація, критичне мислення) маємо прийняти думку про те, що штучний інтелект виступатиме суб'єктом правових відносин у кібернетичній сфері, а кібернетична влада прийде на зміну владі в традиційному розумінні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Стратегічні комунікації : [словник] / [Т.В. Попова, В.А. Ліпкан] ; за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К. : ФОП Ліпкан О.С., 2016. – 416 с.
2. Ліпкан В.А. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях / В.А. Ліпкан, О.С. Ліпкан. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Текст, 2008. – 400 с.
3. Ліпкан В.А. Національна безпека України : [навч. посібник] / В.А. Ліпкан. – 2-ге вид. – К. : КНТ, 2009. – 576 с.
4. Ліпкан В.А. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції : [навч. посібник] / В.А. Ліпкан, Ю.Є. Максименко, В.М. Желіховський. – К. : КНТ, 2006. – 280 с.
5. Рудник Л.І. Право на доступ до інформації : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Л.І. Рудник ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – К., 2015. – 247 с.
6. Рудник Л.І. Роль та місце стратегічних комунікацій в сучасному суспільстві знань / Л.І. Рудник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/rol-ta-mistse-strategichnih-komunikatsij-v-suchasnomu-suspilstvi-znan/>.
7. Лахно В.А. Побудова адаптивної системи розпізнавання кіберзагроз на основі нечіткої кластеризації ознак / В.А. Лахно // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2016. – № 2(9). – С. 18–25.
8. Панченко В.М. Зарубіжний досвід формування систем захисту критичної інфраструктури від кіберзагроз / В.М. Панченко // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави: науково-практичний журнал. – К., 2012. – № 3(10). – С. 100–109.
9. Діордіца І.В. Поняття та зміст кіберзлочинності / І.В. Діордіца [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/ponyattya-ta-zmist-kiberzlochinnosti/>.
10. Діордіца І.В. Сучасний кібертероризм: аспекти правового регулювання / І.В. Діордіца [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/suchasnij-kiberterorizm-aspekti-pravovogo-regulyuvannya/>.
11. Діордіца І.В. Система забезпечення кібербезпеки: сутність та призначення / І.В. Діордіца [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/sistema-zabezpechennya-kiberbezpeki-sutnist-ta-priznachennya/>.
12. Діордіца І.В. Поняття та зміст кіберзагроз на сучасному етапі / І.В. Діордіца [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/ponyattya-ta-zmist-kiberzagroz-na-suchasnomu-etapi/>.
13. Діордіца І.В. Кібертероризм як елемент дестабілізації системи стратегічних комунікацій / І.В. Діордіца [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/kiberterorizm-yak-elementi-destabilizacii-sistemi-strategichnih-komunikacij/>.
14. Діордіца І.В. Поняття та зміст кібершпигунства / І.В. Діордіца [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goal-int.org/ponyattya-ta-zmist-kibershpigunstva/>.
15. Карашук М.Г. Інформаційна влада як чинник демократизації сучасного суспільства : дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / М.Г. Карашук ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 171 с.
16. Правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні : [монографія] / [В.А. Ліпкан, І.М. Сопілко, В.О. Кір'ян] / за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К. : ФОП Ліпкан О.С., 2015. – 664 с.
17. Кір'ян В.О. Правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / В.О. Кір'ян ; Нац. авіаційний ун-т. – К., 2014. – 252 с.
18. Свящук А.Л. Феномен маргінальності в генезі сільського суспільства : дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / А.Л. Свящук ; Харківський ун-т Повітряних Сил ім. І. Кожедуба. – Х., 2006. – 200 с.
19. Семиколонов В.М. Мораль в інформаційному суспільстві : дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури» / В.М. Семиколонов ; Таврійський нац. ун-т ім. В.І. Вернадського. – Сімферополь, 2006. – 212 с.
20. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2163-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 45. – Ст. 403.

Діордіца І.В. НАУКОВА РЕФЛЕКСІЯ СТАНОВЛЕННЯ КІБЕРВЛАДИ В УКРАЇНІ

Автором статті проаналізовано особливості формування й реалізації державної політики у сфері кібербезпеки. Особливу увагу приділено працям українських дослідників (таких як В.А. Ліпкан, Л.І. Рудник, В.А. Лахно, В.М. Панченко). Виявлено сутність кібернетичної влади, визначено основні цілі, напрями й принципи державної політики, а також умови результативного розвитку кіберсуспільства в Україні.

Ключові слова: державна політика, кібервлада, кібербезпека, кібербезпекова політика, кіберпростір, глобалізація, інтеграція, інформаційне суспільство.

Диордица И.В. НАУЧНАЯ РЕФЛЕКСИЯ СТАНОВЛЕНИЯ КИБЕРВЛАСТИ В УКРАИНЕ

Автором статьи проанализированы особенности формирования и реализации государственной политики в сфере кибербезопасности. Особое внимание уделено работам украинских исследователей (таких как В.А. Липкан, Л.И. Рудник, В.А. Лахно, В.М. Панченко). Выявлена сущность кибернетической власти, определены основные цели, направления и принципы государственной политики, а также условия результативного развития киберобщества в Украине.

Ключевые слова: государственная политика, кибервласть, кибербезопасность, кибербезопасностная политика, киберпространство, глобализация, интеграция, информационное общество.

Diorditsa I.V. SCIENTIFIC REFLECTION OF FORMATION OF CYBER POWER IN UKRAINE

The author of the article analyzes the features of the formation and implementation of state policy in the field of cybersecurity. Particular attention is paid to the work of Ukrainian researchers (in particular V.A. Lipkan, L.I. Rudnik, V.A. Lakhno, V.M. Panchenko). The essence of cybernetic power is revealed; the main goals, directions and principles of state policy are defined; conditions for the effective development of cyber-society in Ukraine.

Key words: state policy, cyber-law, cybersecurity, cyber-spam policy, cyberspace, globalization, integration, information society.

Каменська Н.П.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства
ВНЗ Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»

УДК 342.9

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗВЕРНЕННЯ ДО ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Положеннями ст. 23 Конституції України кожному гарантується вільний розвиток особистості, за умови непорушення прав інших членів суспільства [1]. У такий спосіб на конституційному рівні декларовано обов'язок кожного перед суспільством та окремими індивідуумами узгоджувати власні дії та/або бездіяльність із нормами чинного законодавства, а у разі необхідності, й з етичними правилами поведінки. У свою чергу, атрибутом, ознакою того чи іншого обов'язку на тій стадії його реалізації, коли він не виконується добровільно, навіть за відповідного бажання зобов'язаного суб'єкта, є юридична відповідальність [2, с. 95]. Юридична відповідальність у межах функціональних можливостей створює багатовекторний зв'язок між державою, суспільством та відповідними приватними особами. При цьому принципово важливе значення для кожного мають конституційні норми-принципи щодо юридичної відповідальності:

– «ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення» (ст. 61 Конституції України) [1];

– виключно законами України визначаються застави цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них (ч. 22 ст. 92 Конституції України) [1].

За результатами аналізу наукових доробків, що стосуються означеної сфери, доводиться констатувати розмаїтий спектр поглядів на юридичну відповідальність та її різновиди. З плином часу актуальність означеної проблематики не зменшується, а набуває більшої гостроти [3, с. 4]. Проблема вироблення єдиного підходу до сутності юридичної відповідальності протягом десятків років залишається невіршеною, незважаючи на те, що у вітчизняній правовій літературі дедалі більше науковців звертаються до неї на рівні загальнотеоретичних (І.А. Безклубий, Л.В. Беляя, О.М. Болсунова, С.В. Бобровник, І.С. Гриценко, В.К. Гришук, М.Ю. Задніпряна, Н.В. Іванчук, А.А. Козловський, В.М. Марчук, Л.В. Ніколаєва та ін.) та галузевих (О.А. Банчук, Т.О. Гуржій, Е.С. Дмитренко, О.Л. Жильцов, О.В. Кузьменко, Т.О. Коломоець, В.К. Колпаков, Д.М. Лук'янець, О.І. Миколенко, О.В. Старцев, О.О. Тихомиров, О.К. Тугарова, Є.В. Невмержицький, Н.В. Хорошак, Ф.П. Шульженко, Н.В. Янюк

та ін.) наукових досліджень. Враховуючи викладене, активізація зусиль вітчизняних правників у напрямі розробки універсальної концепції розуміння вказаного правового феномена та підпорядкованих йому явищ є потребою сьогодення і з теоретичної, й з емпіричної точок зору. У свою чергу, необхідність дослідження проблематики правового регулювання адміністративної відповідальності за порушення законодавства про звернення до публічної адміністрації також на часі.

Незважаючи на те, що глава II Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – Кодекс) [4] присвячена загальним питанням адміністративної відповідальності, визначення дефініції «адміністративна відповідальність» Кодекс не містить [4]. Щодо наукового розуміння відповідного поняття, то з цього приводу однією з раціональних видається думка професора В.К. Колпакова: «Адміністративна відповідальність – це специфічне реагування держави на адміністративне правопорушення, що полягає в застосуванні уповноваженим органом або посадовою особою передбаченого законом стягнення до суб'єкта правопорушення» [5, с. 289].

За адміністративні проступки у сфері звернень до публічної адміністрації санкцією ст. 212-3 «Порушення права на інформацію та права на звернення» Кодексу [4] передбачено адміністративну відповідальність у вигляді штрафу або громадських робіт. Розмір такого штрафу залежить від складу відповідного делікту та коливається від 25 до 80 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Відповідно до Податкового кодексу України (розділ XX підрозділ 1 п. 5) [6], неоподатковуваний мінімум доходів громадян нині становить 17 грн. В окремих випадках застосування адміністративних санкцій неоподатковуваний мінімум прирівнюється законодавцем до податкової соціальної пільги. Щодо громадських робіт, то їх строк за загальним правилом становить від 20 до 30 годин. Як впливає зі змісту ст. 221 Кодексу [4], адміністративні стягнення означених різновидів застосовуються в судовому порядку районними, районними у містах, міськими чи міськрайонними судами. Серед адміністративних деліктів, передбачених у ст. 212-3 Кодексу [4], предмета дослідження стосуються такі:

– порушення Закону України «Про доступ до публічної інформації» [7]: надання інформації, що не відповідає дійсності, чи ненадання запитуваної

інформації або відповіді взагалі, відмова у наданні інформації, яку потребує запитувач;

– будь-яке порушення Закону України «Про звернення громадян» [8].

Щодо суб'єктів притягнення до адміністративної відповідальності, то зі змісту ст. 212-3 Кодексу [4] випливає: за порушення права на звернення в адміністративному порядку до вказаної відповідальності притягаються лише спеціальні суб'єкти (уповноважені посадові особи). У розрізі досліджуваної проблематики до таких суб'єктів належать посадові особи органів публічної адміністрації, які вчинили адміністративні проступки в процесі вирішення справ за тими чи іншими зверненнями.

Разом із тим перелік деліктів окреслених у ст. 212-3 Кодексу [4], на наш погляд, потребує доповнення шляхом протиправних діянь (бездіяльності) посадових осіб, які порушили порядок розгляду запитів щодо роз'яснення чинного законодавства. Крім того, законодавцем не передбачено випадки неналежного розгляду та вирішення уповноваженими посадовими особами звернень юридичних осіб (за виключенням запитів на публічну інформацію). Ці суспільні зв'язки не врегульовано на законодавчому рівні взагалі. Отже, немає підстав для притягнення посадових осіб, винних у вчиненні відповідних адміністративних проступків, до адміністративної відповідальності.

Видається необхідним також звернути увагу на деякі недоліки нормативного регулювання в означеній сфері. Суд може застосувати адміністративне стягнення, зокрема за ст. 212-3 Кодексу [4], у разі передачі на його розгляд протоколу про відповідне адміністративне правопорушення, а також, у разі необхідності, інших документів. Перелік осіб, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення, передбачено у ст. 255 Кодексу [4]. Зі змісту цієї правової норми випливає, що протоколи про адміністративні правопорушення, визначені ст. 212-3 Кодексу [4], на сьогодні уповноважені складати лише голови ради адвокатів обласного рівня або окремі представники такої ради, яким делеговано відповідні повноваження. Таким чином, декларовані у ст. 212-3 Кодексу [4] адміністративні стягнення реалізуються лише у частині порушень права на інформацію, передбаченого для адвокатів у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [9]. Нормативні положення інших частин ст. 212-3 Кодексу [4] фактично є недієвими, оскільки нездатні викликати декларовані законодавцем негативні наслідки для жодного з порушників. Звичайно, з такою позицією законодавця погодитися важко.

До речі, в юридичній літературі нині популяризується такий погляд, що вирішувати проблему адміністративної відповідальності посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування необхідно по-новому – за допомогою системи адміністративного судочинства. Мається на увазі віднесення відповідної категорії справ до компетенції адміністративних судів [10, с. 42]. Прихильниками

цієї позиції береться до уваги широкий спектр адміністративних проступків, які гіпотетично можуть бути вчинені у сфері службової діяльності посадовими особами суб'єктів владних повноважень. Окремі фахівці звертають увагу на те, що, з огляду на викладене, такі делікти фактично неможливо систематизувати на законодавчому рівні [11, с. 249–258]. Тому й пропонується як один із прийнятних варіантів адміністративну відповідальність державних службовців звести до визнання неправомірними не тільки їх рішень, а також дій та/або бездіяльності в порядку адміністративного судочинства. Іншим альтернативним варіантом може стати віднесення таких адміністративних проступків до дисциплінарних або кримінальних [12, с. 120].

Як би там не було, але органи державної влади та місцевого самоврядування належать до юридичних осіб, а їх посадові особи до фізичних осіб. Тому, з нашої точки зору, виділяти посадових осіб як спеціальних суб'єктів адміністративної відповідальності взагалі недоцільно. Отже, недоліком запропонованої законодавцем моделі адміністративної відповідальності за порушення права на інформацію та права на звернення (ст. 212-3 Кодексу [4]) є те, що в ній оминають увагою випадки вчинення відповідних адміністративних деліктів приватними суб'єктами. Це питання потребує розв'язання з огляду на конституційний принцип, що всі рівні перед законом.

Враховуючи викладене, пропонуємо у ст. 212-3 Кодексу [4]:

– розширити коло суб'єктів, які притягаються до адміністративної відповідальності за вчинення відповідних адміністративних проступків, приватними особами;

– доповнити перелік підстав притягнення до адміністративної відповідальності за порушення законів України «Про звернення громадян» [7], «Про доступ до публічної інформації» [8], а також деліктами, що суперечать іншим законодавчим актам про звернення в адміністративному порядку (зокрема й тим, що регулюють порядок розгляду запитів щодо роз'яснення чинного законодавства, – Н.К.). Із цього приводу пропонуємо викласти ч. 7 ст. 212-3 Кодексу [4] у новій редакції:

«Незаконна відмова у прийнятті та розгляді звернення, інше порушення Закону України «Про звернення громадян» чи інших законодавчих актів щодо звернень фізичних та юридичних осіб в адміністративному порядку тягнуть за собою накладення штрафу від двадцяти п'яти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Крім того, для забезпечення дієвості ст. 212-3 Кодексу [4] на практиці повною мірою потребує доповнення ст. 255 вказаного законодавчого акта [4] щодо переліку посадових осіб, які складають протоколи про адміністративні проступки, передбачені цією правовою нормою. Згідно із Законом України «Про звернення громадян» (ст. 28), контроль за дотриманням законодавства про звернення в адміністративному порядку фізичних осіб здійснюють у межах

своїєї компетенції «Верховна Рада України, народні депутати України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Уповноважений з прав людини Верховної Ради України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські, районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі комітети, депутати місцевих рад, а також міністерства, інші центральні органи виконавчої влади щодо підпорядкованих їм підприємств, установ та організацій» [7]. Тому пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 255 Кодексу [4] після слів «У справах про адміністративні правопорушення, що розглядаються органами, зазначеними в статтях 218–221 цього Кодексу, протоколи про правопорушення мають право складати» [4] абзацом такого змісту: «уповноважені посадові особи обласних, Київської та Севастопольської міських, районних, районних в містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, сільських, селищних, міських рад та їх виконавчих комітетів, депутатів місцевих рад, а також міністерств, інших центральних органів виконавчої влади щодо підпорядкованих їм підприємств, установ та організацій».

На наш погляд, реалізація запропонованого сприятиме вирішенню проблем, пов'язаних із недосконалістю змісту ст. 212-3 Кодексу [4], недоліками механізму реалізації адміністративної відповідальності за відповідні адміністративні проступки на практиці, зокрема у сфері звернень до публічної адміністрації.

Вочевидь, є чимало проблемних питань, пов'язаних із правовим регулюванням адміністративної відповідальності за порушення законодавства про звернення до публічної адміністрації. Це зумовлює необхідність послідовної реалізації низки заходів, спрямованих на розроблення відповідного теоретичного підґрунтя та удосконалення законодавства за тематичним напрямом (зокрема тих, що запропоновані автором). При цьому з метою уникнення множинного трактування ключових для означеного законодавства дефініцій, зокрема, «юридична відповідальність», «адміністративна відповідальність»

тощо, у першу чергу, необхідно остаточно визначитися з їх змістом на теоретичному та практичному рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України (із змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность: очерк теории / С.Н. Братусь. – М. : Юрид. лит., 1976. – 215 с.
3. Тихомиров О.О. Юридична відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері : [навч. посіб.] / О.О. Тихомиров, О.К. Тугарова. – К. : Нац. акад. СБУ, 2015. – 172 с.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення (із змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.
5. Колпаков В.К. Адміністративне право України : [підручник] / В.К. Колпаков. – 3-є вид., стер. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 750 с.
6. Податковий кодекс України (із змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14; № 15–16, № 17. – Ст. 112.
7. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР (із змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
8. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-IV (із змінами та доповненнями) // Офіційний вісник України. – 2011. – № 10. – Ст. 446.
9. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI № (із змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 27. – Ст. 282.
10. Теорія та практика здійснення адміністративного судочинства в Україні : [навчальний посібник] / [С.Т. Гончарук, Т.О. Гуржій, С.О. Мосьондз та ін.]. – Тернопіль : Вектор, 2016. – 352 с.
11. Адміністративне деліктне законодавство: Зарубіжний досвід та пропозиції реформування в Україні : [автор-упоряд. О.А. Банчук]. – К. : Книги для бізнесу, 2007. – 912 с.
12. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / [А.В. Кірмач, В.П. Тимошук, М.В. Фігель та ін.] ; за заг. ред. В.П. Тимощука, А.М. Школика. – К. : Конус-Ю, 2007. – 735 с.

Каменська Н.П. АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗВЕРНЕННЯ ДО ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті автор характеризує адміністративну відповідальність за делікти у сфері звернень до публічної адміністрації. В окресленому аспекті висвітлюються актуальні проблеми правового регулювання в означеній сфері. Пропонуються низка ефективних заходів вирішення відповідних проблем на законодавчому рівні, а також цікаві теоретичні висновки та узагальнення за досліджуваною проблематикою.

Ключові слова: юридична відповідальність, адміністративна відповідальність, публічна адміністрація, звернення, правове регулювання, проступок.

Каменская Н.П. АДМИНИСТРАТИВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НАРУШЕНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОСТИ ОБ ОБРАЩЕНИЯХ В ПУБЛИЧНУЮ АДМИНИСТРАЦИЮ: АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

В статье автор характеризует административную ответственность за деликты в сфере обращений к публичной администрации. В этом аспекте освещаются и актуальные проблемы правового регулирования в указанной сфере. Предлагаются эффективные меры решения соответствующих проблем на законодательном уровне, а также интересные теоретические выводы и обобщения по исследуемой проблематике.

Ключевые слова: юридическая ответственность, административная ответственность, публичная администрация, обращения, правовое регулирование, проступок.

Kamenskaya N.P. ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR VIOLATIONS OF LEGISLATION ON APPEALS TO PUBLIC ADMINISTRATION: ACTUAL PROBLEMS OF LEGAL REGULATION

In the article the author characterizes the administrative responsibility for committing offenses in the sphere of appeals to the public administration. In this aspect, there are also highlighted current problems of legal regulation in an indicated plane. The author notes a rather diverse range of views on legal responsibility. At the same time, she notes that the problem of developing a unified approach to the essence of legal responsibility for decades has remained unresolved.

Among the problems of legal regulation of the indicated sphere, the author identifies the following:

– lack of determination of the definition of “administrative responsibility” in the Code of Ukraine on Administrative Offenses;

– list of misdeeds declared in Art. 212-3 “Violation of the right to information and to appeal” in the Code needs to be supplemented by actions (inactions) of officials who violate the procedure for considering requests for clarification of the current legislation;

– by the legislator is not envisaged the cases of improper consideration and decision by authorized officials appeals of legal entities (excluding requests for public information);

– protocols on administrative offenses under the art. 212-3 of the Code are authorized to be made only by individual authorized representatives of the council of advocates of the regional level (other regulations are actually inactive). To solve these and other problems as well, the author suggests, in particular, in the Art. 212-3 of the Code:

– to expand the circle of subjects who are attracted to administrative responsibility for committing administrative misconduct in the sphere of appeals in an administrative order at the expense of private individuals;

– supplement the list of grounds for bringing to administrative responsibility for violations of the laws of Ukraine “On applications of citizens”, “On access to public information”, as well as for misconducts, violating other legislative acts of appeals in an administrative order, etc. Moreover, the author makes other interesting theoretical conclusions and generalizations on the studied problems.

Key words: legal responsibility, administrative responsibility, public administration, treatment, legal regulation, misconduct.

Ковальчук А.Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного, фінансового і банківського права
Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом

УДК 347.73:351.71

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ЙОГО СКЛАДНИКИ

Постановка проблеми. Найважливішим елементом системи забезпечення фінансової безпеки держави є її правове забезпечення, що передбачає створення досконалої правової бази та системи забезпечення стабільності фінансової системи, попередження, виявлення й припинення правопорушень. На сьогодні в юридичній літературі відсутній єдиний підхід щодо складників механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, що зумовлює подальші дослідження в цьому напрямі. Категорія «фінансово-економічна безпека» є інтегрованою категорією економічної теорії, соціології, права та державного управління, дія якої виявляється на всіх рівнях (від національної економіки до окремого взятого підприємства), проте сучасний стан розвитку економіки свідчить про недостатню розробленість цієї проблематики. Усе це й зумовлює актуальність обраної теми та її подальше дослідження.

Ступінь наукової розробленості. Проблемам забезпечення фінансово-економічної безпеки держави присвячені праці таких дослідників: В.Б. Авер'янова, С.С. Алексєєва, О.І. Барановського, Л.К. Воронової, В.І. Волошина, О.Р. Бойкевич, Е.С. Дмитренка, В.С. Домбровського, Л.С. Мартюшевої, Я.В. Шевченко, О.В. Прокопенко, І.М. Комарницького, В.І. Соловійова, Н.В. Наконечної та інших.

Метою статті є дослідження основних складників механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. М.М. Єрмошенко та В.А. Ліпкан до елементів механізму правового забезпечення фінансової безпеки відносять принципи, функції та методи [1, с. 35; 2, с. 130].

Необхідними елементами механізму правового забезпечення фінансової безпеки є правове регулювання суспільних відносин за допомогою способів, сформованих теорією держави й права, – дозволу, зобов'язання, заборони та заохочування [3, с. 260]; встановлення необхідних обмежень і заборон у цих відносинах [4, с. 19], механізму застосування відповідальності за вчинення неправомірних діянь та заохочування з метою спонукання до правомірної поведінки у сфері фінансової діяльності системою пільг і переваг. Також вказуємо, що на забезпечення фінансової безпеки впливають методи фінансово-правового регулювання (державно-владних приписів, узгодження, рекомендації).

Аналіз наукових джерел дає змогу зробити висновок про те, що питання про функції як елементи меха-

нізму правового забезпечення фінансової безпеки є недослідженим. На нашу думку, безпосередній вплив на забезпечення фінансової безпеки мають регулятивна, охоронна, соціальна, виховна, захисна як функції фінансово-правового регулювання [5, с. 95–97] та контрольна функції. Особливе значення останньої зумовлене спрямуванням контролю загалом і фінансового зокрема на виявлення, попередження чи припинення протиправної поведінки. Роль фінансового контролю визначається тим, що він є засобом забезпечення умов нормального функціонування фінансової системи та встановлення доцільності й раціональності використання фінансових ресурсів; засобом забезпечення законності у фінансовій діяльності та встановлення правопорядку [6, с. 92]; засобом забезпечення інтересів держави, охорони прав громадян, підприємств, організацій; засобом притягнення винних до юридичної відповідальності; засобом виявлення, усунення й попередження порушень; основним методом забезпечення економічної, фінансової безпеки. Підтримуємо думку І.Б. Стефанюк, що недооцінка ролі контролю є однією з причин великої кількості правопорушень у сфері фінансової діяльності [7, с. 13]. Отже, як свідчить викладене, фінансовий контроль є засобом забезпечення законності у сфері фінансової діяльності; засобом виконання всіма суб'єктами, що її здійснюють, приписів у цій сфері, суворого й точного виконання ними фінансових обов'язків перед державою, органами місцевого самоврядування; засобом виявлення фактів порушення фінансового законодавства чи неналежного виконання учасниками фінансової діяльності своїх обов'язків та притягнення винних до відповідальності [8, с. 314]. Зазначене забезпечується його можливістю проводитись на різних стадіях (попередній, поточній, наступній) і рівнях фінансової діяльності (державному, місцевому, відомчому, внутрішньогосподарському, недержавному) та використовувати систему методів і форм контролю. А тому маємо всі підстави вважати фінансовий контроль основним засобом забезпечення фінансової безпеки.

Аналіз законодавства, яким регулюються питання фінансового контролю, свідчить про його недосконалість, і про це висловлюються науковці, називаючи паралелізм та дублювання повноважень контролюючих органів, недосконалий механізм відповідальності за правопорушення під час його здійснення.

Розглядаючи механізм правового забезпечення фінансової безпеки, не можна обминути питання про роль у ньому правових норм і правовідносин загалом та фінансово-правових норм і фінансових правовідносин зокрема. Варто зауважити, що фінансова безпека є міжгалузевим правовим інститутом, який об'єднує систему відносно відокремлених від інших і пов'язаних між собою правових норм, що регулюють відносини у сфері забезпечення фінансової безпеки. Провідну роль у їх регулюванні відіграють фінансово-правові норми, змістом яких є правила поведінки учасників особливого виду суспільних зв'язків саме в процесі фінансової діяльності держави [9, с. 75]. Ці норми мають здебільшого імперативний характер та спрямовані безпосередньо на забезпечення загальнодержавного інтересу, а опосередковано – на забезпечення інтересів решти учасників фінансових правовідносин, забезпечення порядку у фінансовій системі, її стабільне функціонування. Зазначене підтверджує зацікавленість держави в точному й неухильному дотриманні юридичними та фізичними особами встановлених нею правил і змушує її забезпечувати функціонування фінансово-правових норм примусовою силою, передбачаючи юридичну відповідальність за невиконання її приписів. З огляду на викладене особливу роль у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки виконують матеріальні, процесуальні, охоронні, уповноважувальні, зобов'язувальні, заборонні фінансово-правові норми та такий елемент їх структури, як санкція. Аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати про особливу роль санкції фінансово-правової норми в механізмі правового забезпечення фінансової безпеки. Зазначене підтверджується її здатністю виступати засобом захисту приписів, що містяться у фінансово-правовій нормі, визначати вид і міру юридичної відповідальності порушників фінансово-правових норм, вказувати на невідповідність для порушника наслідки. Таким чином, роль фінансово-правових норм у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки полягає в їх спрямуванні під час реалізації (здійснення, виконання, дотримання, застосування) на попередження та припинення правопорушень.

Елементом механізму правового забезпечення фінансової безпеки є правовідносини в цій сфері, завдяки яким діяльність із забезпечення фінансової безпеки здійснюється за певними правилами та встановлюється зв'язок між учасниками шляхом реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Фінансові правовідносини посідають центральне місце серед них, що зумовлено такими їх особливостями: мають грошовий, розподільчий, плановий та організаційний характер [10, с. 28]; їх учасником є держава як контролер, гарант повноважень та обов'язків, розподілених серед конкретних суб'єктів конкретних правовідносин [11, с. 391]; їх об'єктом є кошти, з яких формуються, використовуються, розподіляються публічні фонди. Особливу роль у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки виконують охоронні фінансові правовідноси-

ни, у межах яких здійснюється захист суб'єктивних прав, запроваджуються в життя заходи юридичної відповідальності та які є умовою для можливості приведення в дію засобів їх забезпечення.

Однією зі сторін правовідносин у сфері забезпечення фінансової безпеки є суб'єкти з відповідними повноваженнями. О.І. Барановський відносить їх до «організаційно-управлінського забезпечення» фінансової безпеки [12, с. 31].

Безперечно, важлива роль у забезпеченні фінансової безпеки належить взаємодії органів із повноваженнями в зазначеній сфері, яку (в аспекті забезпечення національної безпеки) визначають як необхідну, спільну діяльність, що здійснюється на основі законних, підзаконних і відомчих нормативно-правових актів у конкретних організаційних формах, узгоджену за метою, місцем і часом та спрямовану на забезпечення якісного й ефективного виконання покладених на них завдань із метою забезпечення національної безпеки України. Як бачимо, учені залишили поза увагою питання щодо суб'єктів забезпечення безпеки. На підставі зазначеного та сформульованого нами поняття фінансової безпеки пропонуємо таке визначення: *взаємодія суб'єктів забезпечення фінансової безпеки* – це їх спільна діяльність, спрямована на захист і забезпечення життєво важливих фінансових інтересів особи, суспільства, держави, її адміністративно-територіальних утворень від внутрішніх та зовнішніх загроз.

Аналіз законодавства дає підстави стверджувати, що під час діяльності з попередження, виявлення й припинення правопорушень у сфері фінансової діяльності суб'єктами взаємодії є різні органи державної влади. Науковці, зокрема, ведуть мову про взаємодію між митними, податковими та іншими контролюючими й правоохоронними органами [14, с. 8; 15, с. 3]; вказують на її неналежну організацію щодо кваліфікації виявлених правопорушень, оцінки зібраних доказів, оформлення матеріалів за результатами перевірок фінансової діяльності [16, с. 21]. Тому прийнятними вважаємо думки А.А. Козіни та Р.М. Тучака про утворення Координаційного комітету державного контролю при Рахунковій палаті з повноваженнями щодо координаційної діяльності органів фінансового контролю [17, с. 16] та прийняття єдиного нормативного акта про порядок і механізм взаємодії між підрозділами, що ведуть боротьбу з корупцією й організованою злочинністю, та іншими правоохоронними й контролюючими органами [18, с. 13]. Окрім того, важливе значення має координація правоохоронних органів України з компетентними органами зарубіжних держав через Національне центральне бюро Інтерполу [19].

На наше переконання, основну роль у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки виконує юридична відповідальність, що зумовлюється її змістом, яка є формою позитивної (негативної) оцінки державою поведінки суб'єкта, виражається в обов'язку суб'єкта діяти правомірно чи нести по-

карання за протиправну поведінку та викликає для суб'єкта певні позитивні (негативні) наслідки. Отже, юридична відповідальність спрямована на охорону фінансових правовідносин шляхом попередження, виявлення й припинення правопорушень суб'єктів фінансового права, а загалом – на забезпечення фінансової безпеки.

Висновки. Механізм правового забезпечення фінансової безпеки базується на певних принципах (внутрішніх, зовнішніх), способах (дозволу, зобов'язання, заборони, заохочування) та функціях (аналітичній, прогностичній, науковій, організаційній, інформаційній, контрольній). Обґрунтовано значення в реалізації контрольної функції фінансового контролю, оскільки він є засобом забезпечення законності у сфері фінансової діяльності; засобом виконання всіма суб'єктами, що її здійснюють, приписів у цій сфері, суворого й точного виконання ними фінансових обов'язків перед державою, органами місцевого самоврядування; засобом виявлення фактів порушення фінансового законодавства чи неналежного виконання учасниками фінансової діяльності своїх обов'язків, притягнення винних до відповідальності.

Механізм правового забезпечення фінансової безпеки включає також правові норми, правовідносини у сфері забезпечення фінансової безпеки та юридичну відповідальність їх учасників. Вважається, що фінансово-правові засоби (принципи, методи, функції фінансово-правового регулювання, фінансово-правові норми, фінансові правовідносини, юридична відповідальність суб'єктів фінансового права) є основними елементами механізму правового забезпечення фінансової безпеки. У статті визначено роль фінансово-правових норм у зазначеному механізмі (їх реалізація спрямована на попередження й припинення правопорушень) та значення фінансових правовідносин, зокрема охоронних, у межах яких здійснюється захист суб'єктивних прав, застосовується юридична відповідальність. Визначено, що основними учасниками правовідносин у сфері забезпечення фінансової безпеки держави є суб'єкти фінансового права.

При цьому основну роль у механізмі правового забезпечення фінансово-економічної безпеки виконує юридична відповідальність суб'єктів фінансового права, оскільки вона спрямована на охорону фінансових правовідносин шляхом попередження, виявлення й припинення правопорушень суб'єктів фінансового права, а загалом – на забезпечення фінансової безпеки. Отже, єдність досліджуваних елементів, побудова за принципом взаємодії є запорукою побудови ефективного механізму фінансово-економічної безпеки. На основі вищезазначеного вважаємо за доцільне розробити та прийняти основні засади державної політики у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки України в Стратегії забезпечення фінансово-економічної безпеки України, яку затверджуватиме Президент України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення : [монографія] / М.М. Єрмошенко. – К. : Київський нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 399 с.
2. Ліпкан В.А. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях / В.А. Ліпкан, О.С. Ліпкан, О.О. Яковенко. – К. : Текст, 2006. – 256 с.
3. Теорія держави та права : [навч. посібник] / [А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.] ; за ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 368 с.
4. Воронова Л.К. Фінансове право України : [підручник] / Л.К. Воронова. – К. : Прецедент ; Моя книга, 2006. – 448 с.
5. Стефанюк І.Б. Формування системи фінансового контролю / І.Б. Стефанюк // Економіка. Фінанси. Право. – 2009. – № 12. – С. 13–16.
6. Фінансове право України : [навч. посібник] / за заг. ред. Л.К. Воронової. – К. : Правова єдність, 2009. – 395 с.
7. Стефанюк І.Б. Формування системи фінансового контролю / І.Б. Стефанюк // Економіка. Фінанси. Право. – 2009. – № 12. – С. 13–16.
8. Дмитренко Е.С. Науково-правовий підхід до визначення ролі фінансового контролю у застосуванні юридичної відповідальності і забезпеченні фінансової безпеки держави / Е.С. Дмитренко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2007. – Вип. 8. – С. 313–316.
9. Фінансове право України : [навч. посібник] / за заг. ред. Л.К. Воронової. – К. : Правова єдність, 2009. – 395 с.
10. Ермакова Т.С. Финансовое правоотношение / Т.С. Ермакова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1985. – 36 с.
11. Венгеров А.Б. Теория государства и права : [учебник для юрид. вузов] / А.Б. Венгеров. – 2-е изд. – М. : Юриспруденция, 2000. – 528 с.
12. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : [монографія] / О.І. Барановський. – К. : НТЕУ, 2004. – 759 с.
13. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 р. № 3341-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 358.
14. Федоров С.Е. Финансово-правовые санкции: проблемы применения / С.Е. Федоров // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 4. – С. 36–38.
15. Шевченко Я.В. Правила переміщення через митний кордон України підакцизних товарів та відповідальність за їх порушення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право» / Я.В. Шевченко. – К., 2000. – 16 с.
16. Гега П.Т. Правові основи податкової системи, правопорушення, проблеми, рішення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / П.Т. Гега. – К., 1996. – 26 с.
17. Козіна А.А. Забезпечення податковою міліцією законності в сфері оподаткування: організаційно-правові аспекти повноважень та статусу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / А.А. Козіна. – Х., 2005. – 20 с.
18. Тучак Р.М. Адміністративно-правові засади боротьби з корупцією : автореф. дис. ... канд. юрид.

наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Р.М. Тучак. – Х., 2007. – 21 с.

19. Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами можливостей Національного центрального бюро Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів :

Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Державного комітету у справах охорони державного кордону України, Державної митної служби України і Державної податкової адміністрації України від 9 січня 1997 р. № 3/1/2/5/2/2 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 9. – С. 77.

Ковальчук А.Ю. МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ЙОГО СКЛАДНИКИ

У статті розглянуто сутність фінансово-економічної безпеки та її місце в системі національної безпеки держави. Досліджено механізм управління фінансово-економічною безпекою України, визначено структуру й зміст його основних складників, надано їх загальну характеристику. Обґрунтовано, що виконання завдань і функцій системи фінансово-економічної безпеки здійснюється на певних принципах і функціях, а також включає правові норми, правовідносини у сфері забезпечення фінансової безпеки та юридичну відповідальність їх учасників. Проаналізовано роль фінансово-правових норм у зазначеному механізмі (їх реалізація спрямована на попередження й припинення правопорушень) та значення фінансових правовідносин, зокрема охоронних, у межах яких здійснюється захист суб'єктивних прав, застосовується юридична відповідальність.

Ключові слова: фінансово-економічна безпека, юридична відповідальність, механізм забезпечення, складники механізму забезпечення.

Ковальчук А.Ю. МЕХАНИЗМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ И ЕГО СОСТАВЛЯЮЩИЕ

В статье рассмотрена сущность финансово-экономической безопасности и ее место в системе национальной безопасности государства. Исследован механизм управления финансово-экономической безопасностью Украины, определена структура и содержание его основных составляющих, дана их общая характеристика. Обосновано, что выполнение задач и функций системы финансово-экономической безопасности осуществляется на определенных принципах и функциях, а также включает правовые нормы, правоотношения в сфере обеспечения финансовой безопасности и юридической ответственности их участников. Проанализирована роль финансово-правовых норм в указанном механизме (их реализация направлена на предупреждение и пресечение правонарушений) и значение финансовых правоотношений, в частности охранных, в пределах которых осуществляется защита субъективных прав, применяется юридическая ответственность.

Ключевые слова: финансово-экономическая безопасность, юридическая ответственность, механизм обеспечения, составляющие механизма обеспечения.

Kovalchuk A.Yu. MECHANISM OF SECURITY OF FINANCIAL ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE AND ITS COMPOSITION

The article examines the nature of financial and economic security and its place in the national security. The mechanism of management of financial and economic security of Ukraine, defines the structure and content of its main components, given their general characteristics. It is proved that in the mechanism of legal provision of financial and economic security, the legal responsibility of the subjects of financial law is carried out, since it is aimed at protecting financial legal relations by preventing, detecting and terminating offenses of financial law subjects, and in general, ensuring financial security. Consequently, the unity of the investigated elements, built on the principle of interaction – is the key to building an effective mechanism of financial and economic security. Proved that the tasks and functions of financial and economic security is carried out on certain principles and functions, and includes legal norms, legal relations in providing financial security and legal responsibility of the participants. The role of financial and legal provisions in the said mechanism (their implementation is aimed at the prevention and suppression of crime) and financial relations, including security, within which the protection of subjective rights applicable legal responsibility. The necessity of elaboration and adoption of the basic principles of the state policy in the field of ensuring financial and economic security of Ukraine in the Strategy of providing financial and economic security of Ukraine, which will be approved by the President of Ukraine, is determined.

Key words: financial and economic security, legal liability, mechanism of software, components provide a mechanism.

УДК 347.73:336.22

**СИСТЕМА МОНІТОРИНГУ ВІДПОВІДНОСТІ ПОДАТКОВИХ НАКЛАДНИХ/РОЗРАХУНКІВ
КОРИГУВАННЯ КРИТЕРІЯМ ОЦІНКИ СТУПЕНЯ РИЗИКІВ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Постановка проблеми. Однією з обов'язкових структурних ознак держави є система оподаткування, оскільки однією із цілей державного регулювання є така система адміністрування податків і зборів, за якої, з одного боку, зібраних податків має бути достатньо для забезпечення виконання завдань і здійснення функцій, що стоять перед державою, а з іншого – тягар процедури справляння податків не має бути надмірним для платника.

При цьому нормативно-правове регулювання адміністрування податків в Україні перебуває в русі з урахуванням проведення постійних реформ. Так, з 1 липня 2017 р. в Україні для платників податку на додану вартість (далі – ПДВ) запроваджено систему моніторингу відповідності податкових накладних/розрахунків коригування критеріям оцінки ступеня ризиків, достатніх для зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних (далі – ЄМ КОР).

Враховуючи певний проміжок часу, протягом якого ЄМ КОР працює, та досить велику увагу до неї з боку контролюючих органів – Державної фіскальної служби України (далі – ДФС) – і платників податків, постає необхідність наукових досліджень питання правового аспекту системи моніторингу відповідності податкових накладних/розрахунків коригування критеріям оцінки ступеня ризиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій провести неможливо, адже на сьогодні дослідження із цього питання не проводились.

Постановка завдання. Податок на додану вартість є основним джерелом наповнення Державного бюджету України. Отже, стан державних фінансів значною мірою залежить від його економічної фіскальної ефективності. Її підвищення вимагає покращення правових норм, якими регулюється справляння податку.

Метою статті є здійснення аналізу правового аспекту системи моніторингу відповідності податкових накладних/розрахунків коригування критеріям оцінки ступеня ризиків, зокрема, нормативно-правове забезпечення цієї системи (дієвість або її недосконалість) з позиції правового регулювання податку на додану вартість, з'ясування того, чи здатна вона забезпечити дійсний правовий механізм контролю за справлянням податку на додану вартість, а також формулювання відповідних висновків.

Виклад основного матеріалу. Податковий кодекс України (далі – ПКУ) [1] визначає основні засади адміністрування податку на додану вартість та його елементи (платників податку (реєстрація та її

анулювання), об'єкт і базу оподаткування, ставки податку, порядок обчислення, податковий період, строк і порядок його сплати, строк та порядок подання звітності).

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» від 21 грудня 2016 р. № 1797-VIII (далі – Закон № 1797-VIII) [2] внесено зміни до ст. 201 ПКУ, яку доповнено п. 201.16, відповідно до якого реєстрація податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних (далі – ЄРПН) може бути зупинена в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, у разі відповідності такої податкової накладної/розрахунку коригування сукупності критеріїв оцінки ступеня ризиків, достатніх для зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в ЄРПН, встановлених відповідно до п. 74.2 ст. 74 ПКУ.

Крім того, вказаним пунктом передбачено, яким чином відбувається повідомлення платника про зупинення реєстрації податкової накладної (із зазначенням причин), наявність права в платника надати пояснення та/або копії документів, які є достатніми для прийняття контролюючим органом рішення про подальшу реєстрацію або відмову в реєстрації такої податкової накладної/розрахунку коригування в ЄРПН.

Ця процедура/механізм, як заявляється представниками влади, є важливим складником автоматичного відшкодування ПДВ, запровадженого з початку 2017 р. Згідно з новими положеннями податкового законодавства «ризикові» операції мають виявлятися та призупинятися саме на етапі реєстрації податкових накладних, тоді як реальні операції мають проходити реєстрацію без будь-яких ускладнень.

Наказом Міністерства фінансів України від 13 червня 2017 р. № 567 (зареєстрований у Міністерстві юстиції України 16 червня 2017 р. за № 753/30621) [3] затверджено Критерії оцінки ступеня ризиків, достатніх для зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних, та Вичерпний перелік документів, достатніх для прийняття рішення про реєстрацію податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних (далі – Наказ № 567).

Оцінка ступеня ризиків, достатніх для зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в ЄРПН, здійснюється ДФС шляхом проведення постійного автоматизованого моніторингу

відповідності податкових накладних/розрахунків коригування згаданим критеріям.

При цьому, відповідно до п. 6 Наказу № 567 [3], моніторинг податкової накладної/розрахунку коригування здійснюється ДФС за такими критеріями:

1) обсяг постачання товару/послуги, зазначений у податковій накладній, яка подана на реєстрацію в ЄРПН, у 1,5 раза більший за величину, що дорівнює залишку різниці обсягу постачання такого товару/послуг, зазначеного в податкових накладних/розрахунках коригування, зареєстрованих з 1 січня 2017 р. в ЄРПН, та обсягу придбання на митній території України та/або ввезення на митну територію України відповідного товару, зазначеного з 1 січня 2017 р. в отриманих податкових накладних/розрахунках коригування, зареєстрованих у ЄРПН, і митних деклараціях, а також переважання в такому залишку товарів із кодами згідно з УКТ ЗЕД, які визначаються ДФС, більше 75% загального такого залишку та відсутність товару/послуги, зазначеної в податковій накладній, яка подана на реєстрацію в ЄРПН, в інформації, поданій платником податку за встановленою формою, як товару/послуги, що на постійній основі постачається (виготовляється);

2) відсутність (анулювання, призупинення) ліцензій, виданих органами ліцензування, які засвідчують право суб'єкта господарювання на виробництво, експорт, імпорт, оптову й роздрібну торгівлю підкацизними товарами (продукцією), визначеними пп. пп. 215.3.1 та 215.3.2 п. 215.3 ст. 215 розділу VI ПКУ стосовно товарів, які зазначені платником податку в податковій накладній, поданій на реєстрацію в ЄРПН.

У разі, якщо за результатами моніторингу визначено, що податкова накладна/розрахунок коригування відповідає вимогам підпункту 1 та одній з умов, зазначених у підпункті 2 цього пункту, реєстрація такої податкової накладної/розрахунку коригування зупиняється відповідно до вимог п. 201.16 ст. 201 розділу V ПКУ.

Тобто з урахуванням вимог Наказу № 567 не підлягають моніторингу такі накладні:

– податкові накладні, видані суб'єктами малого підприємництва (обсяг постачання за місяць становить менше 500 000 грн) та великими платниками податків (кількість сплачених податків і зборів перевищує 5 000 000 грн);

– податкові накладні, виписані на неплатників (на кінцевого споживача) та за операціями, звільненими від оподаткування, або такими, що оподатковуються за нульовою ставкою;

– податкові накладні платників податків, які витримують «податкове навантаження» [4].

Також Наказом № 567 [3] визначено Вичерпний перелік документів, достатніх для прийняття рішення про реєстрацію податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних.

Крім того, Наказом Міністерства фінансів України від 13 червня 2017 р. № 566 (зареєстрований у Міністерстві юстиції України 16 червня 2017 р.

за № 752/30620) [5] затверджено Порядок роботи комісії Державної фіскальної служби України, яка приймає рішення про реєстрацію податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних або відмову в такій реєстрації (далі – Комісія), а також форму рішення щодо реєстрації або відмови в реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування (далі – Наказ № 566).

У свою чергу Державною фіскальною службою України Наказом від 26 червня 2017 р. № 450 [6] затверджено Регламент комісії ДФС, яка приймає рішення про реєстрацію податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних або відмову в такій реєстрації (далі – Наказ № 450).

Постановою Кабінету Міністрів України від 29 березня 2017 р. № 190 [7] встановлено підстави для прийняття рішення комісією Державної фіскальної служби про реєстрацію податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних або про відмову в такій реєстрації (далі – Постанова № 190). Зокрема, підстави для прийняття комісією ДФС рішення про відмову в реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування є такими:

– ненадання платником податку письмових пояснень стосовно підтвердження інформації, зазначеної в податковій накладній/розрахунку коригування, до якої/якого застосована процедура зупинення реєстрації згідно з п. 201.16 ст. 201 ПКУ;

– ненадання платником податку копій документів відповідно до пп. «в» пп. 201.16.1 п. 201.16 ст. 201 ПКУ;

– надання платником податку копій документів, які складені з порушенням законодавства та/або не є достатніми для прийняття комісією ДФС рішення про реєстрацію податкової накладної/розрахунку коригування.

Крім того, Постановою Кабінету Міністрів України від 4 липня 2017 р. № 485 [8] затверджено Порядок розгляду скарг на рішення комісії Державної фіскальної служби про відмову у реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних (далі – Постанова № 485).

Також варто звернути увагу на проект Закону України «Про внесення змін до підрозділу 2 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування у Єдиному реєстрі податкових накладних» від 15 вересня 2017 р. № 7115 [9], яким пропонується перевести СМ КОР у тестовий режим та передбачити її «ручне керування».

Зазначивши нормативно-правові акти, якими регламентовано порядок автоматизованого моніторингу відповідності податкових накладних/розрахунків коригування критеріям оцінки ступеня ризиків, достатніх для зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних, більш детально торкнемось

проблем та недоліків правового регулювання цієї системи адміністрування ПДВ.

Незважаючи на те, що внесені Законом № 1797-VIII [2] зміни набирали чинності з 1 квітня 2017 р., фактично процедура зупинення реєстрації податкових накладних у ЄРПН почала працювати з 1 липня 2017 р. Анонсований тестовий режим (з 1 квітня 2017 р. по 30 червня 2017 р.) не працював з огляду на той факт, що критерії оцінки ступеня ризиків, достатніх для зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в ЄРПН, були затверджені в першій половині червня 2017 р., і до цього часу зупинення (блокування) реєстрації податкових накладних у ЄРПН не здійснювалося.

Вказане призвело до численних непорозумінь із боку як ДФС, так і платників податків щодо того, яким чином працює система, як подавати (у якому вигляді) документи в разі зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування. Фактично блокувались податкові накладні, які виписані на неплатників (на кінцевого споживача) та за операціями, звільненими від оподаткування, або такими, що оподатковуються за нульовою ставкою.

Одним із недоліків системи є те, що для виведення перевищення обсягів постачання за виданими податковими накладними враховуються обсяги придбання тільки з 1 січня 2017 р. (за отриманими податковими накладними). Таким чином, у разі виписки податкової накладної на реалізацію товарів, придбаних до 1 січня 2017 р., або якщо кількість товарів за податковою накладною (виписаною після 1 січня 2017 р.) перевищує кількість їх придбання з 1 січня 2017 р. (система не враховує наявність залишків станом на 1 січня 2017 р. чи придбання товарів від неплатників ПДВ), реєстрація її в ЄРПН буде зупинена.

При цьому з 1 січня 2015 р. реєстрації в ЄРПН підлягають усі без винятку податкові накладні, а також запроваджена система електронного адміністрування ПДВ (СЕА ПДВ), що, відповідно, дає можливість враховувати обсяги придбання й реалізації товарів саме з 1 січня 2015 р. (за отриманими та виданими податковими накладними). У свою чергу законодавцем із певних причин під час визначення критеріїв моніторингу за відправну точку береться саме 1 січня 2017 р.

По-перше, це створює перешкоди для сумлінних платників податків. По-друге, у разі зупинки реєстрації податкової накладної дає можливість надавати для розгляду Комісії під різні операції з реалізації одні та ті ж документи на придбання (до 1 січня 2017 р.), тому що кожний раз під час зупинення реєстрації податкової накладної та розгляду Комісією наданих документів оцінюється тільки конкретна операція, а не в сукупності з діяльністю платника загалом, тим самим створюються певні умови для схем маніпулювання.

Також критерій щодо обсягів придбання й реалізації торкнувся безпосередньо виробників, оскільки під час виготовлення продукції (робіт, послуг) вони

придбавають сировину, витрачають воду, електроенергію тощо, тобто коди сировини, товарів за УКТ ЗЕД і послуг ДКПП, які він придбаває та виготовляє, не співпадають.

При цьому реєстрація податкової накладної, виписаної відповідно до п. 187.1 ст. 187 ПКУ [1], яким передбачено, що датою виникнення податкових зобов'язань із постачання товарів/послуг вважається дата, яка припадає на податковий період, протягом якого відбувається будь-яка з подій, що сталася раніше, зокрема, дата зарахування коштів від покупця/замовника на банківський рахунок платника податку як оплата товарів/послуг, що підлягають постачанню, тобто за першої події (отримання передплати), за умовою також буде зупинена.

Детальніше розглянемо підстави для прийняття рішення Комісією ДФС про реєстрацію податкової накладної в ЄРПН або про відмову в реєстрації.

Варто зазначити, що наведений перелік [7] не містить конкретних та об'єктивних причин для відмови в реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування. Якщо суб'єктом господарювання взагалі не надано пояснення й документи, усе більш-менш зрозуміло. А якщо, на думку Комісії, відмова буде з причини *надання платником податку копій документів, які складені з порушенням законодавства та/або не є достатніми для прийняття комісією ДФС рішення про реєстрацію податкової накладної/розрахунку коригування*, то при цьому форма рішення про відмову [5] не передбачає, зазначення яких саме документів недостатньо або які з них складені з порушеннями. Також із цього формулювання не зрозуміло, з якої причини була відмова – *надані документи не є достатніми чи надані документи складені з порушенням чинного законодавства*.

Те ж стосується обставин надання платником повного пакета документів за встановленим переліком (підтверджує господарську операцію, за якою складено податкову накладну), проте не надано пояснення. Не зрозуміло, чи можна в такому разі стверджувати, що відмова в реєстрації податкової накладної буде обґрунтованою, з урахуванням пп. 201.16.2 п. 201.16 ПКУ.

Прийняття такого рішення не може бути віднесене до дискреційних функцій контролюючого органу, тобто коли такий орган може обирати з декількох юридично допустимих рішень те, яке він вважає найкращим за конкретних обставин та яке захистить або відновить порушене право.

Під дискреційними повноваженнями необхідно розуміти надання органу або посадовій особі повноважень діяти на власний розсуд у межах закону. Дискреційні повноваження полягають у тому, що суб'єкт владних повноважень може обирати в конкретній ситуації альтернативне рішення, яке є законним.

У цьому разі рішення фіскального органу не відповідають критеріям чіткості й зрозумілості акта індивідуальної дії та зумовлюють його неоднозначне трактування, що у свою чергу впливає на можли-

вість реалізації права або виконання обов'язку платником податків щодо виконання юридичного волевиявлення суб'єкта владних повноважень.

При цьому звернемо увагу на ту обставину, що рішення буде прийматися з огляду на надані платником податків документи в підтвердження господарської операції [3; 7]. Як бачимо, вичерпний перелік [3] містить усі ті ж товаро-транспортні накладні, сертифікати відповідності, документи щодо наявності трудових ресурсів тощо, знайомі зі спорів за «нікчемними правочинами» та «операціями, не спрямованими на реальне настання наслідків» [10].

Тобто в цьому разі можна погодитись із думкою деяких фахівців [11], що за новими положеннями податкового законодавства тенденція «презюмованої нереальності» продовжується. У свою чергу ДФС намагається на стадії реєстрації податкових накладних виявляти та зупиняти «ризикові» операції. Фактично в разі зупинки реєстрації податкової накладної ДФС проводить перевірки окремих господарських операцій.

При цьому варто зазначити, що за чинним законодавством віднесені до вичерпного переліку довіреності та рахунки-фактури не є первинними документами, а за сталою судовою практикою товаро-транспортні накладні є первинними документами лише для підтвердження операцій (надання послуг) з перевезення товарів та, відповідно, можуть не надаватись для підтвердження господарських операцій. У зв'язку із цим вони, на нашу думку, не можуть бути включені до вичерпного переліку.

Водночас відповідно до позиції Вищого адміністративного суду України [12] визначальною ознакою господарської операції є те, що вона повинна спричиняти реальні зміни майнового стану платника податків. З метою встановлення факту здійснення господарської операції, формування витрат для цілей визначення об'єкта оподаткування податком на прибуток або податкового кредиту з податку на додану вартість належить з'ясувати, зокрема, такі обставини:

1) рух активів у процесі здійснення господарської операції (дослідженню підлягають усі первинні документи, які належить скласти залежно від певного виду господарської операції);

2) встановлення спеціальної податкової правосуб'єктності учасників господарської операції (статус постачальника товарів (послуг), придбання яких є підставою для формування податкового кредиту з ПДВ; особа, яка видає податкову накладну, повинна бути зареєстрована як платник ПДВ на момент вчинення відповідної господарської операції; обізнаність платника щодо дефектів у правовому статусі його контрагентів (відсутність реєстрації їх як платників ПДВ, відсутність у посадових осіб чи інших представників контрагента повноважень на складання первинних, розрахункових документів, податкових накладних));

3) встановлення зв'язку між фактом придбання товарів (послуг), спорудженням основних фондів, імпортом товарів (послуг), понесенням інших ви-

трат та господарською діяльністю платника податку (в обов'язковому порядку необхідно досліджувати наявність господарської мети під час вчинення відповідних дій платника податку).

Аналогічна позиція Вищого адміністративного суду України викладена в інформаційному листі «Проблемні питання застосування законодавства у справах за участю органів державної податкової служби» [13].

Крім того, за сталою практикою розгляду справ Верховним Судом України наявність чи відсутність окремих документів, а також окремі недоліки в їх оформленні не є беззаперечною підставою для висновків про нереальність господарських операцій, якщо рух активів мав місце [9].

Також, згідно з позицією самого контролюючого органу [14] та судовою практикою [10], яка склалась останнім часом, відсутність товарно-транспортної накладної не може свідчити про нереальність здійснення господарської операції за наявності інших підтверджуючих документів, які надають право на формування податкового кредиту.

З огляду на наведене та у зв'язку з відсутністю в рішенні фіскального органу про відмову в реєстрації податкової накладної відповідних даних щодо належного дослідження всіх обставин справи (рух активів, встановлення спеціальної податкової правосуб'єктності учасників господарської операції, наявність ділової мети), за яких можна зробити висновки про неспрямованість на реальне настання наслідків певної операції платника, воно не може вважатись обґрунтованим і правомірним.

Варто звернути увагу на позицію Вищого адміністративного суду України (ухвала від 14 червня 2016 р. в справі № К/800/39908/15) [10], за якою висновки про нереальність господарських операцій (недоліки в оформленні первинних документів, у тому числі допущені контрагентами) можуть бути обґрунтованими лише за умови встановлення податковим органом наявності замкнутої схеми руху коштів, яка могла б свідчити про узгодженість дій позивача та його постачальників для одержання товариством незаконної податкової вигоди.

При цьому, на нашу думку, рух активів, спеціальна податкова правосуб'єктність учасників господарської операції, наявність ділової мети, замкнутої схеми руху коштів можуть бути належним чином досліджені (встановлені) лише під час проведення планових або позапланових виїзних перевірок із питань фінансово-господарської діяльності платника податків за сукупними показниками.

Підсумовуючи наведене, можна стверджувати, що зміни, які відбулись у законодавстві щодо адміністрування ПДВ, спрямовані на підвищення фіскальної ефективності його справляння. У зв'язку із чим держава за допомогою внесення змін до ПКУ намагається запровадити додаткові обмеження для платників податків із метою недопущення схем маніпулювання податковими зобов'язаннями та податковим кредитом, однак без належного правового підґрунтя.

Запровадження системи моніторингу відповідності податкових накладних/розрахунків коригування критеріям оцінки ступеня ризиків, достатніх для зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в ЄРПН, яка спрямована на недопущення схем маніпулювання податковими зобов'язаннями та податковим кредитом, фактично призводить до надмірного навантаження на сумлінних платників.

Насамперед це стосується виробників товарів (робіт, послуг), оскільки критерій щодо обсягів придбання й постачання безпосередньо стосується специфіки їх роботи (наприклад, довгий цикл виробництва, отримання передплати навіть до фактичного придбання сировини для виробництва).

Як бачимо, під наведені критерії підпадають не тільки незаконні операції «ризикових» платників податків, а й повністю законна діяльність сумлінних платників.

Крім того, відповідно до п. 201.10 ст. 201 ПКУ [1] відсутність факту реєстрації платником податку – продавцем товарів/послуг податкових накладних у ЄРПН не дає права покупцю на включення сум ПДВ до податкового кредиту та не звільняє продавця від обов'язку включення суми ПДВ, вказаної в податковій накладній, до суми податкових зобов'язань за відповідний звітний період.

Тобто в разі зупинки реєстрації податкової накладної (для постачальника – податкові зобов'язання, які в будь-якому разі повинні бути відображені у звітності за відповідний період, і сплачені податки) основний тягар запровадження вказаної системи покладається на покупця, тому що в реєстрації податкової накладної головну зацікавленість має саме він (можливість віднесення сум податку до складу податкового кредиту та, відповідно, визначення суми податку, яка підлягає сплаті до бюджету, у бік зменшення), однак за розглядуваних умов він є менш захищеним, оскільки не залучений у процес розблокування й оскарження. У цьому разі порушується принцип персональної відповідальності.

Однак це не виключає можливості залучення покупця третьою стороною під час судового оскарження рішення контролюючого органу про відмову в реєстрації податкової накладної, якщо договором (складеним відповідно до вимог Цивільного кодексу України) сторонами передбачена відповідальність постачальника (у вигляді штрафних санкцій або розірвання договору) за нереєстрацію протягом певного строку податкової накладної (як правило, такий строк значно менший, ніж передбачений законодавством).

Можна стверджувати, що із запровадженням ЄРПН (з урахуванням критерію щодо дотримання податкового навантаження [3]) держава намагається підвищити надходження до бюджету. Зазначене також створює умови для використання схем маніпулювання податковими зобов'язаннями та податковим кредитом недобросовісними підприємствами (за дотримання певних умов).

Зауважимо також, що введення додаткових критеріїв реєстрації податкової накладної не узгоджу-

ється з досвідом країн Європейського Союзу, де згідно з Директивою Ради Європейського Союзу № 2006/112/ЄС від 28 листопада 2006 р. [15] забороняється покладення на платників будь-яких інших зобов'язань чи формальностей із реєстрації податкових накладних, окрім тих, що стосуються підтвердження електронного цифрового підпису та електронного обміну даними.

Крім того, уже зараз (з урахуванням даних Єдиного державного реєстру судових рішень [9]) можна сказати, що запроваджена система моніторингу призведе до збільшення податкових спорів із питань оскарження рішень контролюючих органів, зокрема й щодо відмови в реєстрації податкових накладних, які навряд чи будуть вирішуватись на користь органів ДФС, що позначиться на втратах бюджету зі сплати (відшкодування) судового збору.

Не варто відкидати можливість того, що за окремими судовими справами про скасування рішень про відмову в реєстрації податкової накладної деякі платники будуть заявляти вимоги щодо компенсації понесених збитків – втраченої вигоди (відмова покупця від отримання товарів (розірвання договорів) або відшкодування сплачених на користь покупця штрафних санкцій за відсутності зареєстрованої своєчасно податкової накладної). Це також може призвести до втрат бюджету в разі задоволення судами таких вимог позивачів.

Зазначене також вплине на відповідне навантаження на юридичні підрозділи ДФС та підрозділи, які безпосередньо входять до складу відповідних робочих груп [5; 6] та мають відношення до супроводження ЄРПН.

Крім того, анонсована боротьба щодо запобігання появі «фіктивного» податкового кредиту та забезпечення достовірності інформації в ЄРПН електронного адміністрування ПДВ залишається «боротьбою з вітряними млинами».

Висновки. Особливістю існування нормативно-правового забезпечення адміністрування податку на додану вартість в Україні залишаються правові колізії окремих положень законодавчих документів, що призводять до суперечок між контролюючими органами та платниками податків.

Запровадження системи моніторингу відповідності податкових накладних/розрахунків коригування критеріям оцінки ступеня ризиків, достатніх для зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних, може бути дієвим засобом податкового контролю з метою недопущення схем маніпулювання податковими зобов'язаннями та податковим кредитом, проте за умови належного правового підґрунтя.

По-перше, необхідний перегляд критеріїв оцінки ступеня ризиків, достатніх для зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в ЄРПН. По-друге, необхідне визначення (включення до) вичерпного переліку документів з урахуванням вимог чинного законодавства щодо віднесення їх до первинних та сталої судової практики стосовно

достатності для підтвердження реальності господарської операції. По-третє, рішення фіскального органу повинне відповідати критеріям чіткості й зрозумілості акта індивідуальної дії (має містити конкретні підстави для відмови в реєстрації податкової накладної, а не загальні фрази «надання платником податку копій документів, які складені з порушенням законодавства та/або не є достатніми для прийняття рішення»), тобто містити зазначення того, яких саме документів недостатньо або які саме документи складені з порушенням законодавства.

Також не є виключною можливістю переведення СМ КОР у тестовий режим [9] для доопрацювання технічних недоліків та усунення правових суперечок. Варто додати, що система моніторингу критеріїв оцінки ступеня ризиків, на нашу думку, може розглядатись виключно як засіб інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності контролюючих органів (підстава для проведення перевірки), а не як різновид перевірок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
2. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні : Закон України від 21 грудня 2016 р. № 1797-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1797-19>.
3. Про затвердження Критеріїв оцінки ступеня ризиків, достатніх для зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних, та Вичерпного переліку документів, достатніх для прийняття рішення про реєстрацію податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних : Наказ Міністерства фінансів України від 13 червня 2017 р. № 567 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE30621.html.
4. Блокування реєстрації податкових накладних/розрахунків коригування: як жити далі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.buh24.com.ua/blokuvannya-reestratsiyi-pn-rk-yak-zhiti-dali/>.
5. Про затвердження Порядку роботи комісії Державної фіскальної служби України, яка приймає рішення про реєстрацію податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних або відмову в такій реєстрації : Наказ Міністерства фінансів України від 13 червня 2017 р. № 566 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0752-17>.
6. Про затвердження Регламенту комісії ДФС, яка приймає рішення про реєстрацію податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних або відмову в такій реєстрації : Наказ Державної фіскальної служби України від 26 червня 2017 р. № 450 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vobu.ua/ukr/documents/item/nakaz-dfsu-vid-260617-r-450>.
7. Про встановлення підстав для прийняття рішення комісією Державної фіскальної служби про реєстрацію податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних або про відмову в такій реєстрації : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 березня 2017 р. № 190 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/190-2017-п>.
8. Про затвердження Порядку розгляду скарг на рішення комісії Державної фіскальної служби про відмову у реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 липня 2017 р. № 485 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/485-2017-п>.
9. Про внесення змін до підрозділу 2 розділу ХХ «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування у Єдиному реєстрі податкових накладних : проект Закону України від 15 вересня 2017 р. № 7115 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62549.
10. Єдиний державний реєстр судових рішень: веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua>.
11. Блокування реєстрації податкових накладних, або нереальні господарські операції «по-новому» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kmp.ua/ua/analytics/infoletters/blocking-of-the-tax-invoices-registration/>.
12. Щодо однакового застосування адміністративними судами окремих приписів Податкового кодексу України : лист Вищого адміністративного суду України від 2 червня 2011 р. № 742/11/13-11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0742760-11>.
13. Проблемні питання застосування законодавства у справах за участю органів державної податкової служби : лист Вищого адміністративного суду України від 20 липня 2010 р. № 1112/11/13-10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v1112760-10>.
14. Щодо права на податковий кредит за відсутності товарно-транспортної накладної : лист Міністерства доходів і зборів України від 19 вересня 2013 р. № 11569/6/99-99-22-01-03-15/1128 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.profiwins.com.ua/uk/letters-and-orders/gna/4229-11569.html>.
15. Про спільну систему податку на додану вартість : Директива Ради Європейського Союзу від 28 листопада 2006 р. № 2006/112/ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_928.

Логвин А.В. СИСТЕМА МОНІТОРИНГУ ВІДПОВІДНОСТІ ПОДАТКОВИХ НАКЛАДНИХ/РОЗРАХУНКІВ КОРИГУВАННЯ КРИТЕРІЯМ ОЦІНКИ СТУПЕНЯ РИЗИКІВ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Нормативно-правове регулювання адміністрування податків в Україні перебуває в русі з урахуванням проведення постійних реформ. У статті проаналізовано правовий аспект системи моніторингу відповідності податкових накладних/розрахунків коригування критеріям оцінки ступеня ризиків. Зокрема, приділено увагу нормативно-правовому забезпеченню цієї системи (дієвість або її недосконалість) з позиції правового регулювання податку на додану вартість. Визначено здатність системи забезпечити дійсний правовий механізм контролю за справлянням податку на додану вартість та зроблено відповідні висновки.

Ключові слова: Податковий кодекс України, податок на додану вартість, система електронного адміністрування податку на додану вартість, система моніторингу критеріїв оцінки ступеня ризиків.

Логвин А.В. СИСТЕМА МОНІТОРИНГА СООТВЕТСТВИЯ НАЛОГОВЫХ НАКЛАДНЫХ/РАСЧЕТА КОРРЕКТИРОВКИ КРИТЕРИЯМ ОЦЕНКИ СТЕПЕНИ РИСКОВ: ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Нормативно-правовое регулирование администрирования налогов в Украине находится в движении, учитывая проведение постоянных реформ. В статье проанализирован правовой аспект системы мониторинга соответствия налоговых накладных/расчётов корректировок критериям оценки степени рисков. Уделено внимание нормативно-правовому обеспечению данной системы (действенность или её неидеальность) с точки зрения правового регулирования налога на добавленную стоимость. Определена способность системы обеспечить существенный правовой механизм контроля за администрированием налога на добавленную стоимость и сделаны соответствующие выводы.

Ключевые слова: Налоговый кодекс Украины, налог на добавленную стоимость, система электронного администрирования налога на добавленную стоимость, система мониторинга критериев оценки степени рисков.

Lohvyn A.V. THE SYSTEM OF MONITORING THE CONFORMITY OF TAX INVOICES/ CALCULATIONS OF ADJUSTMENTS TO THE CRITERIA FOR ASSESSING THE DEGREE OF RISK: THE LEGAL ASPECT

One of the obligatory structural features of the state is the taxation system, since one of the goals of state regulation is a system of administration of taxes and fees, in which, on the one hand, collected taxes should be sufficient to ensure the fulfillment of tasks and the fulfillment of the functions facing the state, on the other hand, the burden of the procedure for collecting taxes should not be excessive for the payer.

Value added tax is the main source of filling the State Budget of Ukraine. Consequently, the state of public finances largely depends on its economic fiscal efficiency. Its increase requires the improvement of the legal rules that govern the collection of taxes. At the same time, the legal regulation of the administration of the value added tax in Ukraine is in motion, taking into account ongoing reforms, which necessitates scientific research on this issue.

From 01.07.2017, value added tax payers introduced a system for monitoring the compliance of tax invoices/adjustments to the criteria for assessing the degree of risk sufficient to stop the registration of a tax invoice/adjustment calculation in the Unified Register of Tax Bills (Monitoring System).

The essence of the Monitoring System is that the registration of the tax invoice/calculation of the adjustment in the Unified Register of Tax invoices (URTI) may be stopped. The registration stop is in the order determined by the Cabinet of Ministers of Ukraine, if such a tax invoice/calculation is adjusted, a set of criteria for assessing the degree of risk sufficient to stop the registration of the tax invoice/calculation of the adjustment in the URTI is being met. In this case, the payer is provided with the right to provide explanations and/or copies of documents (on an exhaustive list) sufficient for the decision of the controlling body to accept registration or refusal to register such a tax invoice/calculation of adjustment in the URTI.

The article analyzes the legal aspect of the system for monitoring the compliance of tax invoices / adjustments with the criteria for assessing the degree of risk. In particular, attention was paid to the legal regulation of the given system (efficiency or its imperfection) from the point of view of legal regulation of the value added tax. The ability of the system to provide an effective legal mechanism for controlling the value added tax, and draw the appropriate conclusions.

The changes that have taken place in the legislation on the administration of value added tax are aimed at increasing the fiscal efficiency of its collection. The state, through the introduction of amendments to the Tax Code, tries to introduce additional restrictions for taxpayers in order to prevent tax lending and tax lending schemes. The introduction of a monitoring system aimed at preventing schemes for manipulating tax liabilities and tax credits actually leads to an excessive burden on conscientious payers. The peculiarity of the existence of a legal and regulatory framework for the administration of value added tax in Ukraine has been to date the legal conflicts of certain provisions of legislative documents, which lead to disputes between supervisors and taxpayers.

Key words: Tax Code of Ukraine, value added tax, e-administration of value added tax, system of monitoring the criteria for rating grades.

УДК 349.2

СИСТЕМА НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ УСТАНОВ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Досліджуючи організаційні засади функціонування науково-дослідних установ в Україні, слід зазначити, що одним із важливих питань, які неможливо оминати і яке потребує висвітлення, є система науково-дослідних установ у нашій державі, адже на сьогодні їх існує досить велика кількість, при цьому вони мають різне організаційне підпорядкування. Крім того, не варто забувати, що й сама по собі кожна з науково-дослідних установ являє собою складу систему, що має відповідну внутрішню будову (організацію).

Стан дослідження. Відмітемо наукові праці В.Б. Авер'янова, Ю.М. Воронина, В.М. Ведяхіна, В.А. Дозорцева, І.А. Зеніна, Б.І. Мінца, А.О. Сільнової, В.З. Янчука та інших учених, які частково торкалися проблематики системи науково-дослідних установ України. Однак відсутність комплексного дослідження системи науково-дослідних установ чітко підкреслює значущість та актуальність статті.

Мета даної статті – дослідити наукові підходи щодо визначення поняття «системи» та «системи науково-дослідних установ». Розглянути деякі положення щодо змісту системи окремо взятих науково-дослідних установ України.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до безпосереднього розгляду системи науково-дослідних установ України, доречно, на нашу думку, звернути увагу на визначення сутності поняття «система». Так, з етимологічної точки зору термін «система» походить від грецького слова «συστήμα», що в буквальному перекладі означає: сполучене, ціле, об'єднане, складене із частин. Якщо розглядати досліджуване поняття із семантичного сенсу, слід зазначити, що в тлумачних словниках української мови слово «система» тлумачать в багатьох значеннях, зокрема як:

1) порядок, зумовлений планомірним (правильним) розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь, стрункий ряд, зв'язане ціле;

2) форма, спосіб побудови, організація чогось;

3) сукупність частин, пов'язаних спільною функцією;

4) єдність закономірно розміщених (об'єднаних за певним загальним принципом, призначенням) і функціонуючих частин;

5) прийнятий, усталений порядок чого-небудь [1, с. 529; 2, с. 203; 3, с. 1320; 4, с. 430].

Поняттям «система» активно оперують у філософській літературі, в якій можна зустріти такі його визначення:

1) сукупність, об'єднання взаємопов'язаних і розташованих у відповідному певному порядку

елементів (частин) якогось цілісного утворення [5, с. 545];

2) сукупність елементів, що знаходяться у відносинах та зв'язках між собою і утворюють певну цілісність, єдність [6, с. 405; 7, с. 513; 8, с. 611].

Більш того, О.О. Грицанов у своєму філософському словнику з приводу поняття «система» зауважує, що ним позначається об'єкт, організований як цілісність, де енергія зв'язків між елементами системи перевищує енергію їх зв'язків з елементами інших систем і задає онтологічне ядро системного підходу. Форми об'єктивації цієї категорії в різних варіантах підходу не тотожні та визначаються використовуваними теоретико-методологічними уявленнями і засобами [9, с. 619].

Таким чином, поняття «система» доволі многозначне, що дозволяє позначати їм досить широке коло явищ [10, с. 33]. На сьогодні існує кілька десятків визначень зазначеного поняття – від вузькоспеціальних до філософських. Однак основними або базисними серед них є, як слушно відмічають деякі дослідники, такі: «система є комплекс взаємодіючих елементів»; «упорядкована певним чином множина елементів, взаємопов'язаних між собою й утворюючих деяку цілісну єдність»; «система є відмежована безліч взаємодіючих елементів» [11, с. 348]. Отже, незалежно від того, в якому вигляді об'єктивується поняття «система», її семантичний сенс утворюють такі складники, як: «зв'язок», «елемент», «ціле», «єдність», а також «структура» – схема зв'язків між елементами [12, с. 619].

На підставі вищенаведених положень можемо зробити висновок про те, що розмірковуючи про будь-яку систему, слід вести мову про певну сукупність елементів, що перебувають у відповідному взаємозв'язку один з одним та (або) розташовані в певному порядку, за певним принципом (закономірністю). Це в повній мірі стосується й системи науково-дослідних установ України. При цьому слід враховувати, що попер те, що кожна з досліджуваних установ є елементом зазначеної системи, сама по собі вона також є системним утворенням, що має внутрішню будову. Тобто ведучи мову про систему науково-дослідних установ України, слід звернути увагу на два її аспекти: на організацію їх мережі в нашій державі, а також на внутрішньо-організаційну будову цих установ.

Так, якщо вести мову про зовнішній вигляд системи науково-дослідних установ України, то основним критерієм, що характеризує її будову, на нашу думку, виступає відомча приналежність тієї чи іншої досліджуваної установи. Якщо науково-дослідна устано-

ва діє у сферах, що перебувають в управлінні одразу декількох різних органів влади, то вона має міжвідомчий характер.

На сьогодні в нашій країні науково-дослідні установи реалізують свою діяльність у сфері управління та, відповідно, перебувають у відомчому підпорядкуванні таких органів влади, як: 1) Міністерство внутрішніх справ України; 2) Міністерство юстиції України; 3) Міністерство аграрної політики та продовольства України; 4) Міністерство екології та природних ресурсів України; 5) Міністерство соціальної політики України; 6) Міністерство енергетики та вугільної промисловості України; 7) Міністерство освіти і науки України; 8) Міністерство інфраструктури України; 9) Міністерство оборони України; 10) Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Окрім міністерств, науково-дослідні установи також можуть перебувати в підпорядкуванні й інших органів влади, зокрема: Державної архівної служби України; Державного агентства лісових ресурсів України; Державного агентства рибного господарства України; Державного агентства резерву України; Державної служби України з надзвичайних ситуацій; Державної фіскальної служби України; Державного агентства з питань електронного урядування України; Державного космічного агентства України тощо.

З метою з'ясування внутрішньої системи науково-дослідних установ зупинимось на розгляді структури деяких із них, що перебувають у віданні відповідних державних органів виконавчої влади України. Так, наприклад, Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України, який було створено відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про реорганізацію вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ Міністерства внутрішніх справ» від 8 вересня 2005 року № 880, вміщує в собі цілу низку структурних підрозділів, які умовно можна поділити та такі ланки:

1) керівна ланка, яка складається з дирекції інституту та секретаріату вченої ради;

2) забезпечувальна ланка, до складу якої входять структурні підрозділи, що забезпечують різні аспекти діяльності даної науково-дослідної установи, зокрема: науково-організаційний відділ; відділ режимно-секретного та документального забезпечення; відділ матеріального забезпечення; фінансово-економічний відділ; сектор правового забезпечення; сектор кадрового забезпечення;

3) інформаційно-видавничу ланку, що включає: відділ науково-інформаційної та редакційно-видавничої діяльності; відділ редакційно-видавничої діяльності Міністерства внутрішніх справ України [13];

4) науково-підготовчу ланку, на яку покладається діяльність із підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів [13].

У контексті наведених вище позицій особливо хотілось би підкреслити значення останньої ланки структурного наповнення Державного науково-

дослідного інституту Міністерства внутрішніх справ України. Зокрема, слід погодитися з позицією Т.М. Мілової, яка наголошує на тому, що підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів є основою як для освіти, так і для науки, оскільки забезпечує процес передачі знань і здобутків від покоління до покоління, а також є гарантією економічного, соціального та культурного розвитку суспільства [14, с. 3].

Дещо іншу внутрішню системну побудову має Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр, а тому задля здійснення порівняльного аналізу необхідно приділити увагу даної науково-дослідної установи. Так, діяльність вищевказаної науково-дослідної установи регламентовано Положенням «Про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України», що затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 9 серпня 2012 року № 691 [15]. Так, очолює дану науково-дослідну установу начальник, здійснювати керівництво установою якому допомагають вчений секретар і три заступники та радник. Питаннями юридичного супроводу, організаційно-управлінського, матеріально-технічного, фінансового, кадрового, інформаційного та іншого забезпечення діяльності Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру опікуються: відділ кадрового та юридичного забезпечення; сектор документального забезпечення; режимно-секретний сектор; відділ матеріального забезпечення; відділ фінансового забезпечення та бухгалтерського обліку; сектор метрологічного забезпечення.

При цьому науково-дослідницька й експериментальна діяльність покладається на відповідні лабораторії, в складі яких також існують певні структурні відділи, а саме:

1) лабораторія планування, контролю та організації наукової роботи, до складу якої входять: відділ нормативного забезпечення та планування; відділ моніторингу та інформаційного забезпечення; відділ координації наукової роботи та взаємодії з науковими установами; відділ інспектування і впровадження стандартів якості;

2) лабораторія інженерно-технічної, економічної, товарознавчої експертизи та оціночної діяльності, до складу якої входять: відділ автотехнічної експертизи; відділ криміналістичного дослідження транспортних засобів і реєстраційних документів, що їх супроводжують; відділ економічної, товарознавчої, будівельно-технічної, земельно-технічної експертизи та оціночної діяльності;

3) вибухотехнічна лабораторія, яка утворена з: відділу забезпечення вибухобезпеки (сектор оцінки відповідності піротехнічних виробів); відділу вибухотехнічної та пожежотехнічної експертизи (сектор вибухотехнічної експертизи; сектор пожежотехнічної експертизи) [16, с. 402].

Дещо схожу за вищевказану внутрішню системну будову має Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності, який перебуває у віданні Міністерства юстиції

України. Схожість обумовлена, головним чином, наявністю такого структурного елементу, як лабораторія. Разом із тим, розглядаючи внутрішню систему вищенаведеної науково-дослідної установи, не можна не звернути увагу на специфічну сферу провадження наукової діяльності – пов'язану в більшій мірі з таким об'єктом, як інтелектуальна власність. Адже, як зазначає А. П. Сергєєв, під інтелектуальною власністю слід розуміти сукупність виключних прав як особистого, так і майнового характеру на результати інтелектуальної і, в першу чергу, творчої діяльності, а також на деякі інші прирівняні до них об'єкти, конкретний перелік яких встановлюється законодавством відповідної країни з урахуванням прийнятих нею міжнародних зобов'язань [18, с. 19].

Значимо, що Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності було утворено відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про утворення Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності» від 31 грудня 2004 року № 984-р. При цьому дана науково-дослідна установа складається з таких структурних елементів: 1) дирекція центру (директор та його заступники, учений секретар); 2) лабораторія авторського права та суміжних прав; 3) лабораторія права промислової власності; 4) лабораторія економічних досліджень; 5) відділ фінансової звітності та бухгалтерського обліку; 6) відділ кадрового забезпечення; 7) відділ документального забезпечення.

Отже, вищенаведені положення щодо змісту системи окремо взятих науково-дослідних установ України різної відомчої приналежності надають змогу назвати конкретні критерії упорядкування їх системи науково-дослідних установ в Україні. При цьому названі критерії можуть бути вироблені в рамках проведення наукової класифікації. Як цілком слушно зауважують в юридичній енциклопедичній літературі, що наукова класифікація виражає систему законів, властивих відповідній галузі дійсності. Вона являє собою систему супідрядних понять (класів об'єктів) тієї або іншої галузі знань чи діяльності людини, що використовуються як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями чи класами об'єктів [19, с. 115].

Висновки. Таким чином, враховуючи усе вище викладене, можемо дійти висновку, що система науково-дослідних установ на території України складається із сукупності суб'єктів господарювання, основна діяльність яких відбувається в науково-технічній, науково-організаційній та науково-педагогічній сферах. Головними ознаками, що відрізняють суб'єктів, які входять до досліджуваної системи від інших юридичних осіб, є такі:

1) специфічний об'єкт господарської діяльності. Мова йде про різномірні аспекти суспільного життя, які потребують постійного дослідження, вивчення та моніторингу з метою покращення стану речей у відповідній сфері. Так, наприклад, такі негативні явища в соціумі, як організована злочинність або забруднення навколишнього середовища. Система-

тичне вивчення та діагностика перемінних таких проявів допоможе розробити дієві методологічні рекомендації із цих проблемних питань;

2) сфери виникнення суспільних відносин: наукова (провадження досліджень, діагностик та експертиз); галузева (організаційно-правова діяльність відповідного органу публічної адміністрації);

3) уповноважені суб'єкти реалізації науково-технічних завдань. Йдеться про службових і матеріально-відповідальних осіб, які згідно з договором про матеріальну відповідальність та посадовими інструкціями наділені повноваженнями (правами й обов'язками);

4) плановий характер експертних досліджень та лабораторних діагностик. Учені, провідні спеціалісти, експерти в тій чи іншій сфері суспільного життя розподіляють свою професійну діяльність на відповідні етапи, що представляють собою просторово-часові відрізки з набором ситуаційно обумовленого кола методів наукового пізнання об'єкта такого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Словник іншомовних слів / Уклад. : С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К. : Наук, думка, 2000. – 680 с.
2. Словник Української мови в 11 т. (1970–1980 рр.) / Ред. кол. Білодід І.К., Бурячок А.А. та ін., т. 9. – К. : «Наукова думка», 1978 р. – С. 918.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – С. 1728.
4. Івченко А.О. Тлумачний словник української мови. – Х. : «Фоліо», 2002 р. – С. 543.
5. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник / Н.И. Кондаков. – М. : Наука, 1975. – 721 с.
6. Философский словарь / Под ред. М.М. Розенталя и П.Ф. Юдина. – М. : «Политическая литература», 1962. – 544 с.
7. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 7 изд., перераб. и доп. – М. : Республика, 2001. – С. 719.
8. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
9. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. – Мн. : Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.
10. Системное познание мира: Методол. проблемы. – М. : Политиздат, 1985. – 263 с.
11. Краткий философский словарь / А.П. Алексеев, Г.Г. Васильев [и др.] ; под ред. А.П. Алексеева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 496 с.
12. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. – Мн. : Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.
13. Державний науково-дослідний інститут МВС України : Структура [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dndi.centrmia.gov.ua/struktura.html>.
14. Кулешов С.Г. Документознавство: Історія. Теоретичні основи / С.Г. Кулешов // УДНДІАСД, Держ. акад. керів. кадрів культури і мистецтв. – К., 2000. – 161 с.
15. Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : Наказ, Положення від 09.08.2012 № 691 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1541-12>.

16. Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр : Структура [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dndekc.mvs.gov.ua/?page_id=16.

17. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Науково-практичний коментар / Р.А. Калюжний, А.Т. Комзюк, О.О. Погрібний та ін. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 781 с.

18. Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации / А.П. Сергеев. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : ПБОЮЛ Гриженко Е.М., 2001. – 752 с.

19. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 3 : К – М. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2001. – 792 с.

Манжула А.А. СИСТЕМА НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ УСТАНОВ В УКРАЇНІ

У статті досліджено особливості діяльності науково-дослідних установ, а також наукові підходи щодо визначення поняття «система та «система науково-дослідних установ». Зазначено, що розмірковуючи про будь-яку систему, слід вести мову про певну сукупність елементів, що перебувають у відповідному взаємозв'язку один з одним та (або) розташовані в певному порядку, за певним принципом (закономірністю). Це в повній мірі стосується й системи науково-дослідних установ України. При цьому слід враховувати, що, попри те, що кожна з досліджуваних установ є елементом зазначеної системи, сама по собі вона також є системним утворенням, що має внутрішню будову. Розглянуто деякі положення щодо змісту системи окремо взятих науково-дослідних установ України. Окреслено завдання та принципи діяльності, з'ясовано проблеми організації зазначених установ.

Ключові слова: система, науково-дослідна установа, система науково-дослідних установ, експериментальна діяльність, інтелектуальна власність.

Манжула А.А. СИСТЕМА НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ В УКРАИНЕ

В статье исследованы особенности деятельности научно-исследовательских учреждений, научные подходы к определению понятия «системы» и «системы научно-исследовательских учреждений». Отмечено, что рассуждая о любой системе, следует говорить об определенной совокупности элементов, находящихся в соответствующей взаимосвязи друг с другом и (или) расположенных в определенном порядке, по определенному принципу (закономерности). Это в полной мере касается и системы научно-исследовательских учреждений Украины. При этом следует учитывать, что несмотря на то, что каждое из исследуемых учреждений является элементом указанной системы, само по себе оно также является системным образованием, имеющим внутреннее строение.

Рассмотрены некоторые положения относительно содержания системы отдельных взятых научно-исследовательских учреждений Украины. Указаны задачи и принципы деятельности, определены проблемы организации этих учреждений.

Ключевые слова: система, научно-исследовательское учреждение, система научно-исследовательских учреждений, экспериментальная деятельность, интеллектуальная собственность.

Manjula A.A. THE CONCEPT OF RESEARCH INSTITUTIONS IN UKRAINE

In the article the features of the activity of scientific research institutions, scientific approaches to the definition of the concept of «system» and «system of research institutions» are investigated. It is noted that thinking about any system should be a language about a certain set of elements that are in the proper relationship with each other and (or) are arranged in a certain order, according to a certain principle (regularity). It is fully concerned with the system of research institutions of Ukraine. It should be borne in mind that the fact that each of the institutions under study is an element of the system in question is, in itself, also a system entity with an internal structure. It is emphasized that the main criterion of the system of research institutions of Ukraine is the departmental affiliation.

Some provisions regarding the content of the system of individual scientific research institutions in Ukraine are considered. The tasks and principles of activity were set, the problems of the organization of these institutions were determined.

The main features that distinguish the subjects that are part of the system under study from other legal entities are determined: a specific object of economic activity; areas of social relations: scientific (research, diagnostics and expertise); branch (organizational and legal activity of the relevant public administration body); authorized subjects of realization of scientific and technical tasks. It is a question of official and materially responsible persons, who, in accordance with the agreement on material liability and job descriptions, are empowered (rights and duties); planned nature of expert research and laboratory diagnostics. Scientists, leading specialists, experts in one or another sphere of public life distribute their professional activities at the appropriate stages, which are spatial-temporal segments with a set of situationally determined range of methods of scientific knowledge of the object of such research. It is noted that the content of the system of separate research institutions of Ukraine of different departmental affiliations, makes it possible to name specific criteria for streamlining their system of research institutions in Ukraine.

Key words: system, research institution, the system of research institutions, experimental activity, intellectual property.

Світличний О.П.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного та господарського права
Національного університету біоресурсів і природокористування України

Гуд А.М.,
аспірант кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України

УДК 342.9

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ДОГОВІР В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. В умовах проведення аграрної реформи важливе місце в діяльності сільськогосподарських товаровиробників посідають договірні відносини, оскільки саме на підставі укладення договорів здійснюється реалізація виробленої сільськогосподарської продукції, суб'єкти агробізнесу вступають у відносини з банківськими установами щодо одержання кредитів і позик, здійснюють придбання засобів виробництва (мінеральних добрив, пально-мастильних матеріалів, давальницької сировини), проводять технічне обслуговування сільськогосподарської техніки, обладнання й устаткування на підприємствах агросервісу та вступають у відносини з органами державної влади й управління, іншими суб'єктами господарювання. Суб'єкти агробізнесу наділені правоздатністю налагоджувати підприємницькі зв'язки у різних сферах діяльності на підставі аграрних зобов'язань. Таким чином, успішна сільськогосподарська діяльність передбачає укладення та виконання аграрно-правових зобов'язань їх учасниками [1].

Метою статті є дослідження адміністративного договору у сфері аграрного права та визначення правової форми укладення цього договору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Договори в агропромисловому комплексі (далі – АПК) є способом оформлення товарно-грошових відносин, які потребують узгодженого регулювання, не обтяженого надмірним державним втручанням [2, с. 78].

У сучасних умовах розвитку ринкових відносин у сільському господарстві договірна форма економічних зв'язків між учасниками АПК набуває особливої актуальності. Договір в АПК – природний спосіб оформлення товарно-грошових відносин, притаманних ринковій економіці. Товарно-грошові відносини потребують узгодженого регулювання, яким і є договір, не обтяжений надмірно державним втручанням [2, с. 78].

Договір є правовою формою регулювання економічних відносин усіх без винятку аграрних підприємців. Така правова форма застосовується під час здійснення господарської та іншої діяльності виробників аграрної продукції у відносинах із державними, кооперативними та приватними партнерами [2, с. 79].

Аграрні договори є правовою формою регулювання зовнішніх і внутрішніх підприємницьких від-

носин за участю суб'єктів агробізнесу. Договірна правоздатність кожного суб'єкта аграрної підприємницької діяльності визначається чинним законодавством України, а також локальними актами аграрного законодавства, зокрема статутами аграрних підприємств та фермерських господарств.

Стаття 14 Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» встановлює, що підприємство має право вступати в договірні відносини з будь-якими державними, кооперативними, громадськими й приватними підприємствами, установами та організаціями, з окремими громадянами, самостійно вибирати партнерів, у тому числі зарубіжних, для укладення договорів [6].

У ст. 28 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» зазначається, що відносини кооперативу з іншими підприємствами, установами та організаціями, а також із громадянами в усіх сферах господарської діяльності встановлюються на основі договорів (угод) [7]. Аналогічно ст. 24 Закону України «Про фермерське господарство» регламентує, що фермерське господарство самостійно визначає напрями своєї діяльності, спеціалізацію, організує виробництво сільськогосподарської продукції, її переробку та реалізацію, на власний розсуд і ризик підбирає партнерів (у тому числі іноземних) з економічних зв'язків у всіх сферах діяльності; має право вступати в договірні відносини з будь-якими юридичними або фізичними особами, органами державної влади та органами місцевого самоврядування [8].

До ознак аграрно-правового договору, зокрема, належать такі: є юридичною формою організації виробничого процесу, права й обов'язки сторін у договорі визначаються специфікою аграрного виробництва; є правовою формою реалізації взаємних інтересів сторін з урахуванням юридичних, природно-кліматичних, екологічних можливостей. Таким чином, аграрні договори відрізняються від інших видів договорів саме за специфічним предметом, яким є сільськогосподарська продукція або сільськогосподарська діяльність, та суб'єктами, оскільки однією зі сторін договору обов'язково є аграрний товаровиробник [1].

Проте сільське господарство без державного регулювання, спеціально орієнтованого на захист його майнових інтересів, без створення системи під-

тримки все-таки не може ефективно функціонувати, оскільки воно є галуззю з підвищеним виробничо-господарським ризиком [9, с. 57]. Саме тому використання адміністративних договорів у цій галузі є надзвичайно актуальним і доцільним.

Кодекс адміністративного судочинства України надає визначення аналізованого поняття в такому вигляді: адміністративний договір – це дво- або багатостороння угода, зміст якої складають права та обов'язки сторін, що постають із владних управлінських функцій суб'єкта владних повноважень, який є однією зі сторін угоди (п. 14 ч. 1 ст. 3) [4]. Із цього постає, що однією зі сторін цього договору є суб'єкт державно-владних повноважень. Що ж стосується іншої сторони, то нею можуть бути як суб'єкт владних повноважень, так і інші учасники правовідносин [3, с. 285]. Однак щоб визначити компетентність щодо укладення адміністративних договорів, насамперед необхідно визначити суб'єктів аграрного права [5, с. 270].

Суб'єкти аграрних правовідносин – це виробники сільськогосподарської продукції, які володіють відособленим майном, наділені спеціальною правоздатністю й дієздатністю (правосуб'єктністю), а їх господарська діяльність здійснюється під час використання землі як основного засобу виробництва для забезпечення населення міста й села необхідними продуктами харчування, сировиною та продовольством рослинного й тваринного походження [2, с. 79].

Яскравими прикладами адміністративного договору в аграрній сфері є договори про закупівлю зерна.

Одними з таких договірних правовідносин є правовідносини, що виникають під час застосування форвардних закупівель зерна. Відповідний Порядок державних форвардних закупівель зерна регулюється Постановою Кабінету Міністрів України «Про запровадження державних форвардних закупівель зерна» від 16 травня 2007 р. № 736. Форвардні закупівлі передбачають придбання зерна в сільськогосподарських товаровиробників у встановлений маркетинговий період за фіксованою ціною та на умовах авансового платежу в розмірі 50% його повної вартості на момент укладення форвардного біржового контракту [10, п. 1].

Аграрний фонд проводить форвардні закупівлі за рахунок коштів, передбачених у Державному бюджеті України на відповідний рік, у межах маркетингового періоду за мінімальними інтервенційними цінами шляхом укладення на Аграрній біржі між Аграрним фондом та товаровиробником контракту [10, п. 2], форма якого затверджена Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження форми форвардного біржового контракту» від 21 лютого 2008 р. № 77 [11]. Аграрний фонд оприлюднює через засоби масової інформації повідомлення про проведення форвардних закупівель, визначений обсяг таких закупівель і розмір мінімальної партії зерна. Проведення форвардних закупівель розпочинається не раніше ніж через 10 днів від дати опубліку-

вання повідомлення. Обсяг форвардних закупівель визначається з огляду на загальний обсяг формування Аграрним фондом державного інтервенційного фонду на маркетинговий період [10, п. 3].

Товаровиробник, який виявив бажання продати зерно на умовах форвардних закупівель, подає Аграрному фонду заявку за визначеною Аграрним фондом формою та відповідні документи [10, п. 4]. Для укладення контракту товаровиробник повинен здійснити відповідно до вимог законодавства комплексне страхування на випадок знищення чи пошкодження майбутнього врожаю сільськогосподарських культур на користь Аграрного фонду. Договір страхування подається до Аграрного фонду разом із посвідченою копією платіжного доручення про сплату страхового внеску. Контракт оформлюється в п'яти примірниках. Після укладення контракту товаровиробник подає до Аграрного фонду нотаріально посвідчений договір застави майбутнього врожаю між продавцем і покупцем або нотаріально посвідчений договір застави зерна, що перебуває у власності товаровиробника, або подвійне складське свідоцтво на зерно, що є предметом застави. Укладений контракт Аграрна біржа передає Аграрному фонду для прийняття ним остаточного рішення щодо виплати авансу товаровиробнику в разі подання необхідних документів та укладення договору складського зберігання зерна між покупцем і сертифікованим зерновим складом, який зазначений у заявці. Для виплати авансу товаровиробнику Аграрний фонд подає Державному казначейству України оригінал контракту. Товаровиробник у день надходження авансу на поточний рахунок видає Аграрному фонду податковий накладну на відповідну суму [10, п. 7]. Остаточний розрахунок із товаровиробником за умови виконання контракту в повному обсязі проводиться Аграрним фондом на підставі поданих йому документів, які передбачені Постановою Кабінету Міністрів України «Про запровадження державних форвардних закупівель зерна».

Для проведення остаточного розрахунку за контрактом Аграрний фонд подає Державному казначейству України оригінал контракту, згідно з яким виплачувався аванс товаровиробнику, та акт приймання-передавання зерна в повному обсязі. Аграрний фонд щомісяця подає до Міністерства аграрної політики та продовольства України звіт про обсяг форвардних закупівель.

Таким чином, правоздатність кожного суб'єкта визначається законодавством України та установчими документами.

У зв'язку з тим, що ринок зерна зумовлює необхідність застосування спеціальних механізмів державної підтримки цієї галузі аграрного виробництва, було створено механізм заставних закупівель зерна. Сільськогосподарські товаровиробники, які виявили бажання укласти договір заставних закупок зерна, направляють відповідну заявку Державному агенту із забезпечення заставних закупок зерна або уповноваженому із забезпечення заставних закупок зерна. Державний агент із забезпечення заставних

закупок зерна або уповноважений із забезпечення заставних закупок зерна протягом 5 днів після отримання заявки повідомляє сільськогосподарського товаровиробника про її прийняття або відхилення. У повідомленні про прийняття заявки Державний агент із забезпечення заставних закупок зерна або уповноважений із забезпечення заставних закупок зерна вказує також місцезнаходження зернового складу, до якого сільськогосподарський товаровиробник повинен доставити зерно за свій рахунок.

У свою чергу сільськогосподарські товаровиробники, здійснюючи заставні закупки зерна на підставі укладених договорів заставних закупок зерна, передають зерно зерновим складам, які приймають його на зберігання згідно з укладеними договорами з Державним агентом із забезпечення заставних закупок зерна або уповноваженим із забезпечення заставних закупок зерна, а останні протягом 3 банківських днів перераховують сільськогосподарським товаровиробникам плату за нього в повному обсязі за заставною ціною. Зберігання заставного зерна є строковим. Перебіг строку зберігання заставного зерна в зернових складах починається з приймання цього зерна на зберігання після 1 липня поточного року, проте не може тривати довше, ніж до 1 березня наступного року.

Сільськогосподарські товаровиробники, згідно зі ст. 56 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні», мають право розпоряджатися заставним зерном лише після повернення отриманих за заставною ціною коштів та відшкодування зерновим складам витрат за зберігання зерна за час його фактичного зберігання. Якщо до закінчення терміну дії договору заставних закупок зерна сільськогосподарський товаровиробник не витребував заставне зерно для подальшого продажу, воно переходить у власність держави, а видані складські документи втрачають чинність. Витрати зернових складів за зберігання такого зерна відшкодовуються за рахунок коштів державного бюджету [12].

Як бачимо, держава в особі Кабінету Міністрів України, встановлюючи мінімально гарантовані ціни на зерно, які є складовою частиною політики ціноутворення в Україні та спрямовуються на підтримку виробництва зерна, забезпечує сільськогосподарському товаровиробнику мінімальний дохід від його діяльності задля забезпечення відшкодування ним середньогалузевих витрат на виробництво та забезпечення мінімального прибутку, достатнього для відтворення виробництва.

Висновки. Таким чином, законодавством прямо не передбачене укладення адміністративного договору. Проте, незважаючи на це, законодавство

України встановлює засоби підтримки органами державної влади господарської діяльності, яку здійснюють суб'єкти аграрних правовідносин. Однак відносини, що виникають між органами (суб'єктами) державної влади та суб'єктами аграрного права, регулюються державними актами й методами адміністративного регулювання, які у свою чергу зазначені в законодавчих актах чи установчих документах суб'єктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аграрне право / [В.М. Єрмоленко, О.В. Гафурова, М.В. Гребенюк та ін.] ; за заг. ред. В.М. Єрмоленка. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 608 с.
2. Аграрне право України : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти] / [В.М. Гайворонський, А.П. Жушман, В.М. Корнієнко та ін.] ; за ред. В.М. Гайворонського та В.П. Душмана. – Х. : Право, 2003. – 240 с.
3. Загальне адміністративне право : [підручник] / [І.С. Гриценко, Р.С. Мельник, А.А. Пухтецька та ін.] ; за заг. ред. І.С. Гриценка. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 568 с.
4. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–37. – Ст. 446.
5. Мамалига Н.Р. Адміністративні договори у діяльності суб'єктів аграрного права / Н.Р. Мамалига // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 6. – С. 269–271.
6. Про колективне сільськогосподарське підприємство : Закон України від 14 лютого 1992 р. № 2114-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2114-12>.
7. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 17 липня 1997 р. № 469/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/469/97-вр>.
8. Про фермерське господарство : Закон України від 19 червня 2003 р. № 973-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
9. Погрібний О.О. Аграрне право України / О.О. Погрібний. – К. : Істина, 2006. – 448 с.
10. Про запровадження державних форвардних закупівель зерна : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2007 р. № 736 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/736-2007-п>.
11. Про затвердження форми форвардного біржового контракту : Наказ Міністерства аграрної політики України від 21 лютого 2008 р. № 77 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0204-08>.
12. Про зерно та ринок зерна в Україні : Закон України від 4 липня 2002 р. № 37-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/37-15>.

Світличний О.П., Гуд А.М. АДМІНІСТРАТИВНИЙ ДОГОВІР В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Статтю присвячено аналізу адміністративного договору у сфері аграрного права. Звертається увага, що договірні відносини завжди посідали важливе місце в діяльності сільськогосподарських товаровиробників. І в умовах реформування й підвищення інтересу до договорів, що укладаються між суб'єктом аграрного права та суб'єктом державної влади, питання дослідження адміністративного договору у сфері аграрного права є актуальним як ніколи.

Ключові слова: суб'єкти аграрного права, суб'єкти державної влади, суб'єкти державно-владних повноважень, договірні відносини, адміністративний договір.

Светличный А.П., Гуд А.М. АДМИНИСТРАТИВНЫЙ ДОГОВОР В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Статья посвящена анализу административного договора в сфере аграрного права. Обращается внимание, что договорные отношения всегда занимали важное место в деятельности сельскохозяйственных товаропроизводителей. И в условиях реформирования и повышения интереса к договорам, заключаемым между субъектом аграрного права и субъектом государственной власти, вопрос исследования административного договора в сфере аграрного права является актуальным как никогда.

Ключевые слова: субъекты аграрного права, субъекты государственной власти, субъекты государственно-властных полномочий, договорные отношения, административный договор.

Svitlychnyi O.P., Gud A.M. ADMINISTRATIVE AGREEMENT IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF ECONOMY OF UKRAINE

The article analyzes the administrative agreement in the sphere of agricultural law. The attention that the contractual relationship has always occupied an important place in the agricultural producers. In terms of reform and increasing interest in contracts concluded between an agrarian law and subject matter of the government investigation of the administrative agreement in the field of agrarian law is relevant as never before.

In terms of agrarian reform an important place in the agricultural commodity take place contractual relationship, as it is based on contracts being implemented agricultural products, agribusiness entities entering into relations with banks to obtain credit and loans, acquisition of capital goods (fertilizer, fuels and lubricants, tolling raw materials), carry out maintenance of agricultural machinery, machinery and equipment in enterprises alhoservis and enter into relationships with government authorities, other entities. Agribusiness entities endowed with the capacity to establish business ties in various fields on the basis of agricultural commitments. Thus, successful agricultural activity involves the conclusion and execution of agrarian and legal obligations by their participants.

Agreements in the agro-industrial complex are a way of processing commodity-money relations, which require a coordinated regulation of unlimited exorbitant state interference.

In today's conditions of development of market relations in agriculture, the contractual form of economic relations between the participants of the agroindustrial complex becomes very urgent. The agreement in the agroindustrial complex – a natural way of processing commodity-money relations, inherent in a market economy. Commodity-money relations require a coordinated regulation, which is a treaty, not burdened with excessive state interference.

The treaty acts as a legal form of regulation of economic relations of all agro-entrepreneurs without exception. Such a legal form used in carrying out economic and other activities of producers of agrarian products in relations with state, cooperative and private partners.

Agrarian agreements are a legal form of regulation of external and internal business relations with the participation of agribusiness subjects. The contractual legal capacity of each subject of agrarian business activity determined by the current legislation of Ukraine, as well as in local acts of agrarian legislation, in particular in the statutes of agrarian enterprises and farms.

Nevertheless, agriculture without state regulation specifically aimed at protecting its property interests without creation of a support system it can not function effectively, as agriculture is an industry with increased production and economic risk. That is why the use of administrative contracts in this area is extremely relevant and expedient.

Brilliant examples of the administrative agreement in the agrarian sector are contracts for the purchase of grain.

One of such contractual relationships is the legal relationship that arises when applying forward purchases of grain.

The state, represented by the Cabinet of Ministers of Ukraine, by establishing minimum guaranteed grain prices, which is part of the pricing policy in Ukraine and aimed at supporting grain production, provides the agricultural producer with a minimum income from his activity in order to ensure that he receives reimbursement of medium-scale production costs and the provision of minimum profits sufficient to reproduce production.

Consequently, based on all above, one can conclude that the legislation does not directly provide for the conclusion of an administrative contract. Despite this, the legislation of Ukraine establishes the means of support by the state authorities of economic activity carried out by subjects of agrarian legal relations. But despite this, the relations that arise between the bodies (subjects) of the state power and subjects of the agrarian law are regulated by state acts and administrative regulation methods, which in turn are indicated in the legislative acts or constituent documents of the subjects.

Key words: subjects of agrarian law, government entities, subjects of public power, contractual relations, administrative contract.

УДК 342.951

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО

Постановка проблеми. Інститут державної реєстрації прав на нерухоме майно та угод із ним має глибоке історичне коріння, і не можна зрозуміти сутність юридичної природи сучасної державної реєстрації без дослідження особливостей становлення і розвитку цього інституту як у вітчизняній, так і зарубіжній практиці.

Мета статті – дослідження виникнення, становлення та розвитку правового регулювання системи державної реєстрації прав на нерухоме майно, а також аналіз впливу відповідних історичних процесів на становлення сучасної української системи державної реєстрації прав на нерухоме майно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З історією становлення державної реєстрації прав на нерухоме майно так чи інакше пов'язані праці таких науковців, як: Я.Є. Барц, Б.С. Бачур, С.О. Борисевич, М.Б. Гончаренко, М.В. Домашенко, В.Л. Мусіяка, М.І. Панченко, О.О. Піфко, М.О. Самойлов, В.В. Сенчук, О.Ф. Скакун, Г.Ф. Шершеневич та ін.

Виклад основного матеріалу. Ще в давнину люди прагнули до того, щоб встановлювати якісь зовнішні знаки, які свідчили б про існування їх прав на будівлі та землю. Спочатку, за низької динаміки руху населення і рідкості угод з нерухомістю, для визнання прав на землю достатньою підставою були свідчення сусідів, шанованих у тій чи іншій місцевості людей. Наприклад, у Стародавній Греції на земельній ділянці боржника, що передав свою землю в заставу в забезпечення боргу, ставили стовп (іпотека) [9, с. 105].

Також варто згадати праці Г.Ф. Шершеневича, який досить детально описав порядок здійснення операцій із землею. Зокрема, досліджуючи законодавство феодальної Русі, він зазначив, що спочатку придбання земельної власності за угодами між приватними особами відбувалося без обов'язкового контролю і участі суспільства або держави (помісного князя). При цьому купча грамота могла передаватися продавцем покупцю без свідків або в їх присутності. Історичні матеріали містять відомості про те, що правочин, що вчиняється у присутності свідків, супроводжувалася роздачею частувань та розважальними заходами, що залишало у присутніх спогад про здійснену передачу такого нерухомого майна [12, с. 198].

Згодом, наприкінці XVIII ст., в Європі розвивається інститут іпотечних книг, хоча перша система поземельних книг існувала вже в I ст. до н. е. в Єгипті (римська провінція). Таким чином, заставне право на нерухоме майно виникає, якщо воно записано

в особливі книги, що оформляються спеціальними установами [6, с. 36–37].

Інформація, що міститься в цих книгах, була відкрита для всіх. Згодом система іпотечних книг трансформувалася в систему державної реєстрації прав на нерухомість і угод із нею (систему оприлюднення), що було зумовлено, перш за все, прагненням дати змогу будь-якій особі отримати інформацію про юридичне становище будь-якого об'єкта нерухомості. Саме тому відкритість відомостей про державну реєстрацію визнається одним із найважливіших принципів державної реєстрації прав на нерухоме майно та угод із ним і таке значне місце відводиться в законодавстві нормам, покликаним забезпечити змогу будь-якої особи знайомитися з даними державної реєстрації прав на нерухомість. Іншою підставою формування системи державної реєстрації послужило прийняття державою на себе функцій визнання і підтвердження виникнення, обмеження (обтяження), переходу і припинення прав на нерухоме майно. Державними документами, що містять відомості про права, обтяження та обмеження прав на об'єкти нерухомого майна, а також містять тексти або витяги з текстів угод, судових рішень або інших актів – підстав прав на конкретні об'єкти нерухомості, стають поземельні і актові книги, які фактично виконували роль державного реєстру прав на нерухоме майно.

Іпотечні книги мали характер і достовірність офіційних актів. Тому вели їх офіційні установи. Наприклад, суди, цивільні палати в губернських містах або спеціально створені в столичних містах іпотечні контори. Юридичне значення іпотечних книг полягало в тому, що право власності на нерухоме майно виникало з моменту внесення спеціальних записів в іпотечні книги. Це мало значення для вирішення спорів між кредиторами на одне й те саме нерухоме майно [9, с. 107].

Отже, історичні джерела свідчать, що система державної реєстрації прав на нерухоме майно сформувалася саме завдяки розвитку заставних відносин. Необхідно звернути увагу на той факт, що особа, яка надає кредит під заставу нерухомості, що є, у свою чергу, найбільш привабливим предметом застави, повинна мати змогу отримувати достовірну інформацію про майно, що надається в заставу (чи не заставлено воно іншій особі, чи не встановлений сервітут тощо).

У зарубіжній юридичній літературі виділено такі основні властивості поземельних і актових книг [5, с. 88–89]:

1) властивість формальної гласності, або публічності. Суть ідеї гласності була породжена не теоретичними дослідженнями, а жорсткою потребою практики. Ця потреба полягала в тому, щоб усунути випадки, коли одна і та сама річ продавалася кільком особам, коли земля заставлялась на загальну вартість, що в десятки разів перевищує її реальну ринкову ціну, а також усунути нескінченні суперечки з приводу нерухомості. Права на нерухомість стали відомі широкому колу осіб, що також сприяло і зміцненню самих цих прав;

2) матеріальної гласності, або публічної достовірності в позитивному і негативному сенсах;

3) властивість спеціалітету (в літературі зустрічається і інше його назва – властивість спеціальності). Спеціалітет поземельної книги – це засіб забезпечення речового характеру будь-яких прав на нерухоме майно, яке має значення для третіх осіб. Інакше кажучи, це засіб для того, щоб у поземельній книзі містилася відповідна конкретна інформація;

4) незаперечності (аналіз зарубіжних історичних джерел показує, що ця властивість зустрічається тільки в системі Торренса).

Деякі науковці визнають в результаті лише дві основних та найбільш поширених системи реєстрації прав на нерухоме майно, що сформувались у процесі історичного розвитку, – це система реєстрації прав на нерухоме майно (титульна система) та система реєстрації правочинів із нерухомістю [11, с. 6].

І.О. Разумова, в свою чергу, визначає три системи реєстрації прав на нерухоме майно [9, с. 51]:

1) система юридичної кадастру;

2) реєстрація титулу власності (земельного титулу) – система Торренса (ім'я творця);

3) реєстрація актів.

Кадастрова система існує в більшості європейських країн (Німеччина, Австрія, Швейцарія, Франція і т. д.). Вона забезпечує високу надійність і безпеку операцій із нерухомістю за рахунок наявності системи збору та оновлення відповідних даних про земельні ділянки (топографічні ознаки, характер їх використання, площа, розташовані на них будівлі), про перехід прав на них, а також про власників земельних ділянок. Для створення цієї системи необхідно багаторічне і навіть багатовікове (якщо мати на увазі, що об'єкти нерухомості не так часто надходять у ринковий оборот, як інші товари) накопичення інформації [9, с. 52].

Реєстрація титулу власності, або система Торренса (Канада, Австралія, Нова Зеландія), – це система реєстрації прав на нерухоме майно, за якої запис у державному реєстрі нерухомості гарантує бенефіціару безумовне право власності на об'єкт нерухомості і матеріальні гарантії держави щодо коректного ведення цього реєстру. Хоча ця система й включає в себе значні витрати на дослідження історії переходу прав власності на нерухоме майно, наявності обтяжень таких прав і створення відповідного страхового фонду, що гарантує відшкодування для власників нерухомості, якщо державними органами були допущені помилки під час перевірки титулу. І.О. Ра-

зумова зазначає, що саме це покладено в основу ще однієї системи реєстрації, характерної для більшості штатів США [9, с. 52].

Реєстрація актів. Документи, що подаються до органів державної реєстрації, не перевіряються. Реєстрація означає, що титул, який передається, відповідає його дійсній формі і сам по собі акт передачі юридично дійсний. Держава при цьому не бере на себе відповідальність за «чистоту титулу». Гарантії за такої системи реєстрації досягаються шляхом доповнення її страхуванням дефектів титулу спеціалізованими страховими компаніями [9, с. 52]. Наприклад, у США перша титульна страхова компанія «Law Property Assurance and Trust Society» була створена ще в 1853 р. [7, с. 19].

Ми погоджуємося з іншою класифікацією, до якої входить лише два види систем реєстрації, а саме – титульна та актова, оскільки кадастрова система теж передбачає реєстрацію прав на нерухомість, а не юридичних документів.

Необхідно зазначити, що і система реєстрації прав, і система реєстрації документів мають свої різновиди, а у деяких країнах діють подвійні системи реєстрації правового титулу й реєстрації документів [8, с. 55]. Серед таких країн була і Україна, оскільки лише з 2013 р. відпала необхідність у реєстрації правочинів із нерухомістю.

В.В. Сенчук зауважує, що період від 1917 р. до початку 1991 р. за часів СРСР ознаменувався встановленням виключно державної власності на землю. За таких умов спочатку вважалося, що потреба в існуванні системи реєстрації нерухомості та прав на неї відпала. Проте реальність спростувала таку думку. За його словами, досвід радянського періоду свідчить, що потреба в реєстрації нерухомого майна та прав на нього існує навіть за умов командно-адміністративної системи і навіть за умов формального скасування поділу речей на рухомі та нерухомі. Потреба у реєстрації прав на нерухоме майно впливає із самої природи нерухомого майна [10, с. 29].

Незалежна Україна отримала «спадок» у вигляді роздільної реєстрації прав на будівлі і споруди, з одного боку, та на земельні ділянки, з іншого. Крім того, із часом, вже за часів незалежності, було запроваджено ще й реєстрацію правочинів щодо нерухомості, що більше ускладнило та заплутало реєстраційні відносини [10, с. 29].

У сучасний період, як зазначає В. Гвоздик, «питання правового регулювання відносин у сфері державної реєстрації прав власності на нерухоме майно, забезпечення визнання та захисту державою цих прав постали перед органами державної влади ще в середині 90-х років, оскільки мали важливе значення для розвитку ринкових відносин, основою яких є право власності, створення умов для функціонування ринку нерухомого майна, активізації процесу інвестування в українську економіку» [4].

Фактично, становлення системи державної реєстрації прав власності розпочалося із прийняттям у лютому 1998 р. Кабінетом Міністрів України постанови № 192 «Про заходи щодо створення систе-

ми реєстрації прав на нерухоме та рухоме майно». Постановою було створено спеціальну міжвідомчу комісію, яка відповідала за розроблення заходів, пов'язаних зі створенням та впровадженням системи реєстрації прав на нерухоме та рухоме майно. Функції зі створення системи реєстрації також було покладено на Міністерство юстиції України.

Згодом, 1 липня 2004 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (далі – «Закон»). Відповідно до п. 2 ст. 1 Закону, Державний реєстр речових прав на нерухоме майно (далі – Державний реєстр прав) – єдина державна інформаційна система, що забезпечує обробку, збереження та надання відомостей про зареєстровані речові права на нерухоме майно та їх обтяження, про об'єкти та суб'єктів таких прав.

Зі створенням Реєстру довідку-характеристику замінив витяг із Реєстру прав власності на нерухомість, який виготовляється за допомогою електронної бази даних, що містить інформацію про всі зареєстровані права власників нерухомості. Використання електронної інформації з бази даних значно підвищує рівень захисту прав громадян, оскільки захищає таку інформацію від знищення, чого не можна сказати про інформацію, яка зберігається на паперових носіях. Але враховуючи те, що внесення інформації до бази даних Реєстру здійснюється на підставі офіційних документів, викладених на паперових носіях, вони мають більший пріоритет стосовно інформації в електронному вигляді [4].

Реєстр є надійним механізмом стосовно захисту інформації про права власності від несанкціонованого доступу, оскільки кожен реєстратор має свій унікальний електронний ключ доступу до такої інформації, а це, в свою чергу, позбавляє можливість внесення до бази даних неправдивих даних або, навпаки, отримання з нього інформації без законних на те підстав. Система захисту фіксує всі дії, вчинені реєстраторами. Технічні та технологічні засоби ведення реєстру прав забезпечують зберігання та достовірність інформації, захист від несанкціонованого доступу, архівування та відновлення даних, їхній оперативний пошук та документальне відтворення процедури реєстрації, оперативне надання витягів із Реєстру прав [4].

Лише за останні кілька років Україна зробила значний крок на шляху до реалізації принципу публічності речових прав на нерухоме майно та можливості доступу до такої інформації усіх зацікавлених осіб, що і є головним фактором, що підтверджується історичним розвитком системи реєстрації прав на нерухоме майно, з метою запровадження дієвої системи захисту прав власності на нерухоме майно.

Важливі зміни були впроваджені з 1 квітня 2015 р. у зв'язку з набранням чинності Законом України від 5 березня 2015 р. № 247-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення повноважень нотаріусів та особливостей реєстрації похідних речових прав на земельні ділянки

сільськогосподарського призначення». У результаті нотаріусів уповноважено здійснювати функції державного реєстратора прав на нерухоме майно та надано можливість проводити державну реєстрацію речових прав, похідних від права власності, на земельні ділянки сільськогосподарського призначення незалежно від нотаріального посвідчення договору, на підставі якого виникає таке право, права власності на земельну ділянку сільськогосподарського призначення, яке виникло та оформлено в установленому порядку до 1 січня 2013 р., одночасно з державною реєстрацією похідного від нього речового права на таку земельну ділянку [3].

Загалом, значний масив нормативно-правових актів, що регулює відносини у сфері реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, кількість змін, внесених до них, створили умови для виникнення великої кількості правових непорозумінь та, як наслідок, спорів у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Висновки. Становлення систем державної реєстрації на нерухоме майно пройшло тривалий шлях і несе на собі відбиток історичних процесів у тій чи іншій країні або групі країн. В Україні з 2013 р. із запровадженням єдиного державного реєстру речових прав на нерухоме майно існує лише титульна система реєстрації, але суто декларативна, оскільки не передбачено повного гарантування права власності зі створенням спеціального страхового фонду, що існує в інших країнах для відшкодування збитків, нанесених власнику нерухомого майна через протиправні дії посадових осіб органів державної влади або інших осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 46.
2. Про заходи щодо створення системи реєстрації прав на нерухоме та рухоме майно : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 лютого 1998 р. № 192 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/192-98-%D0%BF>.
3. Про огляд практики розгляду справ, які виникають зі спорів у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 18.09.2015 р. № 20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vasu.gov.ua/plenum/post_plenum/postanova_plenumu_20_2015/
4. Гвоздик В. Реєстрація прав власності на нерухоме майно в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.informjust.ua/text/620>.
5. Емельянова Е.А. История становления системы государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним (российский и зарубежный опыт) / Е.А. Емельянова // Юридический аналитический журнал. – 2004. – № 1(9). – С. 88–94.
6. Емельянова Е.А. Правовые проблемы государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Е.А. Емельянова. – Самара, 2004. – 220 с.

7. Мартин А.Г. Титульне страхування земельних ділянок: світова практика, українські здобутки та перспективи / А.Г. Мартин, А.О. Кошель // Землепорядний вісник. – 2009. – № 12. – С. 18–21.

8. Піфко О.О. Правові аспекти класифікації систем реєстрації прав на землю / О.О. Піфко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Випуск 4. – Том 2. – С. 54–58.

9. Разумова І.А. Іпотечное кредитование / І.А. Разумова. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2009. – 304 с.

10. Сенчук В.В. Правове забезпечення реєстрації нерухомого майна та прав на нього в Україні: історико-правовий аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В.В. Сенчук. – К., 2009. – 189 с.

11. Системы регистрации прав на недвижимое имущество. Опыт зарубежных стран / Под ред. А.А. Лазаревского. – М. : Фонд «Институт экономики города», 2000. – 176 с.

12. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. В 2-х т. / Г.Ф. Шершеневич. – Т. 1. – М., 2005. – 461 с.

Турчин В.Е. СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО

У статті досліджується історичні процеси формування системи державної реєстрації прав на нерухоме майно, аналізується вплив різних світових моделей реєстрації на сучасне правове регулювання відповідних відносин в Україні.

Ключові слова: реєстрація прав на нерухоме майно, система реєстрації, становлення системи реєстрації нерухомого майно, права на нерухоме майно.

Турчин В.Э. СТАНОВЛЕНИЕ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ РЕГИСТРАЦИИ ПРАВ НА НЕДВИЖИМОЕ ИМУЩЕСТВО

В статье исследуются исторические процессы формирования системы государственной регистрации прав на недвижимое имущество, анализируется влияние различных мировых моделей регистрации на современное правовое регулирование соответствующих отношений в Украине.

Ключевые слова: регистрация прав на недвижимое имущество, система регистрации, становление системы регистрации недвижимого имущества, права на недвижимое имущество.

Turchyn V.E. THE FORMATION OF THE STATE REGISTRATION SYSTEM OF PROPERTY RIGHTS TO REAL ESTATE

The article investigates the historical formation processes of the state registration system of property rights to real estate, analyzes the influence of different world registration models on the current legal regulation of the relevant relations in Ukraine.

Even in ancient times, people sought to establish some external signs that would testify to the existence of their rights to buildings and land. Initially, according to the low dynamics of population movement and the rarity of real estate transactions, the sufficient reason for the recognition of land titles was a testimony of the respected neighbors in one or another locality.

Regarding the registration systems of property rights to real estate which were formed during the historical development in different countries, we agree with the classification that includes only two types of registration systems, namely, the title and deeds registration, as the cadastral system also provides for the registration of real estate titles, but not legal documents.

In general, the historical sources indicate that the state registration system of property rights to real estate titles was formed precisely through the development of collateral relations. It is necessary to pay attention to the fact that a person who provides a loan on a mortgage, which, in turn, is the most attractive subject of a pledge, should be able to obtain reliable information about the property that is pledged (whether it is pledged to another person or whether there are any easement rights, etc.).

As for the process of registration of real estate in Ukraine, only in the last few years Ukraine has made a significant step towards the realization of the principle of transparency of property rights to real estate and the possibility of access to such information for all interested parties, which is a major factor that is proved by the long historical development of the registration system of property rights to real estate in order to set an effective protection system of the respective property rights.

It should be mentioned that both registration system of rights and registration system of deeds have their own variations in different countries, and some countries have even both of them. Among those countries who had both registration systems was also Ukraine. Currently, since 2013, with the introduction of the State Register of Property Rights to Real Estate, Ukraine started to have only a title registration system, but it is only declarative, since it does not provide a full guarantee of property rights with the creation of a special insurance fund that exists in other countries to compensate for losses incurred by the owner of the immovable property due to unlawful actions of public officials or other persons.

Key words: registration of real estate titles, registration system, establishment of the real estate registration system, real estate titles.

Шульга С.В.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
Національного університету біоресурсів і природокористування України

УДК 342.9

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНИХ ВІДНОСИН У ДЕРЖАВАХ ЄВРОПИ

Розвиток національної правової системи неможливий без аналізу та запозичення позитивних рис зарубіжного досвіду правового регулювання відносин у суспільстві. Підсилюється вказана теза сучасним напрямом євроінтеграційних процесів в Україні, курс на який був проголошений урядом в 2014 р. і був визначений основною прерогативою розвитку держави в найближчому майбутньому. З огляду на те, що адміністративно-деліктні відносини є надзвичайно важливим фактором зменшення адміністративної делікатності та зміцнення законності та правопорядку, нині дослідження європейського досвіду правового регулювання адміністративно-деліктних відносин є критично важливим.

Безумовно, мова не може йти про його бездумне копіювання, адже право не є абсолютною або абстрактною системою, воно залежить від громадського і політичного розвитку соціуму, існування якого поза об'єктивною реальністю позбавляється будь-якого сенсу. Але порівняльно-правове вивчення, раціональне використання зарубіжного досвіду або, навпаки, осмислене заперечення його застосовності для вітчизняних умов здатні значно розширити «інтелектуальне поле» як української правової науки загалом, так і конкретно адміністративно-деліктних відносин. Так, з одного боку, необхідно враховувати власні національні особливості і традиції під час здійснення правових реформ. З іншого боку, істотну допомогу у виборі напрямів удосконалення законодавства може надати досвід, вже накопичений іншими державами під час досягнення аналогічних цілей. Можна стверджувати, що правові реформи стануть більш ефективними, якщо в їх основі буде закладений порівняльно-правовий метод.

Окремі аспекти відносин адміністративної відповідальності в зарубіжних країнах ставали предметом досліджень таких вітчизняних та зарубіжних вчених-адміністративістів, як: О. Банчук, В. Віхрова, О. Гозн, Н. Гришук, В. Заросило, А. Зубов, О. Орехов, В. Печуляк, В. Татарян, А. Школик тощо. Однак дослідження європейського досвіду правового регулювання адміністративно-деліктних відносин проведено не було.

Одразу варто зазначити, що в країнах Європи переважає каральний підхід до розуміння адміністративних проступків як серцевини адміністративно-деліктних відносин, що домінував спочатку в Німеччині в XVIII – IX ст. Провини, за які наступала відповідальність, називалися «*exekutivstrafen*», пізніше – поліцейськими, або фіскальними, делік-

тами. Вони являли собою кримінальні проступки. Особи, котрі їх здійснили, несли кримінальну відповідальність. Загалом законодавство Пруссії, а потім Німеччини закріплювало можливість кримінального примусу в адміністративному порядку. Таким чином, склалося інше розуміння адміністративних правопорушень: це невиконання населенням адміністративних приписів державної влади або вчинення таких дій, покарання за які призначалося в адміністративному порядку. Метою таких покарань було не відновлення порушеного права, а покарання за невиконання правил поведінки [1, с. 281–282].

З огляду на низку причин саме «пруський» підхід отримав «друге народження» в нашій державі в XIX ст. і після революції 1917 р. відбулась трансформація адміністративних правопорушень в інше явище, що позначається колишнім терміном. Із засобів контролю за рішеннями органів державної влади інститут адміністративних правопорушень, як, власне, і вся галузь адміністративного права, перетворився на «придаток» кримінального права, забезпечуючи контроль держави над суспільством, охороняючи правопорядок загрозою покарання [2]. При цьому у науці сучасного вітчизняного адміністративного права деякі основні постулати поліцейського права зберігаються досі. Сучасні ж європейські держави пішли іншим шляхом, хоча наші концепції регулювання адміністративно-деліктних відносин суттєво збігаються, вплив поліцейського права на формування вчення про адміністративну відповідальність в європейських країнах значно менший.

Зважаючи на федеративний устрій Німеччини, який заснований на співпраці між Федерацією, землями і громадами, варто зазначити про особливості у порядку розмежування повноважень між Федерацією і землями Німеччини стосовно адміністративної відповідальності. Так, розмежування повноважень між Федерацією і землями Німеччини в законодавчій сфері реалізується через припис про «виняткову» і «конкуруючу» законодавчу компетенцію Федерації. Зокрема, федеральний законодавець закріпив у Законі «Про адміністративні правопорушення» можливість правового регулювання відповідальності за адміністративні правопорушення на рівні як федерального, так і земельного законодавства Німеччини. Це свідчить про те, що, з одного боку, у ФРН відсутнє чітке ієрархічне побудова системи органів адміністративно-деліктної юрисдикції, з іншого боку, це не впливає на результати адміністративно-деліктної практики, адже не важ-

ливо, який орган буде застосовувати заходи адміністративної відповідальності до особи, а важливо, щоб особа була притягнута до відповідальності (понад покрання) в найбільш простий і оперативний спосіб, який є вигідним для обох сторін, тобто для держави, оскільки витрачаються найменші адміністративні ресурси і для порушника, оскільки він має змогу оперативно відшкодувати завдану товариству шкоду у разі визнання такого порушення, а в іншому випадку – оскаржити рішення в суді [3, с. 140].

У відповідних традиціях, але з певними особливостями до правового регулювання адміністративно-деліктних відносин підходять в Італії. Предметом регулювання італійського адміністративного законодавства є порушення (*violazione*), які тягнуть за собою накладення адміністративних санкцій (*sanzioni amministrative*). Відповідно до положень Закону «Про зміни карної системи» від 24 листопада 1981 р. № 689, порушення у сфері обов'язкового соціального забезпечення й страхування та фінансові правопорушення посідають у ньому важливе положення. Так, згідно зі ст. 37 цього Закону, неподання або підроблення обов'язкових записів і декларацій карається позбавленням волі до двох років, якщо наслідком є несплата відрахувань і страхових внесків, передбачених законом про обов'язкові соціальні забезпечення та страхування [4, с. 159].

На особливу увагу заслуговує досвід регулювання діяльності державних службовців у Франції. На відміну від вітчизняного підходу, адміністративна (публічна) відповідальність у Франції – це відповідальність адміністрації. У Франції немає поняття адміністративного правопорушення у контексті, в якому ми звикли його розуміти, щоправда, адміністративні санкції існують (спори щодо них підвідомчі як загальним, так і адміністративним судом) [5].

У французькому адміністративному праві передбачається відповідальність як за винне діяння, що було доведено з точки зору невиконання правового зобов'язання, так і за діяння, що не пов'язано з виною. Річ у тім, що у французькій правовій доктрині виходять з того, що сутність адміністративного права полягає в його правозахисному характері. Тому судова практика спорів виділяє два види, що виявляється у процесі державної влади у галузі її організаційного оформлення та матеріальної частини [6, с. 113]. Такий різновид накладення адміністративної відповідальності без вини може бути заснований на ризику, який несе ряд видів адміністративної діяльності та заподіює шкоду приватній особі. Окрім цього, відповідальність адміністрації без її вини може бути предметом позову у вчиненні шкоди законодавчою мірою невеликій кількості осіб, невиконанням за мотивами спільних інтересів судового рішення, наявністю галасливого і забруднюючого публічного об'єкта, який завдає шкоди тим, хто живе по сусідству, та в ряді інших випадків [7].

Провадження у справах про адміністративні правопорушення регулюється відповідно до загальних положень Закону Австрії «Про загальну адміністративну процедуру». А згідно із Законом Австрії

«Про адміністративні покарання» встановлюються особливості окремих проваджень. Уповноваженими на здійснення адміністративної кримінальної процедури є адміністративні органи загальної компетенції та окружні адміністративні органи, а також органи федеральної поліції. Постанови про покарання, прийняті у загальному порядку, підлягають оскарженню лише в незалежних адміністративних сенатах, котрі створені у кожній федеративній землі. Рішення адміністративних сенатів є остаточними і не підлягають перегляду у суді [8, с. 56].

Зауважимо, що у всіх європейських державах юридичні особи нарівні з фізичними можуть бути суб'єктами відповідальності за адміністративні делікти. Тільки в Австрійській та Італійській республіках суб'єктами здійснення деліктів виступають лише фізичні особи, а на юридичних осіб накладається обов'язок нести відповідальність у вигляді сплати штрафу. Треба зазначити, що юридичні особи в західноєвропейських країнах також є суб'єктами кримінальної відповідальності. Визнання юридичних осіб суб'єктами відповідальності можливе внаслідок особливостей визначення у відповідних законах суб'єктивної сторони адміністративних порушень. Вона характеризується існуванням переважно об'єктивної концепції провини, за якою не треба встановлювати умисел або необережність у діяннях порушника [3, с. 190].

Окремо варто зазначити законодавчий підхід Данії, який значно відрізняється від розглянутих моделей правового регулювання адміністративно-деліктних відносин у країнах європейського співтовариства. Він не визнає поділу караних діянь на різні види і використовує тільки один їх різновид – злочин. Але варто зауважити, що деякий складник злочинів, зокрема тих, які викладені у законах про дорожній рух і транспорті, податки, охорону навколишнього природного середовища тощо, становлять основу адміністративно-деліктного законодавства [9, с. 68].

Найближчою до вітчизняної моделі регламентації адміністративно-деліктних відносин виявляється модель, що використовується у країнах Східної Європи та Прибалтики, яка, на відміну від країн «усталеної демократії», де немає єдиного нормативного акта, об'єднуючого склади адміністративних деліктів, передбачає систематизацію адміністративно-деліктного законодавства у кодексах і законах. Як правило, такі кодекси об'єднують норми матеріального та процесуального права, розкривають поняття «адміністративне правопорушення», цілі і систему покарань, визначають склади правопорушень [10].

У питаннях залежності адміністративного виду відповідальності від кримінального законодавство західноєвропейських країн характеризується дуалізмом підходів. Так, в окремих державах законодавство про адміністративні делікти є частиною кримінального законодавства (Естонія, Болгарія, Словенія, Сербія, Хорватія). Незвичайною в цьому ланцюжку була реформа в Естонській Республіці, яка полягала в перетворенні адміністративних де-

ліктів на кримінальні проступки як частина Кримінального кодексу. Оскільки в інших державах із широким кримінальним правом нинішня ситуація є історично зумовленою і сформованою – в Болгарії з 1960-х рр., а в балканських країнах – із часів існування єдиної Югославської Республіки. Характерною для цих країн є наявність одного роду протиправних діянь (караних) у загальному кримінальному праві і ще одного роду дій (проступків), в особливому праві проступків. А в самій системі законодавства про проступки, як зазначає А. Банчук, ми маємо змогу «виділити окрему підсистему адміністративних деліктів. При чому формально цю сукупність деліктів у зарубіжному законодавстві не виділяють. Одним із визначальних критеріїв для такого виділення виступає процедура притягнення до відповідальності за вчинення проступків судовою чи адміністративною» [10, с. 7–8].

В інших державах «молодої демократії» (Литва, Латвія, Польща, Чехія, Словаччина) законодавство про адміністративні проступки майже повністю відокремлене від кримінального права. Такий стан у балтійських країнах зумовлюється існуванням старих кодексів про адміністративні делікти, які регулюють відмінні від кримінального права діяння. Законодавець Польщі, разом із тим, свідомо почав створення законодавства про адміністративні делікти, окремого від кримінального законодавства, хоча певні положення Кримінального кодексу Республіки Польща за аналогією застосовуються до адміністративних деліктів [10, с. 8]. Також варто зазначити, що характерною рисою більшості східноєвропейських країн є можливість встановлення складів проступків не лише на рівні закону, але й в актах уряду і органів місцевого самоврядування.

Висвітлюючи процедурні питання правового регулювання адміністративно-деліктних відносин відповідного блоку країн, варто зауважити, що його правова природа напряму залежить від співвідношення матеріального адміністративно-деліктного права та кримінального. Так, у Польщі, Латвії та Чехії, де, як вже зазначалось раніше, адміністративна відповідальність є порівняно самостійною, провадження про адміністративні правопорушення здійснюється згідно із порядком, встановленим адміністративно-процесуальними законами або кодифікованим актом, що одночасно об'єднує і матеріальну, і процесуальну сторони адміністративної відповідальності. У країнах із широким кримінальним правом, що включає до свого складу право про проступки, процедура притягнення до адміністративної відповідальності встановлюється положеннями загальних законів (кодексів) про кримінальну процедуру. Закони про проступки цих країн тільки визначають особливості провадження щодо накладення санкцій [11, с. 348].

Різняться у східноєвропейських країнах і порядок перегляду справ адміністративні правопорушення. Так, у Чехії, Словаччині, Литві порядок і способи оскарження залежать від правової природи провадження щодо порушень і здійснюються до адміністра-

тивних судів. Причому у Чехії та Словаччині обов'язковою є стадія адміністративного апеляційного оскарження. У Литві судове та адміністративне оскарження є альтернативами, а в Латвії передбачене тільки оскарження до адміністративного суду [12, с. 62].

Із вищенаведеного можливо зробити висновок, що модель самого розуміння місця адміністративно-деліктних відносин, особливо у західноєвропейських країнах, значно відрізняються від вітчизняної. Тому під час запозичення досвіду країн «розвинутої демократії» необхідно діяти дуже обережно, запозичуючи лише окремі пропозиції та напрями їх механізму правового регулювання адміністративно-деліктних відносин, які зможуть ефективно «увійти» до нашої правової системи.

Із метою вдосконалення правового регулювання адміністративно-деліктних відносин в Україні пропонуємо, ґрунтуючись на досвіді Німеччини, створити механізм залучення суддівського нагляду за здійсненням таких адміністративно-примусових заходів, як поміщення в стаціонар особи, її арешт чи тимчасове затримання, що використовуються компетентними органами для забезпечення правопорядку і безпеки. На прикладі Німеччини пропонуємо закріпити на законодавчому рівні ряд положень щодо обов'язкового повідомлення слідчого судді про затримання особи в адміністративному порядку з метою розгляду суддею питання про можливість її подальшого утримання. Переконані, такий механізм підвищить захист людини і громадянина від свавілля владних установ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Административное право: Курс лекций: Учеб. пособ. для вузов / Под ред. Э.Г. Липатова, С.Е. Чаннова. – М., 2006. – 450 с.
2. Честнов И.Л. Институт административных правонарушений в системе права : дис. ... канд. юрид. наук / И.Л. Честнов. – СПб., 1994. – С. 9–11.
3. Банчук А. Обсуждение целесообразности внедрения института криминальных проступков в правовую систему Украины / А. Банчук // Право Украины. – 2007. – № 7. – С. 139–143.
4. Віхрова В.С. Адміністративна відповідальність фізичних та юридичних осіб країн європейського союзу в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / В.С. Віхрова. – К., 2015. – 226 с.
5. Les pouvoirs de l'administration dans le domaine des sanctions. Etude adoptée par l'Assemblée Générale du Conseil d'Etat le 8 décembre 1994, Paris, La Documentation française, coll. Les études du Conseil d'Etat, 1995.
6. Гришук Н. Історико-правовий генезис інституту адміністративної відповідальності: порівняльно-правові аспекти / Н. Гришук // Підприємство, господарство і право. – 2012. – № 12. – С. 111–115.
7. Общие сведения об административном праве Франции (второе издание) // Российско-французская серия «Информационные и учебные материалы». – 1993. – № 9. – С. 101.
8. Зубов А. Зарубежный опыт судебного рассмотрения дел о правонарушениях в сфере предпринимательской деятельности / А. Зубов // Национальный юридический журнал: теория и практика. – 2014. – № 4. – С. 53–61.

9. Перспективы развития административно-деликтного права: право административной ответственности в Республике Казахстан // Анализ Центра исследования правовой политики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.zakon.kz>.

10. Банчук А.В. Право об административных нарушениях: опыт стран Западной и Восточной Европы, требования Европейского Суда по правам человека и стандарты Совета Европы [Электронный ресурс]. – Режим досту-

па : http://www.pravo.org.ua/files/administr/covv/banchuk_pravo.

11. Адміністративне право зарубіжних країн : курс лекцій / за ред. О.В. Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 528 с.

12. Орехов О.І. Іноземний (європейський) досвід перегляду справ про адміністративні правопорушення та можливості його впровадження у вітчизняне адміністративно-деліктне законодавство / О.І. Орехов // Європейські перспективи. – 2012. – № 4. – Ч. 1. – С. 60–64.

Шульга Є.В. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНИХ ВІДНОСИН У ДЕРЖАВАХ ЄВРОПИ

У цій статті здійснюється дослідження особливостей правового регулювання адміністративно-деліктних відносин у таких державах Європи, як Австрія, Болгарія, Данія, Естонія, Італія, Литва, Латвія, Польща, Німеччина, Словаччина, Словенія, Сербія, Франція, Хорватія, Чехія. Основну увагу зосереджено на так званому «каральному підході» до розуміння адміністративних проступків як серцевини адміністративно-деліктних відносин, що є переважає в Європі. Ґрунтуючись на досвіді Німеччини, запропоновано створити механізм залучення суддівського нагляду за здійсненням таких адміністративно-примусових заходів, як поміщення в стаціонар особи, її арешт чи тимчасове затримання, що використовуються компетентними органами з метою забезпечення правопорядку і безпеки.

Ключові слова: адміністративний проступок, адміністративно-деліктні відносини, зарубіжний досвід адміністративно-деліктних відносин.

Шульга Е.В. ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ АДМИНИСТРАТИВНО-ДЕЛИКТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ГОСУДАРСТВАХ ЕВРОПЫ

В данной статье осуществляется исследование особенностей правового регулирования административно-деликтных отношений в таких государствах Европы, как Австрия, Болгария, Дания, Эстония, Италия, Литва, Латвия, Польша, Германия, Словакия, Словения, Сербия, Франция, Хорватия, Чехия. Основное внимание сосредоточено на так называемом «карательном подходе» к пониманию административных проступков как сердцевин административно-деликтных отношений, которое является преобладающим в Европе. Основываясь на опыте Германии, предложено создать механизм привлечения судебного надзора за осуществлением таких административно-принудительных мер, как помещение в стационар лица, его арест или временное задержание, используемых компетентными органами для обеспечения правопорядка и безопасности.

Ключевые слова: административный проступок, административно-деликтные отношения, зарубежный опыт административно-деликтных отношений.

Shulga Ye.V. FEATURES OF LEGAL REGULATION OF ADMINISTRATIVE-DELICT RELATIONS IN THE EUROPEAN COUNTRIES

In this article, the study of the peculiarities of the legal regulation of administrative-delict relations in such European states as Austria, Bulgaria, Denmark, Estonia, Italy, Lithuania, Latvia, Poland, Germany, Slovakia, Slovenia, Serbia, France, Croatia, and the Czech Republic is carried out. The focus made on the so-called “punitive approach” to understanding administrative misconduct as the core of administrative-delict relations that prevails in Europe. Based on Germany's experience, it is proposed to create a mechanism for involving judges in the enforcement of such administrative and enforcement measures as the placement, arrest or temporary arrest of a person in a hospital, used by the competent authorities to ensure law and order and security.

It is established that in all European states legal entities, along with physical cogs, are subjects of responsibility for administrative delicts. Only in the Austrian and Italian republics acts of the conduct of delicts come from individuals only, and legal persons are required to be liable in the form of a fine. It should be noted that legal entities in Western European countries are also subjects of criminal liability. Recognition of legal entities by the subjects of responsibility may be due to the specifics of the definition in the relevant laws of the subjective part of administrative violations. It is characterized by the existence of a predominantly objective concept of guilt, according to which it is not necessary to establish intent or carelessness in the perpetrator's actions.

In the questions of the dependence of the administrative type of liability from criminal legislation of Western European countries characterized by dualism approaches. For example, in some countries, the legislation on administrative delicts is part of the criminal law (Estonia, Bulgaria, Slovenia, Serbia, Croatia). Unusual in this chain was the reform in the Republic of Estonia, which was to turn administrative delicts into criminal offenses as part of the Criminal Code. As in other countries with a broad criminal law, the current situation is historically conditioned and formed – in Bulgaria since the 1960s, and in the Balkan countries – since the existence of the united Yugoslav Republic. Characteristic for these countries is the presence of one kind of unlawful acts (punishable) in general criminal law, and another kind of actions (misdemeanors), in the special right of misconduct.

Covering the procedural issues of legal regulation of the administrative and tort relations of the respective bloc of countries, it should be noted that its legal nature directly depends on the ratio of material administrative and tort

law and criminal. So, in Poland, Latvia and the Czech Republic, where, as already indicated earlier, administrative liability is relatively independent, proceedings on administrative violations are carried out in accordance with the procedure established by administrative procedural laws or a codified act, which simultaneously combines the material and procedural aspects of administrative liability. In countries with a broad criminal law that includes the right to misconduct, the procedure for bringing administrative liability is established by the provisions of the general laws (codes) on the criminal procedure. The laws of the offenses of these countries only determine the peculiarities of the proceedings for the imposition of sanctions.

Key words: administrative misconduct, administrative-delict relations, foreign experience of administrative-delict relations.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Доценко А.Ю.,

прокурор Харківської місцевої прокуратури № 6

УДК 343.137.9(477)

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ УГОД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Одним із процесуальних механізмів прискорення строків розгляду кримінальних проваджень є інститут угод про визнання винуватості, ефективність якого підтверджується зарубіжною практикою (Англії, Іспанії, Італії, Німеччини, США, Франції та деяких країн СНД). Ще в 1987 р., враховуючи стрімке зростання числа кримінальних проваджень, направлених у суди, і проблеми, пов'язані з тривалістю здійснення судочинства, Комітет Міністрів Ради Європи звернувся до держав – членів Ради Європи з Рекомендацією № 6 R(87)18 «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» (прийнята Комітетом Міністрів 17 вересня 1987 р. під час 410-го засідання делегатів міністрів) [1, с. 117]. Вказане було зумовлене тим, що інститут угод про визнання винуватості здатний усунути надмірний формалізм і бюрократизацію, притаманні кримінальному судочинству.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх 5 років у юридичній літературі спостерігається активна дискусія щодо подальших шляхів удосконалення інституту угод у кримінальному провадженні. Питання щодо особливостей правового регулювання та порядку застосування цього інституту у вітчизняному кримінальному провадженні розглянуто в роботах таких учених, як В.І. Бояров, Г.П. Власов, В.В. Навроцька, В.Т. Нор, Є.В. Повзик, П.В. Пушкар, Г.В. Соловей, Д.В. Філін, С.І. Паславський.

В умовах глобалізації необхідно активно використовувати багатий досвід розвитку кримінального судочинства в зарубіжних країнах. Кожна країна вносить у розвиток механізму реалізації заходів забезпечення кримінального провадження свої підходи, власні шляхи вирішення тих чи інших проблем. З метою вдосконалення вітчизняного законодавства необхідно насамперед звернути увагу на положення законодавства зарубіжних країн задля імплементації найбільш позитивних його аспектів.

Метою статті є визначення основних особливостей застосування інституту угод у кримінальному процесі зарубіжних країн, здійснення порівняльного аналізу правових норм, пов'язаних з укладенням угод про визнання винуватості в окремих зарубіжних країнах англосаксонської та континентальної систем права.

Виклад основного матеріалу. Згідно з інформацією Державної судової адміністрації, за I півріччя 2017 р. суди ухвалили 40 000 вироків, з них 8 700 – на підставі угод; водночас відмовили в затвердженні

2 500 угод (20% їх загальної кількості). Тому здійснення кримінального провадження на підставі угоди наразі є звичайною практикою в кримінальному процесі України.

Інститут угод про визнання винуватості походить з англосаксонської системи права, зокрема, практика його застосування налічує понад 150 років. Переважно в наукових публікаціях, у яких описуються порядок та умови правового регулювання інституту угод у кримінальному провадженні, завжди за приклад беруться особливості дії цього інституту в США. Так, за даними американського юриста Р. Моллі, у 1839 р. в штаті Нью-Йорк 22% судових вироків у кримінальних справах ухвалювалися на підставі угод про визнання винуватості, а в 1920 р. більш ніж 80% кримінальних справ вирішувалися за допомогою заяв про визнання винуватості [2, с. 626].

Інститут угод між обвинуваченими та прокуратурою в США поширений куди більше, ніж в інших західних країнах. Однак він існував не від самого початку. До громадянської війни 1861–1865 рр. це було рідкісне явище. Після неї та імміграції, що різко збільшилася, стало значно більше злочинності, тому угоди допомогли полегшити тягар, який звалився на судову систему.

Виникнення угоди про визнання винуватості було логічним для розвитку кримінального процесуального права. Зміни в методиці вирішення кримінальних проваджень, як свідчить історико-правовий аналіз, відбувалися поступово, і в подальшому розгляд справ із застосуванням угод про визнання винуватості почав перевищувати кількість справ, які розглядалися в повному судовому провадженні судом присяжних. Повний судовий розгляд справ у Великій Британії та США поступово стає рідкісним явищем [3, с. 74].

Важливо зазначити, що виникнення інституту угод про визнання винуватості є не просто результатом складної природи процедури судового розгляду кримінальних справ у США. Значний вплив на розвиток і становлення інституту угод у США мали рішення Верховного суду США на початку 1960-х рр. Однією з найбільш відомих справ стосовно угод про визнання винуватості була справа «Сантобелло проти Нью-Йорку» 1971 р. [4]. У ній суд дійшов висновку, що угода про визнання винуватості, оформлена належним чином, повинна заохочуватися. З огляду на необхідність забезпечення швидкого й ефективного розгляду справ суд наголосив на тому, що кримінальне провадження на підставі угоди про

визнання винуватості є набагато дешевшим і проходить значно швидше, ніж коли справа розглядається судом присяжних.

Варто зауважити, що у федеральній системі США в 2014–2015 рр. до суду надійшло менше ніж 3% кримінальних справ. Тобто понад 97% справ закінчилися угодами. Крім того, за червень – серпень 2013 р., коли в Манхеттенському федеральному суді не було жодного процесу, усі відкриті кримінальні провадження закінчувались укладенням угод про визнання вини [5].

Важливою особливістю англосаксонської моделі угод про визнання винуватості в США є майже абсолютна дискреційність повноважень сторони обвинувачення – наявність повноважень, які прокурор застосовує за своїм розсудом [6, с. 116]. Використання таких повноважень на основі суворого дотримання принципу законності значно сприяє здійсненню правосуддя, однак за інших умов створює великий потенціал для зловживання з боку сторони обвинувачення.

Варто зазначити, що деякі американські правники, судді неоднозначно характеризують інститут угоди про визнання в США. Зокрема, саме негативні відгуки про процес укладення цієї угоди наводять ліберальні юристи США. Так, наприклад, відомий манхеттенський федеральний суддя Дж. Рейкофф у 2014 р. надрукував у «The New York Review of Books» статтю під заголовком «Чому безневинні люди визнають себе винними?», у якій закликав змінити систему угод. Зокрема, він запропонував залучити суддів у процес їх складання, оскільки процес укладення угоди відбувається в таємниці від громадськості.

Інші американські судді також підтримують позицію Дж. Рейкоффа, вказуючи, що вони не бажають карати осіб, які не здійснювали конкретне кримінальне правопорушення. Деякі дослідники підраховували, що від 2 до 8% американських засуджених перебувають у місцях позбавлення волі саме внаслідок самообмови. У США відбувають покарання близько 2,2 млн осіб, тому навіть якщо частка таких осіб становить усього 1%, мова йде про більш ніж 20 тис. осіб [5].

Таким чином, можливо, що процедура укладення угод про визнання вини в США буде змінюватись, будуть запроваджуватись деякі елементи інституту угод, характерні для континентальної системи права, зокрема такі: повноваження прокурора під час здійснення кримінального переслідування чітко визначені законом та суворо ним регламентуються; згода обвинуваченого з пред'явленим обвинуваченням і покаранням не звільняє суддю від обов'язку здійснити аналіз фактичної бази для висловлення згоди з висунутими обвинуваченнями тощо.

Водночас процедури спрощеного й скороченого розгляду справ набувають дедалі більшого розвитку також у державах континентальної правової системи, зокрема в Бельгії, Голландії, Іспанії, Італії, Німеччині, Польщі, Франції. Однак угоди про визнання винуватості в державах континентального права

мають низку принципових відмінностей, які зумовлені необхідністю забезпечення принципів доцільності та законності.

Так, в Італії розповсюджена процедура *patteggiamento*, що закріплена Кримінальним процесуальним кодексом 1989 р. Під час досудового розслідування або попереднього судового слухання справи обвинувачений і прокурор у справах про кримінальні правопорушення мають право домовитись про призначення обвинуваченому покарання у вигляді штрафу або позбавлення волі на строк до 2 років. У разі досягнення такої згоди вони звертаються до судді, який здійснює контроль за досудовим розслідуванням, або до судді, який прийняв справу до свого провадження, для проведення попереднього слухання з клопотанням про затвердження угоди. Таке клопотання можна подати тільки до судового розгляду за умови відсутності заперечень із боку потерпілого.

Інститут угод про визнання винуватості передбачений у Кримінальному процесуальному кодексі Франції 1999 р. Таким угодам властиво те, що домовленість може бути укладена лише в конкретній, законодавчо визначеній категорії злочинів (як міра відповідальності за них передбачений штраф або позбавлення волі строком до 5 років). Скорочена судова процедура розгляду справи відбувається в дві стадії: 1) заслуховування обвинуваченого суддею; 2) управління кримінальним обвинуваченням (фактично це судовий контроль укладеної угоди). Важливою процесуальною гарантією є те, що покарання набирає законної сили, коли суддя його затверджує, а не тоді, коли укладену між прокурором та обвинуваченим угоду схвалює суд [7, с. 31].

Відповідний суддя, отримавши клопотання, перевіряє дотримання формальних і процесуальних вимог та після цього затверджує угоду між обвинуваченим і прокурором. Затвердження угоди суддею має силу обвинувального вироку, який не підлягає апеляційному оскарженню (тільки касаційному). Водночас суддя має право оцінювати справу по суті, відмовляючи в затвердженні угоди, якщо, наприклад, покарання фактично не відповідає ступеню тяжкості вчиненого кримінального правопорушення або є сумнівні щодо винуватості обвинуваченого.

Інститут угод про визнання винуватості в Німеччині запроваджений у 2009 р. Укладення цієї угоди в кримінальному провадженні не звільняє сторону обвинувачення від доказування всіх істотних обставин справи. Перед укладенням угоди обвинувачений має право на ознайомлення з матеріалами справи. Тому реалізація такого права дає змогу обвинуваченому сформулювати уявлення про доказову базу сторони обвинувачення, реально оцінити власні шанси під час проведення переговорів [8, с. 53–54].

Відповідно до німецького кримінального процесу інститут угод реалізується в таких формах:

1) прокурор може звільнити обвинуваченого від кримінальної відповідальності за злочин невеликої тяжкості, якщо усунуто заподіяну шкоду та громадський інтерес не вимагає подальшого кримінального переслідування;

2) підготовка прокурором документа, у якому міститься обвинувачення особи у вчиненні злочину та визначається покарання за нього. Особливістю цієї форми угоди про визнання винуватості є те, що покарання може передбачати тільки штрафні санкції, позбавлення волі на строк до 1 року, обмеження спеціального права та конфіскацію доходів, одержаних внаслідок вчинення злочину. Прокурор повинен отримати дозвіл від судді, щоб документ набув чинності, після чого він передається обвинуваченому, який протягом 14 днів приймає пропозицію або вибирає судовий розгляд своєї справи на загальних підставах [9, с. 7];

3) угода про визнання винуватості втілюється шляхом проведення переговорів між прокурором та обвинуваченим (і його захисником). Така форма угоди, на відміну від попередніх, не замінює суд. Однак перевага для прокурора полягає в тому, що визнання винуватості може скоротити тривалість судового розгляду, а перевага для обвинуваченого полягає в тому, що прокурор може пред'явити обвинувачення в менш тяжкому злочині, а також у подальшому застосуванні більш м'якого покарання.

У кримінальному процесі Іспанії передбачено такий різновид спрощеного розгляду кримінальних справ, як *conformidad*, що за своїм змістом не є угодою про визнання винуватості, а полягає в згоді зі стороною обвинувачення. Обвинувачений може висловити свою згоду з обвинуваченням і покаранням, заявленим стороною обвинувачення або із часу обвинувачення безпосередньо перед судовим розглядом у суді першої інстанції, або наприкінці дослідження доказів у суді присяжних. Особливістю процедури *conformidad* є те, що згода обвинуваченого з пред'явленим обвинуваченням і покаранням не звільняє суддю від обов'язку здійснити аналіз фактичної бази для висловлення згоди з висунутими обвинуваченнями та навіть дає змогу судді виправдати особу у випадку, якщо достатніх доказів для засудження не вистачає, незважаючи на згоду з висунутими обвинуваченнями [8, с. 51].

Порядок здійснення кримінального провадження на підставі угод в Україні досить схожий із порядком відповідно до Кримінально-процесуального кодексу Республіки Молдова. Так, цей кодекс містить окрему главу під назвою «Провадження щодо угоди про визнання вини» (ст. ст. 504–509). Угода про визнання вини визначається як операція між державним обвинувачем та обвинуваченим або, залежно від обставин, підсудним, який дав згоду визнати свою вину в обмін на скорочення покарання [10].

Крім вказаного, сучасному кримінальному процесуальному праву відомі також інші процедури вирішення кримінальних правових конфліктів, які містять елементи примирення. Існують дві найбільш відомі моделі альтернативних засобів розв'язання таких кримінальних правових конфліктів:

1) трансакція, яка існує в нідерландсько-бельгійській системі правосуддя. Її сутність полягає в тому, що правомочні органи (прокуратура, а в Нідерландах – і поліція) відмовляються від кримінального

переслідування особи, якщо вона сплатить до казни встановлену в кожному конкретному випадку грошову суму;

2) медіація, що застосовується як засіб розв'язання конфлікту між особою, яка вчинила злочин, і потерпілим за допомогою примирення між ними. Тобто процедура медіації (від англ. *mediation* – посередництво) у кримінальному судочинстві розглядається як процес, у якому обидві сторони кримінального конфлікту мають можливість за власною добровільною згодою залагоджувати проблеми, що виникли внаслідок вчиненого кримінального правопорушення, використовуючи при цьому нейтральність третьої сторони або посередника [11, с. 50].

Трансакція вперше з'явилась у Бельгії внаслідок Королівського Указу від 10 січня 1935 р. Її поява пояснювалась прагненням уникнути судового розгляду за малозначними економічними злочинами, якщо особа, яка вчинила злочинне діяння, не заперечувала проти такого розгляду правового конфлікту та не відмовлялась від своєї причетності до вчиненого. Із часом ця норма стала загальноприйнятною, і до Кримінального кодексу Бельгії було додано ст. 216, у якій розглядається трансакція. Тепер вона може застосовуватись до будь-якого виду злочину, за яким передбачається покарання до 5 років позбавлення волі.

У судових стадіях трансакція виключена, її можна застосовувати тільки на початкових стадіях кримінального процесу. Донедавна цей захід застосовувався в Кримінальному кодексі Бельгії, коли злочиним нікому не було завдано (окрім держави) конкретної шкоди або якщо така шкода була повністю відшкодована [8, с. 55]. Варто зазначити, що певний різновид трансакції існує також у Франції, де парламент у грудні 1994 р. прийняв Закон про внесення доповнень до Кримінального процесуального кодексу, яким передбачається створення інституту кримінального припису, що нагадує трансакцію [12, с. 103].

У ст. 41-1 Кримінального процесуального кодексу Франції закріплено право прокурора з дозволу сторін застосувати медіацію до ухвалення кінцевого рішення в справі, якщо він вважає, що такий засіб забезпечить відшкодування заподіяної шкоди потерпілому та покладе кінець конфлікту. Сама процедура застосування медіації полягає в тому, що прокурор передає справу до спеціалізованої громадської організації, де за допомогою посередницьких переговорів досягається згода на примирення між потерпілим та обвинуваченим, після чого між ними укладається угода про примирення [13, с. 335–336].

У країнах континентальної правової системи (Німеччині, Австрії, Португалії, Бельгії тощо) медіація почала розповсюджуватись наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. На сьогодні вона застосовується більш комплексно та відрізняється тим, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, не лише усуває заподіяну шкоду, а й повинна укласти угоду про примирення з потерпілою стороною [14, с. 112].

У європейських країнах медіація активно підтримується державою, яка виділяє значні матеріальні ресурси для підтримання й удосконалення процедури медіації. Наприклад, у Фінляндії головною особливістю законодавства щодо процесу медіації є забезпечення належного фінансування з Державного бюджету на організацію медіаційних послуг, державного керівництва та контролю над такими послугами, а також створення умов, необхідних для майбутнього розвитку, освіти й моніторингу надання послуг із медіації [15, с. 252; 8, с. 55–56].

Особливості укладання угод про примирення в кримінальному провадженні неодноразово були предметом розгляду в Європейському суді з прав людини (далі – ЄСПЛ): справи «Ніколов проти Болгарії» [16], «Бабар Ахмад та Інші проти Сполученого Королівства» [17] тощо. У своїх рішеннях ЄСПЛ зазначав, що існування спрощених процедур у кримінальному судочинстві не суперечить Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці ЄСПЛ, однак наголосив на дотриманні головної умови – відповідності угоди фактичним обставинам справи [18, с. 151].

Висновки. Таким чином, інститут угод про визнання винуватості та інші скорочені процедури, подібні до нього, застосовуються в кримінальному провадженні держав як загальної правової системи (Великобританія, США), так і континентального права (Бельгія, Голландія, Іспанія, Італія, Німеччина, Франція). Водночас розвиток законодавчої регламентації й практичного застосування угод про визнання винуватості відрізняється в державах загальної та континентальної правових систем. Варто зазначити, що угода про визнання винуватості – це основний структурний елемент системи здійснення правосуддя в низці зарубіжних країн, який для ефективної реалізації повинен мати підтримку за умов законного застосування й дотримання основних процесуальних засад здійснення кримінального судочинства.

Подальшого наукового дослідження потребують питання щодо виявлення та систематизації прогалин, які виникають під час здійснення кримінального провадження на підставі угод, а також визначення шляхів усунення цих недоліків з огляду на міжнародний досвід застосування угод у кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Рекомендація № 6 R(87)18 Комітету Міністрів Совета Европы государствам-членам «Относительно упрощения уголовного правосудия» от 17 сентября 1987 г. // Сборник документов Совета Европы в области защиты прав человека и борьбы с преступностью. – М., 1998. – С. 115–120.
2. Бернам У. Правовая система США. 3-й выпуск / У. Бернам. – М. : Новая юстиция, 2006. – 1216 с.
3. Ashworth A. Plea, Venue and Discontinuance / A. Ashworth // *Criminal Law Review*. – 1993. – № 40. – P. 830–840.
4. Santobello v. New York, 404 U.S. at 261–262 (1971).

5. Козловський В.О. Угода з дияволом / В.О. Козловський // Закон і бізнес. – 2017. – № 39(1337). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/130443-chomu_do_amerikanskogo_sudu_dohodit_menshe_nizh_3_kriminalni.html.

6. Кравчук В.М. Угода про визнання вини як засіб підвищення ефективності діяльності прокуратури у сфері кримінального процесу (іноземний досвід та пропозиції для України) / В.М. Кравчук // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2011. – № 1. – С. 115–120.

7. Fisher G. Plea bargaining's triumph: a history of plea bargaining in America / G. Fisher. – Stanford, CA : Stanford University Press, 2003. – 397 p.

8. Новак Р.В. Кримінальне провадження на підставі угод в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Р.В. Новак. – Х. : Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2015. – 214 с.

9. Bagirov Anar Ramiz Oglu. Technical paper on Plea bargaining and issues related to its implementation in Azerbaijan / Anar Ramiz Oglu Bagirov // Support to the anticorruption strategy of Azerbaijan (AZPAC). – 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/economiccrime/corruption/projects/azpac/coexpertsresentations_en.asp?toPrint=yes&.

10. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова от 14 марта 2003 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14512/preview>.

11. Рекомендація № R(99)19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах, прийнята Комітетом міністрів на 679-й зустрічі представників Комітету від 15 вересня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_828.

12. Якупов Р.Х. Уголовный процесс : [учебник для вузов] / Р.Х. Якупов ; под ред. В.Н. Галузо. – М. : Зерцало, 1998. – 438 с.

13. Михеєнко М.М. Кримінальний процес України : [підручник] / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.

14. Теремецький В.І. Угода про визнання вини у новому Кримінальному процесуальному кодексі України / В.І. Теремецький, Г.В. Соловей // Юридична наука. – 2012. – № 7. – С. 111–115.

15. Салюк В.В. Медіація як інструмент практичних перетворень в контексті законодавства європейських країн / В.В. Салюк // Актуальні питання кримінального процесу очима молодих дослідників : матер. V студ. наук. конф. (м. Харків, 15 травня 2014 р.) / редкол. : О.В. Капліна (гол. ред.), Д.М. Говорун, О.І. Бережний та ін. – Х., 2014. – С. 251–252.

16. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Ніколова проти Болгарії» від 25 березня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_404.

17. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Бабар Ахмад та інші проти Сполученого Королівства» від 10 квітня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/fra-press/pages/search.aspx?i=003-3906939-4510631>.

18. Добровольська О.Г. Проблеми інституту кримінального провадження на підставі угод / О.Г. Добровольська // Право і суспільство. – 2013. – № 5. – С. 150–154.

Доценко А.Ю. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ УГОД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті визначено основні особливості застосування інституту угод у кримінальному процесі зарубіжних країн. Автором здійснено порівняльно-правовий аналіз правових норм, які регламентують порядок і строки укладення угод про визнання винуватості в окремих зарубіжних країнах англосаксонської та континентальної систем права.

Ключові слова: кримінальне провадження, угода про визнання винуватості, англосаксонська система права, континентальна система права, Європейський суд з прав людини.

Доценко А.Ю. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ПРИМЕНЕНИЯ СОГЛАШЕНИЙ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

В статье определены основные особенности применения института соглашений в уголовном процессе зарубежных стран. Автором осуществлен сравнительно-правовой анализ правовых норм, регламентирующих порядок и сроки заключения соглашений о признании виновности в отдельных зарубежных странах англосаксонской и континентальной систем права.

Ключевые слова: уголовное производство, соглашение о признании виновности, англосаксонская система права, континентальная система права, Европейский суд по правам человека.

Dotsenko A.Yu. INTERNATIONAL EXPERIENCE OF AGREEMENT APPLICATION IN CRIMINAL TRIAL

The scientific article presents the application features of institute of agreements in criminal trials of foreign countries, the comparative analysis of legal norms connected with agreements on admission of guilt in certain foreign countries with Anglo-Saxon and continental legal systems.

The methodological basis of the article is a set of general scientific and special research methods. The comparative-juridical method was applied for specifying an institute of agreements on admission of guilt in Anglo-Saxon and continental legal systems. The formal-legal and dialectical methods were applied for specifying basic features of simplified procedure for criminal cases in the countries with a continental legal system.

The scientific article expresses well-grounded opinion that the procedure of agreements on admission of guilt in the USA will be changed, some elements of institutes of agreements typical for the continental legal system may be introduced, in particular, powers of a public prosecutor during criminal prosecution are clearly specified and strictly regulated by law, consent of the accused with accusation and sentence does not excuse a judge from his duty to do an analysis of the current base in order to express consent with the charges presented, etc. The indicated conclusions have been made based on the analysis of publicistic writing and opinions of the leading American judges within 2014–2015.

The author of the article reasonably distinguished a number of fundamental differences between the simplified and shortened of trials in the countries with a continental legal system, in particular, in Belgium, Holland, Spain, Italy, Germany and France.

The following conclusion has been made: the institute of agreements on admission of guilt and other similar shortened procedures are applied in criminal trials of the countries both with a general legal system (Great Britain, USA) and a continental one (Belgium, Holland, Spain, Italy, Germany, France). Development of legislative regulation and practical application of agreements on admission of guilt differs in the countries with general and continental legal systems.

It is expressed that other procedures of settlement of criminal legal conflicts comprising the elements of reconciliation are known in modern criminal procedural law. There are two most famous patterns of alternative ways to settle such criminal legal conflicts: 1) transaction, which exists in the legal system of Belgium and the Netherlands; 2) mediation, which is applied as a way to settle conflicts between the person committing a crime and the person affected.

The author of the scientific article stressed that peculiarity of agreements on admission of guilt in criminal trials were repeatedly a point of issue at the European Court of Human Rights (cases “Nikolova v. Bulgaria”, “Babar Akhmad and Others v. the United Kingdom”, etc.) In its judgments the European Court of Human Rights notices that existence of simplified procedures in criminal proceedings does not contradict against the Convention on Human Rights and practice of the European Court of Human Rights, but it made an emphasis on adherence to the main condition – correspondence of the agreement to the facts of the case.

Key words: criminal trial, agreement on admission of guilt, Anglo-Saxon legal system, continental legal system, European Court of Human Rights.

Колесник М.О.,
старший викладач кафедри юридичних дисциплін
Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ

Соловійова Л.М.,
старший викладач кафедри юридичних дисциплін
Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.140.02

ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «НЕВСТАНОВЛЕННЯ» ТА «НЕДОВЕДЕНІСТЬ» ОБСТАВИН, ЩО СТАНОВЛЯТЬ ЗМІСТ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РІШЕННЯ ПРО ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Одним із завдань кримінального процесу є забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу та щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [1, с. 474]. Вирішуючи питання про закриття кримінального провадження, варто пам'ятати про це та дотримуватись положень, передбачених законом.

В історії кримінального процесу важко знайти підставу для закриття кримінального провадження та виправдання й реабілітації підозрюваного чи обвинуваченого, яка викликала б такі різні тлумачення вченими та практиками відповідно до її застосування. Такою підставою є п. 3 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України – невстановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді та вичерпані можливості їх отримати.

Це положення можна трактувати в двох аспектах: по-перше, провини особи не доведена повністю, а по-друге, особа не вчинила ті дії, у вчиненні яких її підозрювали.

Метою статті є визначення позиції, з якою поняття «недоведеність» корелюється з поняттям «невстановлення» в межах праворозуміння невстановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи, а також визначення перспектив розвитку інституту закриття кримінального провадження в разі невстановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді та вичерпання можливостей їх отримати.

Дослідженням інституту закриття кримінальної справи за недоведеності участі обвинуваченого у вчиненні злочину в радянські часи займалися А.Я. Дубинський, П.М. Давидов, Д.Я. Мирський, В.О. Михайлов, М.С. Строгович, В.В. Соловійов, С.А. Шейфер. Ця тема отримала подальший розвиток у роботах українських науковців, серед яких – В.Т. Маляренко, Р.І. Матюшенко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко, З.Д. Смітєнко, М.І. Сторожук.

Визначення доведеності фактичних обставин постійно присутнє в процесі кримінального прова-

дження як його логічний початок. Можна розглядати його як процес, що передує прийняттю в провадженні проміжного чи підсумкового рішення. Змістом цього процесу є оцінка досягнутого рівня знань із позиції його достатності для обґрунтування прийнятого рішення.

Слушним вважаємо зауваження, що кримінальний і кримінально-процесуальний закони, визначаючи зовнішню форму діяльності, використовуються як джерело інформації про найважливіші умови провадження в справі [4, с. 29].

На переконання М.І. Сторожука, «недоведеність» є терміном із більш широким значенням, ніж «недостатність доказів». Умовно можна поставити питання: чи доведено в ході розслідування, що особа причетна до вчинення злочину? І в тому разі, коли причетність особи до вчинення злочину достовірно не встановлена, і в тому, коли достовірно встановлено, що особа не причетна до нього, відповідь буде однаковою – не доведено. При цьому для другого випадку повна відповідь є такою: ні, причетність особи до вчинення злочину не є доведеною, доведеною є непричетність. Натомість у формулюванні «недостатність доказів» увага акцентована не на встановленні доведеності чи недоведеності участі особи у вчиненні злочину загалом, а на такій ознаці доказів, як достатність. У цьому формулюванні йдеться саме про докази в множині, тому вбачається, що в ході кримінального провадження зібрані певні докази винуватості особи. Вони є допустимими, належними й достовірними, проте в сукупності їх недостатньо для доведення винуватості особи в суді [5, с. 369].

Вимоги матеріального та процесуального права визначають соціальну спрямованість кримінального судочинства в процесі встановлення істини в кримінальному провадженні та виконують роль інформаційно-пізнавальної моделі, орієнтуючись на яку, слідчий і суд постійно звіряють та корегують перебіг і результати своєї діяльності, фіксують їх у своїх рішеннях.

Водночас таке поняття, як «достатність даних», або «достатність доказів», що знайшло своє безпосереднє вираження в законі та широко використовується в слідчо-судовій практиці, так само потребує подальшого дослідження.

Не можна сказати, що цій проблемі не приділялась увага науковцями, вони дослідили як процес доведення загалом, так і його проміжні чи остаточні підсумки під час виконання таких процесуальних дій, як початок досудового розслідування, затримання й повідомлення про підозру, закриття та закінчення розслідування в різних формах.

Проте при цьому ще є значні резерви, реалізація яких повинна надати серйозну допомогу слідчій і судовій практиці.

Пояснюється це тим, що закон не визначає, і не може визначити, яку саме сукупність даних або доказів у кожному конкретному випадку варто вважати достатньою для обґрунтування схвалюваного рішення. При цьому на перший план виступає оцінка достатності доказів, яка є логічним процесом, опосередкованим властивостями особи конкретного слідчого, прокурора, судді, їх власним баченням достатності доказів.

Тому те, що для одного може виявитись достатнім для винесення процесуального рішення, для іншого, за тих же початкових даних, може виявитись недостатнім; у результаті за наявності одних і тих же даних вони можуть дійти різних висновків.

У зв'язку із цим актуальними є подальші комплексні дослідження механізму прийняття рішення як системи з багатьма чинниками, із чітко визначеними об'єктивними й суб'єктивними чинниками, а також їх питомої ваги й ролі в цьому механізмі.

Законодавець стосовно кожного рішення вимагає від слідчого, прокурора та суду забезпечення його законності й обґрунтованості. Вони перебувають у нерозривній єдності, оскільки саме закон визначає найбільш оптимальну модель процесу пізнання та посвідчення його результатів.

Що стосується вимоги законності рішень, то вона полягає в чіткій відповідності їх як актів застосування права тим зразкам, еталонам, моделям, які передбачені матеріальним і кримінально-процесуальним правом, як за формою, так і за змістом. З огляду на умови слідчої, прокурорської та судової діяльності, які досить часто не дають змогу визначити особливості предмета доведення на його початкових і проміжних етапах, при цьому законодавець ще не ставить завдання встановлення всіх обставин, що входять у предмет доведення в кримінальному провадженні.

Із цього постає також відмінність вимог закону до меж доведення, що обґрунтовує процесуальні рішення: в одних випадках досить досягнення знання різних ступенів імовірності, а в інших для обґрунтування підсумкових рішень доведеність їх можлива тільки шляхом досягнення достовірності.

При цьому законодавець саме через доведеність відповідних фактичних обставин визначає підставу будь-якого процесуального рішення, у тому числі такого, якому присвячене наше дослідження. Саме цією обставиною визначається наш підхід до розгляду співвідношення понять «доведеність» і «недоведеність» обставин, що становлять зміст процесуальних рішень, як парних діалектичних

характеристик знання, отриманого в процесі доведення.

З огляду на аналіз філософської та юридичної літератури можна стверджувати, що достовірне знання фактичних обставин справи – це завжди істинне знання, яке доведене з вичерпною повнотою, обґрунтоване доказами й мотивоване в підсумкових рішеннях. Інакше кажучи, достовірність – це розгорнена, доведена, така, що не викликає ні в кого сумнівів, а тому не вимагає подальшого обґрунтування правильності отриманих знань властивий не лише завершальним циклом доведення, а й усьому процесу встановлення фактичних обставин справи загалом.

Як відомо, фактична підстава рішення – це сукупність встановлених реальних обставин, передбачених в узагальненому вигляді гіпотезою правової норми, що підлягає в цьому випадку застосуванню. Проте сама по собі наявність фактичних обставин і правової норми, яка її передбачає, – це тільки потенційна можливість правозастосування. Для його «використання» потрібен обґрунтований висновок, який констатує відповідність встановлених обставин вимогам правової норми. Ця констатація – обов'язкова умова доведеності обставин, що є змістом, підставою прийнятого рішення.

Юридичною підставою ухвалення рішення є сукупність вимог закону до доведеності певного кола обставин та мінімально необхідна на цьому етапі глибина їх дослідження, достатня для того, щоб рішення можна було вважати обґрунтованим, імовірним або достовірним рівнем знання вказаних обставин предмета доведення.

Звичайно, у реальному процесі доведення рівень знання його предмета може бути й більшим, ніж потрібно для обґрунтування рішення, наприклад, під час вирішення питання про початок досудового розслідування за фактом кримінального правопорушення, вчиненого в умовах «очевидності», коли немає сумнівів, що вчинено саме кримінальне правопорушення, і відома особа, яка його скоїла, наявні наслідки діяння.

У таких випадках надійність висновку про відповідність встановлених обставин вимогам закону підвищується, оскільки є надлишок необхідних для обґрунтування рішення даних. Однак може бути й протилежна ситуація – коли знань про предмет доведення недостатньо. Це має слугувати сигналом для продовження процесу доведення.

У науці кримінального процесу загальноновизнано, що метою доведення є встановлення об'єктивної істини в справі. Процес же її пізнання – це процес отримання та посвідчення знання, який може бути охарактеризований тільки за допомогою категорій «імовірність» і «достовірність» [2, с. 226].

Достовірність та імовірність як категорії вказують на ступінь доведеності висновків, що містяться в процесуальних рішеннях.

Достовірним визнається висновок, за якого істинність знання про наявність чи відсутність фактів,

що входять у предмет доведення, досліджена повно, встановлена доказами та, на переконання слідчого чи судді, не потребує подальшого обґрунтування, а тому виключає будь-яку іншу інтерпретацію доведених фактів.

Імовірність як характеристика обґрунтованості знання, на відміну від достовірності, може бути різних ступенів, зростати, підвищуватись у міру наближення до достовірності.

Логічне розуміння ймовірності полягає в тому, що вона є характеристикою співвідношення того чи іншого висновку з достовірним знанням. Саме визначене законом відмінне поєднання елементів достовірності та ймовірності знання фактичних обставин справи лежить, як уявляється, в основі «конструювання» законодавцем моделі базису процесуального рішення.

У кримінальному процесі реальний процес доведення завжди представлений у вигляді об'єктивної й суб'єктивної єдності. За своїм змістом він є складною системною основою, елементами якої є закон (що визначає цілі й порядок доведення), фактичні дані про конкретні обставини досліджуваної події, їх оцінка, висновки про доведеність чи недоведеність досліджуваних обставин та правові наслідки, які з них постають, висловлені в процесуальному рішенні.

На шляху руху до істини в кримінальному процесі помилкові висновки слідчого, прокурора або судді можуть містити елементи істинної думки, які при цьому є випадковими в загальній структурі помилкового знання. І навпаки, загалом істинні висновки можуть мати у своєму складі помилкові знання.

Вважаємо, що абсолютне зіставлення істинного та помилкового знання в кримінальному судочинстві може й повинне мати місце лише в рішеннях, які завершують процес доведення та вирішують у зв'язку із цим справу по суті. У цих випадках повинна бути надана категорична відповідь на питання про наявність чи відсутність події кримінального правопорушення, винність або невинуватість у його вчиненні певної особи, а з огляду на це – інші питання, що підлягають вирішенню в кримінальному провадженні.

У механізмі правозастосування підстава кримінально-процесуального рішення – це не що інше, як передбачений гіпотезою процесуальної норми юридичний факт, який зобов'язує слідчого й суд визначити відповідність встановлених обставин. Ухвалене у зв'язку із цим рішення, будучи актом індивідуального регулювання, так само зумовлює ви-

никнення, зміну, розвиток і припинення кримінально-процесуальних відносин між їх суб'єктами.

Таким чином, доведеність (як і недоведеність) фактичних обставин як підстава процесуальних рішень не може бути правильно визначена без висловленого підходу до оцінки фактичної та юридичної підстави застосування права, що й вимагає законодавець.

З викладеного можна зробити висновок, що поняття «невстановленість» достатніх доказів для доведення винуватості особи в чинному кримінально-процесуальному законодавстві корелюється з поняттям «недоведеність» достатніх доказів винуватості особи, проте це не сприяє фактичній і юридичній реабілітації особи, непричетність якої доведена в ході провадження.

Закон передбачає «оптимальний мінімум» знання, досягнутого на певний момент доведення, що передує винесенню рішення. Це означає, що нижче за цей рівень правозастосовувачу «опускатись» не можна, оскільки він ризикує допустити помилку, яка може спричинити будь-які наслідки, аж до неправильного вирішення справи по суті. У цьому плані саме закон направляє процес доведення шляхом послідовного, надійного оволодіння системою знань і їх обґрунтованості фактичною підставою застосування права. Вказана можливість і необхідність важлива для кожного процесуального рішення, що обґрунтовує досягнення відповідних меж доведення, тобто правового алгоритму його законності та обґрунтованості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10. – С. 474. – Ст. 88.
2. Копнин П.В. Диалектика как логика и теория познания / П.В. Копнин. – М. : Наука, 1973. – 324 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://marxistphilosophy.org/SovPhil/Kopnin73.html>.
3. Соловьев В.В. Недоканность участия обвиняемого в совершении преступления как основание прекращения уголовного дела в стадии расследования : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В.В. Соловьев. – М., 1990. – 168 с.
4. Стойко Н.Г. Идеальные познавательные модели в уголовном процессе / Н.Г. Стойко // Проблемы доказательственной деятельности по уголовным делам : мезвуз. сб. – Красноярск : Изд-во КГУ, 1987. – С. 29–37.
5. Сторожук М.І. Проблеми праворозуміння недоведеності участі особи у вчиненні злочину / М.І. Сторожук // Університетські наукові записки. – 2012. – № 3(43). – С. 366–371.

Колесник М.О., Соловійова Л.М. ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «НЕВСТАНОВЛЕННЯ» ТА «НЕДОВЕДЕНІСТЬ» ОБСТАВИН, ЩО СТАНОВЛЯТЬ ЗМІСТ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РІШЕННЯ ПРО ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Розглянуто проблеми визначення позиції, з якої поняття «недоведеність» корелюється з поняттям «невстановлення» в межах праворозуміння невідомості достатніх доказів для доведення винуватості особи, а також визначено перспективи розвитку інституту закриття кримінального провадження в разі невідомості достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді та вичерпання можливостей їх отримати. Проаналізовано поняття «достовірність» та «імовірність» як категорії, що вказують на ступінь доведеності висновків, які містяться в процесуальних рішеннях.

Ключові слова: докази, праворозуміння, доведеність, недоведеність, імовірність, достовірність, винуватість особи, достатність доказів, прийняття процесуального рішення, закриття провадження.

Колесник М.А., Соловьева Л.М. ПРОБЛЕМЫ СООТНОШЕНИЯ ПОНЯТИЙ «НЕУСТАНОВЛЕННОСТЬ» И «НЕДОКАЗАННОСТЬ» ОБСТОЯТЕЛЬСТВ, КОТОРЫЕ СОСТАВЛЯЮТ СОДЕРЖАНИЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО РЕШЕНИЯ О ЗАКРЫТИИ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Рассмотрены проблемы определения позиции, с которой понятие «неустановленность» коррелирует с понятием «недоказанность» в рамках правопонимания неустановления достаточных доказательств для доказанности виновности лица, а также определены перспективы развития института прекращения уголовного производства при неустановленности достаточных доказательств для доказанности виновности лица в суде и исчерпанности возможностей их получить. Проведен анализ понятий «достоверность» и «вероятность» как категорий, указывающих на степень доказанности выводов, содержащихся в процессуальных решениях.

Ключевые слова: доказательства, правопонимание, доказанность, недоказанность, вероятность, достоверность, виновность лица, достаточность доказательств, принятие процессуального решения, прекращение производства.

Kolesnyk M.O., Solovyova L.M. THE ASPECTS OF RELEVANCE BETWEEN THE NOTIONS OF “NON-ESTABLISHMENT” AND “FAILURE OF EVIDENCE” OF THE CONDITIONS THAT MAKE THE CONTENT OF THE PROCESSUAL DECISION ON THE OF CLOSURE CRIMINAL PROCEEDINGS

In the article the aspects of determining the position within which the concept of “failure of evidence” is correlated with the notion of “non-establishment” within the framework of the law understanding of not establishing sufficient evidence for proving the person’s guilt are analyzed, the Author grounds the prospects of the institution’s closure of the criminal proceedings without sufficient evidence to prove the guilt of the person in court and complete opportunities to get them.

The definition of actual circumstances’ proof always exists in the process of criminal proceeding as its logical beginning. One may consider it as a process that precedes the intermediate and final decisions making in the proceeding. The essence of the process is the assessment of the reached knowledge level from the side of its sufficiency for the taken decision substantiation.

The requirements of the substantive and procedural laws determine social direction of criminal proceeding in the process of setting truth in criminal actions and play the role of information cognitive model through which the investigator and the Court always compare and adjust the way and the results of their work capturing it in their decisions.

At the same time the notions of “facts sufficiency” or “evidence sufficiency” which reflect in the Law and are widely used in the investigatory and court practice either need further studying.

It couldn’t be said that this problem wasn’t studied by the scientists. They researched the process of proving and its intermediate or final results in performing such procedural actions as starting of the pre-trial investigation, arrest and notification of suspicion, the completion of investigation in various forms.

However, there are substantial reserves whose realisation should give serious help in investigatory practice and jurisprudence. The reason for this is that the Law doesn’t define and cannot define which weight of evidence or facts in every case should be sufficient for the justification of taken decision. One should highlight the evaluation of proof sufficiency that is a logical process limited by the personal characteristics of the investigator, prosecutor, judge and their personal view on proof sufficiency.

The Law provides “an optimal minimum” of knowledge reached for the particular period of proving that precedes the decision. That means that the official shouldn’t act under this level because of the mistake possibility which could leads to the wrong decision of the case. In this regard the Law directs the process of proving to the way of coherent credible studying of the knowledge system and its grounding by an actual base of using the Law. Given possibility and necessity is important for all procedural decisions which justify the achievement of relevant limits of proof, in other words the law algorithm its legitimacy and validity.

Key words: evidence, law understanding, proof, failure of evidence, guiltiness, sufficiency of evidence, procedural decision, closure of proceedings.

УДК 343.13

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ЗАСАДА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У листопаді 2017 р. Україна відзначає перші 5 років застосування нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), у ст. 8 якого вперше на законодавчому рівні закріплено верховенство права серед засад кримінального провадження. Безпосереднє впровадження ідеї верховенства права в кримінальний процес, безумовно, є прогресивним кроком для узгодження національної кримінальної процесуальної діяльності з міжнародними стандартами. Водночас з огляду на комплексність та об'ємність принципу верховенства права як такого його практична реалізація в кримінальному провадженні на сьогодні пов'язана з різними проблемами. Найсуттєвішою з них, на нашу думку, є відсутність розуміння змісту засади верховенства права в суб'єктів кримінального провадження (слідчих, прокурорів, слідчих суддів та суддів), що унеможливило застосування ст. 8 КПК України відповідно до завдань кримінального провадження. Отже, верховенство права в кримінальному провадженні може залишитись декларативним приписом.

Це також підтверджується результатами проведеного анонімного опитування практиків, залучених у сферу дії кримінального провадження: слідчих, детективів, прокурорів, адвокатів, слідчих суддів та суддів. Проведене опитування виявило таку тенденцію: серед адвокатів значна кількість респондентів ставляться до засади верховенства права як до орієнтиру здійснення всього кримінального провадження, що має практичну застосовність (приблизно 75%), тоді як більшість опитаних слідчих і детективів зазначили про її виключно декларативний характер (87%). Занепокоєння викликає необізнаність деяких респондентів-слідчих про саму наявність у КПК України відповідної засади. Прокурори, які здійснюють процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та підтримання державного (публічного) обвинувачення в суді, попри те, що опитування є анонімним, неохоче беруть у ньому участь, тому статистика щодо їх ставлення до засади верховенства права на сьогодні є передчасною.

Що стосується слідчих суддів та суддів, то думки представників цього сектору щодо верховенства права поділились майже порівну: з 31 опитаного представника судового корпусу 16 респондентів вважають верховенство права таким, що має декларативне значення, тоді як 15 вказують на важливість і прикладну застосовність цієї засади.

Наведене зумовлює комплексне дослідження змісту, природи, форм і методів реалізації засади верховенства права на різних стадіях кримінального провадження.

Перебування України серед членів Ради Європи накладає на неї чіткий і безумовний обов'язок гарантувати права й свободи, передбачені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), кожному, хто перебуває під її юрисдикцією (ст. 1 Конвенції). Передумовою таких зобов'язань є побудоване на ідеях природного права європейське демократичне розуміння цінності людини в усіх сферах державного й суспільного життя. При цьому мається на увазі не лише біологічна, а й соціальна сутність людини, у тому числі в різних видах суспільних і правових відносин.

Конституція України, задекларувавши в ст. 3 найвищу соціальну цінність людини, до головних охоронюваних благ віднесла людське життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку. У свою чергу вся діяльність державного апарату має бути спрямована на утвердження й забезпечення прав і свобод людини.

У КПК України 2012 р. деталізовано принцип найвищої соціальної цінності людини, а також як одну із засад кримінального провадження закріплено верховенство права.

Хоча в Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 р. (з урахуванням постійних змін і доповнень, що вносились після приєднання України до Ради Європи) також простежувались окремі елементи верховенства права в різних напрямках кримінальної процесуальної діяльності, однозначна й безумовна приналежність цього принципу до сфери кримінальної юстиції стала новелою КПК України 2012 р. Так, відповідно до його ст. 8 кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права й свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Можна сказати, що безпосереднє закріплення цієї засади має на меті зміщення вектора всієї кримінальної процесуальної діяльності в бік захисту прав і свобод особи. Ідея найвищої цінності людини втілюється не лише в засадах кримінального провадження, а й у його завданнях – захисті особи від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. Отже, варто наголосити на тому, що концепт верховенства права в кримінальному процесі втілюється не лише кризь призму засад кримінального провадження, а й через його безпосередні завдання.

Забезпечення захисту прав людини, яка бере участь у кримінальному провадженні, є об'єктивно визрілою соціальною реакцією на суспільну необхідність збереження нації, її ідеалів, суспільних і мораль-

них цінностей. У цій площині лежить потреба у виробленні теоретичних, організаційних і методичних підходів до розв'язання окреслених проблем [1, с. 2].

До закріплення верховенства права в кримінальному процесуальному законодавстві загальноприйнятим було розуміння верховенства права як конституційної концепції, яка не є безпосередньо застосовною під час кримінального процесу. Дослідження, присвячені верховенству права, мали здебільшого загальноправове або конституційне спрямування, а органи досудового розслідування, прокурори та суди залишали принцип верховенства права за межами застосування у своїй практичній діяльності.

Верховенство права вивчалось такими українськими вченими, як С.П. Головатий, П.М. Рабинович, А.П. Заєць, М.І. Козюбра, А.О. Селіванов, С.В. Шевчук, Ю.С. Шемчушенко та інші. Хоча загальні критерії верховенства права є базисом для з'ясування цього принципу також у кримінальному провадженні, з огляду на специфічність кримінальної процесуальної діяльності, а також на конструкцію засади верховенства права в КПК України її кримінально-процесуальний зміст має власну специфіку та особливості, зумовлені відповідним процесуальним статусом людини. Забезпечення конституційно-правового статусу людини й громадянина під час кримінального провадження, що тісно переплетене з верховенством права, досліджувалось у працях таких учених-процесуалістів: С.А. Альперта, М.І. Бажанова, Ю.М. Грошевого, Ю.О. Гурджі, Л.М. Лобойка, П.А. Лупинської, В.Т. Маляренка, М.М. Михеєнка, В.В. Молдована, В.Т. Нора, І.Л. Петрухіна, В.О. Попелюшка, М.С. Строговича, В.Т. Тертишника, В.П. Шибіко, М.Є. Шумила та інших. Серед науковців, які починали вивчати верховенство права крізь призму засад кримінального процесу, варто назвати В.В. Рожнову, В.Г. Гончаренка, О.М. Дроздова, В.Г. Уварова. Системні ж дослідження кримінально-процесуального змісту засади верховенства права на сьогодні відсутні.

У понятті верховенства права переплітаються правові й політичні, культурні та етичні мотиви, внутрішньодержавні й міжнародні, національні, цивілізаційні та загальнолюдські аспекти, наукова істина й цінності добра та справедливості, досягнення правової теорії та практичний юридичний досвід, правові ідеї та здоровий глузд. Усе це робить згадану категорію досить динамічною, що не дозволяє «втиснути» її в межі будь-якої юридичної дефініції [2, с. 7]. Отже, відсутність на сьогодні чіткого визначення змісту засади верховенства права в кримінальному процесі, з одного боку, є логічним з огляду на складність і багатогранність цієї категорії. З іншого ж боку, відсутність її належного теоретико-методологічного обґрунтування унеможливує ефективну реалізацію цієї засади на всіх етапах кримінального провадження, що з практичної позиції надає їй виключно декларативного характеру. Цілком зрозуміло, що повнота й доказовість можуть бути досягнуті лише в разі наукової інтерпретації

кожної з передбачених законом найбільш вагомих у сенсі відправлення правосуддя засад [3, с. 5].

Принцип верховенства права ґрунтується на забезпеченні трьох свобод особи – політичної, правової та особистої, а також на інституціональному захисті свободи через покладення застосування закону на суд. Однак існування вказаних свобод буде примарним, якщо не буде забезпечено ефективний механізм їх захисту [4, с. 42].

Законодавче закріплення вказаної засади в кримінально-процесуальному законодавстві (ст. 8 КПК України) стало додатковою гарантією захисту й охорони прав і законних інтересів учасників кримінального провадження. Крім того, визнання честі, гідності, прав і свобод людини, які властиві всім членам людської сім'ї, є основою свободи, справедливості та загального миру, захисту прав і свобод людини, стає стрижнем правової системи суспільства, яке орієнтується на розбудову правової держави [5, с. 120].

На домінуюче значення цього принципу в системі засад кримінального провадження вказують його зумовленість пріоритетом норм міжнародного права, відображене через положення ч. ч. 2–4 ст. 4, ч. 2 ст. 5, ч. 4 ст. 9 КПК України, і його першість у переліку цих засад, наведеному в ч. 1 ст. 7 КПК України, друге місце в якому посідає законність [6]. Зазначення в законодавчому переліку засад кримінального провадження на перших двох позиціях принципу верховенства права та принципу законності не є простим збігом обставин, а відображає фундаментальну роль для всієї кримінально-процесуальної діяльності саме цих принципів [7, с. 209].

В.Г. Гончаренко, розглядаючи верховенство права в кримінальному провадженні, виходить із розуміння права з позицій соціального натуралізму, коли право за своєю сутністю має призначення встановлювати й регулювати відносини в суспільстві на основі непорушного дотримання природних прав людини та прийнятих у всьому світі критеріїв справедливості для всебічного захисту фундаментальних прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності [3, с. 6]. Про пріоритетність природних прав людини в ідеї верховенства права говорить також Б.В. Малишев. На його думку, верховенство права є засобом для досягнення внутрішньої мети права та правової системи загалом – забезпечення пріоритету природних прав людини [8, с. 18]. Водночас, на переконання О.В. Плахотніка, верховенство права за своєю правовою природою є загальноправовим принципом, який важко звести до правозастосування без реалізації інших засад [9, с. 193].

В.В. Рожнова зазначає, що верховенство права повинне стати певним стандартом не лише законодавчої, а й правозастосовної діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, суду. Його реалізація свідчитиме про неупередженість державних органів, їх намагання забезпечити не лише правопорядок, а й справедливість [10, с. 382]. Науковець розглядає зміст верховенства права через вимоги до судового рішення з можливістю виходу за межі формальної законності, функціонування суду

присяжних і визнання доказів недопустимими (вказуючи при цьому на гнучкість права).

Н.Р. Бобечко зазначає, що верховенство права є одним з елементів системи процесуальних цінностей, які визначають процедурну справедливість кримінального провадження [11].

Отже, наявні на сьогодні дослідження верховенства права вітчизняних учених ґрунтуються на визнанні пріоритетності людини, сприйнятті її прав і свобод як ядра кримінального процесу. Таким чином, засаду верховенства права доцільно було б розглядати як основну гарантію безпеки людини та, відповідно, як елемент стримувань від зловживань із боку слідчого, прокурора, слідчого судді, суду під час кримінального провадження.

Крім того, з огляду на те, що завдання кримінального провадження має подвійну природу – захист особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень шляхом забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду з одночасною охороною прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, – саме через реалізацію засади верховенства права має здійснюватись узгодження протилежних інтересів і досягнення справедливості всього кримінального провадження. За таких умов принцип верховенства права полягає в забезпеченні балансу інтересів у відносинах індивідів, індивіда із суспільством, громадянина з державою на підставі правових норм [12, с. 28]. Хоча засада верховенства права не має конкретного нормативного наповнення етико-правовою вимогою справедливості в регулюванні суспільних відносин [3, с. 6].

Звертаючись до юридичної конструкції ст. 8 КПК України, можна визначити три основні тези, які становлять зміст верховенства права:

1) найвища цінність людської особистості в кримінальному провадженні. Причому цінність людини визнається незалежно від її процесуального статусу – свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого тощо (у сучасних теоретичних розробках інший статус, ніж підозрюваний/обвинувачений, майже не враховується під час з'ясування змісту цієї засади);

2) неухильне дотримання прав і свобод людини. Цей критерій також потребує з'ясування щодо природи прав, які повинні дотримуватись, – це основні конституційні чи процесуальні права;

3) обов'язковість урахування практики Європейського суду з прав людини в кримінальному провадженні. Основні орієнтири кримінального провадження розглядалися Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) ще тоді, коли Україна навіть не визнавалася самостійним суб'єктом міжнародного права. У практиці ЄСПЛ наявний величезний арсенал форм, методів і способів усвідомлення верховенства права, який не лише доцільно, а й необхідно використовувати під час проведення національної адміністративної та судової практики. Таким чином, реалізація верховенства права в кримінальному провадженні здійснюється через урахування, а отже,

і застосування прецедентів ЄСПЛ не лише щодо України, а й щодо інших держав.

Незважаючи на правозахисний вектор кримінального провадження, сьогоденна практика розслідування та вирішення кримінальних правопорушень здійснюється часто з порушенням прав і свобод людини на шкоду інтересам учасників кримінального провадження. Причому такі порушення як мають незначний вплив на саму особу (наприклад, умисне повідомлення підозрюваному під час допиту неправдивої інформації або згода на укладення угоди в разі визнання винуватості в злочині, який особою не вчинявся), так і можуть мати серйозний, іноді такий, що межує зі злочинним, характер (провокація вчинення злочину, підкидання особі заборонених предметів, втручання в приватність без відповідних підстав тощо). У багатьох випадках стереотипне поводження з учасниками кримінального процесу без урахування їхніх прав і свобод, особливо з підозрюваними та обвинуваченими, зумовлене відсталістю правозастосовної практики від правотворчої – законодавство нове, а звички старі. З іншого боку, наявність у практиці органів досудового розслідування та суду різноманітних порушень прав і свобод людини свідчить про глибоко вкорінене в професійному мисленні уявлення про права й свободи людини як про фікцію, яка не має пріоритетного значення порівняно, наприклад, з виконанням показників розкриття злочинів або кількістю направлених до суду обвинувальних актів.

Водночас кримінальне провадження як функціонуюча в державі система здійснюється згідно із загальним політичним устроєм держави, а його засади тісно пов'язані із загальними принципами державного устрою та характеризують ступінь його цивілізованості. У центрі кримінальної процесуальної діяльності перебуває підозрюваний (обвинувачений), на викриття якого спрямовані всі зусилля органів досудового розслідування, що супроводжується обмеженням його прав і свобод. Тому процесуальний статус підозрюваного (обвинуваченого), ступінь його захищеності від необґрунтованого обвинувачення та обмеження його прав – «проба гуманності політичного режиму», яка правдиво відображає істинний тип як самої держави, так і її правової системи. Встановлюючи правила провадження в кримінальній справі, будь-яка держава (демократична) створює систему гарантій для обвинуваченого, і чим вільніша особистість у державі, тим більше прав має обвинувачений у кримінальному процесі [13, с. 13]. Гарантією реалізації принципу верховенства права є закріплення в нормативних актах чітких правил та процедур здійснення кримінального провадження. Недодержання процесуальної форми діяльності в кримінальному судочинстві тягне за собою негативні наслідки для посадових осіб – представників держави та зумовлює застосування санкцій відновлювального характеру [14, с. 21].

У п. 41 Доповіді Венеційської комісії про верховенство права зазначено, що наразі «можливий консенсус стосовно обов'язкових елементів поняття «верховенство права». <...> Цими елементами є:

а) законність, у тому числі прозорий, підзвітний і демократичний процес введення в дію приписів права;

б) юридична визначеність;

с) заборона свавілля;

д) доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, у тому числі тими, які здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю;

е) дотримання прав людини;

ф) заборона дискримінації та рівність перед законом» [15, с. 177].

Однак у КПК України наявні відповідні самостійні засади, які є відповідниками зазначених елементів верховенства права, зокрема, ст. 9, яка закріплює засаду законності, поглинає законність (елемент «а») і заборону свавілля (елемент «с»). Стаття 10 КПК України, яка визначає рівність перед законом і судом, покриває елемент «б»). Стаття 21 КПК України, якою проголошено доступ до правосуддя, також говорить сама за себе.

Чи означає це, що український вимір верховенства права не співпадає із загальноєвропейським, а перелік закріплених у КПК України засад кримінального провадження штучно розширений (концептуально засада верховенства права автоматично включає в себе інші принципи кримінального провадження)? Адже завдяки методу виключення із загальноєвропейської категорії верховенства права самостійних засад кримінального провадження в засаді верховенства права залишається лише дві складові частини – дотримання прав людини та юридична визначеність. За таких обставин варто погодитись із В.Г. Гончаренком щодо того, що знайти конструктивні риси в проголошеній засаді верховенства права не вдається, вона містить не більше, ніж настійливе побажання забезпечити якимись законними засобами здійснення справедливого правосуддя [3, с. 6].

Стосовно юридичної визначеності варто згадати прецедентне рішення ЄСПЛ «Пономарьов проти України» [16]. Суд нагадує, що право на справедливий розгляд судом, яке гарантоване п. 1 ст. 6 Конвенції, має розумітись у світлі преамбули Конвенції, у відповідній частині якої зазначено, що верховенство права є спільною спадщиною Високих Договірних Сторін. Одним із фундаментальних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, який передбачає повагу до принципу *res judicata* – принципу остаточності рішень суду. Цей принцип наголошує на тому, що жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного й обов'язкового рішення суду просто тому, що вона має на меті добитись нового слухання справи та нового її вирішення. Повноваження вищих судових органів стосовно перегляду мають реалізовуватись для виправлення судових помилок і недоліків судочинства, проте не для здійснення нового судового розгляду. Перегляд не має фактично підміняти собою апеляцію, а сама можливість існування двох поглядів на один предмет не є підставою для нового розгляду. Винятки із цього принципу можуть мати місце лише за наявності

підстав, зумовлених обставинами важливого та вимушеного характеру (див.: *mutatis mutandis*, рішення в справі «Рябих проти Росії», заява № 52854/99, п. 52, ECHR 2003-X).

Як уже зазначалося, зміст верховенства права неможливо розкрити виключно крізь призму його приналежності до засад кримінального провадження як відповідного інституту кримінального процесу. Засади кримінального провадження – це певні унормовані приписи процесуальної діяльності, які, однак, досить широко, а в деяких випадках навіть абстрактно сформульовані. Це логічно, адже змістом кожної засади виступає певна ідея. Водночас засади як універсальні положення кримінального процесуального права фіксують ставлення законодавця (державної влади) до особи, а також розкривають сенс і загальну мету багаточисленних процесуальних дій та рішень, з яких складається все кримінальне провадження. Недопущення необґрунтованого процесуального примусу щодо особи та застосування належної правової процедури, втілені в завданнях кримінального провадження, так само становлять певний базис об'єктивності, неупередженості й справедливості провадження, а отже, також виступають індикаторами верховенства права.

Таким чином, як основоположна засада кримінального провадження верховенство права розкривається не лише в контексті загальних універсальних демократичних цінностей (через людину, її права й свободи, обов'язковість їх забезпечення, дотримання та захисту), а й через належну правову процедуру та недопущення необґрунтованого процесуального примусу.

Закріплюючи засаду верховенства права, законодавець робить акцент на практиці Європейського суду з прав людини. Оскільки цінності, що лежать в основі як Конвенції, так і Конституції України та КПК України, є аналогічними, обидві системи – європейська і національна – діють, виходячи із загального завдання захисту прав і свобод людини. Таким чином, закріплення цього положення має привести до співпадіння міжнародних стандартів прав людини (насамперед прецедентного права ЄСПЛ) та стандартів, що використовуються органами досудового розслідування, прокурором, слідчим суддею й судом у процесі кримінального провадження. Адже специфіка кримінально-процесуальної діяльності, наявність у її арсеналі значної кількості засобів державно-правового примусу виводить принцип верховенства права на рівень філософії кримінального провадження, при цьому філософії не в академічному розумінні, а в практичному. Кожен оперативний працівник, слідчий, прокурор, захисник, слідчий суддя, суддя саме із цієї позиції повинен ставитись до кожного кримінального провадження [7, с. 382].

Численні рішення свідчать про те, що за роки діяльності ЄСПЛ у його прецедентах вироблена певна ідеологія «верховенства права», яка досить часто виходить за межі звичної конституційної (державно-правової) концепції. На сьогодні це сукупність

правових позицій ЄСПЛ стосовно мінімальних стандартів забезпечення прав і свобод як надпозитивного явища. Позиція ЄСПЛ базується на уявленні про еволюцію правових сенсів природно-соціальної рівноваги та інтрасуб'єктивної реальності правового буття, понятті моральної свободи й рівності, гідності як джерел прав і свобод [17, с. 54].

У кримінальному процесі європейські стандарти забезпечення прав людини виконують такі функції:

- виявлення та усунення прогалин і колізій кримінально-процесуального законодавства в частині забезпечення прав людини;
- орієнтування під час формування кримінально-процесуального законодавства;
- встановлення меж примусового втручання державних органів у права людини в ході кримінального провадження;
- відновлення порушених прав людини у сфері кримінального судочинства;
- забезпечення поваги державних органів до прав людини;
- встановлення меж гарантування конвенційних прав людини;
- контролю за забезпеченням органами кримінального судочинства конвенційних прав людини.

Такі стандарти відображають загальні принципи й практику їх забезпечення, встановлені Конвенцією та протоколами до неї, а також ухваленими на її основі рішеннями ЄСПЛ (судові прецеденти), які є обов'язковими для національних компетентних органів під час кримінального судочинства [18, с. 8].

Верховенство права в кримінальному провадженні є комплексним прогресивним явищем, наповненим не тільки правовим, а й етичним змістом. У зв'язку із цим верховенство права в кримінальному процесі варто розглядати не лише як відповідну засаду, а й як гарантію виконання завдань кримінального провадження та стандарт кримінально-процесуальної діяльності. Останнє у свою чергу забезпечує належну правову процедуру та має звести до мінімуму можливість застосування необгрунтованого процесуального примусу. Водночас ця засада є основною гарантією безпеки людини під час кримінального провадження, а також елементом стримувань від зловживань із боку слідчого, прокурора, слідчого судді, суду під час кримінального провадження.

Верховенство права забезпечує узгодження або баланс протилежних інтересів учасників кримінального провадження. Такого балансу можна досягти шляхом прямого застосування мінімальних стандартів забезпечення прав і свобод людини, розроблених прецедентною практикою Європейського суду з прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Зеленський С.М. Утвердження принципів верховенства права і законності у кримінальному судочинстві України / С.М. Зеленський // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012. – № 2(6). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12zsmuks.pdf>.

2. Козюбра М.І. Верховенство права: українські реалії та перспективи / М.І. Козюбра // Право України. – 2010. – № 3. – С. 6–18.

3. Гончаренко В.Г. Засади верховенства права та законності кримінального провадження в плані здійснення захисту / В.Г. Гончаренко // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – № 3(28). – С. 5–10.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред. : С.В. Ківалов, С.М. Міщенко. – Х. : Одіссей, 2013. – 1099 с.

5. Уваров В.Г. Міжнародно-правові стандарти у кримінальному процесі України : [монографія] / В.Г. Уваров. – Х. : НікаНова, 2014. – 416 с.

6. Баулін О.В. Спеціальне кримінальне провадження у контексті верховенства права / О.В. Баулін // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2017. – № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/3-2017/baulin.pdf>.

7. Головін Д.В. Система принципів кримінального провадження / Д.В. Головін, А.М. Мазалов // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2017. – № 1. – С. 206–210.

8. Малишев Б.В. Принцип верховенства права (теоретико-правовий аспект) / Б.В. Малишев // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 8(130). – С. 14–20.

9. Плахотнік О.В. Застосування засади верховенства права у діяльності прокуратури України / О.В. Плахотнік // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2016. – Вип. 5. – Т. 2. – С. 193–197.

10. Рожнова В.В. Верховенство права в системі принципів кримінального провадження / В.В. Рожнова // Університетські наукові записки. – 2012. – № 4(44). – С. 381–387.

11. Бобченко Н.Р. Справедливість як цінність кримінального провадження / Н.Р. Бобченко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17bnrtkp.pdf>.

12. Шилінгов В.С. Верховенство права – основоположний принцип правової системи демократичного суспільства / В.С. Шилінгов // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 2(55). – С. 26–29.

13. Лазарева В.А. Защита прав личности в уголовном процессе России : [учеб. пособие для магистров] / В.А. Лазарева, В.В. Иванов, А.К. Утарбаев. – М. : Юрайт, 2011. – 312 с.

14. Капліна О.В. Кримінальний процес : [навч. посібник для підготовки до іспиту] / О.В. Капліна, М.О. Карпенко, В.І. Маринів та ін. – Х. : Право, 2016. – 296 с.

15. Верховенство права: доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 р.) // Право України. – 2011. – № 10. – С. 168–184.

16. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Пономарьов проти України» від 3 квітня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_434.

17. Темченко В.И. Концепция верховенства права в практике Европейского Суда по правам человека / В.И. Темченко // Евразийский юридический журнал. – 2013. – № 2(57). – С. 54–56.

18. Сімонович Д.В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Д.В. Сімонович. – Х., 2011. – 20 с.

Михайленко В.В. ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ЗАСАДА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р. серед принципів кримінального провадження закріпив засаду верховенства права. Принцип верховенства права в кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. На сьогодні відсутні системні дослідження реалізації верховенства права в кримінальному провадженні, кримінальний процесуальний зміст верховенства права не визначений і науково не обґрунтований. Це зумовлює проблемні питання під час його практичного застосування. У статті проаналізовано сучасні теоретичні дослідження поняття верховенства права в кримінальному провадженні. Здійснено спробу визначити зміст верховенства права як засади кримінального провадження та проаналізувати його практичну реалізацію.

Ключові слова: засади кримінального провадження, верховенство права, права людини, кримінальне провадження, практика Європейського суду з прав людини.

Михайленко В.В. ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА КАК ПРИНЦИП УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Уголовный процессуальный кодекс Украины 2012 г. среди принципов уголовного производства закрепил верховенство права. Принцип верховенства права применяется в уголовном производстве с учетом практики Европейского суда по правам человека. На данный момент отсутствуют системные исследования реализации верховенства права в уголовном производстве, уголовно-процессуальное содержание верховенства права не определено и научно не обосновано. Это обуславливает возникновение ряда проблемных вопросов при его практическом применении. В статье осуществлен анализ современных теоретических исследований понятия верховенства права в уголовном процессе Украины, осуществлена попытка определить содержание верховенства права как принципа уголовного производства и проанализировать его практическую реализацию.

Ключевые слова: принципы уголовного производства, верховенство права, права человека, уголовное производство, практика Европейского суда по правам человека.

Mykhailenko V.V. THE RULE OF LAW AS A PRINCIPLE OF CRIMINAL PROCEEDINGS

In November 2017, Ukraine celebrates the first five years of application of the new Criminal Procedure Code of Ukraine, in which for the first time on the legislative level the rule of law among the principles of criminal proceedings was established. According to Art. 8 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, criminal proceeding is carried out in compliance with the principle of the rule of law, according to which a person, his or her rights and freedoms are recognized as the highest values and it determines the content and direction of the state's activities. The rule of law principle in criminal proceedings is based on the practice of the European Court of Human Rights.

Immediate implementation of rule of law idea in criminal proceedings is a step forward to bring national criminal procedural activities in line with international standards. At the same time, taking into account the complexity and scope of the rule of law concept, its practical implementation in the criminal proceedings nowadays is connected with various problems. The most essential problem is the lack of understanding of the rule of law content among the subjects of criminal proceedings – investigators, prosecutors, investigating judges and judges that prevents the application of Article 8 of the Criminal Procedure Code of Ukraine in accordance with the objectives of the criminal proceedings. So, the rule of law in criminal proceedings may remain a declarative clause.

The direct strengthening of the rule of law foundations aims to shift the vector of all criminal-procedural activities towards the protection of the individual's rights and freedoms. The idea of the person like a highest value is embodied not only in the basis of criminal proceedings, but also in its aims – to protect the person from criminal violations, to protect the rights, freedoms and legitimate interests of the criminal proceedings participants. Thus, in the criminal process the rule of law concept is implemented not only through the prism of criminal proceedings principles, but also through its direct tasks.

Despite the human rights vector of criminal proceedings, the current practice of investigating and resolving criminal offenses is often carried out with violation of human rights and freedoms to the detriment of the interests of criminal proceedings participants. Moreover, such violations may have a negligible impact on the person themselves, or they may have serious, sometimes criminal nature. In many cases, stereotyped treatment for participants of the criminal process (especially for suspects and accused persons) without taking into account their rights and freedoms, is due to the backwardness of law enforcement from the law-making practice – the legislation is new but habits are old. On the other hand, the presence in the practice of pre-trial investigation bodies and courts of various human rights and freedoms violations testifies the fact that in professional thinking deeply rooted ideas about human rights and freedoms as a fiction that does not have a priority in comparison, for example, with the implementation indicators of disclosure of crimes or the number of indictments sent to court. All this leads to a comprehensive study of the content, nature, forms and methods of the rule of law principle implementing at various stages of the criminal proceedings.

Key words: principles of criminal proceedings, rule of law, human rights, criminal proceedings, practice of the European Court of Human Rights.

УДК 343.13

УЧАСТЬ ПРОКУРОРА В СПРОЩЕНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ

Постановка проблеми. Питання участі прокурора в спрощеному провадженні щодо кримінальних проступків є дискусійним у теорії та практиці кримінального судочинства з погляду на те, що Конституція України, чинний Кримінальний кодекс України не визначають серед переліку протиправних діянь саме «кримінальні проступки», оперуючи поняттям «злочин», що створює проблеми із застосуванням цієї процесуальної форми.

Слід зазначити, що кілька років тому, коли у вітчизняному праві йшлося про впровадження інституту кримінальних проступків, вважалося, що вже на етапі прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) будуть внесені зміни в норми матеріального права, які регулюють питання цих протиправних дій. Цього, на жаль, не відбулося, і сьогодні процесуальне право випереджає право кримінальне в запровадженні норм, які стосуються кримінальних проступків. Фактично процесуальне право вже напрацювало значну практичну та теоретичну базу, яка дозволяє внести необхідні зміни в норми вітчизняного кримінального права, сформувавати чіткі і зрозумілі положення, які дозволять прокурорам брати участь у цих провадженнях, вирішуючи завдання процесуальної економії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблем, які стосуються процесуальних аспектів розгляду кримінальних проступків, зверталися такі науковці, як Д.В. Великодний, Г.П. Власова, Л.В. Сокира, В.М. Трофименко, Г.В. Федотова та ін. Вчені зазначають, що кримінальний проступок є адміністративним деліктом, охоплює протиправну діяльність у сфері адміністративних, дисциплінарних чи цивільно-правових відносин [5, с. 29], вважають, що кримінальні проступки займають проміжне місце між адміністративними та кримінальними деліктами, фактично вони є злочинами невеликої тяжкості, які не тягнуть за собою покарання у вигляді позбавлення волі [11], наголошують на тому, що за кримінальні проступки слід передбачити особливі заходи кримінально-правового впливу (наприклад, арешт, виправні роботи, позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю, штраф).

У той же час невизначеність із перспективами розгляду кримінальних проступків у кримінальному процесі, певна неузгодженість сучасної судової практики з нормами закону вимагає того, щоб проблеми цих кримінальних правопорушень знаходилися в полі зору науковців

Таким чином, метою цієї статті є висвітлення проблемних питань, які стосуються перспективних

напрямів вдосконалення норм КПК, що регулюють участь прокурорів у спрощених провадженнях щодо кримінальних проступків.

Виклад основного матеріалу. У процесуальному сенсі «спрощене судочинство» («summary proceedings») означає спрощений порядок, який прискорює судовий розгляд із метою забезпечення більш високої ефективності системи кримінального правосуддя і зведення до мінімуму витрат, вирішуючи тим самим завдання процесуальної економії. Як правило, спрощена процедура застосовується, коли в кримінальному процесі розглядаються кримінальні правопорушення, які не несуть у собі значної соціальної небезпеки. У практичній площині йдеться про прискорений порядок розгляду кримінальної справи, в межах якого певні формальні процедури не потрібні та виключаються з процесуального порядку, чим і досягається спрощення процесуальної форми [1].

Діючий КПК визначив можливість спрощення процесуальної форми, коли йдеться про провадження щодо кримінальних проступків, що визнається досягненням вітчизняного кримінального процесу, як у плані теоретичного осмислення процесуальної форми [10], так і в практичній площині, коли йдеться про втілення в життя рекомендацій Ради Європи відносно того, що правові системи, які розрізняють адміністративні та кримінальні правопорушення, повинні зробити кроки для декриміналізації злочинів, зокрема у сфері дорожнього руху, податкового та митного права, за умови, що ці злочини є незначними [7].

Слід визнати, що саме питання щодо можливостей застосування цього провадження в практичній площині є суперечливим питанням, оскільки діючий Кримінальний кодекс України не передбачає такого виду кримінального правопорушення, як проступок, а в розділі X (Прикінцеві положення) КПК України прямо зазначено, що Кодекс набирає чинності через шість місяців із дня його опублікування, крім положень, що стосуються кримінального провадження щодо кримінальних проступків, які вводяться в дію одночасно з набранням чинності законом України про кримінальні проступки.

Таким чином, у діючому КПК України, в § 1 глави 30 існують норми, які фактично не набрали чинності, оскільки закон України про кримінальні проступки досі не розроблений. Відповідно, на даний час законом не визначено, які кримінальні правопорушення є кримінальними проступками, законодавець все ще не створив нормативних підстав

для застосування цього провадження в кримінальному процесі. Таким чином, застосовуючи положення, що викладені в ст. 381 – 382 КПК, розглядаючи справи в спрощеному порядку, суди застосовують неналежну правову процедуру, чим порушують вимоги ст. 2 КПК України.

У той же час непоодинокими є випадки, коли прокурори ініціюють провадження щодо кримінальних проступків у спрощеній формі, а суди розглядають ці справи, не маючи на те законних підстав.

Наприклад, у 2013 році Косівський районний суд Івано-Франківської області розглянув за клопотанням прокурора кримінальне провадження щодо особи, яка умисно заподіяла потерпілій легкі тілесні ушкодження, що спричинили короточасний розлад здоров'я, тобто вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 125 ч. 2 КК України. У судовому засіданні ця особа подала заяву, в якій повністю й беззаперечно визнає свою вину, не оспорує встановлені досудовим розслідуванням обставини, погоджується з розглядом обвинувального акта за її відсутності. Потерпіла в судовому засіданні дала суду показання і зазначила, що не заперечує щодо спрощеного провадження, і суд прийняв рішення про можливість у цьому випадку застосування спрощеного провадження [3].

Аналіз правозастосовної практики вказує, що в більшості випадків у разі ухвалення судових рішень, які стосуються проваджень щодо кримінальних проступків, вони оскаржуються прокурорами. Так, наприклад, у 2017 році прокурором була подана скарга на вирок Погребищенського районного суду Вінницької області, яким особа, що вчинила кримінальне правопорушення, була визнана винуватою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 286 КК України. В апеляційній скарзі прокурор ставив питання про скасування вироку у зв'язку з істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону та призначення нового судового розгляду кримінального провадження щодо даної особи в суді першої інстанції, оскільки кримінальне провадження було розглянуто в порядку ст.ст. 381-382 КПК України, що визначає загальні положення спрощеного провадження щодо кримінальних проступків. Таким чином, судом першої інстанції застосовано неналежну правову процедуру, що є порушенням ст. 2 КПК України, яка чітко передбачає, що до кожного учасника кримінального провадження має бути застосована належна правова процедура.

Апеляційний суд Вінницької області сприйняв аргументи прокурора, вказав в ухвалі, що зазначені порушення вимог кримінального процесуального закону відповідно до ч. 1 ст. 412 КПК України є суттєвими, які перешкодили суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення, що тягне за собою його скасування з призначенням у кримінальному провадженні нового судового розгляду; задовольнив апеляційну скаргу прокурора в цьому кримінальному провадженні [4].

Така практика відповідає змісту активної діяльності прокурорів у кримінальному провадженні,

оскільки відсутність у КК України норм, які визначають орієнтований склад кримінальних проступків, унеможливує застосування цієї процесуальної форми і вимагає від прокурорів активної позиції в плані оскарження цих рішень у судах апеляційної інстанції.

Поряд із цим слід визнати, що практика застосування положень ст.ст. 381, 382 КПК пов'язана з необхідністю скорішого впровадження спрощеної процедури розгляду кримінальних проваджень щодо незначних кримінальних правопорушень. Така нагальність підтверджується як науковими дослідженнями [1, с. 5], так і міжнародною практикою кримінального процесу [7, с. 8].

Наявність такої проблематики спонукає на сучасному етапі розвитку вітчизняного процесуального права запропонувати шляхи її вирішення та вдосконалення процесуального порядку здійснення таких проваджень.

Сьогодні порядок спрощеного провадження щодо кримінальних проступків не здійснюється, і його вдосконалення можливо розглядати лише з теоретичних позицій та на підставі дослідження застосування спрощених процедур.

Досліджуючи перспективні напрями участі прокурора в спрощеному провадженні щодо кримінальних проступків, доцільно звернути увагу на проблему обґрунтування вироків у спрощених провадженнях щодо кримінальних проступків, доказування та дослідження обставин, які не оспорується сторонами в цих провадженнях. Ці питання є дискусійними, і ця дискусійність, безумовно, перешкоджає повноцінному включенню досліджуваної процесуальної форми у вітчизняний кримінальний процес.

На початку ХХІ століття дослідники доводили, що для застосування спрощеного порядку судового розгляду існують обмеження, які впливають із принципів кримінального процесу: безпосередність дослідження показань, речей і документів; презумпція невинуватості, коли навіть визнання вини обвинуваченого не є доказом без детальної перевірки і підтвердження іншими доказами [9, с. 36].

Вже сучасні дослідники зазначають, що під час спрощеного розгляду об'єктивно унеможливується ретельна перевірка доказів, наданих стороною обвинувачення, як щодо їх належності, допустимості та достовірності, так і в цілому законності проведення досудового розслідування. Таким чином, легалізуються всі процесуальні порушення, які можуть бути допущені органом досудового слідства, оскільки учасники провадження не налягають на їх перевірку. За таких умов, мабуть, важко стверджувати про дотримання основоположних принципів кримінального судочинства – змагальності та об'єктивності [6].

Нині ця категорична позиція все ж зазнала трансформації. Г.П. Власова, на нашу думку, цілком справедливо наголошує на тому, що згода учасників процесу на те, щоб у судовому засіданні не досліджувалися окремі обставини, які викладені в матеріалах

провадження, свідчить про відсутність спору між сторонами щодо цих обставин про те, що досудове розслідування проведено всебічно, повно і об'єктивно, а його результати не можуть бути оскаржені [2].

Зміни в теоретичному осмисленні можливостей застосування спрощених процесуальних форм призводять до змін кримінальних процесуальних норм. Діючий КПК України наголошує, що в разі, якщо обвинувачений, що був представлений захисником, беззаперечно визнає свою винуватість, не оспорує встановлені досудовим розслідуванням обставини і згоден із розглядом обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий не заперечує проти такого розгляду (ч. 1 ст. 381 КПК України), то у вирокі суду за результатами спрощеного провадження замість доказів на підтвердження встановлених судом обставин зазначаються встановлені органом досудового розслідування обставини, які не оспоруються учасниками судового провадження (ч. 2 ст. 381 КПК України).

У той же час аналіз норм діючого КПК України, яким регулюється спрощене провадження щодо кримінальних проступків, засвідчує, що саме прийняття рішення в цих провадженнях ґрунтується не тільки на вивченні обставин, які не оспоруються сторонами. Суд, ухвалюючи рішення, проводить аналітичну роботу, в п'ятиденний строк із дня отримання обвинувального акта з клопотанням про його розгляд у спрощеному провадженні вивчає його та додані до нього матеріали і ухвалює вирок (ч. 1 ст. 382 КПК України).

Виникає питання, які саме матеріали прокурори мають надати суду для вивчення, для того, щоб той прийняв справедливе та виважене рішення? Стаття 317 КПК визнає матеріалами кримінального провадження (кримінальною справою) документи, інші матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками, судові рішення та інші документи і матеріали, що мають значення для цього кримінального провадження і долучаються до обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності.

Конкретизуючи цей перелік щодо спрощеного провадження, таким документами можна вважати письмові заяви підозрюваного щодо беззаперечного визнання своєї винуватості, згоди із встановленими досудовим розслідуванням обставинами, ознайомлення з обмеженням права апеляційного оскарження та згоди з розглядом обвинувального акта в спрощеному провадженні; потерпілого щодо згоди із встановленими досудовим розслідуванням обставинами, ознайомлення з обмеженням права апеляційного оскарження та згоди з розглядом обвинувального акта в спрощеному провадженні (п. 1, 2 ч. 3 ст. 302 КПК).

На нашу думку, викладена вище норма не в повній мірі узгоджується з вимогами, встановленими ч. 4 ст. 291 КПК, якою визначений вичерпний перелік документів, що додаються до обвинувального

акта, і в цьому переліку відсутня будь-яка вказівка на те, що вказані заяви мають бути додані до цього акта. Вже зараз ця ситуація тягне за собою формальні неузгодженості, які в майбутньому можуть стати приводом для суперечок між судами та прокурорами стосовно необхідності долучення цих заяв до обвинувального акта. На наш погляд, доцільно доповнити ч. 4 ст. 291 КПК пунктом чотири такого змісту: «Інші матеріали кримінального провадження передбачені цим Кодексом щодо особливих порядків провадження».

Слід звернути увагу на те, що до обвинувального акта з клопотанням про його розгляд у спрощеному провадженні прокурором мають бути додані і матеріали досудового розслідування, в тому числі документи, які засвідчують беззаперечне визнання підозрюваним своєї винуватості (п. 3 ч. 3 ст. 302 КПК України). Отже, окрім заяви обвинуваченого, яка додається до обвинувального акта і є документом, що підтверджує визнання підсудними своєї винуватості, таким документами можуть вважатися аудіо-, відеозаписи допитів, з яких випливає саме добровільний характер надання згоди обвинуваченого на застосування спрощеного процесуального порядку. Вивчення ухвал апеляційних судів України засвідчує, що коли сторона захисту намагається оскаржити вирок на тих підставах, що заява була написана під тиском, саме аудіозаписи, відеозйомка стають аргументами, які суди трактують на користь сторони обвинувачення.

У той же час відсутність у матеріалах кримінального провадження відповідних заяв від обвинуваченого та потерпілого є суттєвим процесуальним недоліком та може стати підставою для оскарження вироків, що не суперечить ч. 1 ст. 394 КПК України.

Висновки. На теперішній час законодавчо не визначено поняття кримінального проступку, що унеможливує застосування спрощеного провадження щодо цих категорій кримінальних правопорушень. Застосування в судовій практиці ст. ст. 381 – 382 КПК України, коли ще відсутнє чітке визначення в нормах матеріального права поняття «кримінальний проступок», зумовлює ухвалення незаконних вироків та низки протиріч щодо оскарження таких вироків.

Безумовно, що завдання процесуальної економії, які реалізуються в спрощених провадженнях, повинні вирішуватися в системній єдності з іншими завданнями, які досягаються в ході кримінального провадження.

Усе вищенаведене вказує на нагальну необхідність законодавчого вирішення питання щодо поняття кримінального проступку, хоча вже зараз окремі питання, які стосуються цього провадження, можуть бути вирішені в теоретичному плані, що надасть змогу врешті-решт перейти до практичного втілення в процесуальну практику досліджуваного процесуального порядку.

У цьому плані перспективним напрямком подальших досліджень вибачається розгляд проблем, пов'язаних із відмежуванням кримінальних проступків від інших кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Великодний Д.В. Спрошені форми кримінального провадження: огляд досвіду Франції та України / Д.В. Великодний // Митна справа. – 2014. – № 2(92), частина 2, книга 1. – С. 120–123.

2. Власова Г.П. Спрошене кримінальне судочинство за чинним законодавством України / Г.П. Власова // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 4. – С. 359–366.

3. Єдиний державний реєстр судових рішень. Провадження № 1-кп/347/96/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33422613>.

4. Єдиний державний реєстр судових рішень. Справа № 143/1699/16-к. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

5. Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві: монографія / За заг. ред. В.О. Туликова. – Одеса : «Юридична література», 2012. – 428 с.

6. Павлов В. Сокращенное рассмотрение уголовных дел легализирует все процессуальные нарушения следствия и может провоцировать недоверие к судьям / В. Павлов // Закон и бизнес [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zib.com.ua/>

[ru/print/122579-sokraschennoe_rassmotrenie_ugolovnih_del_legaliziruet_vse_pr.html](http://print/122579-sokraschennoe_rassmotrenie_ugolovnih_del_legaliziruet_vse_pr.html).

7. Рекомендація № 6R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» від 17.09.1987 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_339.

8. Рекомендація № R(81) 7. Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя від 14.05.1981 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_133.

9. Сокира Л. Скорочений порядок судового розгляду кримінальних справ / Л. Сокира // Вісник прокуратури. – 2002. – № 4. – С. 35.

10. Трофименко В.М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України : дис. ... докт. юрид. наук / В.М. Трофименко. – Х., 2017. – 437 с.

11. Федотова Г.В. Щодо поняття «кримінальний проступок» у кримінальному праві України / Г.В. Федотова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. – 2016. – Вип. 19. – С. 103.

Тахтаров М.П. УЧАСТЬ ПРОКУРОРА В СПРОЩЕНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ

У статті висвітлені проблемні питання, які стосуються перспективних напрямів вдосконалення норм Кримінального процесуального кодексу України, що регулюють участь прокурорів у спрощених провадженнях щодо кримінальних проступків. Автором, зокрема, проведений аналіз складу матеріалів кримінального провадження, які мають бути додані прокурором до обвинувального акта, зроблено висновок, що перелік документів, які входять до масиву матеріалів, потребує розширення. Наведені рекомендації щодо внесення змін до ст. 291 КПК, якими склад документів має бути уточнений.

Ключові слова: кримінальні проступки, прокурор, матеріали, документи, вироки, законність.

Тахтаров Н.П. УЧАСТИЕ ПРОКУРОРА В УПРОЩЕННОМ ПРОИЗВОДСТВЕ ПО УГОЛОВНЫМ ПРОСТУПКАМ

В статье рассматриваются проблемные вопросы, касающиеся перспективных направлений совершенствования норм Уголовного процессуального кодекса Украины, регулирующих участие прокуроров в упрощенных производствах по уголовным проступкам. Автором, в частности, проведен анализ материалов уголовного производства, которые должны быть добавлены прокурором к обвинительному акту, сделан вывод, что перечень документов, входящих в массив материалов, нуждается в расширении. Приведены рекомендации по внесению изменений в ст. 291 УПК, которыми уточняется такой перечень.

Ключевые слова: уголовные проступки, прокурор, материалы, документы, приговор, законность.

Takhtarov N.P. PARTICIPATING THE PROSECUTOR IN THE PROTECTED PROCEEDINGS FOR CRIMINAL PROSECTS

This article analyzes the problems associated with promising directions for improving the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which regulate the participation of prosecutors in the simplified conduct of criminal misconduct.

It is noted that the issue of the participation of the prosecutor in the simplified proceedings on criminal misconduct is debatable in the theory and practice of criminal justice in view of the fact that the Constitution of Ukraine, the current Criminal Code of Ukraine do not specify among the list of unlawful acts it is «criminal misconduct», using the term «crime», which creates problems with the application of this procedural form.

Problems have a history: several years ago, when domestic law referred to the introduction of the institution of criminal misconduct, it was considered that at the stage of adoption of the new Criminal Procedure Code of Ukraine, changes will be made to the rules of substantive law that regulate the issues of these unlawful actions.

This, unfortunately, did not happen, and today the procedural law outstrips the criminal law in the introduction of norms relating to criminal misdemeanors, in fact procedural law has already developed a significant practical and theoretical basis, which allows you to make the necessary changes in the norms of domestic criminal law, to form clear and understandable provisions, which will allow prosecutors to participate in these proceedings, solving the problem of procedural economy.

The article states that use in court the Articles 381-382 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, when there is no clear definition of the term «criminal misconduct» in the substantive law, leads to the adoption of unlawful sentences and a number of contradictions regarding the appeal of such sentences.

The application in the court practice of Articles 381-382 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, when there is no clear definition of the term «criminal misconduct» in the substantive law, leads to the adoption of unlawful sentences and a number of contradictions regarding the appeal of such sentences. Based on the analysis of judicial practice in the article, there are cases where prosecutors initiate criminal proceedings in a simplified form, and courts are considering these cases without legitimate grounds. The arguments presented in favor of the fact that this procedural practice is unlawful requires the prosecutors to appeal against these decisions, since the absence in the Criminal Code of Ukraine of the norms that determine the targeted composition of criminal offenses makes it impossible to apply this procedural form.

The author analyzed the composition of the criminal proceedings, which should be added by the prosecutor to the indictment, concluded that the list of documents that are part of an array of materials needs to be expanded. The recommendations for introducing amendments to Article 291 of the Criminal Procedure Code, which the composition of the documents should be specified, are given.

Key words: criminal misdemeanors, prosecutor, materials, documents, sentences, legality

Шульга А.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права і кримінології
Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.3.7(477)

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

Злочини проти земельних ресурсів нині становлять загрозу не тільки самим земельним ресурсам, а й довіллю загалом та, відповідно, окремій людині та суспільству. Земельні ресурси являють собою незамінний для життя природний ресурс, який відновлюється протягом багатьох віків. У зв'язку з цим Основним законом держави передбачено, що земля є основним національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави [1]. Вона потребує належної охорони та збереження її якості. Одним з основних засобів правової охорони земельних ресурсів є кримінально-правові. Чинним Кримінальним кодексом України (далі – КК України) передбачено кілька норм, присвячених охороні земельних ресурсів від суспільно небезпечних посягань: ч. ч. 1, 2 ст. 197-1, ст. ст. 239, 239-1, 239-2, 254 КК України. Усі ці злочини мають матеріальний склад, що потребує обов'язкового встановлення суспільно небезпечних наслідків діяння. Встановлення сутності та характеру суспільно-небезпечних наслідків означених діянь є запорукою чіткого та вірного їх застосування на практиці, а також виведення з розряду «мертвих» норм.

Загальні питання кримінальної відповідальності за злочини проти земельних ресурсів розглядалися С.Б. Гавришем, Т.В. Корняковою, М.В. Кумановським, В.К. Матвійчуком, П.В. Мельником, І.І. Митрофановим, А.М. Мірошніченком, Т.К. Оверковською, О.С. Олійник, С.М. Ребенко, Н.Ю. Цвіркун, А.М. Шульгою тощо. Проблеми, пов'язані із визначенням суспільно небезпечних наслідків, встановлення їх сутності, а також впливу на кваліфікацію, існували з часів виникнення права та нерозв'язані у повному обсязі й на сьогоднішній день. Теоретичним підґрунтям вирішення цієї проблеми є праці П.П. Андрушка, М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, Я.М. Брайніна, Л.П. Брича, А.М. Белякової, С.Б. Гавриша, Н.Д. Дурманова, В.А. Кліменко, О.В. Кобзєвої, М.Й. Коржанського, В.І. Кофмана, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецової, Ю. І. Ляпунова, В.В. Мальцева, В.К. Матвійчука, П.С. Магишевського, А.С. Міхліна, М.І. Мельника, О.І. Мурзінова, В.О. Навроцького, Б.С. Никифорова, Б.Д. Овчиннікова, М.І. Панова, О.О. Піонтковського, В.С. Прохорова, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, Г.В. Тімейко, А.М. Трайніна, В.І. Тютюгіна, Т.В. Церетелі, С.Д. Шапченко, М.Д. Шаргородського, О.Ф. Шишова, В.П. Ємел'янова та ін.

Метою статті є дослідження юридичної сутності та характеру суспільно-небезпечних наслідків зло-

чинів проти земельних ресурсів, а завданням – вироблення теоретико-практичних пропозиції щодо вдосконалення кримінально-правової охорони земельних ресурсів.

Будь-яка форма поведінки людини завжди проявляється в об'єктивній дійсності та полягає у настанні певного результату. Якщо поведінка правомірна, то і результат суспільно корисний та позитивний. У разі неправомірної поведінки, а тим більше суспільно небезпечної – результат негативний та суспільно небезпечний. У науці кримінального права такі негативні зміни прийнято називати суспільно небезпечними наслідками, або ж злочинним результатом [2, с. 166].

Суспільно небезпечним наслідком як елементом складу злочину з матеріальним складом визнають суспільно шкідливі зміни, що завдані суспільно небезпечними (злочинними) діями суб'єкта, стосовно не будь-якого охоронюваного кримінальним законодавством об'єкта, а саме стосовно конкретного об'єкта посягання [3, с. 19]. Також у теорії кримінального права з приводу юридичної сутності суспільно небезпечних наслідків наголошується: «Найважливіша соціальна сутність – його суспільна небезпечність полягає у тому, що діяння посягає на суспільні відносини, охоронювані кримінальним законом, і викликає в них певні негативні зміни (шкоду, збиток) <...>, що і є наслідком злочину» [4, с. 123; 5, с. 195]. Існують й інші точки зору щодо розуміння сутності злочинних наслідків [6, с. 109]. Але при усіх поглядах на проблему визначення наслідків злочину вони усі зводяться до таких моментів: по-перше, злочинне діяння заподіює шкоду об'єкту кримінально-правової охорони і, по-друге, злочином є діяння, що спричиняє реальну шкоду такому об'єкту або створює реальну загрозу спричинення такої шкоди (делікт безпеки).

Дійсно, настання суспільно небезпечних наслідків перетворює будь-яке правопорушення на злочин. Характер, розмір і тяжкість їх водночас є критерієм соціальної оцінки вчиненого, що дає змогу проводити розмежування з правопорушеннями та виступає найважливішим критерієм криміналізації (декриміналізації) суспільно небезпечних посягань. Якщо говорити про злочини проти земельних ресурсів, то їх наслідки визначаються як результат злочинного діяння (дії чи бездіяльності), що проявляється у руйнуванні соціального, правового, економічного та екологічного в об'єкті правової охорони.

Особливу думку з цього приводу має С.Б. Гавриш. Зважаючи на своє розуміння об'єкта злочинів проти довкілля як екологічного блага, автор стверджує, що наслідки виступають не чим іншим, як матеріальним перетворенням об'єкта (блага), його пошкодженням чи руйнуванням, порушенням його функцій чи іншою негативною зміною, що є результатом протиправної поведінки особи [7, с. 256]. З такою позицією можна погодитися лише за невизнання об'єктом злочину суспільних відносин.

З нищівною критикою такої позиції виступає В.К. Матвійчук [8, с. 214–216]. Він вважає, що С.Б. Гавриш помилково робить висновок про те, що зміни у навколишньому природному середовищі і є зміною об'єкта, вказуючи, що зміни у навколишньому природному середовищі можуть бути і природного походження. Уся суперечка відбувається навколо різного розуміння сутності та структури об'єкта злочину. В.К. Матвійчук наполягає, що об'єкт злочину треба розглядати через суспільні відносини і тому до посягання на суспільні відносини об'єкта злочину не існує, а є лише правомірні відносини, які охороняються кримінальним правом. Тому він погоджується із загально визнаною думкою, що «зміни в предметах посягання, хоча б вони були ушкоджені чи зовсім знищені <...> мають значення лише доказу шкідливих змін в об'єкті» [8, с. 215].

Загалом підтримуючи цю дискусію, ми зупинимося на таких моментах. По-перше, доволі складним є застосування тієї чи іншої формули визначення об'єкта злочину (або через суспільні відносини, або через соціальні блага, цінності, або через сфери життєдіяльності, або через соціальну оболонку), адже кожний окремий злочин посягає або ж заподіює шкоду конкретному соціальному реальному явищу. По-друге, суспільно небезпечним діянням шкода заподіюється саме об'єкту кримінально-правової охорони. Але, як ми знаємо, існують злочини предметні та безпредметні. Відповідно, у разі вчинення перших (до яких належать злочини проти довкілля або злочини проти власності, у тому числі злочини проти земельних ресурсів) відбувається вплив саме на цей елемент складу злочину, через що спричиняється шкода об'єкту. По-третє, як, на нашу думку, С.Б. Гавриш не ототожнює об'єкт та предмет злочину [7, с. 257]. Розуміння об'єкта як суспільної цінності ніби спрощує підхід до розуміння послідовності: суспільно небезпечне діяння – вплив на предмет злочину – настання негативного результату, суспільно небезпечного наслідку – порушення об'єкта, його руйнування. На наш погляд, розуміння об'єкта злочину як суспільних відносин є догматичним та тим, що ґрунтується на марксистській теорії суспільних відносин.

Злочинні наслідки поділяються на наслідки у вигляді реальної спричинення шкоди або створення небезпеки заподіяння такої шкоди [4, с. 123–124; 9, с. 100–101]. Наслідок у вигляді створення загрози заподіяння шкоди – це реально наявний факт. Законодавець, враховуючи специфіку самого діяння, ступінь вірогідності спричинення шкоди, її характер,

обсяг і час настання можливого наслідку, вирішує питання про визначення наслідку як реального чи як потенційного – створення загрози заподіяння шкоди об'єкту кримінально-правової охорони. Важливою є реальність (потенційність) настання негативних змін в об'єкті кримінально-правової охорони. При цьому створення небезпеки, скажімо, у забрудненні або псуванні земель (ст. 239 КК України) належить до життя та здоров'я людини та довкілля загалом. Таким чином, можна побачити, що такий наслідок у злочинах проти земельних ресурсів характерний для додаткового безпосереднього об'єкта – життя, здоров'я людини або нормального стану довкілля.

Шкоду, що заподіюється злочинним посяганням на земельні ресурси, можна умовно поділити на три складових частини: екологічна шкода (шкода, що завдається різним екосистемам); особиста шкода (шкода життю та здоров'ю людей); економічна шкода (шкода землі як об'єкту права власності та господарювання). Екологічна шкода являє собою ті негативні біологічні зміни, що відбуваються у верхньому шарі ґрунту. Його природний якісний стан – умова безпечного існування як людини, так і різноманітних екологічних систем. Тому господарська та інша антропогенна діяльність, що пов'язана з використанням земельних ресурсів, має передбачати науково-обґрунтовані заходи щодо забезпечення охорони земель від негативного впливу [11, с. 138].

Екологічна шкода, що заподіюється незаконним заволодінням ґрунтовим покривом земель, як результат відповідної поведінки особи потребує певного обчислення. Обчислення екологічної шкоди дасть змогу визначити рівень матеріальних витрат на відновлення первинного стану ґрунтового покриву та запобігання виникненню більш небезпечних наслідків. Ця проблема в юридичній літературі практично не досліджена. Між тим, встановлення кількісних показників такої шкоди має не тільки велике теоретичне, а й практичне значення. В основу визначення відповідних показників має бути покладена оцінка екологічного стану земель. Така можливість законодавчо закріплена і може бути реалізована завдяки моніторингу земель – системі спостереження за станом земель із метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки, відвернення та ліквідації наслідків негативних процесів. Моніторинг земель як складова частина державної системи моніторингу довкілля врегульований нормами Земельного кодексу України (далі – ЗК України).

Екологічна шкода присутня у всіх без винятку злочинах проти земельних ресурсів. І це зрозуміло, бо земельні ресурси виступають невід'ємним елементом цілісної системи довкілля – навколишнього природного середовища. Земельні ресурси страждають від забруднення, псування, різного виду ерозій, засмічення, знищення верхнього родючого шару земель сільськогосподарською діяльністю тощо. Відповідно, екологічна шкода для означеної групи злочинів є визначальною та пріоритетною під час її встановлення. Усі інші суспільно небезпечні наслідки є похідними від екологічної шкоди, що виступає

головним чинником суспільно небезпечних наслідків злочинів проти земельних ресурсів.

Особиста та економічна шкода як наслідок посягань на земельні ресурси є похідним результатом таких діянь. Особиста шкода – це заподіяння шкоди людині, її життю та здоров'ю. Економічна шкода може проявлятися у двох аспектах: 1) шкода земельним ресурсам, що виступають у ролі об'єкта права земельної власності; 2) шкода земельним ресурсам, що виступають об'єктом господарської діяльності.

Відповідно до конструкції статей, що входять до групи злочинів проти земельних ресурсів, кримінальна відповідальність пов'язується, зокрема, з такими наслідками злочинного діяння: ч. 1 ст. 197-1 – завданням значної шкоди її законному володільцю або власнику; ст. 239 – забрудненням або псуванням земель, створенням небезпеки для життя, здоров'я людей або довкілля, загибеллю людей, масовим захворюванням людей, іншими тяжкими наслідками; ст. 239-1 – створенням небезпеки для життя, здоров'я людей або довкілля, заподіянням матеріальної шкоди у великому розмірі, спричиненням загибелі людей, масовою загибеллю об'єктів тваринного чи рослинного світу, іншими тяжкими наслідками; ст. 239-2 – спричиненням тяжких наслідків; ст. 254 – спричиненням тривалого зниження або втратою їх родючості, виведенням земель із сільськогосподарського обороту, змиванням гумусного шару, порушенням структури ґрунту. Як можна побачити, під час характеристики суспільно небезпечних наслідків цієї групи злочинів необхідно визначити властивості та об'єм шкоди, що може бути заподіяна чи заподіюється безпосередньому, додатковому обов'язковому та додатковому факультативному об'єктам. При цьому така шкода є взаємопов'язаною та витікає одна з одної.

Треба зауважити, що така кількість понять, що позначають злочинні наслідки злочинів проти земельних ресурсів, не сприяє точному розумінню закону й однозначному його застосуванню на практиці. Водночас варто зазначити, що законодавець деякі наслідки у чинному КК України перевів в оціночні поняття порівняно з попереднім КК України. Вбачається, що це крок назад. Можна погодитися з пропозиціями, що лунають серед науковців про те, що такі наслідки, як істотна шкода, легко було б формалізувати у грошовому вимірі, що сприяло б однозначно розумінню цих наслідків на практиці [8, с. 218].

Суспільно небезпечні наслідки мають певний соціальний аспект, про що доречно зазначається в літературі [12, с. 300]. Він для злочинів проти земельних ресурсів зумовлений особливістю об'єкта як соціально значущою цінністю. Наслідки цих злочинів являють собою шкідливі (небезпечні) зміни у земельних правовідносинах, а також якісного стану земельних ресурсів, а відповідно, й довкілля загалом, що полягають у спричиненні землевласникам або законним землекористувачам та усім іншим особам особистої (фізичної) та (або) матеріальної шкоди. Правильно зазначав П.А. Фефелов: «Сутність злочину, його небезпеку для суспільства треба шу-

кати не лише в матеріальному збитку (об'єктивній шкоді), а й у соціальних витратах, що охороняються кримінальним правом» [13, с. 26–27].

Друга група наслідків злочинів проти земельних ресурсів – це наслідки особистого або фізичного характеру: створення реальної небезпеки та реальне спричинення шкоди життю та здоров'ю людини. До злочинів проти земельних ресурсів із такими наслідками можна віднести злочини, передбачені ст. ст. 239 та 239-1 КК України. У цих статтях наслідки цього характеру комбіновані. Це означає, що у відповідних нормах присутні як делікти небезпеки, так і настання реальної шкоди життю та здоров'ю людей, наприклад, спричинення тілесних ушкоджень різного ступеню тяжкості, смерть.

До наслідків особистого (фізичного) характеру належать масове захворювання людей (ч. 2 ст. 239 КК України) та загибель людей (ч. 2 ст. 239 та ч. 3 ст. 239-1 КК України). Щодо масового захворювання, то такий наслідок не підлягає обчисленню, він є оціночним. Чинним кримінальним законодавством, а також правозастовчою практикою не врегульоване питання визначення «масовості», як при заподіянні шкоди людям, так і знищення об'єктів тваринного та рослинного світу. Захворюваність визначається відношенням числа захворювань за певний відрізок часу до числа жителів певного району, міста в той самий період. Смертність – це число смертей від певного захворювання, яке визначено коефіцієнтом на 100 тис., 10 тис. і 1 000 осіб, що охоплені епідемічним спостереженням. Відповідно, масове захворювання людей – захворювання трьох і більше людей, причинно пов'язане зі вчиненням забруднення чи псування земель [14, с. 411]. Також для визначення масовості захворювання має значення вид хвороб. Такі хвороби мають бути прямо пов'язані із забрудненням або псуванням земель, наприклад, токсичні отруєння пестицидами тощо.

Наслідок у вигляді заподіяння смерті людині у злочинах проти земельних ресурсів законодавцем визначається як додатковий (похідний) наслідок. Характеристика цього наслідку наведена у Постанові Пленуму Верховного Суду України № 17 від 10 грудня 2004 р. (далі – ППВСУ № 17). У п. 6 ППВСУ № 17 зазначено: «Під загибеллю людей треба розуміти смерть хоча б однієї людини, що сталася внаслідок вчинення злочинів, відповідальність за які передбачена відповідними статтями КК України» [15]. При цьому обов'язковою є відсутність умислу винного на спричинення масового захворювання людей або їх загибелі. Інакше відповідальність настає за посягання на життя і здоров'я людини.

Особливим наслідком злочинів проти земельних ресурсів настання інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 239, ч. 3 ст. 239-1, ч. 3 ст. 239 КК України). Такий наслідок можна охарактеризувати як змішаний: у ньому поєднані екологічні наслідки та наслідки особистого (фізичного) характеру. Знову ж таки, згідно із п. 5 ППВСУ № 17, під тяжкими наслідками варто розуміти «загибель чи масове захворювання людей; істотне погіршення екологічної

обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо. З'ясовуючи питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного світу масовими, суди, зокрема, мають досліджувати відомості про чисельність тварин, риби, інших організмів, що загинули чи захворіли, їх поширеність на території України або конкретної адміністративно-територіальної одиниці» [15].

Невдалою вбачається чинна редакція диспозиції ст. ст. 239, 239-1 та 239-2 КК України, а також ППВСУ № 17 у частині формулювання виду наслідку – «тяжкий наслідок». Так, поняттям «тяжкі наслідки» охоплюють загибель чи масове захворювання людей та масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу. Але такі наслідки закріплені як самостійні у ч. 2 ст. 239 та ч. 3 ст. 239-1 КК України. Тому логічним було б уніфікувати як законодавство, так і судову практику, застосувавши лише формулювання «тяжкі наслідки», яке включало б в себе і загибель людей, і їх масове захворювання, і масову загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу.

Самостійні економічні наслідки злочинів проти земельних ресурсів – це «завдання значної шкоди законному володільцю або власнику (ч. 1 ст. 197-1 КК України)»; «заподіяння матеріальної шкоди у великому розмірі (ч. 2 ст. 239-1 КК України)». Ці наслідки мають матеріальний прояв і обчислюються у конкретних грошових одиницях. Під час обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної знищенням або пошкодженням природних ресурсів, потрібні також додержувати вимог тих нормативних актів, якими встановлено відповідні правила. Зокрема, з'ясовувати ті кількісні та якісні критерії (кількість, вага, розмір тощо), які, відповідно до наявних такс, при цьому враховуються.

Заподіяння матеріальної шкоди у злочинах проти земельних ресурсів визначається на підставі положень Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу», затвердженої постановою КМУ від 25.07.2007 р. № 963 [16]. На додаток до її вимог застосовуються відповідні приписи Податкового кодексу України (далі – ПК України). Оскільки Методикою передбачено визначення лише площі пошкоджених злочином земель, на доповнення до порядку визначення шкоди пропонується враховувати рентні втрати і керуватись при цьому Порядком нормативної грошової оцінки с/г земель та Порядком нормативної грошової оцінки нс/г земель. З урахуванням законодавчих вимог щодо використання знятого гумусного горизонту ґрунту, на відміну від Методики, пропо-

нується піддавати грошовій оцінці його об'єм. Такий підхід дасть змогу більш чітко визначити матеріальний (економічний) розмір збитків, завданих під час посягання на земельні ресурси.

Таким чином, з урахуванням вищенаведеного можна зробити висновки та висловити пропозиції. По-перше, усі злочини, що входять до групи злочинів проти земельних ресурсів, є злочинами з матеріальним складом, тобто наслідковими злочинами. По-друге, сутність та характер суспільно небезпечних наслідків визначається важливістю об'єкта кримінально-правової охорони, яким є відносини у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів як основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави. По-третє, видами суспільно небезпечних наслідків є екологічна, особиста (фізична) та економічна шкода. Основним видом наслідку суспільно небезпечного посягання на земельні ресурси є екологічна шкода. По-четверте, задля оптимізації використання на практиці кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за злочинні посягання на земельні ресурси, важливим є встановлення та нормативне закріплення усіх видів суспільно небезпечних наслідків злочинів проти земельних ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Митрофанов І.І. Загальна частина кримінального права України : [Навч. посіб.] / І.І. Митрофанов; Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. – Одеса : Фенікс, 2015. – 576 с.
3. Кузнецова Н.Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности / Н.Ф. Кузнецова. – М. : Госюриздат, 1958. – 218 с.
4. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.]; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-е вид., переробл. і доповн. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
5. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В.О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.
6. Кримінальне право України. (Загальна частина): підручник / [А.М. Бабенко, Ю.А. Вапсва, В.К. Гришук та ін.]; за заг. ред. О.М. Бандурки; МВС України, ХНУВС. – Х. : Вид-во ХНУВС, 2011. – 378 с.
7. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С.Б. Гавриш. – К.: Інститут Законодавства Верховної Ради України, 2002. – 636 с.
8. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / В.К. Матвійчук. – Київ, 2008. – 478 с.
9. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н.И. Панов. – Х. : Вища школа, 1982. – 106 с.
10. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1960. – 244 с.

11. Шульга А.М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування : [монографія] / А.М. Шульга. – Х.: НикаНова, 2013. – 256 с.

12. Харченко В.Б. Кримінально-правова охорона прав на об'єкти інтелектуальної власності в Україні (порівняний аналіз, тенденції, перспективи протидії) : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / В.Б. Харченко. – Харків, 2011. – 593 с.

13. Фелелов П.А. Общественная опасность преступного деяния и основание уголовной ответственности : Основные методологические проблемы / П.А. Фелелов ; отв. ред. М.И. Ковалев. – М. : Юрид. лит., 1972. – 151 с.

14. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. –

5-те вид., допов. – Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. – Х. : Право, 2013. – 1040 с.

15. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 р. № 17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04>.

16. Методика визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 липня 2007 р. № 963 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/963-2007-п/page>.

Шульга А.М. ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

Стаття присвячена актуальним питанням встановлення суспільно небезпечних наслідків злочинів проти земельних ресурсів. Зважаючи на конституційне положення про важливість землі для людини, суспільства та держави, кримінальним законодавством передбачені норми, що забезпечують її кримінально-правову охорону від злочинних посягань. До злочинів проти земельних ресурсів належать: самовільне зайняття земельної ділянки (ч.ч. 1, 2 ст. 197 КК України), забруднення або псування земель (ст. 239 КК України), незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України), незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2 КК України) та безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України). Ці злочини належать до злочинів із матеріальним складом, що зобов'язує встановлення суспільно небезпечних наслідків. Суспільно небезпечні наслідки злочинів проти земельних ресурсів складаються з екологічної, особистої (фізичної) та економічної шкоди. Основною суспільно небезпечних наслідків злочинів проти земельних ресурсів є екологічна шкода, що зумовлюється природним походженням землі як основи всього на Землі. На підставі вищенаведеного зроблено висновки про необхідність конкретизації видів наслідків злочинів проти земельних ресурсів та запропоновано внести доповнення до чинного кримінального законодавства в частині визначеності суспільно небезпечних наслідків із метою чіткої реалізації означених кримінально-правових норм на практиці.

Ключові слова: злочини проти земельних ресурсів, кримінальна відповідальність, суспільно небезпечні наслідки, екологічна шкода, особиста (фізична) шкода, економічна шкода.

Шульга А.М. ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННО ОПАСНЫХ ПОСЛЕДСТВИЙ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ

Статья посвящена актуальным вопросам установления общественно опасных последствий преступлений против земельных ресурсов. Исходя из конституционного положения о важности земли для человека, общества и государства, уголовным законодательством предусмотрены нормы, обеспечивающие ее уголовно-правовую охрану от преступных посягательств. К преступлениям против земельных ресурсов относятся: самовольный захват земельного участка (ч.ч. 1, 2 ст. 197-1 УК Украины), загрязнение или порча земель (ст. 239 УК Украины), незаконное завладение почвенным покровом (поверхностным слоем) земель (ст. 239-1 УК Украины), незаконное завладение землями водного фонда в особо крупном размере (ст. 239-2 УК Украины), бесхозяйственное использование земель (ст. 254 УК Украины). Данные преступления относятся к преступлениям с материальным составом, что обязывает установление общественно опасных последствий. Общественно опасные последствия преступлений против земельных ресурсов состоят из экологического, личного (физического) и экономического вреда. Основой общественно опасных последствий преступлений против земельных ресурсов является экологический вред, что обуславливается природным происхождением земли как основы всего сущего на Земле. На основании вышеизложенного сделаны выводы о необходимости конкретизации видов последствий преступлений против земельных ресурсов и предложено внести соответствующие дополнения в действующее уголовное законодательство в части определенности общественно опасных последствий с целью четкой реализации названных уголовно-правовых норм на практике.

Ключевые слова: преступления против земельных ресурсов, уголовная ответственность, общественно опасные последствия, экологический вред, личный (физический) вред, экономический вред.

Shulga A.M. PROBLEMS OF DETERMINATION SOCIALLY DANGEROUS CONSEQUENCES IN CRIMES AGAINST LAND RESOURCES

The article is dedicated to the pressing questions of determination socially dangerous consequences of crimes against the land resources. Coming from constitutional position about importance of land for a human, society and state, a criminal code is envisage norms providing its criminally-legal protection from criminal encroachments. The crimes against land resources include: unauthorized seizure of the land plot (part 1, 2 of Article 197-1 of the Criminal Code of Ukraine), pollution or damage to lands (Article 239 of the Criminal Code of Ukraine), illegal seizure of soil (surface layer) Article 239-1 of the Criminal Code of Ukraine), illegal seizure of the lands of the water fund in a particularly large amount (Article 239-2 of the Criminal Code of Ukraine), mismanagement of land (Article 254 of the Criminal Code of Ukraine). These crimes relate to crimes with material composition, which obliges the establishment of socially dangerous consequences. The socially dangerous consequences of crimes against land resources consist of environmental, personal (physical) and economic harm.

The basis of socially dangerous consequences of crimes against land resources is environmental damage, which is caused by the natural origin of the earth, as the basis of everything on Earth. Ecological harm, first of all, is a violation of the integrity of the soil cover, deterioration of the natural properties of land resources, the entry into the fertile layers of hazardous substances for humans and other natural elements, materials, waste, etc.

Inherent, but secondary are the consequences in the form of personal (physical) and economic harm. In the event of a violation of the natural properties of land resources with inevitability, this affects a person – his life and health, violates the right of land ownership and land use rights.

In the first case, the life expectancy decreases, mortality increases, and the birth rate decreases, and the quality of life deteriorates. In the second case, if the qualitative and quantitative indicators of land resources deteriorate, they are withdrawn from the composition of highly productive lands, which leads to a decrease in agricultural indicators (yield reduction, deterioration in the quality of cultivated crops, etc.).

The existing law-enforcement practice operates with the notion of “death of people” and “grave consequences”. All other types of harm in criminal encroachments on land resources are of an evaluation nature. It is this factor that does not allow more active use of these articles of crimes against land resources in practice.

Based on the foregoing, conclusions were drawn on the need to specify the types of consequences of crimes against land resources. It is indicated that the type of socially dangerous consequences of crimes against land resources directly depends on the object of criminal-legal protection. Thus, in these crimes, the main direct object is relations in the sphere of protection, rational use and restoration of land resources, as well as the normal natural state of this element of nature.

Accordingly, the main type of socially dangerous consequences of criminal encroachment on land resources is environmental damage, and only then the life and health of people, relations of land ownership and land use rights. It is proposed to make appropriate additions to the current criminal legislation with regard to the certainty of socially dangerous consequences with a view to clear implementation of the above criminal law norms in practice.

Key words: crimes against land resources, criminal liability, socially dangerous consequences, environmental damage, personal (physical) harm, economic harm.

**КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ****Фунікова О.В.,***кандидат юридичних наук,**доцент кафедри криміналістики**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

УДК 343.985

КОМУНІКАТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК КАТЕГОРІЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

Структура процесуальної діяльності охоплює багато напрямів: від суто пізнавальних аспектів до організаційних заходів, пов'язаних із плануванням розслідування та провадження окремих процесуальних дій. Водночас інтенсивний розвиток новітніх технологій у сфері комунікацій, глобальні інтеграційні процеси викликають потребу правозастосовних органів у якійсій інформаційній підтримці та високій швидкості одержання інформації, оскільки основні їх зусилля в розслідуванні, розкритті й запобіганні злочинам пов'язані з пошуком, накопиченням і збереженням значного обсягу необхідної інформації, її оцінкою, побудовою версій та розробленням планів розслідування, складанням процесуальних та інших документів, організацією всього процесу розслідування тощо [35]. Проте процес розвитку інтеграції, що є об'єктивним за своєю природою, усе-таки вимагає для своєї реалізації певних зусиль, оскільки виникає чимало труднощів навіть психологічного порядку, пов'язаних із незвичайністю, нетрадиційністю «стикових» напрямів пошуку наукових спеціалізацій [8]. Наприклад, серед науковців поширене судження, суть якого полягає в тому, що криміналістика, запозичуючи будь-яке положення з природних або технічних наук, трансформує, перетворює його, унаслідок чого воно набуває криміналістичного забарвлення [14]. Інші вчені схиляються до думки, що криміналістика, розробляючи свої прийоми й засоби, не механічно використовує положення різних наук, а творчо пристосовує їх для цілей розслідування злочинів. Методика роботи з криміналістичними об'єктами в таких випадках формується з урахуванням специфічних умов, опосередкованих характером вчиненого злочину, цілями й межами пізнання в рамках процесуальної діяльності слідчого. При цьому дані спеціальних наук, оскільки вони пристосовані до завдань криміналістики, покладені в основу її рекомендацій, широко використовуються в слідчій практиці, тобто стають криміналістичними [15]. На нашу думку, більш доцільною є друга позиція. Безумовно, не можна безапеляційно стверджувати, що перероблення, трансформування запозичених положень криміналістичною наукою взагалі неможливе, особливо коли йдеться про деякі положення криміналістичної техніки. Однак у більшості випадків криміналістика досить вдало «використовує» або «застосовує» знання інших спеціальних наук.

Зазначені тенденції зумовлюють широке застосування комп'ютерних, цифрових, комунікативних та інших інноваційних технологій у правозастосовній діяльності. Проаналізувавши багатозначність досліджуваного поняття, можна зробити висновок, що в суспільстві воно вживається за двома загальними напрямками: у прикладному (технічному) значенні, тобто у зв'язку з певною галуззю виробництва (технологія будівництва, технологія хімічна, технологія проектування та конструювання, технологія штамповки металу тощо), і в загальнотеоретичному розумінні, яке викликає досить велику кількість різнопланових визначень досліджуваного поняття. Так, окремі вчені під технологією розуміють систему послідовних операцій для отримання відповідного результату або сукупність прийомів і способів виготовлення й застосування техніки перетворення речовини природи [32]. О.А. Жукова, дотримуючись зазначеного підходу, вважає, що технологія – це керування природними процесами, яке спрямоване на створення штучних об'єктів; вона є ефективною настільки, наскільки їй вдається створити необхідні умови для того, щоб необхідні процеси протікали в необхідному руслі й напрямі. Призначення будь-якої технології полягає в намірі оптимізувати процес отримання необхідного продукту, знизити затрати на управління цим процесом та підвищити його ефективність [10].

Відповідно до іншого визначення технологія в сучасному розумінні включає всі операціональні структури й системи, що забезпечують реалізацію відповідної діяльності та досягнення її цілей, систему управління, систему ресурсів, систему інтелектуально-інформаційного забезпечення, а також комплексну систему соціальних, економічних, культурних, а іноді й політичних наслідків цієї діяльності [25, с. 77]. В.О. Русановський визначає технологію як сукупність технологічних відносин, пов'язаних зі створенням, застосуванням та матеріалізацією науково-технічних знань у матеріальній і нематеріальній формах до практичних завдань розвитку й функціонування народногосподарських систем [26]. На переконання А.В. Шмоніна, технологія – це абстрактне наукове поняття про функціонально-інформаційну модель, яка дає уявлення про цілеспрямовану й упорядковану сукупність дій (діяльність) суб'єкта, забезпечену відповідними ресурсами [36].

На нашу думку, найбільш доцільним вважається так званий комплексний підхід, згідно з яким під технологією розуміють єдність матеріальної та нематеріальної форм виробництва, тобто взаємозумовленість науково-технічних ідей і матеріальних форм їх реалізації. Із цієї позиції технологія розглядається як зумовлені станом знань та громадською ефективністю способи досягнення цілей, поставлених суспільством. Згідно з таким підходом технологія, тобто розвиток і застосування наукових чи систематизованих знань до практичних завдань, є центральною характеристикою сучасного економічного розвитку [9].

Процес розслідування злочину може бути визначений як певний інформаційний процес судово-слідчого пізнання, що включає в себе одержання, накопичення, зберігання, переробку, передавання та використання інформації з метою встановлення об'єктивної істини [18]. У зв'язку з якісними змінами в законодавчому процесі в науковій літературі з'явився термін «правова технологія», тобто сфера методів і процедур, спрямованих на зміни й побудову правових та соціальних інститутів і систем. Згідно з концептуальними позиціями щодо поняття правової технології її предмет має подвійну природу. По-перше, це спосіб або система методів і процедур конструювання, тобто побудови та зміни правової дійсності, правових систем та інститутів. По-друге, це система заходів, яка спрямована на використання суспільних інститутів як засобів для вирішення поставлених цілей і завдань – створення ефективних і раціональних правових структур у різних сферах суспільства відповідно до поставлених цілей. До принципів правової технології належать такі:

- принцип об'єктивності, тобто суворої відповідності права, законів об'єктивним реаліям певної соціальної та правової ситуації;

- принцип активності й автономності права, який закріплює право як генетичний фактор соціального конструювання та тим самим знімає проблему його пасивності, жорсткої підпорядкованості політиці, економіці, ідеології;

- принцип еволюційності змін і побудови правової системи та правових інститутів [33].

Інші автори як засіб реалізації правової політики пропонують застосовувати так звану юридичну технологію – цілеспрямовану діяльність із застосування техніко-юридичних засобів згідно з певними правилами, яка спрямована на розроблення дієвих чи якісних правових актів, їх удосконалення й систематизацію, а також практичне перетворення нормативних положень правових актів на юридичну дійсність. На думку А.Н. Миронова, юридична технологія має принаймні дві форми реалізації – у процесах правотворчості та правозастосування [21]. В.Н. Карташов взагалі пропонує майже будь-який вид правової діяльності називати технологією (правотворча технологія, правозастосовна технологія, судова технологія). Він визначає юридичну технологію як засновану на певних принципах, прогнозах і планах систему (стратегію) розумових

та зовні актуалізованих дій та операцій компетентних фізичних і посадових осіб (органів), пов'язану з видавництвом юридичних рішень із використанням необхідних ресурсів, засобів, прийомів, процесуальних форм та відповідних типів, видів і підвидів контролю за діяльністю суб'єктів та учасників юридичної практики [12].

Наукові дослідження, пов'язані з проблемами вживання поняття «технологія» та застосування його в криміналістиці, проводились досить повільно й виокремлено, з певним відставанням від загальних процесів «технологізації» правових інститутів. У криміналістичній науці використання зазначеного терміна тривалий час було пов'язане насамперед з експертно-криміналістичними дослідженнями [6; 13; 23; 27; 31]. Термін «експертні технології» запропоновано вченими відносно давно, застосовувався він у декількох значеннях: а) як сукупність правил, прийомів і засобів найбільш раціональної та ефективної організації провадження судових експертиз у державних судово-експертних установах; б) як опис технологічних схем, процесів, карток; в) як розроблення загальних та окремих положень щодо подальшого вдосконалення вказаних правил, прийомів, засобів, технологічних схем, процесів, карток [31]. На сучасному етапі розвиток експертних технологій пов'язаний із впровадженням в експертну практику методів математики й кібернетики, застосуванням інформаційних мереж, спрямованим на вдосконалення діяльності судово-експертних установ за рахунок створення умов до роботи комісії експертів у формі телекомунікаційної конференції або дистанційної участі експерта в судовому засіданні. Наприклад, О.М. Моїсєєв визначає експертну технологію як систему робочих операцій, які складають раціональні дії з оптимального використання судовим експертом наявних ресурсів (матеріальних, технічних і фінансових, трудових, інтелектуальних, нормативно-правових) для забезпечення результативного проведення судових експертиз [23].

Багато вчених вживання певних технологій у криміналістиці пов'язують із впровадженням процесів алгоритмізації й програмування на всіх ланках діяльності з розслідування, розкриття та профілактики злочинів. Ідеться про проблеми впровадження інформаційних технологій у криміналістичну діяльність [4; 11; 19; 35]. Так, В.Ю. Шепітько із цього приводу зазначає, що підвищення якості діяльності з розслідування злочинів може бути досягнуте за рахунок упровадження в слідчу діяльність інновацій за такими напрямками: 1) розроблення та використання нових науково-технічних засобів для виявлення, збирання й попереднього дослідження доказів; 2) пропонування новітніх інформаційних технологій і їх використання в роботі слідчого; 3) створення (розроблення) та пропонування до застосування нових прийомів, методів, методик проведення окремих слідчих дій і розслідування злочинів загалом [34].

Т.В. Михальчуком у межах дисертаційного дослідження запропоновано поняття телекомунікаційних технологій як сукупності різних технологічних

інструментів і ресурсів, які використовуються для забезпечення процесу комунікацій, створення, поширення, збереження й «управління» інформацією, яку застосовує особа, яка проводить слідчу дію, для захисту прав і законних інтересів учасників кримінального процесу, повного, швидкого й об'єктивного розслідування злочинів. У розслідуванні злочинів Т.В. Михальчук вирізняє такі види телекомунікаційних систем: а) телеграф; б) телефон; в) радіо та радіотелеграф; г) телебачення; ґ) телекс; д) супутниковий зв'язок; е) електронні мережі [22].

У юридичній літературі поняття технології розглянуто також в іншому аспекті – щодо процесу розслідування злочину. Наприклад, Л.Д. Самигін звертає увагу на те, що організація конкретного акту розслідування складається з окремих елементів або підрівнів: верхній – стратегічний, середній – тактичний (у межах організації та провадження окремих слідчих дій і тактичних комбінацій), базовий – технологічний, що складається з окремих технологічних операцій (маніпуляцій) з тими чи іншими об'єктами, за допомогою тих або інших технічних методів, прийомів, способів і засобів. Ці операції є елементами, з яких складається кожна слідча дія [30].

Важливо вказати на особливість використання терміна «технологія» вченим-криміналістом В.А. Образцовим, який навіть запропонував визначити науку криміналістику як «технологію розслідування» [24]. Р.С. Белкін із цього приводу зазначив, що схожу з технологією роль у криміналістиці у відомому сенсі відіграють тактика та методика: як засіб організації, здійснення якого-небудь процесу з найбільшим ефектом вони також націлені на перетворення об'єкта впливу. У цьому сенсі, на думку вченого, можна сказати, що криміналістична методика – це своєрідна технологія процесу розслідування [3].

У літературі навіть існує думка, що технологія розслідування злочину є однією з форм прояву діяльності з розкриття, розслідування та попередження злочинів, яка включає не тільки криміналістичну методика (окремі криміналістичні методики), а й інші елементи. Технологічний аспект діяльності з розкриття, розслідування та попередження злочинів проявляється спочатку на рівні усвідомлення у вигляді знання про технологію розслідування (його структуру, взаємозв'язок елементів структури, що виявляється в організації розслідування), потім у процесі такої діяльності (практична реалізація технології розслідування) і зрештою в її результаті, що фіксується у формально-юридичному (процесуальному) акті. Згідно з такою позицією криміналістика має технологію та сама є технологією. Під технологією розслідування злочину варто розуміти функціонально зумовлену впорядковану сукупність дій (діяльність), що забезпечується необхідними ресурсами та реалізується відповідним суб'єктом у процесі розслідування злочинів [36].

У зв'язку з проведеним аналізом поняття «технологія» особливо важливим здається визначення технології як наукової криміналістичної категорії, а

що стосується технологічного підходу, то, на думку А.В. Шмоніна, саме він у криміналістичних дослідженнях за певних обставин може виявитись новою парадигмою криміналістичної науки [36].

На переконання О.О. Лобовікової, упровадження інформаційно-комунікаційних технологій під час формування інформаційного суспільства можна розглядати як системне нововведення, соціальні наслідки якого як соціального процесу можуть виявитись через значний інтервал часу [17].

Безпосередня інформаційна взаємодія в процесі розслідування злочину завжди відбувається за умов необхідності спілкування. У широкому сенсі спілкування – це складний, багатоплановий процес встановлення й розвитку контактів між особами, що зумовлюється потребами спільної діяльності та охоплює обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття й розуміння іншої особи [2]. У діяльності з розслідування та розкриття злочинів спілкування набуває особливого, самостійного значення, оскільки має низку суттєвих особливостей. Наприклад, воно втілюється як у процесуальній, так і в непроцесуальній формах. Саме тому спілкування в межах процесу розслідування злочину, з одного боку, наділене особливим процесуальним режимом із суворим дотриманням певних правових норм, а з іншого – регулюється загальними правилами мовного процесу та стійкими вимогами етикету загального соціального спілкування.

Загалом структуру спілкування можна розглядати в двох аспектах – через виокремлення відповідних рівнів за допомогою аналізу цього явища або шляхом переліку загальних функцій (чи складників) зазначеного поняття. Щодо рівнів спілкування до речним вважається виокремлення таких, як макрорівень (взаємодія особи з іншими індивідами в межах різних соціальних груп), мезорівень (сукупність контактів та актів взаємодії, зумовлених певною загальною метою, у конкретному випадку – задля розкриття й розслідування злочину) та мікрорівень (одноразовий, певний акт обміну інформацією, наприклад, «запитання – відповідь») [7].

Відповідно до іншого підходу в структурі процесу спілкування прийнято виокремлювати інтерактивну, перцептивну та комунікативну складові частини. Інтерактивна сторона спілкування знаходить прояв у розробленні загальної стратегії взаємодії слідчого з іншими учасниками як у процесі розслідування злочину загалом (тобто в широкому розумінні), так і щодо конкретної слідчої дії (більш вузьке значення). Багатоаспектність проявів інтерактивного складника зумовлює багатоманітність підходів до вирішення проблем взаємодії між учасниками процесу розслідування. У психології виокремлюють два загальні типи інтерактивної взаємодії сторін: кооперацію (безконфліктна ситуація взаємодії) та конкуренцію (ситуація виникнення, розвитку й заострення конфлікту) [5]. Відносини кооперації завжди передбачають координацію спільних зусиль, залучення всіх учасників до процесу взаємодії на шляху до досягнення поставленої мети [29]. Під час розслідування

злочину інтерактивна сторона виявляється насамперед у взаємодії слідчого з органами дізнання, експертними службами та іншими підрозділами під час провадження досудового слідства. Такий прояв інтерактивного складника спілкування має на меті не лише безпосередній обмін інформацією, а й більш глобальне завдання – вироблення загальної стратегії взаємодії між усіма учасниками процесу розслідування.

Істотною умовою успішності спілкування є відповідність поведінки осіб, які взаємодіють, сподіванням один одного [28]. Проте однією з основних особливостей спілкування в межах здійснення кримінального судочинства є саме те, що «сподівання» одних учасників процесу перебувають у жорсткому протиріччі зі «сподіваннями» інших учасників, які всіма засобами намагаються протидіяти слідству. Саме тому йдеться про неминучість прояву іншої сторони інтерактивного складника – конкуренції, тобто конфлікту сторін спілкування. Відносини конкуренції являють собою конфліктний тип відносин учасників взаємодії, що мають різні цілі. Конфлікти можуть бути як деструктивними (тобто такими, що формують безперечні взаємні негативні установки учасників), так і продуктивними (тобто з необхідністю пошуку спільних підходів та засобів їх розв'язання) [29]. За таких умов особливої значущості набуває розуміння слідчим та іншими особами, які стоять на захисті інтересів людини й держави, психологічних механізмів агресивної поведінки особи, інтереси якої суперечать інтересам слідства, і, відповідно, можливість застосовувати законні, допустимі й вибіркові методи стримування та подолання можливої протидії.

Перцептивний складник інформаційної взаємодії в межах слідчої діяльності являє собою процес формування образу іншої особи, тобто виявлення її психологічних властивостей та особливостей поведінки. Г.М. Андреева дуже влучно, на нашу думку, зазначила, що сприйняття іншої людини означає сприйняття її зовнішніх ознак, співвідношення їх з особистісними властивостями особи, яка сприймається, та інтерпретацію на цій основі її вчинків [1].

Загалом уявлення про іншу особу, формування її образу відбувається за допомогою таких процесів, як ідентифікація, рефлексія, емпатія, атракція тощо [2; 5; 29]. Важливо зазначити, що сприйняття й аналіз поведінки іншої особи завжди тісно пов'язане з рівнем самосвідомості слідчого. На відміну від криміналістичного визначення в проблематиці спілкування процес ідентифікації пов'язують з уподібненням себе іншій особі з метою її пізнання та розуміння її думок та уявлень [7].

Однак основною складовою частиною спілкування, безперечно, вважається її комунікативна сторона. Спілкування навіть можна розглядати як взаємне пізнання й обмін інформацією, що здійснюється саме за допомогою різних засобів комунікації [16]. У тактиці слідчих дій комунікативний процес –

це обмін інформацією між учасниками процесу розслідування, метою якого є точне й повне засвоєння повідомлень, що містять певну інформацію, яка має значення в конкретній справі.

Ефективність комунікативної взаємодії учасників процесу розслідування зумовлена багатьма чинниками, деякі з яких є найбільш суттєвими, а саме:

1) ступінь усвідомлення мети комунікативної взаємодії, оскільки чим більш усвідомлювана мета спілкування, тим більш повний та ефективний комунікативний зв'язок; чітка усвідомленість мети спілкування збільшує канали передачі й отримання інформації, підвищує інтенсивність процесу її належної переробки. Таке усвідомлення може бути як одно-, так і двобічним;

2) комунікативні здібності особи, які умовно можна поділити на зовнішні та внутрішні; до зовнішніх належать фізичні дані особи, поведінка, зовнішній вид (саме те, що збуджує цікавість і полегшує початковий етап спілкування), а до внутрішніх – світогляд особи, ставлення до обраної професії, що виявляється в доброзичливості, бажанні допомогти співрозмовнику у встановленні та підтриманні відповідного зв'язку;

3) якість інформації, що передається, адже можливість сприйняття інформації залежить від особливостей її передачі (швидкість, об'єм в одиницю часу); значне збільшення швидкості передачі інформації зменшує процес сприйняття її якісних особливостей;

4) наявність або відсутність перешкод у процесі передачі та отримання інформації, тобто зовнішні умови спілкування, психічний стан особи – отримувача інформації;

5) ступінь психічної готовності до майбутнього комунікативного спілкування (з урахуванням статі, віку, професійних навичок особи тощо);

6) спільні системи кодування й декодування інформації.

У криміналістичній тактиці комунікативна сторона спілкування охоплює майже всі стадії розслідування злочину: вирішення процесуальних та організаційних завдань, пов'язаних із порушенням кримінального провадження, безпосередню організацію й проведення процесу досудового розслідування, судовий розгляд. Зокрема, комунікативний процес, тобто обмін інформацією, має місце впродовж усіх етапів розслідування, проте залежно від його безпосередніх учасників і конкретної встановленої мети безпосередньої взаємодії спрямованість цього процесу може бути різною (наприклад, збирання доказової інформації або вирішення організаційно-управлінських завдань розслідування з метою оптимізації процесу доказування під час досудового розслідування або на стадії судового розгляду). З огляду на це комунікативні зв'язки, пов'язані з діяльністю з розслідування та розкриття злочинів, на нашу думку, потребують більш ретельного аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреева Г.М. Социальная психология : [учебник] / Г.М. Андреева. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 376 с.
2. Батаршев А.В. Психодиагностика способности к общению, или как определить организаторские и коммуникативные качества личности / А.В. Батаршев. – М. : Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 2001. – 176 с.
3. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р.С. Белкин. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 2001. – 240 с.
4. Бирюков В.В. Научные и практические основы использования компьютерных технологий для фиксации криминалистически значимой информации : [монография] / В.В. Бирюков ; науч. ред. И.В. Попов. – Луганск : РИО ЛАВД, 2002. – 264 с.
5. Васильева О.А. Психологический реагент в криминалистике / О.А. Васильева ; под общ. ред. В.А. Образцова. – М. : Юрлитинформ, 2008. – 152 с.
6. Винберг А.И. Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе / А.И. Винберг. – М. : Госюриздат, 1956. – 220 с.
7. Дружинин В.Н. Психология : [учебник для гуманитар. вузов] / В.Н. Дружинин. – СПб. : Питер, 2003. – 656 с.
8. Готт В.С. Категории современной науки (становление и развитие) / В.С. Готт, Э.П. Семенюк, А.Д. Урсул. – М. : Мысль, 1984. – 268 с.
9. Гэлбрейт Дж. Экономические теории и цели общества / Дж. Гэлбрейт. – М. : Прогресс, 1979. – 406 с.
10. Жукова Е.А. Проблема классификации высоких технологий / Е.А. Жукова // Вестник Томского государственного педагогического университета / под ред. И.В. Мелик-Гайказян, Е.А. Жуковой. – 2008. – Вып. 1(75). – С. 36.
11. Журавель В.А. Проблеми формалізації слідчої діяльності / В.А. Журавель // Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи : матер. наук.-практ. конф. (14 травня 2010 р.) / редкол. : В.В. Сташис, В.І. Борисов та ін. – Х. : Одиссей, 2010. – С. 354–357.
12. Карташов В.Н. Юридические технологии – перспективные направления исследований в современной науке / В.Н. Карташов // Вестник Ярославского государственного университета имени П.Г. Демидова. Серия «Гуманитарные науки». – 2008. – № 3. – С. 46–49.
13. Колдин В.Я. Судебно-экспертные науки и технологии / В.Я. Колдин, О.А. Крестовников // Теория и практика судебной экспертизы. – М. : МЮ РФ, 2006. – № 1. – С. 12–19.
14. Колмаков В.П. Введение в курс науки советской криминалистики / В.П. Колмаков. – О. : Одесский гос. ун-т им. И.И. Мечникова, 1973. – 46 с.
15. Комиссаров В.И. Криминалистическая тактика: история, современное состояние и перспективы развития / В.И. Комиссаров. – М. : Юрлитинформ, 2009. – 192 с.
16. Леонтьев А.А. Психология общения : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед.] / А.А. Леонтьев. – 4-е изд. – М. : Смысл ; ИЦ «Академия», 2007. – 368 с.
17. Лобовікова О.О. Інформаційна нерівність як соціологічна проблема : автореф. дис. ... канд. соц. наук : спец. 22.00.04 / О.О. Лобовікова ; Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2007. – 24 с.
18. Лукашевич В.Г. Моделювання у криміналістиці та пізнавальній діяльності слідчого : [монографія] / В.Г. Лукашевич, О.В. Юнацький. – К. : КНТ, 2008. – 184 с.
19. Лук'янчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : [монографія] / Є.Д. Лук'янчиков. – К. : Нац. академія внутр. справ України, 2005. – 360 с.
20. Матусовский Г.А. Криминалистика в системе научных знаний / Г.А. Матусовский. – Х. : Вища школа, 1976. – 113 с.
21. Миронов А.Н. Юридическая технология как средство реализации правовой политики / А.Н. Миронов // Вестник Владимирского юридического института Федеральной службы исполнения наказаний. – 2009. – № 1(10). – С. 119–124.
22. Михальчук Т.В. Використання інформації, отриманої телекомунікаційним шляхом, у розслідуванні злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Т.В. Михальчук. – К., 2009. – 19 с.
23. Моїсєєв О.М. Експертні технології: теорія формування і практика застосування : [монографія] / О.М. Моїсєєв. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2011. – 424 с.
24. Образцов В.А. Криминалистика / В.А. Образцов. – М. : Юринкон, 1994. – 208 с.
25. Ракитов А.И. Философия компьютерной революции / А.И. Ракитов. – М. : Политиздат, 1991. – 287 с.
26. Русановский В.А. Теория технологического развития экономических систем : дисс. ... докт. экон. наук : спец. 08.00.01 / В.А. Русановский. – Саратов, 1997. – 287 с.
27. Репешко П.І. Технологічні системи методологічного забезпечення судово-експертної діяльності / П.І. Репешко, В.В. Гузенко // Криміналістика ХХІ століття : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (25–26 листопада 2010 р.). – Х. : Право, 2010. – С. 717–721.
28. Рогов Е.И. Общая психология : [курс лекций] / Е.И. Рогов. – М. : Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 1998. – 448 с.
29. Романов В.В. Юридическая психология : [учебник] / В.В. Романов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2004. – 588 с.
30. Самыгин Л.Д. Расследование преступлений как система деятельности / Л.Д. Самыгин. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1989. – 180 с.
31. Сегай М.Я. Актуальные проблемы экспертной технологии в условиях НТР / М.Я. Сегай, В.К. Стринжа // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1984. – Вып. 29. – С. 3–6.
32. Хейнман С.А. Научно-техническая революция сегодня и завтра / С.А. Хейнман. – М. : Политиздат, 1977. – 328 с.
33. Черненко А.К. Концептуальные основы правовой технологии / А.К. Черненко // Гуманитарные науки в Сибири. – 1997. – № 1. – С. 66–71.
34. Шепитько В.Ю. Проблемы разработки, внедрения и использования инноваций в следственной деятельности / В.Ю. Шепитько // Использование современных информационных технологий в правоохранительной деятельности и региональные проблемы информационной безопасности : сб. матер. междунар. науч.-практ. конф. / В.Ю. Шепитько. – Калининград : Калининградский юрид. ин-т МВД России, 2006. – Вып. VII. – Ч. 1. – С. 126.
35. Шепитько В.Ю. Інформаційні технології в криміналістиці та слідчій діяльності / В.Ю. Шепитько, Г.К. Авдєєва // Шепитько В.Ю. Вибрані твори / В.Ю. Шепитько. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2010. – С. 106–113.

36. Шмонин А.В. Методология криминалистической методики : [монография] / А.В. Шмонин. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 416 с.

37. Щербаковский М.Г. Принципы создания судебно-экспертных технологий / М.Г. Щербаковский // Актуальні проблеми криміналістики : матер. міжнар.

наук.-прак. конф. (м. Харків, 25–26 вересня 2003 р.). – Х. : Одиссей, 2010. – С. 354–357.

38. Яковец Ю.В. Закономерности научно-технического прогресса и их планомерное использование : [монография] / Ю.В. Яковец. – М. : Экономика, 1984. – 240 с.

Фуникова О.В. КОМУНІКАТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК КАТЕГОРІЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

У статті досліджено етимологію терміна «технологія», визначено основні тенденції впровадження технологічного підходу щодо криміналістичних досліджень; визначено технологію як наукову криміналістичну категорію. Визначено роль спілкування в процесі розслідування й розкриття злочинів, проаналізовано різні підходи до структури досліджуваного процесу. Виокремлено комунікативний складник спілкування, виявлено чинники, що впливають на ефективність комунікативної взаємодії.

Ключові слова: технології в криміналістиці, комунікативні технології, спілкування в розслідуванні злочинів, комунікативний процес, комунікативна діяльність.

Фуникова Е.В. КОМУНИКАТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК КАТЕГОРИЯ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ТАКТИКИ

В статье рассмотрена этимология термина «технология», определены основные тенденции внедрения технологического подхода в криминалистические исследования; выделено определение технологии как научной криминалистической категории. Отмечена роль общения в процессе расследования и раскрытия преступлений, проанализированы различные подходы к структуре исследуемого процесса. Выделена коммуникативная составляющая общения, выявлены факторы, влияющие на эффективность коммуникативного взаимодействия.

Ключевые слова: технологии в криминалистике, коммуникативные технологии, общение в расследовании преступлений, коммуникативный процесс, коммуникативная деятельность.

Funikova O.V. COMMUNICATIVE TECHNOLOGIES AS A CATEGORY OF CRIMINALISTIC TACTIC

The structure of procedural activities covers many areas: from cognitive aspects to organizational measures related to the planning of investigations and the conduct of individual procedural actions. The intensive development of the latest technologies in the field of communication raises the need for law enforcement bodies in quality information support and high speed of information reception

The mentioned tendencies determine the widespread use of computer, digital, communicative and other innovative technologies in law enforcement activities.

The most appropriate is the so-called “complex” approach to this notion, according to which the technology understands the unity of material and non-material forms of production, that is, the interdependence of scientific and technological ideas and material forms of their implementation. Thus, technology is considered as a condition of knowledge and public effectiveness of ways to achieve the goals set by society.

In forensic science, the use of the term “technology” for a long time was connected, first of all, with expert-forensic research. Some scholars associate the use of certain technologies in criminology with the introduction of algorithmic and programming processes at all levels of the activities of investigation, disclosure and prevention of crimes. It is about the problems of the introduction of information technology in forensic activities.

In the literature, even the idea that the crime investigation technology is one of the forms of disclosure, investigation and prevention activities. The technological aspect of the activity of disclosing, investigating and preventing crimes manifests itself initially at the level of awareness in the form of knowledge about the technology of investigation (its structure, the relationship of elements of the structure that manifests itself in the organization of the investigation), then in the process of such activities (practical implementation of the technology of investigation) and finally in its result, which is fixed in the formal-legal (procedural) act. According to this position, criminology has technology and is itself technology.

Thus, the procedure for investigating a crime can be defined as a certain information process of forensic knowledge, which includes the acquisition, accumulation, storage, processing, transmission and use of information in order to establish objective truth.

Direct information interaction always takes place within the communication process. The structure of communication can be considered in two aspects: through the isolation of the respective levels through the analysis of this phenomenon or by the list of common functions (or components) of the concept.

The main component of communication, undoubtedly, is its communicative side. Communication can even be seen as mutual knowledge and information exchange, which is carried out through various means of communication.

In criminalistic tactics, the communicative side of communication covers almost all stages of the investigation of a crime: the resolution of procedural and organizational tasks related to the violation of criminal proceedings, the direct organization and conduct of the pre-trial investigation, and trial. For example, the communicative process, that is, the exchange of information, takes place throughout all stages of the investigation, but depending on its

direct participants and the specific goal of direct interaction, the focus of this process may be different: for example, gathering evidence or solving the organizational and managerial tasks of the investigation for optimization the process of proof during the pre-trial investigation or at the trial stage. In view of this, the communicative connections associated with the investigation and disclosure of crimes, in our opinion, require a more thorough analysis.

Key words: technologies in criminalistics, communicative technologies, communication in the investigation of crimes, communicative process, communicative activity.

Шурашкевич В.М.,
*аспірант наукової лабораторії з проблем досудового розслідування
докторантури та аспірантури
Національної академії внутрішніх справ*

УДК 343.102: 343.77

ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ ВЧИНЕННЯ УМИСНОГО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ

Аналіз судово-слідчої практики розслідування умисних пошкоджень об'єктів електроенергетики свідчить про те, що ці злочини є одними з найбільш латентних та таких, що важко виявляються і підлягають доказуванню. Отже, провадження цієї категорії належать до складних із точки зору організації та проведення досудового розслідування. Серед інших факторів, що зумовлюють такі ускладнення, найбільш визначальним є специфічний характер способу їх учинення.

Дослідженню способів вчинення злочинів присвячено ґрунтовні праці відомих фахівців у галузі криміналістики та кримінального процесу, зокрема, Т.М. Арзуманяна, Р.С. Белкіна, О.М. Васильєва, А.І. Вінберга, В.К. Гавло, О.Г. Гельманова, Г.Р. Гольста, В.П. Громова, В.Ф. Єрмоловича, Г.Г. Зуйкова, І.Ш. Жорданії, М.К. Камінського, В.М. Карагодіна, О.Н. Колесниченко, В.П. Колмакова, В.М. Кудрявцева, А.М. Кустова, В.П. Лаврова, І.М. Лузгіна, С.В. Матусинського, Г.М. Мудьюгіна, М.І. Панова, В.О. Попелюшко, С.Ю. Романова, В.О. Савельєва, О.М. Савченко, В.В. Чурпіти, Б.М. Шавера. Однак особливості розслідування умисного пошкодження об'єктів електроенергетики, в тому числі способи вчинення означеного злочину, окремо вченими не досліджувались.

Науковці наголошують, що спосіб вчинення злочину має визначальну роль серед інших елементів криміналістичної характеристики злочину. Так, О.М. Колесніченко та В.Є. Коновалова зазначають, що спосіб вчинення злочину посідає особливе, домінуюче місце в системі криміналістичної характеристики через його детермінованість порівняно з іншими елементами, а також у разі встановлення його ознак під час пошуку слідів злочину та виявлення самого злочину. Автори визначають означену категорію як спосіб дій злочинця, що виражається в певній взаємопов'язаній системі операцій і прийомів підготовки, вчинення та приховання злочину [2, с. 16–18].

На нашу думку, ключове значення способу вчинення злочину під час розслідування обґрунтоване у дефініції, запропонованій С.М. Зав'яловим. Вчений визначає це поняття як об'єктивно і суб'єктивно зумовлену систему поведінки суб'єкта до, в момент і після вчинення ним злочину, що залишає різного роду характерні сліди зовні, які дають змогу за допомогою криміналістичних прийомів і засобів уявити сутність події, що відбулася, своєрідність злочинної поведінки правопорушника, його окремі особистісні

дані [1, с. 16]. Отже, саме детальний аналіз способу вчинення злочину надає слідчому можливість отримати базову інформацію, необхідну для проведення подальшого розслідування.

У нашій статті ми пропонуємо розглянути найбільш поширені способи вчинення умисних пошкоджень об'єктів електроенергетики, ґрунтуючись на результатах вивчення матеріалів кримінальних проваджень. Але перш ніж перейти до їх аналізу, вбачаємо за необхідне коротко зупинитися на визначенні основних понять, що визначають предмет таких злочинних посягань. Адже вони є доволі специфічними і в деяких випадках вимагають додаткового тлумачення.

Загалом, відповідно до Закону України «Про ринок електричної енергії», об'єкт електроенергетики – електрична станція (крім ядерної частини атомної електричної станції), електрична підстанція, електрична мережа [4].

Підвидами електричних станцій є: мікрогідроелектростанція – електрична станція, що виробляє електричну енергію шляхом використання гідроенергії, встановлена потужність якої не перевищує 200 КВт; мінігідроелектростанція – електрична станція, що виробляє електричну енергію шляхом використання гідроенергії, встановлена потужність якої становить більше 200 КВт, але не перевищує 1 МВт; мала гідроелектростанція – електрична станція, що виробляє електричну енергію, використовуючи гідроенергію, встановлена потужність якої становить більше 1 МВт, але не перевищує 10 МВт; вітрова електроустановка – електрична установка, що перетворює кінетичну енергію вітру на електричну енергію; вітрова електростанція – група вітрових електричних установок або окрема вітрова електроустановка, устаткування і споруди, розташовані на одній території, які функціонально зв'язані між собою і становлять єдиний комплекс, призначений для вироблення електроенергії шляхом перетворення кінетичної енергії вітру в електричну енергію.

Деякі з цих об'єктів за чинним законодавством належать до категорії особливо важливих об'єктів електроенергетики. Такими є об'єкти, що забезпечують стає функціонування об'єднаної енергетичної системи України і руйнація або пошкодження яких може призвести до припинення електропостачання господарюючих суб'єктів і населення, людських жертв і значних матеріальних збитків. Перелік цих об'єктів визначається центральними органами виконавчої влади, що здійснюють управління в електро-

енергетиці, та затверджується Кабінетом Міністрів України.

Нерідко пошкоджують повітряну лінію електропередач, проводи якої підтримуються над землею за допомогою опор та ізоляторів, зокрема елементи повітряної лінії електропередач, що мають специфічне призначення (опори, проводи, грозозахисні троси, фундаменти, гірлянди ізоляторів і арматуру). На лініях електропередач використовують дерев'яні, сталеві й залізобетонні опори, конструкції з алюмінієвих сплавів і композитних матеріалів.

Опора повітряної лінії електропередачі (опора ЛЕП) – споруда для утримання проводів за наявності блискавкозахисних тросів повітряних ліній електропередач і оптоволоконних ліній зв'язку на заданій відстані від поверхні землі і один від одного. Опори ЛЕП призначені для споруд ліній електропередач при розрахунковій температурі зовнішнього повітря до -65°C і є одним із головних конструктивних елементів ЛЕП, що відповідає за кріплення і підвіску електричних проводів на певному рівні [9, с. 6, 7].

Відповідно до норми кримінального закону (ч. 1 ст. 194–1 КК України), об'єктивна сторона злочину, що розглядається, характеризується такими обов'язковими ознаками:

1) суспільно небезпечними діями, які полягають у пошкодженні або руйнуванні об'єктів електроенергетики;

2) наслідками у вигляді порушення або загрози порушення нормальної роботи таких об'єктів або спричинення небезпеки для життя людей;

3) причинним зв'язком між вказаними діями та наслідками [3, с. 442].

Отже, головним структурним елементом способу вчинення умисного пошкодження об'єктів електроенергетики є дії особи, що реалізуються у вигляді пошкодження або руйнування об'єктів електроенергетики, а також причинно-наслідковий зв'язок між цими діями та певними негативними наслідками, ступінь яких визначено у різних частинах ст. 194-1 КК України.

При цьому пошкодження об'єктів електроенергетики – це погіршення їх якості, істотне обмеження можливості їхньої експлуатації за призначенням, доведення їх на певний час до непридатності, зменшення ефективності функціонування або припинення їх функціонування (при цьому обов'язкового виведення таких об'єктів із ладу не передбачається). Пошкоджене майно може бути відновлене і знову набути тимчасово, або частково втрачених корисних якостей для використання його за функціональним призначенням лише після необхідних фінансових, трудових та інших витрат. Руйнування об'єктів електроенергетики – це їх повне виведення з ладу, розвалювання, розтрусення, розорення, доведення їх до цілковитої непридатності щодо цільового використання, припинення їх фізичного існування взагалі [3, с. 442].

Опрацювання масиву судових вироків за ст. 194-1 КК України дало змогу встановити, що найбільш поширеним способом вчинення злочину, що розгляда-

ється, є зривання ліній електропередач, пошкодження опор шляхом демонтажу кутників, степ-болтів, хомутів? вантових тросів, розтяжок, заземлення.

Приклад 1. 10.03.2017 р. ОСОБА_1, достовірно знаючи, що кабельна лінія електропередач належить до об'єктів електроенергетики, вирішила викрасти кабель лінії електропередач, розташований поблизу гаражного масиву по вул. Матросова м. Добропілля Донецької області, і з цією метою близько 11:00 за допомогою лопати розкопала три фрагменти кабелю. Далі ОСОБА_1, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій і передбачаючи, що її протиправні дії можуть призвести до аварійної ситуації і тривалого відключення споживачів від мережі електропостачання, діючи умисно, керуючись корисливим мотивом, із метою незаконного заволодіння чужим майном, за допомогою сокири, яку задалегідь узяла із собою, нанесла удар по кабелю марки АСБ 3х240 мм потужністю 6 Кв, що належав НП «Добропільський РЕМ» ПАТ «ДТЕК Донецькобленерго». Такі умисні дії ОСОБИ_1 призвели до порушення нормальної роботи ПС «Добропілля 110-РПЗ №1», через що в період із 10:37 до 11:40 10.03.2017 р., були відключені від електропостачання 6 об'єктів, 14 вулиць та 7 провулків [6].

Приклад 2. 20.12.2011 р. о 18:00, ОСОБА_1, маючи єдиний умисел, спрямований на умисне пошкодження об'єктів електроенергетики, діючи умисно та цілеспрямовано, із корисливих мотивів, із метою власної наживи, прийшла на околицю с. Цибулеве Знамянського р-ну Кіровоградської обл., до високотисової лінії електропередач ПЛ-150 Кв Л-5 «Знамянка – Фундуклівка», що розташована на відстані 3 км від тракторної бригади, де за допомогою принесеної із собою пилки по металу, періодично змінюючи полотна до пилки, зрізала з опори №87: 4 сталевих кути 50х50 мм, кожен довжиною по 1,4 м загальною вартістю 80,73 грн.; сталевий кут 63х63 мм, довжиною по 2,9 м, вартістю 65,09 грн.; 2 сталевих кути 63х63 мм, кожен довжиною по 3,6 м загальною вартістю 161,61 грн.; 2 сталевих кути 63х63 мм, кожен довжиною по 2,4 м загальною вартістю 107,74 грн. Такими злочинними діями ОСОБА_2 пошкодила об'єкт електроенергетики, чим створив загрозу порушення його нормальної роботи [7].

Наступним, доволі поширеним способом вчинення умисного пошкодження об'єктів електроенергетики є пошкодження трансформаторних підстанцій, зокрема, шляхом злиття мастила.

Приклад. У ніч з 28.01.2012 р. на 29.01.2012 р. ОСОБА_1 здійснила умисне пошкодження об'єкта електроенергетики шляхом викрадення (злиття) мастила в обсязі 140 л із діючого трансформатора ТМ-160 Ква КТП-379 (ПАО «Крименерго» Джанкойської РЕС), розташованого у с. Маслово Джанкойського району АР Крим. Такі дії ОСОБИ_1 призвели до порушення нормальної роботи цього об'єкта електроенергетики, що виявилися у відсутності енергопостачання об'єктів по вул. Парниковій с. Маслово Джанкойського району АР Крим [5].

Значна частина досліджуваних злочинів вчиняється також шляхом викрадення обладнання з об'єктів електроенергетики.

Приклад. 06.04.2012 р. о 22:30, поблизу автодороги Київ-Чоп, напроти автобусної зупинки Надітичі Миколаївського району Львівської обл., ОСОБА_1 шляхом зламу навісного замка вхідних дверей на обслуговуючому підсилювальному пункті (НПП)-1/2 кабельної лінії зв'язку інвентарний № 530347, яка належить ДП «Національна енергетична компанія «Укренерго», зайшов у приміщення, відкрив цистерну, звідки витягнув та пошкодив вмонтовану апаратуру зв'язку, а саме: два блоки четвірок, чотири лінійні підсилювачі типу RA, два фантомні підсилювачі типу RA RF, кріпильно-монтажне та роз'ємно-кабельне обладнання. Своїми діями ОСОБА_1 припинила роботу кабельних каналів зв'язку «КМ-1-1» і «КМ 1-2», що призвело до унеможливлення оперативного керування роботою енергетичного устаткування Стрийським МЕМ. Отже, ОСОБА_1 умисно вчинила пошкодження об'єкта енергетики, що призвело до порушення його нормальної роботи [8].

Як раніше зазначалося, до об'єктів електроенергетики належать, зокрема, електричні станції, що виробляють електричну енергію шляхом використання гідроенергії. Доволі поширеним способом вчинення умисного пошкодження даних об'єктів є вирізання трубопроводів подачі гарячої води та обладнання, що забезпечує роботу котелень і насосів [9, с. 6].

Таким чином, ми визначили основним елементом способу вчинення умисного пошкодження об'єктів електроенергетики дії особи, що виявляються у вигляді пошкодження чи руйнування об'єктів електроенергетики та призводять до порушення або загрози порушення нормальної роботи таких об'єктів, виникнення небезпеки для життя людей чи інших тяжких наслідків, передбачених нормою кримінального закону. Найбільш поширеними способами вчинення означених злочинів, зважаючи на аналіз слідчо-судової практики є: зрізання ліній електропередач; пошкодження опор шляхом демонтажу кутників,

степ-болтів, хомутів вантових тросів, розтяжок, заземлення; пошкодження трансформаторних підстанцій (зокрема шляхом злиття мастила); викрадення обладнання з об'єктів електроенергетики; вирізання трубопроводів подачі гарячої води та обладнання, що забезпечує роботу котелень і насосів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Зав'ялов С.М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / С.М. Зав'ялов. – Київ, 2005. – 20 с.
2. Колесниченко А.Н., Коновалова В.Е. Теоретические проблемы криминалистической характеристики // Криминалистическая характеристика преступлений. – М., 1984. – 93 с.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. – К.: Юрінком Інтер, 2016. – 1064 с.
4. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13.04.2017 р. № 2019-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2019-19/page9>.
5. Рішення Джанкойського міськрайонного суду АР Крим у справі № 105/221/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24375875>.
6. Рішення Добропільського міськрайонного суду Донецької області у справі № 227/1318/17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68225443>.
7. Рішення Знамянського міськрайонного суду Кіровоградської області у справі № 1/1107/148/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24661451>.
8. Рішення Миколаївського районного суду Львівської області у справі № 1313/1508/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24538113>.
9. Розслідування умисного пошкодження об'єктів електроенергетики (ст. 194-1 КК України): метод. рек. / Вакуленко О.Ф., Чернявський С.С., Брисковська О.М., Вознюк А.А., Бурлака В.В., Аксенко В.Д., Герасименко Л.В. – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. – 92 с.

Шурашкевич В.М. ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ ВЧИНЕННЯ УМИСНОГО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ

У статті розглядається спосіб вчинення умисного порушення об'єктів електроенергетики як ключовий елемент криміналістичної характеристики даного злочину. Пропонується авторське визначення даної категорії, основним елементом якої автор визначає дії особи, що виявляються у вигляді пошкодження чи руйнування об'єктів електроенергетики та призводять до настання негативних наслідків, передбачених ст. 194-1 КК України. На основі аналізу слідчо-судової практики виокремлюються найбільш поширені способи вчинення означеного злочину.

Ключові слова: спосіб вчинення, об'єкт електроенергетики, умисні дії, пошкодження, руйнування.

Шурашкевич В.М. ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБОВ СОВЕРШЕНИЯ УМЫШЛЕННОГО ПОВРЕЖДЕНИЯ ОБЪЕКТОВ ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКИ

В статье рассматривается способ совершения умышленного нарушения объектов электроэнергетики как ключевой элемент криминалистической характеристики данного преступления. Предлагается авторское определение данной категории, основным элементом которой автор определяет действия лица, которые проявляются в виде повреждения или разрушения объектов электроэнергетики и приводят к наступлению негативных последствий, предусмотренных ст. 194-1 УК Украины. На основе анализа следственно-судебной практики выделяются наиболее распространенные способы совершения указанного преступления.

Ключевые слова: способ совершения, объект электроэнергетики, умышленные действия, повреждение, разрушение.

Shurashkevych V.M. CHARACTERISTICS OF THE METHODS OF COMMITTING DELIBERATE DAMAGE TO ELECTRIC POWER OBJECTS

The method of committing a crime is a key element of forensic characteristics, since a detailed analysis of the method of committing an offense gives the investigator an opportunity to obtain the basic information necessary for further investigation.

In accordance with the criminal law (Part 1 of Article 194-1 of the Criminal Code of Ukraine), the objective element of the crime under consideration is characterized by the following obligatory features:

- 1) socially dangerous actions consisting of damaging or destroying of objects of electric power industry;
- 2) the consequences in the form of violation or threat of violation of the normal functioning of such objects or endangering the lives of people;
- 3) a causal connection between the indicated actions and consequences.

Consequently, the main structural element of the method of deliberate damage to the objects of the electric power industry is an action of person, which is posed in the form of damage or destruction of the power engineering objects, as well as the causal connection between these actions and certain negative consequences, the degree of which is determined in different parts of Article 194-1 of the Criminal Code of Ukraine.

At the same time, damage to the objects of the electric power industry is a deterioration in their quality, a significant limitation of the possibility of their intended use, bringing them to a certain time until they are unserviceable, reducing the efficiency of functioning or stopping their functioning (while such objects do not necessarily stop to function completely). Damaged property can be restored and re-acquire temporarily or partially lost useful qualities for use by its functional purpose only after necessary financial, labor and other expenses. Destruction of electric power objects is their complete disassembly, collapse, smash, destruction, bringing them to complete inapplicability with regard to their intended use, stopping their physical existence in general.

As a result of the analysis of investigative and judicial practice, we have identified the following most common ways of committing these crimes, e.g.: cutting power lines, damage to the towers by dismantling the angles, step-bolts, cables cable ties, stretch marks or grounding; damage to transformer substations (in particular by merging lubricants); abduction of equipment from power engineering objects; cutting of hot water supply pipelines and equipment providing boilers and pumps.

Each of the aforementioned methods of deliberate damage to electric power facilities is confirmed by examples from the practice of investigating these crimes.

Key words: method of committing, object of electric power industry, intentional actions, damage, destruction.

ЗМІСТ

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

Ляшко О.О. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ АНЕКСОВАНИХ ТА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ.....	3
Цуркан О.В. ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ПРАЦІВНИКА ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	9
Цуркан-Сайфуліна Ю.В. ВЛАДА ПРАВА ЯК ФАКТОР ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ПРАВОРозУМІННІ.....	13
Юдін З.М. КООРДИНАЦІЯ VS. РЕГУЛЮВАННЯ, АБО ЯКИМ Є МЕТОД ДІЇ ДОГОВОРУ.....	19

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Швець Ю.Ю. МОЖЛИВИ МЕХАНІЗМИ ПОЗАСУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА ОСОБИ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я.....	25
--	----

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

Кузьмич О.Я. ПРАВОВІ АСПЕКТИ УЧАСТІ ТРЕТІХ ОСІБ У ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ ІЗ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЯКА ЗАПОДІЯНА НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ.....	30
Кучма О.Л. СПЛАТА СТРАХОВОГО ВІДШКОДУВАННЯ УТРИМАНЦЯМ ПОТЕРПІЛОГО В ДТП: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ.....	34

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

Божко В.М. РОЗДУМИ НАД ЗМІСТОМ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛІКВІДАТОРА.....	38
Булижин І.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУР БАНКРУТСТВА У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	44
Нескороджена Л.Л. СТАН ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ В УКРАЇНІ.....	49
Степаненко І.С. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДЧУЖЕННЯ МАЙНА ЗА УЧАСТЮ ІНОЗЕМНОГО ЕЛЕМЕНТУ В ПРОВАДЖЕНІ СПРАВ ПРО БАНКРУТСТВО.....	54
Товкун І.М. ОСОБЛИВОСТІ РЕЖИМУ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ В РАМКАХ УГОДИ ПРО ЗОНУ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ МІЖ УКРАЇНОЮ І КАНАДОЮ (CUFTA), ПЕРЕВАГИ УКЛАДАННЯ УКРАЇНОЮ УГОД ПРО ЗОНУ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ З ІНШИМИ КРАЇНАМИ.....	58

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Бурка А.В. РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК НЕЩАСНОГО ВИПАДКУ НА ВИРОБНИЦТВІ ТА ПРОФЕСІЙНОГО ЗАХВОРЮВАННЯ, У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ.....	63
--	----

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО;
ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

Дейнега М.А. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СИСТЕМИ ПРИРОДОРЕСУРСНОГО ПРАВА.....	69
Дмитренко І.М. СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «БІОБЕЗПЕКА» ТА «ВЕТЕРИНАРНА БЕЗПЕКА»: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	74

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Берназюк О.О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРАВІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	77
Діордіца І.В. НАУКОВА РЕФЛЕКСІЯ СТАНОВЛЕННЯ КІБЕРВЛАДИ В УКРАЇНІ.....	82
Каменська Н.П. АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗВЕРНЕННЯ ДО ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	87
Ковальчук А.Ю. МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ЙОГО СКЛАДНИКИ.....	91
Логвин А.В. СИСТЕМА МОНІТОРИНГУ ВІДПОВІДНОСТІ ПОДАТКОВИХ НАКЛАДНИХ/РОЗРАХУНКІВ КОРИГУВАННЯ КРИТЕРІЯМ ОЦІНКИ СТУПЕНЯ РИЗИКІВ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	95
Манжула А.А. СИСТЕМА НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ УСТАНОВ В УКРАЇНІ.....	102
Світличний О.П., Гуд А.М. АДМІНІСТРАТИВНИЙ ДОГОВІР В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	106
Турчин В.Е. СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО.....	110
Шульга Є.В. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНИХ ВІДНОСИН У ДЕРЖАВАХ ЄВРОПИ.....	114

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Доценко А.Ю. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ УГОД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	119
Колесник М.О., Соловйова Л.М. ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «НЕВСТАНОВЛЕННЯ» ТА «НЕДОВЕДЕНІСТЬ» ОБСТАВИН, ЩО СТАНОВЛЯТЬ ЗМІСТ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РІШЕННЯ ПРО ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	124
Михайленко В.В. ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ЗАСАДА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	128
Тахтаров М.П. УЧАСТЬ ПРОКУРОРА В СПРОЩЕНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ.....	134
Шульга А.М. ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ.....	139

КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Фунікова О.В. КОМУНІКАТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК КАТЕГОРІЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ.....	145
Шурашкевич В.М. ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ ВЧИНЕННЯ УМИСНОГО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ.....	152

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Iliashko O.O. FEATURES OF THE LEGAL REGIME OF ANNEXED AND OCCUPIED TERRITORIES.....	3
Tsurkan O.V. FORMATION OF RIGHTS OF A POLITICAL EMPLOYEE IN CONDITIONS OF TRANSFORMATION TRANSFORMATIONS OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY.....	9
Tsurkan-Saifulina Yu.V. THE POWER OF LAW AS A FACTOR IN ITS EFFECTIVENESS IN SOCIOLOGICAL LEGAL THINKING.....	13
Yudin Z.M. COORDINATION VS. REGULATION, OR WHAT IS THE METHOD OF OPERATION OF THE AGREEMENT.....	19

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

Shvec Yu.Yu. POSSIBLE MECHANISMS OF EXTRAJUDICIAL PROTECTION OF THE PERSONAL RIGHTS FOR HEALTH PROTECTION.....	25
---	----

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Kuzmych O.Ya. LEGAL ASPECTS OF THE PARTICIPATION OF THIRD PARTIES IN OBLIGATIONS FOR COMPENSATION FOR HARM CAUSED BY MINORS.....	30
Kuchma O.L. PAYMENT OF INSURANCE REMEDIES FOR PERSONAL CARRIERS IN ACCURACY: PROBLEM ASPECTS.....	34

COMMERCIAL LAW AND PROCEDURE

Bozhko V.M. CONSIDERATIONS ON THE CONTENT OF THE LEGAL STATUS OF LIQUIDATOR.....	38
Bulyzhyn I.V. LEGAL FRAMEWORK OF BANKRUPTCY IN THE EU COUNTRIES.....	44
Neskorodzhena L.L. STATE OF LEGISLATIVE PROVIDING OF ELECTRONIC COMMERCE IN UKRAINE.....	49
Stepanenko I.Ye. LEGAL REGULATION OF PROPERTY EXCLUSION BY PARTICIPATION OF THE FOREIGN ELEMENT IN BANKRUPTCY PROCEEDINGS	54
Tovkun I.M. FEATURES OF FREE TRADE MODE UNDER THE FREE TRADE AGREEMENT BETWEEN UKRAINE AND CANADA (CUFTA), THE BENEFITS OF UKRAINE CONTRACTING THE FREE ZONE TRADE AGREEMENT WITH OTHER COUNTRIES.....	58

LABOUR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Burka A.V. THE DEVELOPMENT OF LEGISLATION DEVELOPMENT IN THE SPHERE OF THE PEOPLE SUFFERED FROM ACCIDENT AT WORK OR OCCUPATIONAL DISEASE SOCIAL WELFARE IN THE INDEPENDENT UKRAINE.....	63
--	----

LAND LAW; AGRICULTURAL LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCES LAW

Deinega M.A. THEORETICAL PRINCIPLES OF THE SYSTEM OF NATURAL RESOURCES LAW.....	69
--	----

Dmytrenko I.M. LEGAL ASPECT OF RELATIONSHIP BETWEEN THE CONCEPTS “BIOSAFETY” AND “VETERINARY SAFETY”.....	74
--	----

**ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE;
FINANCIAL LAW; INFORMATIONAL LAW**

Bernaziuk O.O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE LAW: THE MODERN STATE AND THE DIRECTION OF IMPROVEMENTS.....	77
Diorditsa I.V. SCIENTIFIC REFLECTION OF FORMATION OF CYBER POWER IN UKRAINE.....	82
Kamenskaya N.P. ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR VIOLATIONS OF LEGISLATION ON APPEALS TO PUBLIC ADMINISTRATION: ACTUAL PROBLEMS OF LEGAL REGULATION.....	87
Kovalchuk A.Yu. MECHANISM OF SECURITY OF FINANCIAL ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE AND ITS COMPOSITION.....	91
Lohvyn A.V. THE SYSTEM OF MONITORING THE CONFORMITY OF TAX INVOICES/CALCULATIONS OF ADJUSTMENTS TO THE CRITERIA FOR ASSESSING THE DEGREE OF RISK: THE LEGAL ASPECT.....	95
Manjula A.A. THE CONCEPT OF RESEARCH INSTITUTIONS IN UKRAINE	102
Svitlychnyi O.P., Gud A.M. ADMINISTRATIVE AGREEMENT IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF ECONOMY OF UKRAINE.....	106
Turchyn V.E. THE FORMATION OF THE STATE REGISTRATION SYSTEM OF PROPERTY RIGHTS TO REAL ESTATE.....	110
Shulga E.V. FEATURES OF LEGAL REGULATION OF ADMINISTRATIVE-DELICT RELATIONS IN THE EUROPEAN COUNTRIES.....	114

CRIMINAL LAW; CRIMINAL PROCESS

Dotsenko A.Yu. INTERNATIONAL EXPERIENCE OF AGREEMENT APPLICATION IN CRIMINAL TRIAL.....	119
Kolesnyk M.O., Solovyova L.M. THE ASPECTS OF RELEVANCE BETWEEN THE NOTIONS OF “NON-ESTABLISHMENT” AND “FAILURE OF EVIDENCE” OF THE CONDITIONS THAT MAKE THE CONTENT OF THE PROCESSUAL DECISION ON THE OF CLOSURE CRIMINAL PROCEEDINGS.....	124
Mykhailenko V.V. THE RULE OF LAW AS A PRINCIPLE OF CRIMINAL PROCEEDINGS.....	128
Takhtarov N.P. PARTICIPATING THE PROSECUTER IN THE PROTECTED PROCEEDINGS FOR CRIMINAL PROSECTS	134
Shulga A.M. PROBLEMS OF DETERMINATION SOCIALLY DANGEROUS CONSEQUENCES IN CRIMES AGAINST LAND RESOURCES.....	139

**FORENSIC SCIENCE; FORENSIC EXAMINATION;
OPERATIVELY-SEARCH ACTIVITY**

Funikova O.V. COMMUNICATIVE TECHNOLOGIES AS A CATEGORY OF CRIMINALISTIC TACTIC.....	145
Shurashkevych V.M. CHARACTERISTICS OF THE METHODS OF COMMITTING DELIBERATE DAMAGE TO ELECTRIC POWER OBJECTS.....	152

ПРИВАТНЕ ТА ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

№ 4/2017

Виходить чотири рази на рік

Українською та російською мовами

Коректор – Н.В. Пирог
Комп'ютерна верстка – С.Ю. Калабухова

Підписано до друку 28.12.2017 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 19,73, ум.-друк. арк. 18,6.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 2812-17.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)
Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua